
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH RE-
PUBLIC

Sayı/Issue: 12

Yıl/Year: 2023

Kış/Winter

Ocak/January

E-ISSN: 2587-2117

2023

İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Sayı Editörü/Issue Editor
Prof. Dr. Mustafa Oral

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu; çeviri makalelerin her türlü telif mesuliyeti yazarına/çeviren kişiye aittir. Makalelerde yer alan fikirlerden ve çeviri telif sorunlarından kesinlikle editör sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Tarih ve Günce Dergisi'nin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Tarih ve Günce Dergisi'ne aittir.

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Kemal Arı-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur-Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet Aysal-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Bakar-Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet Hayta-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Barış Metin-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Oğuz-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Okur-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray Özdemir-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan Özgün-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Uyar-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Uzun-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Durmuş Akalın-Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga Akay-Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Beral Alacı-İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten Çetin-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay Karaman-Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Köksal-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz-Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Ümmügülüm Polat-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Resul Yavuz-Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver Güneş - Adnan Menderes Üniversitesi

Tarih ve GÜNCE Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanlarında hazırlanan çalışmalarını yayımlayan uluslararası hakemli bir dergidir.

•

2017 yılından beri yayını hayatını sürdürmektedir.

•

Derginin amacı, tarihçilerin bulgularını açık erişimli olarak paylaşabilecekleri bir zemin hazırlamaktır.

•

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

•

Yazarlardan makale başvurusu sırasında hiçbir ücret talep edilmez.

•

Dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Hakem listesi her sayının jeneriğinde belirtilmektedir.

•

Açık erişimli bir yayını politikası izlenmektedir.

Tarih ve GÜNCE Dergisi; Acarindex, ASOS Index, Paperity ve Arastirmax tarafından taranmaktadır.

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU
Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI
48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ

2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.

(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN

19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact:

+447754549145 tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTIKA

Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi DAĞ

halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEINRICH

Uğur Berk KALELİOĞLU

Essen Üniversitesi

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI

Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN

42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh DAEI

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALIHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nuruşat JUMADILOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZI

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMIDIS

Komotini University

Dr. Georgios LIMANTZAKIS

Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIEŁOWSKA

Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University

Prof. Dr. Danuta CHMÍEŁOWSKA

Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA – Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS – Komotini University

Dr. Hasan DİNÇER – Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Prof. Dr. Necdet AYSAL

Doç. Dr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sekretarya/Sekretariat

İbrahim AYDIN

Cihan ÇATAL

Murat KAYA

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV – Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY – University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA – National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV – Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA – Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU – Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA – Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA – Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY – Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN – Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS – Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV – Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL – Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA – Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ – Makedonya
Prof. Dr. Salih TUNÇ – Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ – İran
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA – Ukrayna
Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU – Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Resul YAVUZ – Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS – Gümölcine
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY – Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ – Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ – Nevşehir Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ - Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Yakup Özkaya - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ

Çalışma Kurulu/Working Board

Dr. Erdal İNCE
Nimet ALTUNTAŞ
Şavgu AYDIN
Murat BALON
Aytaç BOZKUYU
Cihan ÇATAL
Halil Fehmi DAĞ
Suat DURAK
Ali EVGİ
Gurbet GÖKGÖZ
Murat KAYA
Özlem KOÇ
Zehra KORKMAZ
Fehmi KURTULUŞ
Furkan ÖZDOĞAN
Ali ÖZKARDAŞ
Nejla PÜREN
Şenay SAVUR
Yıldız ŞEN
İbrahim ŞİMŞEK
Ercan YALÇIN
Yeşim Ertem YANKIN
Özgür YILDIRIM

İ Ç İ N D E K İ L E R

Mustafa Oral

Editörden..... 1

Araştırma Makaleleri - Research Articles

Serpil Sürmeli

• I. Dünya Savaşı Sırasında Sansür ve İzmir’de Bir Casusluk Olayı
Censorship and an Incidence of Espionage in İzmir During World War I..... 3

Alper Karaşin

• İzmir’in İşgaline Giden Süreçte ABD’nin Osmanlı Siyaseti ve ABD Kamuoyu
The Ottoman Politics of the USA and the USA Public Opinion in the Process Leading to the Occupation of İzmir 27

Yenal Ünal

• Refik Halit Karay’ın Kaleminden İzmir’in İşgalinin Değerlendirilmesi
An Evaluation of Refik Halid Karay’s Consideration on İzmir under Occupation 75

F. Rezzan Ünalp

• Makedonya/Selanik Muhaciri Prof. Dr. Afet İnan ve Atatürk
Macedonia/ Thessalonikian Deportee Prof.Dr. Afet İnan and Atatürk..... 93

Yahya Yeşilyurt

• II. Abdülhamit Dönemi Yemen’de İmam Yahya İsyanlarının Ekonomik Kökenlerine Dair Bazı Tespitler
Some Evaluations about the Economic Origins of the İmam Yahya’s Rebellions in the Reign of Abdulhamit II 123

Efdal As

• Musul’un Kaybına ve Büyük Taarruz Öncesine Yönelik Basın Yoluyla Yapılan Bir Tartışma: Cevat Abbas Gürer – Ali İhsan Sabis ve Ali İhsan Sabis – Halit Akmansü Polemikleri
A Discussion by Press on the Loss of Mosul and Before The Great Offensive: Cevat Abbas Gurer - Ali İhsan Sabis and Ali İhsan Sabis - Halit Akmansu Polemics..... 143

Döndü Sena Göndürü

• Milli Kütüphane’ye Yardım Derneği ve Milli Kütüphane’nin Kuruluşu
The National Library Aid Association and the Founda-tion of the National Library..... 179

Esma Torun Çelik

• Mondros Mütarekesi’nden II. TBMM Seçimlerine İttihat ve Terakki Fırkası’nı Canlandırma Teşebbüsleri ve İttihatçılık Tartışmaları
Attempts to Revive the Union and Progress and Discussions on Unionism (İttihatçilik) from Mudros Armistice to the Second Turkksh Grand National Assembly Elections 203

Hayri apraz

- Rusya'nın Boğazlar Politikasında Boğazönü Adalarının Önemi (1912-1914)
The Importance of the Islands Facing Dardanelles Straight in Russia's Straits Policy (1912-1914) 269

Fahri Yetim

- Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Afganistan'a Verdiği Askeri, Sağlık ve Eğitim Alanındaki Destekler
Military, Health and Education Support of Turkey to Afghanistan in the Republic Period 289

Süleyman Öcal

- Osmanlı Hapishanelerinde Firar Vakaları ve Firarları Önlemeye Yönelik Tedbirler
Escapes from Ottoman Prisons and Measures Taken to Prevent Escapes 303

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 12 (2023/Kış)

Issue: 12 (2023/Winter)

Editörden

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında Tarih ve Günce dergisinin 12. sayısını yayımlamaktan onur duyuyoruz. Cumhuriyet Tarihi çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla yola çıkan Tarih ve Günce dergisi, kurulduğu günden beri bu amaç doğrultusunda bir yayın politikası izlemiştir. Bu yayın politikamızdan ve dergimizde makaleleri yayınlanan yazarlarımızdan aldığımız heyecanla 100. yılımızı büyük bir sevinç ve gururla selamlıyoruz.

11 makalenin yer aldığı bu sayımızda Kurtuluş Savaşı'na ve İzmir'e dair çalışmalar öne çıkmaktadır. Ayrıca sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan literatürdeki önemli boşlukları dolduran makalelere dergimizde yer verdik. Şöyle ki: Serpil Sürmeli, I. Dünya Savaşı'nda İzmir'deki bir casusluk olayını inceledi. Alper Karaşın, İzmir'in işgaline giden süreci ABD kaynaklarına dayalı olarak kaleme aldı. Yenal Ünal, Refik Halid'in gözünden İzmir'in işgalini değerlendirdi. F. Rezzan Ünalp, Afet İnan ve Kemal Atatürk arasındaki ilişki ile ikisinin cumhuriyetin şekillenmesinde üstlendikleri rolleri değerlendirdi. Yahya Yeşilyurt, II. Abdülhamit döneminde Yemen'de çıkan İmam Yahya isyanlarının ekonomik yönlerine dair tespitlerde bulundu. Efdal As, Musul'un kaybına ve Büyük Taarruz öncesine yönelik basındaki polemikleri inceledi. Döndü

Sena Gndr, Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği ve Milli Kütüphane'nin kuruluşunu ele aldı. Esmâ Torun Çelik, Kurtuluş Savaşı sürecinde İttihatçılığı canlandırma teşebbüslerini inceledi. Hayri Çapraz, Rusya'nın Boğazlar politikası açısından Boğazönü adalarının önemini irdeledi. Fahri Yetim, Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı çeşitli alanlardaki yardımları arşiv belgeleri ile ortaya koydu. Süleyman Öcal, Osmanlı hâpishanelerindeki firar vakalarını ve firarları önlemeye yönelik alınan tedbirleri irdeledi.

Dergimize makale gönderen yazarlarımıza, makaleleri konuların özgünlüğü, başlık-içerik uyumu, kaynakların çeşitliliği açısından titizlikle inceleyen hakemlerimize ve dergide emeği geçen herkese teşekkür ediyoruz.

Cumhuriyetimizin 100. yılı kutlu olsun...

Prof. Dr. Mustafa ORAL

30 Ocak 2023

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 3-25.

Geliş Tarihi: 28 Eylül 2022

Kabul Tarihi: 11 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

I. Dünya Savaşı Sırasında Sansür ve İzmir’de Bir Casusluk Olayı

Serpil SÜRMEİ**

Öz

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda ordunun savaş hazırlıklarını ve askeri hareketlerini tehlikeye sokacak her türlü istihbarat faaliyetlerine karşı aldığı en önemli tedbirlerden biri, ülkedeki tüm haberleşmeye ve basına ordu hakkında yayın yasağı getiren sansür uygulaması olmuştur. Başta İstanbul olmak üzere önemli mevkilerde sansür merkezleri kurulmuş, özellikle casusluk ve propaganda faaliyetleri bu merkezlerde görev yapan sansür memurlarınca büyük bir dikkat ve hassasiyetle takip edilmiştir. Bu sayede savaşın sonlarında İzmir’de Hacı Yorgaki adlı bir Rum avukat vasıtasıyla şehrin İngiliz asıllı Levanten ailelerinden biri olan Hadkinsonların casusluk yaptıkları anlaşılmış ve başında Percival Hadkinson’un bulunduğu büyük bir casusluk şebekesi ortaya çıkarılmıştır. İzmir’de yürütülen takibat sonunda yakalanan casusların ev ve iş yerlerinde yapılan aramalarda gizli mürekkeple yazdıkları yazışmalar ele geçirilmiştir. Casuslar tutuklanarak İstanbul’a götürülmüş ve Divan-ı Harbe verilmişlerdir. Uzun süren bir yargılamadan sonra Divan-ı Harp, Hadkinsonlar hakkında casus değil muhbir oldukları yönünde karar vermiştir. Suç Hacı Yorgaki’nin üstünde kalsa da nihayet hepsi Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasıyla serbest bırakılmış ve İzmir’e dönmüşlerdir. Türk İstiklal Savaşı’nın kazanılmasıyla Hadkinsonlar İzmir’i terk ederken, Yunan işgali sırasında birçok Türk ve Müslüman ocağı söndüren Hacı

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, (s.surmeli@omu.edu.tr), (0000-0002-4406-2735).

Yorgaki, İzmir Divan-ı Harbi'ne verilmiş, bu defa idam sehpasından kurtulamamıştı.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı'nda İzmir, I. Dünya Savaşı'nda Casusluk, Sansür ve Casusluk, Hadkinson Ailesi

Censorship and an Incidence of Espionage in İzmir During World War I

Abstract

One of the most important measures taken by the Ottoman Empire against all kinds of intelligence activities that would endanger war preparations and military actions of the army during World War I was censorship that imposed a ban on all communications and the press in the country about the army. Censorship centres were established in important places, especially İstanbul, and especially espionage and propaganda activities were followed with great care and sensitivity by censorship officers working in these centres. In this way, towards the end of the war, it was understood that Hadkinsons, one of the English-born Levantine families of the city, were carrying out espionage activities through a Greek lawyer named Hacı Yorgaki in İzmir and a massive espionage network led by Percival Hadkinson had been uncovered. During the searches made in the house and workplaces of the spies caught as a result of the proceedings in İzmir, correspondence written in secret ink was caught. The spies were arrested, taken to İstanbul and to the Court of War. After a long trial, the Court of War decided that the Hadkinsons were informers, not spies. Although the blame was put on Hacı Yorgaki, they were released with the signing of the Armistice of Mudros and they returned to İzmir. While the Hadkinsons left İzmir after the War of Independence was won, Hacı Yorgaki, who destroyed the families of many Turks and Muslims during the Greek occupation, was sent to İzmir Court of War and he could not escape execution this time.

Keywords: İzmir in the World War I, Espionage in the World War I, Censorship and Espionage, Hadkinson Family

Giriş

I. Dünya Savaşı 1914 Temmuz’undan itibaren Avrupa’da yayılmaya müsait bir ortam hazırlarken, savaşın çekim alanının giderek genişlemesine yol açan askeri ve siyasi şartlar Osmanlı Devleti’nin kaderini de büyük ölçüde belirlemiştir. Rusya’nın 31 Temmuz 1914’te genel seferberlik ilanını bir savaş nedeni sayan Almanya 1 Ağustos’ta Rusya’ya savaş açmış, 2 Ağustos’ta da Osmanlı Devleti ile gizli bir ittifak antlaşması imzalamıştı. Antlaşmanın imzalandığı gün 3 Ağustos’ta yürürlüğe girmek üzere seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti, ülkedeki tüm haberleşmenin Harbiye Nezareti emriyle sansür edileceği, İstanbul ve önemli mevkilerde sansür merkezleri kurulacağına dair bir sansür talimatnamesi yayınlanmış, sansür işlerinde çalışan memurların görev, hizmet ve yetkileri, sansürün ne şekilde yapılacağına dair kararlar, haberleşme, özel ve resmi yazılarla, dışarıya gidecek gayr-ı resmi ve resmi yazılar, resmi ve gayr-ı resmi telgraflar, içinde kıymetli evrak bulunduran mektuplar, posta paketleri, kitaplar, risaleler ve basınla ilgili uygulamalara talimatnamede yer verilmiştir¹. Yine seferberliğin ilan edildiği gün, ordu hakkında basına yayın yasağı getiren karar kabul edilmiştir. Buna göre İstanbul ve vilayetlerde günlük veya haftalık çıkan gazetelerde ordunun durumu ve askeri personel hakkında hiçbir şekilde haber yapılamayacak aksine hareket eden gazeteler hiçbir isim altında yayınlanamayacağı gibi sahipleri de memleket ve millete ihanet etmiş addedilerek haklarında ona göre ceza-i işlem uygulanacaktı². Bu kararın alınmasından sonra gazete ve dergilerde 7 Ağustos’tan itibaren başlayacak sansür uygulamasına 6 Ağustos’ta bir talimatla açıklık getirilerek Matbuat Genel Müdürlüğü’ne bildirilmiştir³.

Bu arada seferberliğin ilanı ile merkez karargâh kurularak, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti birincisi harekât, ikincisi istihbarat, üçüncüsü ulaştırma olmak üzere üç şube şeklinde yeniden teşkilatlandırılmıştı. İkinci şube olarak adlandırılan istihbarat şubesinin görevi; istihbarat, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Avrupa cephelerindeki askeri harekât, ülke ve orduyu ilgilendiren konular, basın ve yayınlardaki önemli yazıların özeti,

¹ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013, ss.119-126.

² *A.g.e.*, s.26.

³ *A.g.e.*, s.31-32; “Bir Tebliğ”, *Tanin*, 25 Temmuz 1330/7Ağustos 1914, No:2020, s.3; “Tebliğat-ı Resmîye”, *Tasfir-i Efkâr*, 25 Temmuz 1330/7 Ağustos 1914, No: 1161, s.4.

ajans ve basına verilecek tebliğler ve diğer havadisler, casusluk ve propaganda işlerine ait önemli meseleler hakkında sözlü bilgi vermek, orduya, ajansa ve basına haber hazırlamak, yayınları ve haberleşmeyi kontrol etmekte⁴.

Savaş sırasında sansür heyetlerinin görevi özellikle casusluk ve propaganda faaliyetlerini takip etmek açısından oldukça önemli, dikkat ve hassasiyet gerektiren bir işti. Bu nedenle sansür talimatnamesinde yer aldığı üzere heyetlerin dil bilen subay ve astsubaylardan, bunların yetersiz veya olmaması durumunda mülkiye memurlarından gereği kadar alınarak oluşturulacak, askerin bulunmadığı yerlerde sansür görevi mahalli hükümetin en büyük amirinin idaresi altında teşkil edilecek bir heyet tarafından yerine getirilecek ve bütün sansür heyetlerine tercihen emekli subaylardan bu işe elverişli olanlar tayin edilecekti⁵.

Hükümet bütün mektuplar için sansüre tabi olacak dillerin Arapça, Ermenice, Rumca, Musevice, Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Bulgarca ve Macarca olduğuna, Farsça mektupların sadece İstanbul, Bağdat, Basra, Samarra, Kerbela, Hanekin, Hille, Hindiyi ve Necef'teki posta merkezleri tarafından kabul edileceğine ayrıca Arapça, Ermenice, Rumca, Musevice ve Fransızca için her tarafta sansür uygulamasına gerek olmadığına İstanbul, Edirne, İzmir, Ankara, Konya, Sivas Erzincan, Diyarbakır, Bağdat, Basra, Şam ve Halep merkezlerinde bu dillere aşina sansür memurlarının ihtiyaca göre görevlendirilmesine karar vermişti⁶. Yine Sansür Talimatnamesine göre İstanbul'daki sansür heyeti Merkez Kumandanlığı vasıtasıyla Genel Karargâh İstihbarat Şubesinin, mevkidekiler muntıklarındaki askeri kumandanların, toplanma muntıklarında ise ordu kumandanlarının emrine tabi olarak çalışacaklardı. İki den fazla sansür memurunun bulunduğu merkezlerde mutlaka amir olarak bir üçüncüsü tayin edilecek ve bu heyetin müfettişi olacaktı. Sansür memurları sadece kendi müfettişleriyle, sansür müfettişleri de doğrudan doğruya tabi oldukları muntikanın askeri kumandanıyla muhabere edebileceklerdi⁷.

⁴ Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?* 2, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 154-155, 160-162.

⁵ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, s.119.

⁶ A.g.e., s. 122.

⁷ A.g.e., ss.119-120.

Bu arada daha savaşın başlangıcında sansür heyetlerinde görevli dil bilen Türklerin azlığı dikkat çekmekte, İstanbul’da üç merkezde kurulan İstanbul, Galata ve Beyoğlu Sansür Merkezlerinde görevli personel sayısı bu durumu açıkça ortaya koymaktaydı. İstanbul Sansür Merkezi’ne bakıldığında toplam 47 kişi olan personelden 5’i Musevi, 1’i Rum 12’si Ermeni iken, Galata Sansür Merkezinde toplam 14 kişiden 5’i Musevi, 1’i Rum, 3’ü Ermeni, Beyoğlu Sansür Merkezi’nde ise toplamı 3 olan görevlisinden üçü de Ermeni idi ki, savaş sırasında bazı casusluk olaylarının yaşanması bu durumun büyük sakınca yarattığına işaret eden bir göstere olacaktı⁸.

1. İstanbul Askeri Sansür Müfettişliği

İstanbul Askeri Sansür Müfettişliği o sırada Posta Telgraf Nezareti binası olan Merkez Postanesi’nin ikinci katında köşedeki bir odada, sansür memurları da nezaretin toplantı salonu olarak kullandığı büyük salonda görev yapmaktaydı. Gazete ve telgraf sansür memurları gece gündüz nöbetleşe müfettişlik odasında, mektup sansürlerine bakan memurlar da büyük salonda devletin sansür talimatnamesinde mezun kıldığı lisanlara göre ayrılmış masalarda çalışırlardı. Koli işlemleri, kıymetli paketler ve gelen mektupları sansür etme işi Galata Postanesi’nde görevli memurlara aitti⁹. İstanbul Askeri Sansür Müfettişliğinde görevlendirilen isimler arasında Tanin Gazetesi’nin yazı heyetinde yer alan Ahmet Hilali (Sıyman), Sabah Gazetesi Tahrir Müdürü Hasan Bedrettin, Tasvir-i Efkâr Gazetesi’nde musahhah olarak çalışan Giritli İhsan, ileri Fransızcası dolayısıyla Osmanlı Bankası’nda memuriyete, Fransızca Cin Dergisi’ni çıkarmak suretiyle, amatör gazeteciliğe, 1918’de ise sansür heyetinde beraber çalıştığı arkadaşı Ahmet Hilali Bey’in aracılığıyla Tevhid-i Efkâr Gazetesi’nde profesyonel gazeteciliğe başlayan Ahmet Cemalettin (Saraçoğlu), Jandarmanın Baş Tercümanı Fazıl, Muhittin (Akyüz) Paşa’nın oğlu Mehmet Ziyaettin, Türk sinema tarihinde Bican Efendi karakteriyle ünlü tiyatro ve sinema oyuncusu Hüseyin Şadi (Karagözoğlu) Beyler yer almaktaydı¹⁰.

⁸ Vahdet Keleşyılmaz, “I. Dünya Savaşı’nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı”, Askeri Tarih Bülteni, 25/48 (Şubat 2000), s. 144.

⁹ “Harb-i Umumi’nin Son Senesinde İzmir’de Yakalanan Rum Avukat Hacı İngilizlerin Bir Casusu İdi...” *Haftalık Yeni Gazete*, 23 Eylül 1926, No: 19, s.3.

¹⁰ Ahmet Cemalettin Saraçoğlu, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, Haz: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul, 2009, ss. 10, 39, 156-158, 166, https://wikipedia.org/wiki/Hüseyin_Şadi_Karagözoğlu (Erişim: 22.5.2022)

Rumca gazete ve mektuplar Ahmet Hilali Bey başta olmak üzere Giritli İhsan, Hasan Bedrettin, Mehmet Ziyaettin ve Fazıl Beyler tarafından sansür edilirdi ki Fazıl Bey Rumca dışında Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceye tamamen vakıftı. Ahmet Cemalettin Bey ise telgraf sansürü olarak görev yapmaktaydı¹¹. Mektup ve gazeteler yoluyla casusluk yöntemlerine karşı müfettişlikteki sansür memurları oldukça dikkatliydi. Rumca masasından Mehmet Ziyaettin Bey şüphelendiği bir gazetenin bandında ütü ile Rumca gizli yazılar ortaya çıkararak önemli bir casus şebekesinin yakalanmasında başlıca rol oynamıştı¹².

2. İzmir’de Casusluk Olayıyla İlgili Gelişmeler ve İstanbul Askeri Sansür Müfettişliği

Savaşın son yıllarında İzmir’de Hacı Yorgaki isimli aynı zamanda tüccarlık yapan bir Rum avukat daha önce tanışıklığı olan Komiser Cemil Bey’i bir gün mağazasına davet ederek biraz sohbet ettikten sonra para kazanmak isteyip istemediğini sorar ve “kim istemez?” cevabı üzerine bu işi etraflıca görüşmek üzere yeniden buluşmaya karar verirler. Bu buluşmalarında Hacı Yorgaki, Cemil Bey’e tüccar adamlar olarak piyasa ve nakliyatla ilgilendiklerini, İstanbul’a gidip kendisine bu hususta mektup yazarak bilgi vermesini, kendisine her ay veya haberin değerine göre para vereceklerini söyler¹³. Hacı Yorgaki, göndereceği mektupları sıradan bir mürekkeple, selam ve kelamla doldurduktan sonra kendi yazacaklarını vereceği bir şişe suyla yazmasını, bununla yazdıklarının hiç belli olmayacağını belirtir. Komiser Cemil Bey’in, “Yani hükümet ve ordunun zararına bir şey istemiyorsunuz?” sorusuna hayır cevabını veren Hacı Yorgaki, vereceği bilginin sadece memleket içinde olup bitenler hakkında olacağını, herhangi bir adamı istasyon ve limanlarda bulundurarak da haber alabileceğini ancak kendisine para kazandırmak istediğini söyler ve bunun üzerine Cemil Bey işi kabul eder. Hacı Yorgaki, Cemil Bey’in işi kabul etmesiyle kendisine tüccar olmadığı için bilemeyeceğini bu gibi haberlerin tüccarlar arasında gizli tutulduğunu, vereceği haberlerin birinin duyması veya mektubun başka bir tüccarın eline geçmesi halinde kazanacaklarını değil kazanma ümidini de kaybedeceklerini bunun zararının kendine de dokunabileceği uyarısında

¹¹Saraçoğlu, A.g.e., ss.154-155, 157.

¹²A.g.e., s.156.

¹³ Aziz Hüdaî Akdemir, “Bizde Casusluk” *Tan*, 3 Eylül 1935, S:134-3437, s. 4.

bulunmayı ihmal etmez. Cemil Bey, bu sözleri dinledikten sonra mektupları nasıl yollayacağını sorar. Hacı Yorgaki mektupları kendisinin değil, oradaki bir adamları vasıtasıyla gönderileceğini belirtir. Cemil Bey’in mektupları vereceği adamın adresini istemesi üzerine önce İstanbul’a gidip ilk mektubu yollamasını, sonra adamın adresini vereceğini, gizli mürekkep konusunda da onu şimdilik limon suyu veya kaynamış pirinç suyuyla kendisinin yaparak, mektubu bu suyla yazmasını, daha sonra ona başka bir mürekkep göndereceğini söyler. Cemil Bey, kabul ettiği görevin karşılığı olarak Hacı Yorgaki’nin verdiği 100 lirayı alarak İstanbul’a gider. Ancak Cemil Bey bu durumdan şüphelendiği için İstanbul’a gelir gelmez Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti İstihbarat Şubesi Müdürü Yarbay Seyfi (Düzgören)¹⁴ Bey’le görüşerek olayı olduğu gibi anlatır. Seyfi Bey Cemil Bey’in bu hareketini takdir ettikten sonra “Siz aldığınız işe devam ediniz. İlk olarak şu bilgileri veriniz.” dedikten sonra kendi düzenlediği malumatı Cemil Bey’e verir. Cemil Bey bu bilgileri Hacı Yorgaki’nin söylediği şekilde yazarak gönderir. Kendisine ulaşan bu bilgileri kıymetli ve ümit verici bulan Hacı Yorgaki birkaç gün sonra Cemil Bey’in bundan sonra mektuplarını teslim edeceği İstanbul’daki adamın ad ve adresiyle bir şişe gizli mürekkep gönderir. Cemil Bey, ad ve adresi Yunan Konsolosluğu Baş tercümanı Karamanlı Yorgi Marmara Oteli olan bu kişiyi bularak Seyfi Bey’in düzenlediği raporları vermeye başlar. Hacı Yorgaki raporları pek beğendiğinden bir ay geçer geçmez tekrar 100 lira yollayarak teşekkür ettikten sonra bu yolda devam etmesini ister ve bu oyun bir süre devam eder. Sonra Hacı Yorgaki Cemil Bey’den bir tüccardan ziyade bir düşman erkân-ı harbiyesinin işine yarayacak bilgiler sormaya ve istemeye başlar. Bunun üzerine Seyfi Bey bu pandomimaya son verip Hacı Yorgaki’yi işleten merkezi bulma zamanının geldiğine karar vererek İzmir’e gider¹⁵. Ayrıca İstanbul Askeri Sansür Müfettişliğinden bir heyetin de İzmir’e gitmesini onaylar¹⁶. Dahiliye Nazırı Talat Bey Aydın Valisi Rahmi Bey’e 19 Eylül 1916’da bir yazı göndererek Karargâh-ı Umumice İzmir’de mevcudiyeti tespit edilen casusluk şebekesinin ortaya çıkarılması için Başkumandanlık Vekâlet’inin emriyle

¹⁴ Şevket Seyfi (Düzgören): Savaş sırasında yeniden teşkilatlandırılan Başkumandanlık Vekâleti ve Genel Karargâh bünyesindeki makamlardan biri olan İstihbarat Şubesi Müdürlüğü’ne 2 Aralık 1914’te atanmış savaş sonuna kadar bu görevde kalmıştı. (Türk İstiklâl Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s.181.)

¹⁵ Akdemir, “Bizde Casusluk”, *Tan*, 4 Eylül 1935, S:135-3438, s.4.

¹⁶ “Harb-i Umumi’nin Son Senesinde İzmir’de Yakalanan Rum Avukat Hacı İngilizlerin Bir Casusu İdi...” *Haftalık Yeni Gazete*, 23 Eylül 1926, No: 19, s.3.

Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şube Müdürü Kurmay Yarbay Seyfi Bey'in maiyetine Emniyet-i Umumiye Birinci Şube Müdürü Mehmet Bey'le Komiser Mustafa Efendi ve daha birkaç polis memurunun verilmek suretiyle İzmir'e gönderildiğini, meselenin sürat ve emniyetle halli için kendisine her türlü kolaylığın gösterilmesini ve meselenin mahiyetinden ilgili memurine bahsedilmemesini¹⁷ kesin bir dille bildirir.

O sırada İstanbul Askeri Sansür Müfettişliği İstanbul Beyoğlu'nda oturan Kosti Manos, Haydarpaşa Tren İstasyonu'nda Nikola Manos, Penayot Manos, Maryos Manos ve savaşın ilanı üzerine Romanya'ya giden ve orada ikamet eden Kendibas Teodosyadı'nın Osmanischer Lloyd Gazetesi'nin bandrolü içine gizli yazı ile ordunun askeri harekâtları hakkında malumat vermek suretiyle casusluk yapan¹⁸ Manos Kardeşler olayıyla meşgul ve bu işin en had ve hareketli devresinde iken yeni bir casusluk olayıyla daha karşı karşıya kalır. İstihbarat Şubesi'nin karar ve onayı üzerine Askeri Sansür Müfettişi Yüzbaşı Muhittin Bey, riyaseti altında beş-altı kişiden oluşan bir heyet hazırlar ve heyetle beraber bir gece gizlice vapurla İzmir'e hareket eder¹⁹.

3. Casusluk Olayının Ortaya Çıkarılışı

Seyfi Bey İzmir'e geldiğinde Vali Rahmi Bey²⁰ ile görüşerek durumu anlatır. Ancak Rahmi Bey'in "İzmir'de bir tek casus yoktur ve olamaz" sözüyle verdiği şiddetli tepki karşısında kalır. Validen gerekli desteği alamayan Seyfi Bey ve İstanbul Askeri Sansür Müfettişlik heyeti İzmir Askeri Sansür Müfettişi Cami (Baykut) Bey'in²¹ yardımcılarıyla harekete geçer²².

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): DH. KMS. 00041.00032.001 (Seyfi Bey'le İzmir'e giden memurlardan biri Şadi diğeri Mehmetçe Beylerdi. (Akdemir, A.g.e., s. 4.)

¹⁸ Abdullah Lülecı, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, ss.55-56.

¹⁹ "Harb-i Umumi'nin Son Senesinde İzmir'de Yakalanan Rum Avukat Hacı İngilizlerin Bir Casusu İdi..." *Haftalık Yeni Gazete*, 23 Eylül 1926, No: 19, s.3.

²⁰ Mustafa Rahmi (Arslan): İzmir'e 19 Eylül 1913'te vali olarak atanmış, bu görevini 24 Ekim 1918'e kadar sürdürmüştü. (Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1/3.1993, s.347.)

²¹ Abdulkadir Cami (Baykut): Türk asker ve siyaset adamı. (Biyografisi için bkz: *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, ss.127-129)

²² Saraçoğlu, A.g.e., s.158.

Seyfi Bey, posta dağıtıcısı olarak kılık değiştiren bir memurunu Hacı Yorgaki adına yazılmış bir mektubu vermek üzere mağazasına gönderir. Yorgaki’nin mektubu kime götüreceği veya Yorgaki’den mektubu kimin alacağını gözlemek için de ikinci bir memur görevlendirir. Çok geçmeden Robert Hadkinson Yorgaki’nin mağazasına gelir, mektubu alıp götüreceği sırada mağaza basılır. Bu arada Hadkinsonların²³ evine de baskın düzenlenerek Robert Hadkinson’un oğlu Percival Hadkinson da dahil olmak üzere beş kişiden ibaret olan aile fertlerinin hepsi tutulur, müstahkem mevki binasına götürülerek hapsedilir²⁴. Aile ilk sorguyu cevapsız bırakır ve suçlamayı reddeder. Seyfi Bey gece Robert Hadkinson’u alarak evine gider, yapılan aramada eczane haline sokulan bir oda olduğu görülür ve dolaplardan birinde içi gizli mürekkep dolu bir şişe ele geçirilir. Seyfi Bey’in bu şişenin ne olduğu sorusu üzerine Robert Hadkinson oğlu Percival’in gizli bir yazı formülü bulduğunu, onunla bir şeyler yazdığını, bu şişenin de o olduğunu söyler. Seyfi Bey’in, oğluna gizli yazılı mektuplar gelip gelmediği sorusu üzerine geldiği, nasıl hallediyor sorusu üzerine de *“Orasını siz daha iyi biliyorsunuz”* cevabını verir. Seyfi Bey’in *“Açık konuşunuz. Siz ecnebi tebaasısınız. Korkmayın casus cezası görmezsiniz. Doğru söylemekle ailenizi uzun müddet mevkuf kalmaktan kurtarmış olursunuz”* sözleri üzerine oğluyla görüşmek istediğini söyleyen Robert Hadkinson’un yanına gece Percival Hadkinson kaldırılarak getirilir. Babasının *“Oğlum bunlar her şeyi öğrenmişler. Ben bildiklerimi söyledim sen de söyle”* sözlerine *“Söylenecek bir şey yok”* karşılığını verir ve babasının ısrarına rağmen konuşmaz²⁵.

²³ Hadkinson Ailesi: Hadkinsonlar İzmir’ in İngiliz asıllı Levanten ailelerinden biri olup Robert Hadkinson 1815 Malta doğumlu Charles Hadkinson’un oğlu olarak, 17 Kasım 1840’da İzmir’de dünyaya gelmiş, 1846 İstanbul doğumlu Anna Elizabeth Keun ile evlenerek, 1870’de doğan Percival Hadkinson dahil dokuz çocuğu olmuştu. Aile İzmir ve çevresinde yağ ve madencilik sektörüne yatırım yaparak şehrin zengin Levanten girişimcileri arasında yer almıştı. Robert Hadkinson ilk yağ fabrikasını Ayvalık’ta 1870’lerin ortasında kurmuş, birkaç yıl içinde deniz kıyısında fabrika sayısını artırmış, iki ay çiçeği, dört susam, altı pamuk tohumu ve on zeytinyağı fabrikasıyla Batı Anadolu’nun en büyük yağ üreticisi haline gelmişti. Ayrıca Men-teşe Sancağı’nın Menderes Dağı’nda, oğlu Percival Hadkinson’un da aynı yerin Ovacık mevkiinde manganez madeni, Edward Hadkinson’un Göztepe ve Karataş’ta maden şirketi, kireçtaşı ocağı ile Ören ve Ödemiş’te gümüş madeni işletmeleri bulunmaktaydı. (Nurdoğan Taçalan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, 1971, ss.83-84; V. Necla Geyikdağı, *Foreign Investment in the Ottoman Empire International Trade and Relations 1854-1914*, I.B. Tauris Publishers, London- New York, 2011, s. 133; Ahmed Hamdi, *“Anadolu Madenleri Hakkında Tedkikat”*, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 25 Ağustos 1339/1923, No:25, s.198; www.ancestry.com Robert Hadkinson (Erişim:1.6.2022)

²⁴ Akdemir, *“Bizde Casusluk”*, *Tan*, 4 Eylül 1935, S:135-3438, s.4.

²⁵ A.g.y. s.4.

Bu arada İstanbul Askeri Sansür Müfettişliği Heyeti Hacı Yorgaki'nin yazıhanesinde yaptıkları aramada evrak yığınları arasında Komiser Cemil Bey'in erkân-ı harbiyeden alıp gönderdiği mektupları, yabancı bir mektup, asit dolu küçük bir şişe, ucunda hiç kullanılmamış gibi yeni duran demir uçlu bir kalem bulurlar²⁶. Hacı Yorgaki bu durum karşısında yalan söylemeye gerek duymaz, her şeyi Hadkinsonların yaptığını, kendisinin bir vasıta ve onların kuryesi olduğunu itiraf eder²⁷.

Seyfi Bey, Hadkinsonların evinde bir şişe gizli mürekkepten başka bir şey bulamaması, Percival Hadkinson'un da hiçbir şey konuşmaması üzerine daha detaylı arama yapmak için tekrar Hadkinsonların evine gider. Bu defaki aramada çalışma odasındaki yazı masasının gizli bir bölmesinde daktilo edilmiş bir rapor bulunur. Rapor İngilizce olarak o sırada Adalar Denizi'nde İngiliz İstihbarat şefi Smith²⁸ adına yazılıdır. Bu rapor dışında yazı masasının gizli bölmelerinde daha başka raporlar da ele geçer ve raporların altında Percival Hadkinson'un imza yerine İ ve S harflerini kullandığı görülür.

Seyfi Bey'in Percival Hadkinson'a raporlarını ve imzalarını gösterdiğinde önce sessiz kalan sonra *"Evet, bunların hepsi benimdir. Makineyle kendi elimle yazdım"* sözleriyle çözülen muhabatına *"Ajanlarınız kimlerdir? Raporları kime gönderiyordunuz?"* sorularını yönelten Seyfi Bey yine karşılığını sessizlik olarak alır. Percival Hadkinson gece yarısı Seyfi Bey ile görüşmek ister. Bu görüşmede *"Kimlerden malumat aldığımı sormuştunuz"* diye söze başlayan Percival Hadkinson, *"Ben malumat almak için ajan kullanmaya ihtiyaç duymadım. Tramvaylarda, kahvelerde, vapurda subay ve memurların çok buldukları yerlerde Türkçe bilmez bir yabancı kılık ve durumu alır kulak kabartırım. Buralardan her türlü bilgi toplamak mümkündür."* sözlerine Seyfi Bey, *"Trommer Paşa'nın teftişine dair son bir raporunuz var"*²⁹. *Bunu hiçbir subay bilmez ki*

²⁶ "Harb-i Umumi'nin Son Senesinde İzmir'de Yakalanan Rum Avukat Hacı İngilizlerin Bir Casusu İdi..." *Haftalık Yeni Gazete*, 23 Eylül 1926, No: 19, s.3.

²⁷ Akdemir, A.g.y. s.4.

²⁸ Clifford Edward Heathcote-Smith:1908'de İzmir'e konsolos yardımcısı olarak atanmış, görevine 1915'te aynı görev unvanıyla Selanik'e atanana kadar devam etmişti. Burada 1918'e kadar konsolos yardımcılığını sürdürmüş, resmiyetteki görevi bu olmasına rağmen asıl işi Midilli'deki istihbaratı yönetmek olmuştur. (Compton Mackenzie, *Gallipoli Memories*, Duple-day and Dorend Company, Garden City-New York, 1930, s. 242; Mehmet Hasan Bulut, *İngiliz Deroiş Yeni Türkiye'nin Doğuşu ve Aubrey Herbert*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.300)

²⁹ 1916 yılı ortalarında İzmir savunmasında görev yapan mevcut bataryaları takviye etmek için bir Macar Topçu Bataryası gönderilmesine karar verilmiş, 15 Eylül 1916'da deniz yoluyla

onun ağzından almanız kabil olsun” şeklinde verdiği karşılığa da “Ha... Onu da Trommer Paşa’nın yaveri olan Alman subayından aldım³⁰. Yaver bir gazine başka bir Alman subayıyla konuşuyordu. Türkiye’de kendilerinden başka Almanca bilen yokmuş gibi açık ve oldukça yüksek sesle konuşuyorlardı. Dinledim ve oradan çıkar çıkmaz not ettim.” sözleriyle cevap verir. Ancak raporları kime gönderdiği sorusunu cevapsız bırakır, tekrar hapse götürülür, ertesi gün yine gece yarısı görüşme isteğinde bulunarak raporlarını Smith’e gönderdiğini söyler. Onun her yirmi dört saatte bir gece yarısı bir tek söz söyleyerek tahkik işini uzatması bu işle görevli memurları sınırlendirmekle birlikte Hacı Yorgaki’nin verdiği bilgiler, Percival Hadkinson’un boş bıraktığı yerleri doldurur.

Hacı Yorgaki yazıhanesinde yabancı bir mektup ele geçirilince mektubu kimden aldığı sorusuna bir subaydan cevabını vermiş ancak subayın adını vermemişti. Komiser Cemil Bey’in mektuplarının yazıhanesinde bulunmasıyla Percival Hadkinson’un bu mektupları niçin kendisinde bıraktığı, raporları kime ve nasıl gönderdiği soruları sorulmuş, Hacı Yorgaki soruları sırasıyla, Percival Hadkinson’un sadece not aldığı, mektupların asıllarının ise kendisinde kaldığı, onun raporları Midilli Adası’ndaki Anadolu ve bütün Adalar Denizi istihbaratının merkez şefi olan Smith’e gönderdiği, raporların balıkçı kayıklarıyla balıkçı kıyafetine giren Smith’in kuryesi tarafından teslim alındığı şeklinde cevaplamıştı.

Böylece işin iyice incelenip derinleşmesi sonucu Clifford Heathcote-Smith’in Hadkinsonlar vasıtasıyla Anadolu’nun iç taraflarına kadar ajanlar gönderdiği, kurduğu yuvalardan kurye ajanlarıyla raporlar aldığı, Manisa’da Çerkes Hasan adında birinin bu ajan ve kuryeleri çiftlikte yerin altını

hareket eden batarya, görev yerine geldikten sonra Kösten (Uzunada) Adası’na giden deniz yolunu kapatmak için Eski Foça’ya yerleştirilerek 17 Kasım’a kadar 17. Kolordu Kumandanı Bruno von Trommer Paşa’nın emrinde kalmıştı. Özellikle bataryada görev yapan Türk mürettebatın atış çalışmalarıyla Türk subayların batarya kumandanı ve atış düzenleyici olarak yetişip yetişemedikleri gerek Trommer Paşa gerekse Çanakkale kara harekâtının sona ermesi ve bölgenin önem kazanması üzerine karargâhını İzmir’e taşıyan 5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders Paşa tarafından devamlı surette denetlenmişti. (Celal Öcal, *I. Dünya Savaşı’nda İzmir Savunması*, İleri Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 131,140-141.)

³⁰ Liman von Sanders Paşa, hatıralarında İzmir’in önde gelen ailelerinden birinin bir mensubunda, İzmir’de kumandan olan General Trommer ile yine İzmir’de olduğu sıralar kendisinin askeri faaliyetlerinin tam tamına kaydedildiği bir günlük bulunduğunu, tesadüfen o kişinin kardeşinin de sahilin açıklarında yatan düşman gemilerden birinde subay olduğunu ifade etmekteydi. Bu kişi Charles Hadkinson olup Omala adlı İngiliz gemisinin kaptanıydı. (Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, Çev: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.198; Mackenzie, a.g.e, s. 248.)

kazarak yaptırdığı güzel bir odada yatırıp barındırdığı, Manisa'da Eğriköylü Yorgiko'nun karısı Despina'nın bu kuryelerden biri olduğu yine Manisa'da Gümüşkeser'den Dimitri'nin Hadkinsonlara casusluk yaptığı anlaşılır. Mesele İzmir Valisi Rahmi Bey'e anlatıldığı zaman sarf ettiği sözler: *"Hayret! Ben İzmir'de casusluk yapılabileceğini ve hele Hadkinsonların casus olabileceğini hiç tahmin etmezdim. Onlara o kadar güvenim vardı ki ara sıra Atina'ya gidip gelmek için müsaade istediklerinde düşünmeden verirdim"* olur.

İzmir'de yapılacak işler bittiğinden raporlar, mektuplar vesikalar toplanır, başta Hadkinsonlar, olmak üzere Hacı Yorgaki bunların ajan ve yatakları İstanbul'a götürülmek üzere İzmir'den trenle Bandırma'ya buradan vapurla İstanbul'a hareket edilir³¹.

4. Hadkinsonların Casusluk Belgeleri

İzmir'de toplanan belgelerden Hadkinsonların casusluğa Balkan Harbi'nden daha önce başladıkları tespit edilmişti. Bu belgelerden bazıları şöyleydi:

Birinci Belge

Atina 17 Ekim 1912

Yunan askeri Manastır'a doğru ilerliyor. Bir kısmı da Selanik yolunu tuttu.

İkinci Belge

İstanbul 10 Ağustos 1912

Muhterem Efendim

Vatan bizi fedakârlığa çağırıyor. Bugünden itibaren işten çekiyorum. Bundan müteessirim. Milletimizin geçirdiği nazik zamanlarda hizmet için

³¹Akdemir, "Bizde Casusluk", *Tan*, 6 Eylül 1935, S:137-3440, s.4.

gidiyorum. Vatanın düşmanlarıyla (Türklerle) çarpışarak öleceğim. Türklerle karşı cenkleşen ya hürriyet ya ölüm diye ölen dedelerimizin kemikleri yanında istirahat bulmayı ister ve dilerim.

İmza

Anarpiros İderos

Üçüncü Belge

3 Numaralı Rapor

Kokeseği’den denizaltı vapuruna dair malumat alamadım. Fakat bir tanesinin Urla’ya gideceği söyleniyor. Çeşmede tahrip edildiği bildirilen top Karaburun’dan getirildi. Çeşme’deki üç tabur ihtiyat askerlerindedir. Numaraları yoktur. Her gün 40-50 araba cephane Saint George Çiftliği ile Karaburun’a gönderiliyor. Liman ve Meis ile Hendek arasında bir denizaltı torpili konmuştur. İzmir-Urla arasında işleyen Hamidiye vapurları muntazam zaman cephane ve asker taşıyorlar. Çiftlik’teki havan topu kaldırıldı.

Yarın sabah 20 Eylül Trommer Paşa Lirav(Lierau), Koda (Kodar von Thurnwerth) ve Filip ile birlikte saat altıda kuzey sahil istihkâmlarını teftişe gidecek. İlk önce üç tepeyi (Kokesi) teftiş edecek.

Fırka 15 Alayları: 38, 45, 56 mıdır? diye sormuştunuz. Cevap:36, 37,38’dir.

Çiftlik’teki batarya kumandanının adı Hamid’dir.

Fırka 16 Alayları:46, 47, 48’dir. 46. Alay 125 ile değiştirilmiştir.

Percival Hadkinson’un kâğıtları arasında bulunan bir zarfın iç tarafını kaplayan mavi kâğıdın çıkarılmasıyla içerisinde bir raporun yazılı olduğu dördüncü belge:

Cavit, Necmeddin Molla Berlin’e gittiler. Kapitülasyon kanunlarını konuşacaklar. İlk iş adliye kanunlarının değiştirilmesine aittir. Bu iş daha ziyade İslamları ilgilendirmektedir. Evlenme, boşanma vesaire gibi... İttihat ve Terakki üyeleri arasında uyuşmazlık, geçimsizlik vardır. Midilli Rumlarına güvenmeyiniz. Doğru adamlar değillerdir.

Zarfin arkasında ayrıca kurşun kalemle yazılmış birtakım yazılar daha vardı ki okunabilenlerden bunların batırılan gemilerin isimleri olduğu anlaşılmaktaydı³².

5. İstanbul'a Yolculuk ve Casusluk Olayıyla İlgili İşleyen Süreç

Başta Hadkinsonlar, olmak üzere Hacı Yorgaki bunlara ajan ve yataklık edenler İstanbul'da yargılanmak üzere İzmir'den trenle yola çıkarılır. Tren yolculuğundan sonra Bandırma'dan vapura bindirilen casuslar burada ayrı ayrı kamaralara konulur, kaçmamaları ve dışarıdan herhangi biriyle temas etmemeleri için her türlü tedbir alınır. Bir süre sonra Seyfi Bey'in kapısı çalınır ve polis memurlarından Mehmetçe Bey içeri girerek Hacı Yorgaki'nin kendisini öldürdüğünü söyler. Beraber Yorgaki'nin kamarasına gidildiğinde yerde boğazından fışkıran kanlar içinde yattığı görülür. Vapur doktoru çağırılıp muayene edildiğinde boğazındaki damarlardan sadece bir tanesinin sağlam ve nabzının da durmuş olduğu teşhisi konularak öldüğüne hükmedilir. Seyfi Bey, sanıkların üzeri, kamaraları aranarak üzerlerinde hiçbir şey bırakılmadığı halde Hacı Yorgaki'nin boğazını kesen bıçağı nereden aldığıнын araştırılmasını ister. Vapur kalktıktan sonra yemek yemeleri için elleri çözülen sanıkların muhafazasına verilen polis memurunun Menemen'den geçerken aldığı bir kavunu Yorgaki'nin yanında çakısı ile kesip kavunu yedikten sonra çakıyı orada unutarak ellerini yıkamak için dışarı çıktığında almış olduğu ortaya çıkar. Olayın vapurda duyulmaması sağlandığı gibi İstanbul'a gelindiğinde yine kimseye sezdirilmeden Yorgaki'nin bedeni vapurdan çıkarılır ve hastaneye götürülür. Fakat yapılan muayenede ölmediği anlaşılır, tedavisi sonuç verir, ölümden kurtulur³³.

Bu arada Hadkinsonlar İstanbul'a getirildiklerinde Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilir. Percival Hadkinson daha İzmir'de tutulduğu sırada üzerinde 80 Lira çıkmış bunun kimin parası olduğu sorulduğunda kendi parası olduğu cevabını vermişti. Para konusu Bekirağa Bölüğü'nde tekrar sorulur. Percival Hadkinson bu kez 80 Lira'nın 30 lirasının kendi, 50 lirasının da casusluk servisinin parası olduğunu itiraf eder. Hadkinsonların diğer

³² Akdemir, "Bizde Casusluk", *Tan*, 6-7 Eylül 1935, S:137-3440/138-3441, s.4.

³³ Akdemir, "Bizde Casusluk", *Tan*, 7-8 Eylül 1935, S: 138-3441/139-3442, s.4.

üyelerinin her yapılan sorgusunda verdikleri tek karşılık “Bizim hiçbir ilişimiz yok. Her şeyi yapan Percival’dır ve kendisinden her şey beklenir” sözleri olur.

Bundan sonra Hadkisonların hepsi³⁴ Divan-ı Harbe verilir. Ancak Divan-ı Harp suç ve belgeler ortada olmasına rağmen bir türlü karar veremez³⁵. Ayrıca bu süreç işlerken Percival Hadkinson’un akrabası Evelyne Rene Lochner³⁶ Percival Hadkison’u kurtarmak için İstanbul’da faaliyete girer ve Tepebaşı Continental Oteli’ne karargâh kurarak Divan-ı Harp Reisi Nafiz Bey ve diğerlerinin yakasını bırakmaz³⁷. Savaşın sonları yaklaştığından İngilizler ne olursa olsun Hadkisonları kurtarmak için işi oyalama yoluna giderler ve Türklerden rehin aldıkları 45 kişi ile Hadkisonları takas etme teklifinde bulunurlar. Fakat teklif Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından kabul edilmez. Percival Hadkinson İngiliz istihbaratının Türkiye’de kurduğu yuvaları ve kullandığı ajanları bulmak için kendisinin İzmir’e gönderilmesini ister. İzmir’e gönderilirse de eli boş döner³⁸. Bu arada baba oğul Hadkisonları ve Vasilaki Petraki’yi³⁹ kurtarmak için Papalık devreye girer. 9 Ağustos 1917 tarihli Sadarete gönderilen bir tezkerede adı geçen şahısların cezalarının hafifletilmesi için papanın padişahıtan ricada bulunduğu ayrıca Alman imparatorunun da şefaatçi olduğu⁴⁰ belirtilir.

Nihayet aylarca süren muhakemeden sonra Hadkisonların casus değil muhbir olduklarına hükmedilir ve bütün suç Hacı Yorgaki’nin kesik boynuna asılı kalır. Bunun üzerine Hacı Yorgaki bir dilekçe ile Temyiz Mahkemesine başvurur ve suçlamaları şu şekilde reddeder⁴¹ :

³⁴ Alsancak’ta bir doğum hastanesi sahibi olan Grace Williamson Hadkisonlardan Robert ve Percival Hadkinson dışında diğerlerinin iki hafta hapis yattıktan sonra salıverildiği bilgisini tutmuş olduğu günlüğün 10 Kasım 1917 tarihli notları arasında vermektedir. (<http://www.levantineheritage.com/note23.htm>) Erişim: 17.6.2022

³⁵ Akdemir, “Bizde Casusluk”, *Tan*, 8 Eylül 1935, S:139-3442, s.4.

³⁶ Evelyne Rene Lochner İzmir’in Alman asıllı levanten ailelerden Lochner’lerin bir üyesiydi. Eşi Rene Louis Lochner’in kız kardeşi Percival Hadkison ile evliydi. (<http://gw.ge-neat.org/marmara2>) (Erişim:17.6.2022)

³⁷ Nail Morali, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Yay Haz: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002, s.78.

³⁸ Akdemir, *A.g.y.*, s.4.

³⁹ Hacı Yorgaki’nin gizli yazı ile muhabere ettiği İstanbul Dava Vekili.

⁴⁰ BOA, HR. SYS.02438.00052.002.

⁴¹ Akdemir, “Bizde Casusluk”, *Tan*, 8-9 Eylül 1935, S.139-3442/140-3443, s.4.

1- *Divan-ı Harpçe casusluktan idamlarına hüküm verilenler arasındayım. Kanunen Divan-ı Harp Reisi muhakeme esnasında hazır bulunacakken saatlerce gelmemiş ve muhakemeye devam olunmuştur ki bu usulsüzdür. Kararın tebliğinde de reis bulunmamıştır. Buna mukabil mahkeme azasından olmayan biri mahkemede hazır bulunmuştur. Temyiz kabiliyeti de bildirilmemiştir. Bunlar hükmün yok sayılmasına neden olan sebeplerdir.*

2- *Muhakeme edilenlerin birbiriyle alakası olması gerekirken Percival, Robert Hadkinsonlar ve Vasil'den başka hiçbirimizle alakası olmayan Çerkez Hasan ve arkadaşları da bizimle birlikte muhakeme edildi. Antalyalı Arap Hüseyin de yine bizim muhakemeye karıştırıldı. Hadkinsonlar muhbir gösterilerek affedildi.*

Savcının ceza talebini mahkemenin hafifletmesi usulden iken bilakis artırdı.

3- *İstanbul'da Dava Vekili Vasilaki ile gizli yazı muhaberesinde bulunduğumdan dolayı casuslukla suçlandım. İki Osmanlı arasında herkese yaymamak şartıyla siyasi ve askeri harekâttan bahsetmek suç olmadığı gibi gizli yazı da kanunen yasaklanmamıştır. Gizli yazı ancak sansür talimatına uymayan bir şey olup casuslukla alakası yoktur.*

4- *Kanuna göre casusluk: Düşman tebaası ile muhabere, devletin zararına neden olacak malumat vermek, bu işlerde zanlının garezi yani her üçünün birlikte bulunması şarttır. Bende ise bunların hiçbiri yoktur. Ben bu muhabereyi "Teşkilat ve Vezaif-i Askeriye" namında bir eser neşretmek için öğrenmek üzere yapmıştım. Bunu casuslukla nitelenmek kanuna aykırıdır.*

5- *Percival Hadkinson'u muhabereden haberdar edişim: Harpte bunun Osmanlı tebaasından farksız muameleye tabi tutuluşundan, serbestçe seyahatine müsait, yüksek memurlarla münasebette bulunmasından, kendisinin politikaya meraklı olmasından ve esasen muhabereye imkân bulmayacağından dolayı yazdıklarımın düşman eline geçeceğine ihtimal vermediğimden ileri gelmiştir. Nitekim onun muhaberesine vasita olan kadınlar benim aleyhimde bir tek söz söylemediler. Beni casuslukla itham etmek kanuna tamamen aykırıdır.*

27 Ağustos 1917

Yorgaki Kiryakidi

Divan-ı Harp bu dilekçeye cevap vermez. Bu arada İzmir'deki casusluk olayını haber vererek elebaşlarının yakalanmasında ve kanun önüne çıkarılmasında büyük bir başarı ve liyakat gösterdiği Başkumandanlık Vekâlet'ince onaylanan Komiser Cemil Bey'in 26 Eylül 1917'de iki aylık

nakdi mükâfat, kıdemli olduğu memuriyette de bir derece terfii⁴² uygun görülerek ödüllendirilir.

6. Casusluk Olayının Sonu Mondros Mütarekesi ve Sonrası

Savaş sona erer ve Mondros Mütarekesi imzalanır. İngilizler ilk iş olarak Hadkinsonların serbest bırakılmasını ister. Harbiye Nazırı İzzet Paşa’nın⁴³ emriyle derhal hapisten çıkarılırlar⁴⁴. Percival Hadkinson İstanbul’dan Aydın eski Valisi Rahmi Bey’in de⁴⁵ bulunduğu aynı gemiyle 4 Kasım 1918’de İzmir’e gitmek üzere hareket eder⁴⁶.

İstanbul’un işgaliyle birlikte Türklere düşman bütün unsular harekete geçer. Bir yandan işgal orduları diğer yandan İttihat Terakki’ye dış düşmanlardan fazla dış bileyen muhalifler bunların bir kısmını tutuklayarak Bekirağa Bölüğüne hapsederler. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şube Müdürü Kurmay Yarbey Seyfi Bey de tutuklananlar arasına katılır⁴⁷ ve Bekirağa Bölüğünde yedi ay hapiste kalır⁴⁸.

Seyfi Bey hapse girdikten bir müddet sonra Percival Hadkinson kendisine “*Bize yaptığı nezaketten, insanlıktan dolayı kendisine teşekkür borçluyuz. Onun hapsedilmesinde benim elim ve tesirim yoktur. Buna emin olsunlar.*” sözlerini içeren bir haber gönderir. Fakat daha sonra Hadkinsonların gizli işlerini ortaya çıkarmanın Seyfi Bey olması nedeniyle adını hapsedilecekler arasına koyduranın Heathcote-Smith olduğu anlaşılır⁴⁹.

Mütareke Döneminde Percival Hadkinson savaş sırasında Ermenilerin katledilmesine dair İttihat ve Terakki Fırkasının on emri olduğu iddia

⁴² BOA, DH. EUM. MH.00162.00043.002.

⁴³ Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa 14 Ekim-8 Kasım 1918 tarihleri arasında kurulan hükümette sadaret makamıyla birlikte Harbiye Nazırlığı görevini de üstlenmişti.

⁴⁴ Akdemir, “Bizde Casusluk”, *Tan*, 9 Eylül 1935, S.140-3443, s.4.

⁴⁵ Rahmi Bey Aydın valiliğinden 24 Ekim 1918’de azledilmiş, 27 Ekim’de İzmir’den İstanbul’a gelmişti. Onun tekrar İzmir’e gitmek üzere İstanbul’dan hareket tarihi gazetelere 31 Ekim 1918 olarak yansımıştı. (*Hadisat*, 28 Teşrin-i evvel 1334/28 Ekim 1918, No:9, s.2; *Atı*, 1 Teşrin-i sani 1334/1 Kasım 1918, No: 295, s.2; *Sabah*, 1 Teşrin-i sani 1334/1 Kasım 1918, No:10400, s.2.)

⁴⁶E.O.Mousley *The Secrets Of A Kuttite An Authentic Story Of Kut, Adventures In Captivity And Stamboul Intrugue*, London John Lane New York John Lane Company, 1922, s.367.

⁴⁷ Akdemir, *A.g.y.*, s.4.

⁴⁸ *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s.181.

⁴⁹ Akdemir, *A.g.y.*, s.4.

edilen bir dosyayla adını bir kez daha duyurur. Hadkinson bu dosyayı istihbarat işlerinde ilişkilerini devam ettirdiği ve 1919'da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği kadrosunda çalışan⁵⁰ Heathcote-Smith'e gönderir. Emniyet Müdürlüğü'nde çalıştığı ileri sürülen bir Ermeni'den temin edildiği bildirilen bu dosyadaki belgelerle buna benzer belgelere dair söylentilerin bolca dolaştığı işgal İstanbul'unda müttefik devletler temsilcilerince üzerinde önce durulsa da Ermenilerce uydurulmuş bu tür belgelere fazla itibar edilmez⁵¹.

Percival Hadkinson, Türk İstiklal Savaşı'nın kazanılması ve Türk Ordusu'nun İzmir'e girişinden sonra İzmir yangınının başladığı 13 Eylül 1922'de İngiliz vatandaşlarını almak için bekleyen mavnalardan birine en son binenlerden biri olarak şehri terk eder⁵². İzmir yangını ve şehirdeki olaylarla ilgili İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor gönderir. Bu rapor 1922 Aralık'ında yangının yol açtığı kayıplar sonucu ortaya çıkan davada İzmir'den gelen raporları kullanmak isteyen İngiliz Sigorta Birliği tarafından Dışişleri Bakanlığı'na yapılan başvuru üzerine söz konusu olur.

Yangınla ilgili açılan davada sigorta şirketleri poliçelerinde savaş, ayaklanma, iç karışıklıklardan doğan zarar ve ziyanı hariç tutan ibareyi göz önünde bulundurarak bu yangınla ilgili iddialar için sorumluluk almayı reddeder ve poliçe koşulları gereğince talep sahiplerinin kayıplarının istisnai durumlardan herhangi biriyle bağlantılı olmadıklarını kanıtlamaya davet eder. Percival Hadkinson gibi İngiliz Dışişlerine yangınla ilgili rapor gönderenler arasında İzmir Başkonsolosu Sir Harry Lamb ve Konsolos Yardımcısı Edwyn Cecil Hole da bulunur. Ancak Dışişleri Bakanlığı Lozan Antlaşması'nın uzun süren müzakereleri sırasında bu bilgileri kamuoyuna açıklama konusunda isteksiz davranır. İngiliz Sigorta Birliği 1924 Mart başlarında Dışişleri Bakanlığı'na uzunca bir mektup yazarak bu kararın yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ileri süren ortak bir savunmada bulunur. Amaç sadece yangınla ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak ve siyasi görüş sorunu olmadan sadece bakanlığın çeşitli memurlarının gerçekte tani oldukları olayları ortaya koymaktır. Dışişleri Bakanlığı raporların resmi ve gayri resmi iki sınıf olduğunu resmi olmayan raporların yazarlarının

⁵⁰ *Who's Who 1944*, The Macmillan Company, New York, s.1252.

⁵¹ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2009, ss.100-102.

⁵² Giles Milton, *Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, Çev: Esra Aktuğlu, Şenocak Yayınları, 2009, s.207.

isimlerinin zaten verilmiş olduğunu belirtir. Fakat resmi raporların yayınlanması sorunu dikkate alınarak bunları siyasi nedenlerle parlamentonun önüne getirmenin kamuoyu yararına olmayacağına karar verilir. 1924 Nisan’ında Atina Temsilciliği Percival Hadkinson ile raporunun kullanımı hakkında temasa geçer. Kendisi bu zamana kadar Midilli’de gayri resmi olarak çalıştığından Dışişleri Bakanlığı raporunun kullanılabilceğini kabul eder. Ancak Hadkinson, resmi sıfatla kendisi tarafından hazırlanan raporunun, büyük ölçüde kulaktan dolma bilgilere dayandığını İngiliz Sigorta Birliği için diğer konsolosluk raporları veya riske atacak hiçbir çıkarı olmayan kişiler tarafından yazılan raporlar kadar değerli olamayacağını belirterek kullanılmasını reddeder. Bu arada Hadkinson ailesinin Türkiye’de hala geri almayı umduğu mülkleri ve alacakları vardır. Fakat Dışişleri Bakanlığı’nun bir daha Türkiye’ye geri dönemeyecekleri görüşünde olması karşısında hayal kırıklığına uğrayan Percival Hadkinson biraz acıyla: *“Türklerin bize karşı düşmanlığı bazı akrabalarımın son savaş sırasında istihbarat departmanımıza yardım etmesinden kaynaklanıyor. Bu nedenle hükümetimizin haklarımızı daha fazla desteklemesini bekliyorduk”*⁵³ sözlerini sarf eder. İstihbaratın odak noktasında olan bu şahıs için kullandığı ifade oldukça ilginç bir serzeniş olsa gerektir.

Rum Avukat Hacı Kiryako’ya gelince İstanbul Askeri Divan-ı Harbi’nde idam sehpasından kurtulup İzmir’e döner ve Yunan Ordusu’nun işgaliyle Yüksek Komiserliğe atanan Aristidis Stergiadis’in mahremi sıfatıyla pek çok Türk ve Müslüman ocağı söndürülmesinde önemli rol oynar. Düşmanın bozgunu üzerine İzmir Divan-ı Harbi’ne verilir ancak bu defa idam sehpasından kurtulamaz. Hacı Kiryako’yu idam sehpasında bizzat gören Gazeteci Cemalettin Saraçoğlu: *“şu gerçeğe bir kere daha inanmış oldum. Bu millete ihanet edenler er geç hak ettikleri cezayı mutlak surette çekiyorlar...”*⁵⁴ sözleri kuşkusuz toplum vicdanı ve hafızasında yer etmiş kayda değer bir saptamadır.

Sonuç

I. Dünya Savaşı’nın başlamasına neden olan askeri ve siyasi sebepler Osmanlı Devleti’nin kaderini belirlemede önemli rol oynamış, Almanya’nın

⁵³ https://openjournals.library.sydney.edu.au_article (Erişim:1.7.2022)

⁵⁴ Saraçoğlu, A.g.e., s. 159; “Harb-i Umumi’nin Son Senesinde İzmir’de Yakalanan Rum Avukat Hacı İngilizlerin Bir Casusu İdi...” *Haftalık Yeni Gazete*, 23 Eylül 1926, No: 19, s.3.

1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etmesiyle savaşın yayılma alanı içine hızla çekilen Osmanlı Devleti 2 Ağustos'ta Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalayarak aynı gün seferberlik ilan etmişti. Hükümet, seferberliğin ilanı ile birlikte yayınladığı bir talimatnameyle ülkedeki tüm haberleşme vasıtalarına ve basına ordu hakkında yayın yasağı getiren sansür uygulamasını yürürlüğe koymuştu. Harbiye Nezareti'nin emrinde yürütülecek bu uygulamayla İstanbul ve önemli mevkilerde sansür merkezleri kurulmuş, hükümetin sansüre tabi tuttuğu dilleri bilen memurlar sansür merkezlerinde oluşturulan heyetlerde görev alarak özellikle casusluk ve propaganda faaliyetlerini büyük bir dikkat ve hassasiyetle takip etmişlerdi. Bu sayede savaşın sonlarında İzmir'de bir Rum avukat vasıtasıyla şehrin İngiliz asıllı Levanten ailelerinden biri olan Hadkinsonların casusluk yaptıkları anlaşılmış ve başında Percival Hadkinson'un bulunduğu büyük bir casusluk şebekesi ortaya çıkarılmıştı.

Olay, İzmir'de Hacı Yorgaki adlı Rum bir avukatın şehirde görevli Komiser Cemil Bey'e para karşılığında İstanbul'da ticari bilgi toplamak için teklifte bulunması, Cemil Bey'in toplayacağı bilgilerin hükümetin ve ordunun zararına olmayacağı konusunda ikna olup teklifi kabul etmesi üzerine Hacı Yorgaki'nin ondan bu bilgileri gizli mürekkeple yazmasını fakat mektuplarını kendisinin değil Yunan Konsolosluğu Baş tercümanı Yorgi vasıtasıyla ulaştırılmasını istemesi ve Cemil Bey'in durumdan kuşkulunup Başkumandanlık Vekâleti İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi Bey'i durumdan haberdar etmesiyle başlamış, Seyfi Bey'in Cemil Bey'e vereceği sahte bilgilerle Hacı Yorgaki'ye oynanan ve bir süre devam eden bir oyun olayın seyrini takip etmişti. Kendisine sağladığı sahte bilgilerden oldukça memnun kalan Hacı Yorgaki'nin sonunda Cemil Bey'den düşmanın işine yarayacak bilgiler istemesi, oynanan oyuna nihayet verilmesinin en önemli gerekçesi olmuş ve olayı yerinden çözmeye karar verilerek Seyfi Bey başta olmak üzere İstanbul Askeri Sansür Müfettişliğinden bir heyet İzmir'e gitmişti.

İzmir'de Hacı Yorgaki'nin mağazasını takibe alan Seyfi Bey, posta dağıtıcısı olarak kılık değiştiren bir memurunu Yorgaki'ye yazılmış bir mektubu vermek üzere mağazaya göndermiş, mektubu kime götüreceği veya kimin alacağını gözlemek için ikinci bir memur görevlendirmişti. Çok geçmeden İzmir'in tanınmış İngiliz asıllı Levanten ailelerinden olan Robert Hadkinson'un mağazaya gelerek mektubu aldığı görülmüş, dışarı çıkacağı

sırada mağazaya baskın düzenlenmişti. Bu arada Hadkinsonların evi de aranmış ve her iki tarafta yapılan aramalarda gizli mürekkeple yazılmış belgeler ele geçirilmişti. Toplanan bu belgeler incelendiğinde Hadkinsonların casusluğa Balkan Savaşı’ndan daha önce başladıkları tespit edilmiş, tutuklanarak İstanbul’a götürülen casuslar, Divan-ı Harbe verilmişti. Uzun bir yargılama sürecinden sonra Divan-ı Harp Hadkinsonlar hakkında casus değil muhbir oldukları yönünde karar vermiş, suç Hacı Yorgaki’nin üstünde kalsa da nihayet hepsini kurtaran ve yeniden İzmir’e dönmelerini sağlayan Mondros Mütarekesi olmuştu. Ancak Türk İstiklal Savaşı’nın kazanılması ve Türk Ordusunun İzmir’e girmesinin ardından Hadkinsonlar, şehri terk ederken, Yunan işgali sırasında birçok Türk ve Müslüman ocağı söndüren Hacı Yorgaki, İzmir Divan-ı Harbi’ne verilerek yargılanmış ancak bu defa idam sehpasından kurtulamamıştı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. MH.00162.00043.002.

BOA, HR. SYS.02438.00052.002.

BOA, DH. KMS. 00041.00032.001

Sürelî Yayınlar

Ati

Hadisat

Haftalık Yeni Gazete

Sabah

Tan

Tanin

Tasfir-i Efkâr

Kitaplar

Bozkurt, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2009.

Bulut, Mehmet Hasan, *İngiliz Derviş Yeni Türkiye'nin Doğuşu ve Aubrey Herbert*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Geyikdağı, V. Necla, *Foreign Investment in the Ottoman Empire International Trade and Relations 1854-1914*, I.B. Tauris Publishers, London- New York, 2011.

Karabekir, Kâzım, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik? 2*, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.

Lüleci, Abdullah, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Mackenzie, Compton, *Gallipoli Memories*, Dumbleday and Dorend Company, Garden City-New York, 1930.

Milton, Giles, *Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, Çev: Esra Aktuğlu, Şenocak Yayınları, 2009.

Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Yay Haz: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.

Mousley, E.O., *The Secrets Of A Kuttite An Authentic Story Of Kut, Adventures In Captivity And Stamboul Intrigue*, London John Lane New York John Lane Company, 1922.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013.

Öcal, Celal, *I. Dünya Savaşı’nda İzmir Savunması*, İleri Yayınları, İstanbul, 2015.

Saraçoğlu, Ahmet Cemaleddin, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, Haz: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul, 2009.

Taçalan, Nurdoğan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, 1971.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Sanders von, Liman, *Türkiye’de Beş Yıl*, Çev: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Who’s Who 1944, The Macmillan Company, New York.

Makaleler

Ahmed Hamdi, “Anadolu Madenleri Hakkında Tedkikat”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 25 Ağustos 1339/1923, No:25, s. 198.

Keleşyılmaz, Vahdet, “I. Dünya Savaşı’nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı”, *Askeri Tarih Bülteni*, 25/48 (Şubat 2000), s. 144.

Mehmetefendioğlu, Ahmet, “Rahmi Bey’in İzmir Valiliği”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1/3.1993, s. 347.

İnternet Kaynakları

[https:// wikipedia.org/wiki/Hüseyin_Şadi_Karagözoğlu](https://wikipedia.org/wiki/Hüseyin_Şadi_Karagözoğlu) (Erişim: 22.5.2022)

[http:// www.ancestry.com-Robert_Hadkinson](http://www.ancestry.com-Robert_Hadkinson) (Erişim:1.6.2022)

[http:// www.levantineheritage.com/note23.htm](http://www.levantineheritage.com/note23.htm) (Erişim: 17.6.2022)

[http:// gw.geneat.org/marmara2](http://gw.geneat.org/marmara2) (Erişim:17.6.2022)

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 27-73.

Geliş Tarihi: 30 Ekim 2022
Kabul Tarihi: 16 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

İzmir'in İşgaline Giden Süreçte ABD'nin Osmanlı Siyaseti ve ABD Kamuoyu

Alper KARAŞİN**

Öz

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ile ABD arasında başlayan ilişkilerde ekonomik faaliyetler ve misyonerlik faaliyetleri ön plana daha çok çıktı. ABD'nin I. Dünya Savaşı'na dahil olmasıyla iki ülkenin ilişkileri koptu. ABD savaş süresince müttefiklerinin politikalarını takip etmenin yanında kendi izleyeceği politikalar üzerine birçok araştırmalar yaptırdı ve raporlar hazırlattı. ABD'nin savaşın sonlanmasından sonra nasıl bir strateji izleyeceği konusundaki tartışmalar ise savaş süresince devam etti. ABD Başkanı Wilson, Paris Barış Konferansı'na katılmakla beraber konferansta da aktif rol aldı. Konferans süresince Yunanistan da çıkarları sebebiyle ABD'ye yakın durdu. Yunanlıların İzmir işgalini gerçekleştireceği kabul edildi. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. Amerikan gemisinden de 20 asker karaya çıkarak işgale katıldı. Bu çalışmada İzmir'in işgaline temel hazırlayan tarihsel süreç ve sonrası Türkçe ve Amerikan kaynaklarına başvurularak incelendi. Çalışmada Amerikan basınına geniş bir şekilde yer verilmekle beraber Amerikan resmi yayımları ve anılardan da faydalandı.

Anahtar Kelimeler: İzmir, İşgal, Paris Barış Konferansı, Türkiye, ABD

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, (alperkarasin@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-3485-2992).

The Ottoman Politics of the USA and the USA Public Opinion in the Process Leading to the Occupation of İzmir

Abstract

In XIX. century economic relations and missionary activities remained at the forefront in the relations between the Ottoman Empire and the USA. With the USA's involvement in World War I, relations between the two countries were severed. In addition to following the policies of its allies during the war, the USA had many research and reports prepared about which policies to be followed. Discussions on what strategy the USA would follow the end of the war continued throughout the war. USA President Wilson attended the Paris Peace Conference and took an active role in the conference. During the conference, Greece also stayed close to the USA due to its interests. It was accepted that the Greeks would invade İzmir. On May 15, 1919, İzmir was occupied by the Greeks. 20 soldiers landed from the American ship and joined the occupation. In this study, the historical process that laid the groundwork for the occupation of İzmir and its aftermath were examined by referring to Turkish and American sources. In the study, the American press was widely covered, American official publications and memoirs were also used.

Keywords: İzmir, Occupation, Paris Peace Conference, Turkey, USA

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri ve Osmanlı Devleti temsilcileri arasında bilinen ilk resmi temas 1799 yılı Haziran ayında ABD'nin Londra Ortaelçisi Rufus King ile Osmanlı Londra Büyükelçisi İsmail Ferruh Efendi arasında Londra'da gerçekleşti. İki ülkenin elçilerinin temasına rağmen ABD ve Osmanlı Devleti arasında bu süreçte herhangi bir antlaşma imzalanmadı¹. 19 Ekim 1800 tarihinde Cezayir'den ayrılan² George Washington Fırkateyni³

¹ İsmail Köse, *Türk - Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, ss.2-3.

² Gazette of The United States & Daily Advertiser, By This Day's Mail, 18 December 1800.

³ George Washington Fırkateyni Akdeniz'e giren, İstanbul'u ziyaret eden ve Karadeniz'e çıkan ilk Amerikan savaş gemisidir. İstanbul'u ziyaret eden ABD bayraklı ilk gemi ise 1786 yılında geldi. Bkz. James A. Field, *America and The Mediterranean World 1776-1882*, Princeton University Press, Princeton, 1969, s.113.

11 Kasım akşamı saat 22.00'da İstanbul'a ulaştı⁴. George Washington Fırkateyni'nin İstanbul yolculuğu Amerikan basını tarafından da takip edildi⁵. İstanbul'a gelen Amerikan gemisi sıcak bir şekilde karşılandı ve büyük ilgi gördü. George Washington Fırkateyni'nin kaptanı William Bainbridge'e İstanbul'da bulunduğu sürece üst düzey devlet protokolü uygulandı⁶. Amerikan gemisi 30 Aralık 1800'de İstanbul'dan ayrıldı⁷. Amerikan gemisinin İstanbul ziyareti iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamamış olsa da iki ülkenin birbiriyle temas kurmasını sağladı.

1783 yılından 1800 yılına kadar ABD'nin, Doğu Akdeniz ticaretinde oynadığı rol oldukça sınırlıydı. 1801 yılından itibaren ABD ticaret gemilerinin Doğu Akdeniz'deki rolü artmaya başladı. İzmir Limanı'na⁸ gelen ABD ticaret gemilerinin zamanla artmasıyla İzmir Limanı ABD - Osmanlı Devleti ticaretinin önemli bir merkezi haline geldi⁹. İzmir Limanı'na gelen Amerikan gemi sayısındaki artış nedeniyle ABD Başkanı Thomas Jefferson 4 Mayıs 1802 tarihinde William Steaward'ı İzmir Konsolos'u olarak görevlendirdi¹⁰. ABD'nin William Steaward'ı atmasıyla ABD - Osmanlı Devleti ilişkileri başlasa da iki ülkenin ilişkilerine resmîyet kazandıracak herhangi

⁴ *Naval Documents Related to The United States Wars With the Barbary Powers Vol.I*, United States Government Printing Office, Washington, 1939, s.401. H. A. S. Dearborn, *The Life of William Bainbridge Esq. of The United States Navy*, Princeton University Press, Princeton, 1931, ss.19-20. Thomas Harris eserinde George Washington Fırkateyni'nin İstanbul'a geliş tarihini 9 Kasım 1800 olarak vermektedir. Bkz. Thomas Harris, *The Life and Services of Commodore William Bainbridge United States Navy*, Carey Lea & Blanchard, Philadelphia, 1837, s.46. Akdes Nimet Kurat da eserinde George Washington Fırkateyni'nin İstanbul'a geliş tarihini 9 Kasım 1800 olarak yazmaktadır. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959, s.11.

⁵ *Gazette of The United States, & Daily Advertiser*, 10 November 1800. *Gazette of The United States & Daily Advertiser, By This Day's Mail*, 18 December 1800. *The Virginia Argus*, Salem December 11, 30 December 1800. *The National Intelligencer and Washington Advertiser*, Constantinople, 23 March 1801.

⁶ Köse, *a.g.e.*, s.4.

⁷ *Naval Documents Related...*, s.404.

⁸ ABD bayraklı ilk gemi İzmir'e 1797 yılında geldi. Field, *a.g.e.*, s.113. Henry A. S. Dearborn 1819 yılında yayımladığı kitabının İzmir bölümünde kısa İzmir tarihi ve İzmir hakkında günlük yaşama dair çeşitli bilgiler verdikten sonra İzmir'de hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığına değinmektedir. Bkz. Henry A. S. Dearborn, *A Memoir On The Commerce and Navigation of The Black Sea, and The Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt Vol.II*, Wells and Lilly, Boston, 1819, ss.54-86.

⁹ Kurat, *a.g.e.*, s.8.

¹⁰ "To James Madison From William Stewart, 25 April 1803", Founders Online, National Archives, <https://founders.archives.gov/documents/Madison/02-91-02-0682> (Erişim Tarihi:26.04.2021)

bir antlaşmanın imzalanmaması nedeniyle Babıali ABD'nin atadığı konsolosu tanımadı. Steward, Kasım 1803'te İzmir'den ayrılana kadar ABD'nin gayri resmi ticaret temsilcisi olarak görevde bulundu¹¹. Steward, İzmir'den ayrılmadan önce Robert Wilkinson konsolos vekili olarak görevlendirildi. Her yıl İzmir'e gelen ABD ticaret gemi sayısındaki artış, ABD'yi İzmir'e konsolos görevlendirmesi için 1808 yılında bir kez daha harekete geçirdi, ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı¹².

Amerikalı tüccarlar, Osmanlı Devleti bürokratları ve diğer tüccarlar ile problemlerin çözülmesi amacıyla 1811 yılında Woodmas & Offley şirketi ortaklarından David Offley İzmir'de Amerikan Ticaret Evi'ni (American Commercial House Woodmas and Offley) kurdu. Amerikan Ticaret Evi, ABD ile Osmanlı Devleti arasında resmi ilişkilerin başlamasına kadar geçen sürede ABD'nin gayri resmi konsolosluğu oldu ve David Offley bir konsolosun yapması gereken görevleri yaptı. Bu dönemde İzmir Limanı'na gelen Amerikan ticaret gemi sayısında artış yaşandı. Ayrıca İzmir'de Amerikan şirketleri de kurulmaya başladı¹³.

ABD ile Osmanlı Devleti arasında 7 Mayıs 1830 tarihinde dokuz maddelik Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması (Treaty of Commerce and Navigation) imzalandı¹⁴. İmzalanan bu antlaşma ile ABD, Osmanlı Devleti topraklarında ayrıcalık elde etmiş oldu. ABD ile Osmanlı Devleti'nin resmi ilişkileri başlamasına rağmen Osmanlı Devleti ABD'nin aksine¹⁵ elçilik açma konusunda acele etmedi. Osmanlı Devleti ABD'ye resmi görevle 1850 yılında Emin Bey'i gönderdi. 13 Eylül 1850 tarihinde ABD'ye ayak basan Emin Bey'in ABD ziyareti Amerikan basını tarafından yakından takip

¹¹ Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.73. Kurat, a.g.e., s.9.

¹² A. Üner Turgay, "Ottoman - American Trade During The Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, S.3, 1982, ss.194-196.

¹³ Erhan, a.g.e., ss.75-76. Köse, a.g.e., s.7.

¹⁴ *Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between The United States of America and Other Powers 1776-1909 Part II Vol.II*, Greenwood Press Publishers, New York, 1968, ss.1318-1320. Ayrıca bkz. Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşmasının Gizli Maddesi ve Sonuçları", *Belleten*, C.62, S.234, 1998, ss.457-465.

¹⁵ ABD Başkanı Andrew Jackson 15 Nisan 1831 tarihinde David Porter'ı İstanbul'a maslahatgüzar olarak atadı. Kurat, a.g.e., s.17.

edildi¹⁶. Emin Bey 21 Eylül'de ABD Başkanı Millard Fillmore tarafından Beyaz Saray'da ağırlandı¹⁷. ABD, 1854 yılında İstanbul Temsilciliğini daimî elçilik seviyesine çıkararak Carrol Spence'i İstanbul'a atadı¹⁸.

Amerikan İç Savaşı döneminde ABD - Osmanlı Devleti ilişkileri dostane bir şekilde devam etti. Sultan Abdülaziz 26 Mart 1862 tarihinde çıkardığı fermanla Amerikan Federasyon Hükümetinin gemilerine korsanlık yapan gemilerin Osmanlı Devleti'nin limanlarına girişini yasakladı. Osmanlı Devleti'nin bu davranışı Washington tarafından memnuniyetle karşılandı¹⁹.

1866 yılında başlayan Girit isyanı ABD - Osmanlı Devleti diplomatik ilişkilerini olumsuz etkiledi. Girit Amerikan Konsolosu William J. Stillman ayaklanma sürecinde Yunanların Türk yönetimine ayaklanmasında rol aldı²⁰. Osmanlı Devleti, Girit isyanı nedeniyle olumsuz etkilenen ilişkilerini düzeltme ve Girit konusunda ABD'nin desteğini alma gerekçelerinin de etkisiyle 1867 yılında Washington'da elçilik kurma yolunda adım attı. Osmanlı Devleti tarafından, 11 Nisan 1867 tarihinde, Washington'a elçi olarak atanan Edouard Blacque²¹, 15 Ağustos 1867'de Washington'a ulaştı²².

Girit isyanından sonra Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında gerginlikler yaşanmaya başladı. Bulgar isyancılar 1876 Nisan'ında Osmanlı yönetimine karşı ayaklandılar. Bulgar isyanı ile ilgili haberler Osmanlı topraklarında bulunan Amerikalı misyonerler ve Amerikalı diplomatlar tarafından Amerikan kamuoyuna iletildi. Amerikan kamuoyunda 1890 yıllarında Bulgar ayaklanmasıyla ilgili haberler yerini Ermeni olaylarına bıraktı. Bu dönemde Amerikalılar tarafından Ermeni isyanları ve Osmanlı Devleti hakkında yazılan yazılar anti Türk imajının Amerikan kamuoyunda artmasına neden oldu²³.

¹⁶ The New York Herald, Arrival of Amin Bey The Turkish Ambassador, 13 September 1850. New York Daily Tribune, Reception of The Turkish Ambassador, September 14, 1850. The New York Herald, The Turkish Ambassador, 15 September 1850. The New York Herald, The Visit of The Turkish Ambassador, 17 September 1850.

¹⁷ The New York Herald, Telegraphic Summary, 22 September 1850.

¹⁸ Köse, *a.g.e.*, s.23.

¹⁹ Kurat, *a.g.e.*, s.30.

²⁰ Çağrı Erhan, "The American Perception of The Turks: An Historical Record", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Issue 31, 2000, s.90.

²¹ Kurat, *a.g.e.*, s.33.

²² The Evansville Journal, Arrival of The Turkish Ambassador, 16 August 1867.

²³ Erhan, *a.g.m.*, ss.90-94.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında ABD'nin sanayisi ve ekonomisindeki hızlı büyüme onun dünya politikasında önemli rol oynayacağını sinyallerini veriyordu. İspanyol-Amerikan Savaşı, ABD için önemli bir dönüm noktasıydı. Savaş nedeniyle Amerikan - İngiliz ilişkilerinde gelişme olurken Amerikan - Alman ilişkilerine ise soğukluk başladı. ABD savaşta elde ettiği başarı sonrasında uluslararası düzende daha aktif rol almaya başladı²⁴.

Almanya ve İngiltere Osmanlı Devleti topraklarında petrol ve stratejik yerlerden faydalanmak amacıyla demiryolları inşa etmekteydiler. ABD de XX. Yüzyılın başlarında bu yarışa dahil oldu. Dr. Glaskow demiryolu projesi için 1908 yılında Osmanlı Devleti'ne başvurdu. Ön anlaşmanın Osmanlı Mebusan Meclisinde tartışıldığı süreçte başka kişilerinde çeşitli demiryolu projeleri vardı. Bu kişilerden birisi de Amerikalı Amiral Colby M. Chester'dı. Chester kurduğu iyi ilişkiler sayesinde rakiplerinin önüne geçerek Osmanlı yöneticileriyle pazarlığa oturdu. Bu durum Chester'a Amerika'daki iş insanlarının da desteğini kazandırdı. Ayrıca Amerikan hükümeti de Chester'ı desteklemekteydi. Chester 1909 yılında Osmanlı yetkilileri ile bir sözleşme imzaladı. Bu sözleşme imzalandıktan sonra onay için yetkili merciye sunuldu. Sözleşmede demiryolu Irak petrolünün bulunduğu bölgelerden geçmekle beraber Akdeniz'e bağlanacak yan yollar ve yapılması planlanan bir liman da dahildi. Bu sözleşme üzerine Chester Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketini (The Ottoman-American Development Company) kurdu. Sözleşme onaylanması için Osmanlı Mebusan Meclisine gönderildi ancak sözleşme onaylanmadan Chester yatırımını geri çekti. Projenin gerçekleşmesindeki en büyük engeller bölgedeki İngiliz ve Alman çıkarlarının olmasıydı. Aynı zamanda Rusya'da kendi çıkarlarını savunarak bölgeye Amerika'nın girmesini engellemeye çalıştı. Chester'ın demiryolu projesi 1912-1913'te tekrar hayata geçirmeye çalışılsa da başarılı olunamadı²⁵.

²⁴ Allan Nevins, Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, (çev. Halil İnalçık), Doğu Batı Yay., Ankara, 2021, s.427.

²⁵ Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.25, S.4, 1970, ss.288-292. Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.6, S.24, 1999, ss.529-531.

1. I. Dünya Savaşı Sürecinde ABD - Osmanlı Devleti İlişkileri

1914'te Amerikan politikacılar çıkan savaşa ABD'nin dahil olmasını istememekteydi. Aynı zamanda Amerikan halkının da büyük çoğunluğu ABD'nin savaşa dahil olmasına karşıydı. ABD Başkanı Wilson da 4 Ağustos'ta ABD'nin tarafsız olduğunu açıkladı²⁶.

Wilson'ın dış politika danışmanı Albay Edward M. House, 22 Ağustos'ta Wilson'a gönderdiği yazıda olası Almanya galibiyetinin kendileri için sorun olacağını dile getirdi. Wilson cevabında House ile aynı fikirde olduğunu belirtti²⁷.

ABD, İngiliz gücünün Almanya'ya karşı zayıfladığını görmek istemiyordu. Bu nedenle Wilson yönetimi müttefik yanlısı çeşitli önlemler aldı. ABD, İngiltere ve Fransa için krediler açarak onlara büyük miktarda borç verdi. Savaş ayrıca Amerikan sanayisinin gelişmesine ve İngiliz, Fransız ihtiyaçlarını karşılamak üzerine yön aldı²⁸. Bu süreçte ABD için denizlerde serbest şekilde ticaret yapabilme konusu önemli bir hal aldı. Ayrıca Amerikan halkının müttefik gemilerindeki yolculuklarının güvenliği konusu da gündeme geldi. Almanya, Amerikan vatandaşlarının İngiliz ve Fransız gemilerinde yolculuk yapmalarının onlara dokunulmazlık vermediğini belirtti. U-botların ticaret gemilerine saldırması Amerikan - Alman ilişkilerinin gün geçtikçe gerginleşmesine yol açtı²⁹.

'Arabic' isimli İngiliz gemisinin batırılması sonucu iki Amerikalının hayatını kaybetmesi Amerikan - Alman ilişkilerinin daha da gerginleşmesine yol açtı. Amerikan halkı yaşanan olaya üzülmekle beraber hala ABD'nin savaş dışında kalmasını düşünmekteydi³⁰.

1916'da Amerikan halkı hala savaş taraftarı değildi. 1916 ABD Başkanlık seçimlerinde Wilson'a galibiyeti getiren adımlardan birisi de ABD'yi savaş dışı bırakabilmesiydi. Bu durum Wilson'ın askeri bir adım atmasını engellemekteydi³¹. Ancak savaşın uzaması Almanya'nın daha saldırganlaşmasına neden olmaktaydı. U-bot faaliyetlerinin Mart 1916'da tekrardan

²⁶ Robert E. Hannigan, *The Great War and American Foreign Policy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2017, s.30.

²⁷ *A.g.e.*, s.38.

²⁸ Nevins, *a.g.e.*, s.445.

²⁹ Hannigan, *a.g.e.*, s.46.

³⁰ *A.g.e.*, s.50.

³¹ *A.g.e.*, ss.54, 66-67.

artış göstermesi³² ve U-botlar tarafından batırılan gemiler Amerikan - Alman ilişkilerinin gün geçtikçe bozulmasına neden oldu.

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde genel seferberlik ilan etti. 8 Ağustos'ta Babıali'nin Washington'a gönderdiği yazıda seferberlik kararının tedbir nedeniyle alındığı bildirildi. Ancak Washington'a gönderilen yazıya rağmen ABD basınında Osmanlı Devleti'nin seferberlik kararını savaşa hazırlık şeklinde yorumlayan çeşitli yazılar yer aldı. The Washington Times gazetesi haberinde, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir iş birliği olduğuna inanıldığıнын altını çizdi³³. The South Bend News Times gazetesi ise Osmanlı Devleti'nin seferberliği nedeniyle Yunanistan ve Romanya'nın da bu sürece katılarak tekrardan Balkanlar'da çatışmaların meydana geleceği üzerinde durdu³⁴. The Washington Herald gazetesi de Balkanlar'da çatışmaların olabileceğine parmak bastı³⁵. The Evening Star ve The Washington Times gazetelerinin haberlerinde Osmanlı ordusunun Bulgaristan toprakları üzerinden Yunanistan istikametinde ilerlediklerini, bu durum karşısında da Yunanistan Hükümetinin Osmanlı Devleti'nden bir açıklama beklediği yer aldı³⁶. New York Tribune gazetesi haberinde Osmanlı Devleti'nin İngiltere Fransa ve Rusya'ya Çanakkale Boğazı'ndan geçen Goeben ve Breslau gemileri hakkında tatmin edici bir açıklama yapmadığı yer aldı. Alman mürettebatın hala gemide olduklarının da altı çizildi. Haberin devamında Washington'daki birçok diplomatın Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını bırakarak Almanya'nın yanında savaşa gireceğini düşündükleri belirtildi³⁷. Amerikan misyonerleri ve konsoloslarından Osmanlı Devleti ile ilgili gelen bilgiler, Amerikan basınındaki endişelerin artmasında önemli bir rol oynadı. İstanbul, İzmir ve Beyrut'ta bulunan Amerikan şirketleri kendilerini tehlikede hissettiklerini söyleyerek Amerikan Hükümetinin kendilerini korumalarını istediler. Bunun üzerine

³² A.g.e., s.62.

³³ The Washington Times, Turkey Mobilizing Army; May Aid Kaiser, 04 August 1914.

³⁴ The South Bend News Times, Balkans May Be Forced to Take Part in Battle, 07 August 1914 (Afternoon Edition).

³⁵ The Washington Herald, Russia Hears Roumania and Turkey Are Mobilizing, 11 August 1914.

³⁶ The Evening Star, Greeks Ask Turkey to Explain Reported Movement of Troops, 17 August 1914. The Washington Times, Allies Today Abandon Belgian Capital, 18 August 1914.

³⁷ New York Tribune, Allies Anxious at Turkey's Attitude, 26 August 1914.

Ağustos sonlarında Amerikan Hükümeti North Carolina ve Tennessee savaş gemilerinin Osmanlı karasularına gönderilmesini kararlaştırdı³⁸.

Osmanlı Devleti'nin Washington Büyükelçisi Ahmed Rüstem Bey³⁹, The Sunday Star gazetesine verdiği demeçte Osmanlı Devleti'nin savaş girdabına çekilememiş birkaç ülkeden biri olduğunu söyledi⁴⁰. The Evening Star gazetesinde yer alan demecinde ise Ahmed Rüstem Bey, ABD'nin Osmanlı Devleti karasularına gemi gönderme kararında İngiliz etkisi olduğunu belirtmekle beraber İngiltere'nin amacının, ABD'yi savaşa kendi yanlarında dahil etmek olduğunu ekledi. Ayrıca demecinde, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen propaganda haberlerine de cevaplar verdi⁴¹. Ahmed Rüstem Bey ABD basınında Osmanlı Devleti ile ilgili çıkan propaganda yazılarına cevap vermeye ve Osmanlı Devleti karasularına gönderilen ABD gemilerini eleştirmeye devam etti⁴².

Osmanlı Devleti'nin 8 Eylül 1914 tarihinde tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırması ABD basınında Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların tehlike içinde olduğunu ya da Türklerin yabancıları katletmeye başlayacağı şeklinde yorumlanmasına neden oldu. Ahmed Rüstem Bey'in ABD gazetelerinde kapitülasyonların haksızlık sağladığı ve Osmanlı Devleti'nin gelişmesi önündeki en büyük engellerden biri olduğu ile ilgili açıklamaları da yer aldı⁴³. Ancak ABD Hükümeti, Ahmed Rüstem Bey'in açıklamalarından rahatsızlık duymaktaydı. 12 Eylül'de Ahmed Rüstem Bey ABD Dışişleri'ne verdiği notada ABD basınında yer alan propaganda haberleri ile ABD kamuoyunun zehirlendiğini belirtti, ayrıca ABD'nin Yunanistan'a

³⁸ New York Tribune, Turks Plan Massacre of Christians, 26 August 1914. The Sun, U.S. Orders Warship to Rush to Constantinople, 28 August 1914.

³⁹ Alfred Bielinski, 1862 yılında Midilli'de doğdu. Babası Polonyalı Seweryn Bielinski, 1854 yılında Osmanlı Devleti'ne göç ederek Osmanlı Ordusu'nda subay olarak görev yapmaya başladı. Seweryn Bielinski Müslüman olduktan sonra Nihad adını aldı. Alfred Bielinski de babası gibi Müslümanlığı seçti ve 'Ahmed Rüstem' adını aldı. Ahmed Rüstem Bey, 18 Mayıs 1914 tarihinde Washington'a büyükelçi olarak atandı. Bkz. Şenol Kantarcı, "Osmanlı'da Onurlu Bir Diplomat ve Millî Mücadele'nin Önemli Siması: Ahmed Rüstem Bey", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.42, 2008, ss.247-285.

⁴⁰ The Sunday Star, Turkish Ambassador Hits Newspaper Wit, 6 September 1914.

⁴¹ The Evening Star, Say Britain Gave No Advice to U.S., 8 September 1914.

⁴² New York Tribune, Britain Is Fooling U.S. Says Turkish Envoy, 8 September 1914. The Arizona Republican, Exposes Plan To Bring U.S. Into The Fray, 8 September 1914. The Washington Herald, A Diplomat Abandons Caution, 9 September 1914.

⁴³ The Evening Herald, Turk Must Take No Part In War, 11 September 1914. The Sun, Turkey's Shift of Policy Held a Forerunner of War and a Manace to Americans, 12 September 1914.

savaş gemisi satışını da eleştirdi⁴⁴. Bu davranışının üzerine Amerikan Hükümeti Ahmed Rüstem Bey'in özür dilemesini, aksi takdirde ülkeyi terk etmesini istedi. Ahmed Rüstem Bey özür dilemeyerek Ekim ayında ABD'den ayrıldı ve yerine Abdülhak Hüseyin Bey atandı⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne 11 Kasım'da savaş açması ABD'yi endişelendirdi. Osmanlı Devleti'nin savaş ilanından sonra ABD, Tennessee gemisine İzmir'e demirlemesi ve Amerikan halkıyla beraber Amerikan çıkarlarını koruma görevi verdi⁴⁶. 16 Kasım tarihinde İzmir'e ulaşan Tennessee gemisinin komutanı Benton C. Decker'in, limana ulaşmak için yaptığı girişim sonucunda Türk askerleri tarafından üzerlerine ateş açıldı. Yaşanan bu olay Amerikan basınında geniş yankı uyandırdı. Birçok Amerikan gazetesi yaşanan olayı ilk sayfalarından sansasyonel manşetlerle Amerikan kamuoyuna duyurdu.

New York Tribune gazetesinin haberine göre Tennessee komutanı Decker, İzmir Valiliğine gönderdiği telgrafta İzmir Limanı'na girme emri aldığını, gerekirse güç kullanılarak limana girileceğini bildirdi. Limana giriş sırasında üzerlerine ateş açılması nedeniyle geri döndüğü ve olayın hala çözülemediği haberde yer alan detaylar arasındadır⁴⁷. The Evening World gazetesi ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'nun demecine yer verdi. Morgenthau demecinde Tennessee gemisinin Sakız Adası'nda olduğu bilgisini paylaştı, haberde yaşanan olayla ilgili bir sonuca varmadan önce yetkililerden gelecek raporların beklendiği ve ateş edilmenin bir yanlış anlama olabileceğinin de üzerinde duruldu. Amerikan Hükümeti Morgenthau'dan olayla ilgili detaylı bir inceleme yapmasını istedi. ABD Deniz Komutanlığı'ndan yapılan açıklamada sadece ateş edildiğinin bilindiğini, bunun düşmanca bir gerekçe ile mi yoksa uyarı amaçlı mı yapıldığının henüz netleşmediğini açıkladı. Haberin devamında İzmir Limanı'nın kapalı olduğu ve muhtemelen limanın mayınladığı yorumu da yer almaktadır.

⁴⁴ Haziran ayının başlarında Amerikan Meclisinde gemilerin Yunanistan'a satılmasına karşı çıkanlar olmasına rağmen ilerleyen günlerde oy çoğunluğuyla satış kararını aldı. Amerikan gemilerinin Yunanistan'a satışı Türk Hükümetini endişelendirmekle beraber Ahmed Rüstem Bey gemilerin satışına tepki gösterdi. 21 Temmuz'da gemiler Amerika'daki Yunan Heyetine teslim edildi. Bkz. New York Tribune, Battleship Sale to Greece Blocked, 17 June 1914. The Washington Herald, Turkey Objects to Warships Sale, 23 June 1914. The Evening Star, House Votes Won for Sale of Ships, 24 June 1914. The Daily Missoulian, The "Kilkis" Now, 22 July 1914.

⁴⁵ Erhan, *a.g.e.*, ss.384-386.

⁴⁶ *A.g.e.*, s.386.

⁴⁷ New York Tribune, U.S. Commander Warns Turks He May Use Force, 18 November 1914.

Ateş edilmesinin nedeninin İzmir'e asker çıkarılmasının engellenmesi ya da ABD gemisinin mayına çarpmasını engellemek için de olabileceği noktaları üzerinde duruldu. Haberde ayrıca, Komutan Decker'ın yaşanan olayın düşmanca bir hareket olabileceği yorumu da göz ardı edilmedi⁴⁸. The Lakeland Evening Telegram gazetesi yaşanan olayı ilk sayfasına taşıdı. Haberde olayın özeti anlatılmakla beraber üç el ateş edildiği bilgisi verildi⁴⁹. New York Tribune gazetesinin 20 Kasım tarihli haberinde ise 19 Kasım akşamı Wilson'ın Deniz Kuvvetleri Bakanı Daniels ve Dışişleri Bakanı Lansing ile görüştüğü ve yaşanan olayla ilgili yeni bir gelişme olup olmadığını sorduğu bilgisi yer aldı. Haberin devamında Wilson ve ABD Kabinesi'nin İzmir Limanı'nın mayınlı ve kapalı olması nedeniyle yaşanan olayın dostane bir uyarı atışı olduğunu düşündükleri yazmaktadır⁵⁰. The Washington Times gazetesinin 21 Kasım tarihli haberinde Komutan Decker'ın raporunun üç gündür bilindiğini, ancak ABD basını ile paylaşılmadığı belirtildi. Haberde, Komutan Decker'ın İzmir Limanı'na bir bot ile girmeye çalışırken botu durdurma amacıyla botun baş tarafına ateş edildiği bilgisi yer aldı. Komutan Decker bu hareketin düşmanca olmadığını belirtti. Decker'ın ABD Deniz Kuvvetleri'ne gönderdiği raporda yer alan "*not hostile but unfriendly*"⁵¹ sözlerinin tam olarak anlaşılamadığı için kendisinden açıklama istenmiş ve bu nedenle basın ile bilgi paylaşılmadığının üzerinde duruldu. Haberin devamında konuyla ilgili hala soru işaretlerinin olduğunu ve Komutan Decker ile Büyükelçi Morgenthau tarafından yapılan açıklamaların yetersizliğinin de altı çizildi⁵². 22 Kasım tarihinde ABD basınında çıkan haberlerde Türk yetkililerinin yapılan atışın uyarı niteliğinde olduğunu ve düşmanca bir gerekçelerinin olmadığını anlatan açıklamalarına yer verildi⁵³.

⁴⁸ The Evening World, American Warship Under Fire of Forts In Harbor At Smyrna, 18 November 1914.

⁴⁹ The Lakeland Evening Telegram, Launch of U.S. Steamer Tennessee Fired On By Turks From Smyrna Forts, 18 November 1914.

⁵⁰ New York Tribune, Turkey's Attitude Worrying Wilson, 20 November 1914.

⁵¹ The Washington Times, Word Received Here Three Days Ago, but Withheld By Daniels, 21 November 1914.

⁵² The Washington Times, Word Received Here Three Days Ago, but Withheld By Daniels, 21 November 1914.

⁵³ The Sunday Star, Turkey Explains Smyrna Incident and Crisis Ends, 22 November 1914. New York Tribune, Turkey Says The Tennessee Broke Rules, 22 November 1914. The Washington Times, Turk Explanation Relieves Tension, 22 November 1914 (Sunday Evening Edition). The Sun, Turkey Says Smyrna Firing Was Merely A Danger Signal, 22 November 1914.

Mayıs 1916'da da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde misyonerlere ait mülklerin askerler tarafından el konulması sonucunda ABD Dışişleri Osmanlı Devleti'ne bir yazı gönderdi. Bu durum sonrasında iki ülke ilişkilerinde kriz çıkaracak bir hadise yaşanmadı⁵⁴.

ABD ve Almanya arasındaki ilişkiler U-botların ticaret gemilerini batırmaları nedeniyle gergin bir haldeydi. 3 Şubat 1917'de ABD, Almanya ile ilişkilerini sonlandırdı⁵⁵. Bu dönemde ABD, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini koruma konusunda adımlar attı. ABD Dışişleri'nden İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderilen telgrafta, ABD'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesine rağmen Osmanlı Devleti ile arasındaki dostane ilişkilerin devam edeceğini düşündüğünü belirtti. Ayrıca ABD, İstanbul Büyükelçisi'ne iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin korunması konusunda, Osmanlı yetkilileri ile temasta olması gerektiğinin vurgusunu yaptı⁵⁶. İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Elkus, ABD Dışişleri'ne gönderdiği telgrafta iki devletin ilişkilerinin normal ve dostane olduğunu belirtti. Elkus, Osmanlı Devleti'nin Almanya tarafından zorlanmadıkça ABD ile ilişkilerini sürdürme niyetinde olduğunu da söyledi⁵⁷.

2 Nisan 1917 tarihinde Wilson, Almanya ile savaş konusunun tartışılması için kongreye gitti. Kongre ve senatodaki tartışmaların ardından ABD 6 Nisan 1917 tarihinde Almanya'ya savaş açtı⁵⁸. Bu şekilde ABD I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri'nin yanında dâhil oldu.

ABD I. Dünya Savaşı'na dahil olmasının ardından Hariciye Nezâreti İstanbul'da bulunan Amerikan Donanması'na ait Scorpion gemisinin 24 saat içerisinde Osmanlı karasularını terk etmesi gerektiğini İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne bildirdi. Osmanlı Devleti 24 saat içerisinde Türk

⁵⁴ Sırrı Emrah Üçer, "Mütareke Döneminde Osmanlı Kamuoyunda Amerikan İmgesi ve Tesiri (Eylül 1918-Mayıs 1919)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2008, s.54.

⁵⁵ *Papers Relating To The Foreign Relations of The United States, 1917, Supplement 1, The World War*, United States Government Printing Office, Washington, 1931, "The Secretary of State to the German Ambassador (Bernstorff), Washington, February 3, 1917", Document 97.

⁵⁶ A.g.e., "The Secretary of State To The Ambassador In Turkey (Elkus), Washington, February 5, 1917, 7 p.m.", Document 104.

⁵⁷ A.g.e., "The Ambassador in Turkey (Elkus) to the Secretary of State Constantinople, February 11, 1917, 6 p.m.", Document 138.

⁵⁸ *The Public Papers of Woodrow Wilson War and Peace Presidential Messages, Addresses, and Public Papers (1917-1924) Vol.I*, (ed. Ray Stannard Baker and William E. Dodd), Harper & Brothers Publishers, New York, 1970, ss.6-21.

karasularını terk etmediği gerekçesiyle Scorpion gemisine el koyarak silahlarını söktü⁵⁹. 20 Nisan 1917 tarihinde de Osmanlı Devleti ABD ile ilişkilerini kesti⁶⁰. Yaşanan bu duruma, ABD basınında geniş bir şekilde yer verildi⁶¹. İlişkilerin kesilmesinin ardından Osmanlı Devleti Washington'da bulunan maslahatgüzar Abdülhak Hüseyin Bey'i geri çağırdı⁶². ABD diplomatik işlerini İstanbul'daki İsveç Büyükelçiliği'ne⁶³, Osmanlı Devleti de Washington'daki İspanya Büyükelçiliği'ne bıraktı⁶⁴.

ABD'nin Almanya'ya savaş açmasının ardından Almanya'nın müttefikleri Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'a savaş açılması konusunda hemen bir karara varmadı. Osmanlı Devleti ile girilecek savaşın ABD'ye önemli getiriler sağlayacağını düşünenlerle Osmanlı Devleti üzerinde kurulabilecek etkinin ABD için daha önemli kazançlar sağlayabileceğini düşünenler arasında fikir ayrılıkları yaşandı. Osmanlı Devleti'ne savaş açılması konusuyula ilgili birçok farklı görevde bulunan kişiler ve kurumlardan gelen çeşitli raporlar değerlendirildi. ABD Dış İlişkiler Senatosu Başkanı William Joel Stone'nun hazırladığı 5 Aralık 1917 tarihli raporda ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açmasına gerek olmadığı, olası bir savaşın ABD aleyhine sonuçlar doğurabileceğine yer verildi⁶⁵. James Barton 10 Aralık 1917 tarihli raporunda olası savaş durumunda Osmanlı'daki Amerikan arazileri ve Amerikan okullarının Almanlar tarafından ele geçirilebileceğinin üzerinde durdu⁶⁶. Beyrut'taki Amerikan Başkonsolosu William Stanley Hollis, 26 Aralık 1917'de hazırladığı raporda misyonerlerin teşkilatlanmalarında başarılı olduklarını ve Osmanlı Hükümeti tarafından zorluklar çıkarılmadığını; bu nedenle ABD ile Osmanlı arasında olası bir savaşın misyonerlerin teşkilatlanmalarına büyük zararlar vereceğini belirtti.

⁵⁹ The Evening Star, U.S. Gunboat Interned by Turkish Officials, 16 April 1917. New York Tribune, American Guardship Interned by Turks, 16 April 1917.

⁶⁰ *Papers Relating to The Foreign Relations of The United States, 1917, Supplement 1, The World War*, United States Government Printing Office, Washington, 1931, "The Turkish Minister of Foreign Affairs (Nessimi) to The American Ambassador (Elkus), April 20, 1917.", Document 833.

⁶¹ The Sunday Star, Turkey Breaks Off Relations With U.S., 22 April 1917. New York Tribune, Turks Break Off Relations With America, 22 April 1917.

⁶² Köse, *a.g.e.*, s.45.

⁶³ The Washington Herald, Sweden Will Act for U.S., 24 April 1917.

⁶⁴ Evening Capital News, Father Arregui Will Look After Turkish Affairs, 1 May 1917.

⁶⁵ Tuğçe Kaya, "ABD Birinci Dünya Savaşı Sırasında Neden Osmanlı Devleti'ne Doğrudan Savaş İlan Etmedi: Amerikan Gizli Belgeleri Üzerine Bir İnceleme", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.39, ss.544-547.

⁶⁶ *A.g.m.*, ss.549-551.

Raporunun devamında Hollis, Osmanlı'daki Amerikan sempatisine değindi. Türklerin Amerikalılardan kötülük gelmeyeceğine inandıklarını ve Amerikalılara karşı düşmanca hisler beslemediklerinin altını çizdi. Hollis olası bir savaşın bu algıları değiştireceğini; bu nedenle gelecekte ABD için istenmeyen sonuçların meydana gelebileceğini söyledi⁶⁷. İtilaf Devletleri Yüksek Harp Şurası (Supreme War Council) temsilcileri, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı konusunda bir toplantı yaptı. Toplantının ardından hazırlanan 7 Mayıs 1918 tarihli rapor ABD senatosuna iletildi. Raporda ABD'nin Ortadoğu politikalarına katılabilmesi için bölgedeki sıcak çatışmalara katılması gerektiğini ve bu nedenle ABD'nin Osmanlı Devleti'ne zaman kaybetmeden savaş açması gerektiği savunuldu⁶⁸. ABD'deki İngiliz Büyükelçisi Rufus Isaacs'ın isteği üzerine 1902-1905 yılları arasında İngiltere Başbakanlığı yapan Arthur Balfour'un 18 Mayıs 1918'de gönderdiği telgrafta ABD'nin Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'a savaş açması hakkındaki düşüncelerini paylaştı. Telgrafında Arthur Balfour, ABD'nin Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'a savaş açması gerektiğini belirtmekle beraber düşüncesini desteklemek için ABD'nin Ortadoğu'daki planlara dâhil edileceğinin üzerinde durdu⁶⁹. Müttefik Donanma Konseyinin 15 Mayıs 1918 tarihli toplantısından sonra ABD Senatosu'na gönderdiği yazıda ABD'nin Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'a savaş açmasını önerdi⁷⁰. İtilaf Devletleri'nin elçilikleri tarafından Mayıs 1918'de ABD'ye gönderilen yazılarda, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açmasının ABD ve İtilaf Devletlerine sağlayacağı yararların üstünde duruldu⁷¹.

ABD 1917 yılında savaşa dâhil olana kadar tarafsızlık politikasını uyguladı. I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasının ardından ABD, Osmanlı Devleti'ne savaş açılması konusunda farklı raporları değerlendirdikten sonra Osmanlı Devleti'ne savaş açmamayı tercih etti. Onun yerine Osmanlı

⁶⁷ A.g.m., ss.548-549.

⁶⁸ A.g.m., ss.535-537.

⁶⁹ A.g.m., ss.538-541.

⁷⁰ A.g.m., ss.541-542.

⁷¹ *Papers Relating To The Foreign Relations of The United States, 1918, Supplement 1, The World War, Volume I*, United States Government Printing Office, Washington, 1933, "The Ambassador In Italy (Page) To The Secretary of State, Rome, May 4, 1918, 4 p.m.", Document 161. "The Ambassador In France (Sharp) To The Secretary of State, Paris, May 6, 1918, 11 p.m.", Document 163. "The Ambassador In France (Sharp) To The Secretary of State, Paris, May 8, 1918, 10 p.m.", Document 166. "The Ambassador In Great Britain (Page) To The Secretary of State, London, May 17, 1918, 6 p.m.", Document 170.

Devleti'ne ambargo uygulama kararı aldı⁷². ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açmamasının en büyük nedeni; ABD'nin Osmanlı topraklarında çıkarlarının önemli bir boyutta olmasıydı. Olası bir savaş ABD'nin çıkarlarını zedelemekle beraber Osmanlı Devleti'nin coğrafi olarak ABD'den uzak olması ve herhangi bir tehdit unsuru olmamasının da etkisi göz ardı edilemez.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri arasında çıkar çatışmaları çıktı. Bu süreçte İstanbul'da ABD'nin temsili sorunu Washington'da ele alınarak Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmamasına karar verildi. Bu nedenle ABD, Aralık ayı başlarında Lewis Heck'i İstanbul'da komiser olarak görevlendirdi. Amerikan Hükümeti Heck'e Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri üstlenmemesini, bu görevi İsveç Elçiliğine bırakmasını söyledi⁷³. Heck İstanbul'a geldikten sonra hükümetinin istediği raporları hazırlamaya başladı. Bu süreçte Heck, Anadolu'da ABD konsoloslarının olmamasının istenilen raporların hazırlanmasını zorlaştırdığını; İzmir, Sivas, Adana ve Halep'te konsolos görevlendirilmesinin yapılması gerekliliğini Amerikan Hükümetine bildirdi. Bunun üzerine ABD konsoloslukları tekrar açma kararı aldı⁷⁴. ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD Deniz Kuvvetleri'ne İstanbul'a bir subay atama görevi verdi. Amiral Benson ve Amiral William S. Sims, Türk karasularındaki ABD Donanması'nın komutanlığına Amiral Mark Lambert Bristol'u atadı⁷⁵. Amiral Bristol 30 Aralık 1918 tarihinde görevlendirildi. İstanbul'a gitmeden önce Paris'e uğrayarak Wilson, Dışişleri Bakanı Lansing ve Amiral Benson ile bir görüşme gerçekleştirdi. Amiral Bristol'un İstanbul'da Kıdemli Donanma Subayı (Senior Naval Officer) unvanı ile bulunacağı ve ABD'nin Doğu Akdeniz Filosu Komutanlığı görevini üstleneceği kararlaştırıldı. Amiral Bristol 27 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'a ulaşarak çalışmalarına İstanbul'da demirli Scorpion gemisinde başladı⁷⁶. Osmanlı Devleti'nde bulunan İtilaf Devletleri yetkilileriyle görüşmeler Amiral Bristol tarafından yürütüldü. ABD Komiseri Heck ise diplomatik ve konsolosluk görevlerini de üzerine alarak Nisan ayına kadar devam etti.

⁷² Köse, *a.g.e.*, s.57.

⁷³ Henry F. Beers, *U.S. Naval Detachment In Turkish Waters 1919-1924*, Report No.2, Office of Records Administration, Administrative Office, Navy Department, 1943, s.4.

⁷⁴ Köse, *a.g.e.*, ss.71-73.

⁷⁵ Beers, *a.g.e.*, s.4.

⁷⁶ Köse, *a.g.e.*, ss.74-77. Beers, *a.g.e.*, s.4.

Heck, Nisan 1919'da ABD'ye döndü ve yerine Gabriel Bie Ravndal Komiser Vekili olarak görevlendirildi⁷⁷.

2. Paris Barış Konferansında İzmir'in İşgali ile İlgili Tartışmalar ve ABD'nin Tutumu

Amerikalı uzmanlar 1917 yılının sonbahar aylarında yaklaşan barış görüşmeleri için çalışmalarına başladı. Çalışmaların bir bölümü Osmanlı Devleti ile yapılacak bir barış antlaşmasını da içermekteydi. Hazırlanan 22 Aralık 1917 tarihli rapor Wilson'a rehber oldu. Paris Barış Konferansı öncesinde hazırlanan rapor ABD'nin Yakın Doğu politikasının temelini oluşturmaktaydı⁷⁸.

İngiliz Savaş Kabinesi, 3 Ekim 1918 tarihinde düzenlediği toplantıda, barış konferansında müttefiklerin Osmanlı Devleti ve Bulgaristan konularında Wilson'a karşı tavırlarının nasıl olacağını tartıştılar. ABD'nin Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ile savaş yapmadığı gerekçesiyle barış görüşmelerinde bu konularda söz sahibi olamayacağını altı çizildi. Clemenceau'nun, Wilson'ın savaş alanlarında savaşanlara, barış koşullarını dikte etme hakkının olmadığı sözleri üzerinde duruldu. İngiliz Dışişleri Bakanı A. J. Balfour ABD'nin savaşa dahil olduğunu; bu nedenle barış koşullarının beraber ele alınması gerektiğini vurguladı. Lloyd George bu konuda Clemenceau'nun fikirlerini desteklese de Balfour'un tavsiyesini aklının bir köşesinde tutacağını belirtti⁷⁹.

Kasım 1918 ara seçimleri sonucunda Cumhuriyetçiler Amerikan Kongresi ve Meclisinde çoğunluğu sağladı. Cumhuriyetçilerin bir kısmının I. Dünya Savaşı'na girmeyi desteklemeleri, Milletler Cemiyeti konusunda Wilson'ın fikirlerine yakın olmalarına rağmen, Wilson, Barış Heyetine kongre ve meclisten tek bir Cumhuriyetçiyi bile dâhil etmedi. Wilson'ın uyguladığı bu politika Paris'te elinin zayıflamasına ve konferans sırasında fikir ayrılıklarının yaşanmasına neden oldu⁸⁰.

⁷⁷ Beers, *a.g.e.*, s.5.

⁷⁸ Paul C. Helmreich, *From Paris to Sevres The Partition of The Ottoman Empire at The Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Columbus, 1974, s.21.

⁷⁹ PRO, CAB 23/14/35, The Attitude Towards President Wilson, 03 October 1918.

⁸⁰ Helmreich, *a.g.e.*, ss.22-23. Margaret Macmillan, *Barış Yapanlar*, (çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2015, ss.29-30.

4 Aralık 1918 tarihinde sabah saat 10.22'de Wilson, barış komisyon üyeleri ve uzmanları George Washington gemisi ile Paris'e gitmek üzere yola çıktı⁸¹. Wilson'ın Paris'e yolculuğu ABD basını tarafından ayrıntılı bir şekilde takip edildi. The Evening Herald gazetesi Amerikan Barış Komisyonu'nda bulunan üyelerin fotoğraflarına yer verirken⁸², The Arizona Republican gazetesi "*Wilson Starts For Europe*"⁸³ manşetini kullandı. Gazetenin haberinde Wilson ile İngiliz, Fransız ve İtalyan başbakanlarının fotoğraflarına yer verildi. Fotoğrafların altında ise "*İmparatorluklara Diz Çöktüren Güçleri Temsil Eden Dört Adam*"⁸⁴ yazısı yer aldı. New York Tribune gazetesi, haberinde Wilson'ın Paris'e 200'ün üzerinde uzman, binlerce harita ve kaynakla gittiğini belirtti. Haberde farklı konularda bilgilere sahip uzmanların, Wilson'ı barış konferansında karşılaşılabileceği en karmaşık durumlar da dâhil bilgilendirebileceğinin üzerinde durdu⁸⁵. The Washington Times gazetesinin ise "*President Sails Conveyed By 16 Warships*"⁸⁶ manşeti dikkat çekmektedir. Gazete, Wilson'ın Paris'e yapacağı yolculuk süresince fırtınalı bir havanın olacağı bilgisini verdikten sonra, George Washington gemisinin 15 muhrip ile yola çıkacağını, daha sonra 10 tanesinin ABD'ye geri döneceğini bildirdi.⁸⁷ George Washington gemisi 13 Aralık 1918 tarihinde Brest Limanı'na ulaşarak, Wilson saat 15.22'de Fransız topraklarına ayak bastı⁸⁸.

İngiltere'deki seçimler nedeniyle barış konferansı bir süre ertelendi. 12 Ocak 1919 tarihinde Lloyd George, Clemenceau, Wilson ve Orlando Paris'te bir araya gelerek ilk görüşmelerini yaptılar. Sonraki gün İngilizlerin istekleri doğrultusunda Japon temsilcilerin de katılımıyla Onlar Konseyi oluştu⁸⁹. Konferansa hazırlık sürecinde konferansta uygulanacak kurallar

⁸¹ The Seattle Star, Sails For France To Aid Peace, 4 December 1918.

⁸² The Evening Herald, American Peace Delegation and Steamer on Which Wilson Departed Today, 4 December 1918.

⁸³ The Arizona Republican, Big Four at Peace Conference, 4 December 1918.

⁸⁴ The Arizona Republican, Big Four at Peace Conference, 4 December 1918.

⁸⁵ New York Tribune, 200 Experts to Go With President, 4 December 1918.

⁸⁶ The Washington Times, Storm Signal Displayed as Nation's Chief Begins Voyage, 4 December 1918 (Final Edition).

⁸⁷ The Washington Times, Storm Signal Displayed as Nation's Chief Begins Voyage, 4 December 1918 (Final Edition).

⁸⁸ The Washington Times, French Cheer President as He Starts on Trip to Paris, 13 December 1918 (Final Edition). The Evening Star gazetesi Wilson'ın Fransa topraklarına ayak basma saatini 15.24 olarak vermektedir. Bkz. The Evening Star, Big Guns and Cheers Thunderously Greet President at Brest, 13 December 1918.

⁸⁹ Macmillan, *a.g.e.*, s.95.

belirlendi. Buna göre konferansın tüm oturumlarına Amerikan, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon temsilcilerinin katılmalarına karar verildi. Yunanistan ve diğer katılımcı devletlerin temsilcilerinin ise kendilerini ilgilendiren oturumlara katılmaları kararlaştırıldı⁹⁰.

18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı başladı. Yunanistan konferans oturumlarında alınacak kararların çıkarlarına ters düşmemesi amacıyla konferansın başlangıcından itibaren Amerikan, İngiliz ve Fransız delegasyonları ile yakın ilişkiler kurdu. Yunan Heyeti, Paris Barış Konferansı'nın 3 ve 4 Şubat'ta gerçekleştirilen oturumlarında toprak taleplerini gündeme getirdi. Yunan Heyeti toprak isteklerini sıralarken Wilson İlkeleri'ne atıfta bulunarak İzmir ve çevresinde Rumların çoğunlukta olduğunu; bu nedenle İzmir'in Yunanistan'a bırakılması gerektiğini savundu. Venizelos bu süreçte Amerikan, İngiliz ve Fransız delegasyonlarına memorandumlar, mektuplar, röportajlar, istatistikler ve haritalar göndererek, Yunan tezlerinin konferansta kabul edilmesi için büyük bir çaba sarf etti⁹¹. 5 Şubat'ta Yunan taleplerinin araştırılması ve değerlendirilmesi amacıyla Yunan ve Arnavutluk Meseleleri Komitesi (Committee on Greek and Albanian Affairs) kuruldu. Komisyonda ABD'yi Dr. W. L. Westermann ve Dr. Clive Day temsil etmekteydi⁹². Yapılan çalışmalar sonucunda Amerikan Heyeti Venizelos'un İzmir'e yönelik tezlerine karşı olduklarını belirttiler. Westermann 'Türk' teriminden ne kastedildiğinin açıklanması gerektiğini söyledi. Kendisine göre 'Türk' terimiyle bölgede Türkçe konuşan topluluk kastedilmekteydi. Amerikan Heyeti, Venizelos'un Onlar Meclisine sunduğu nüfus istatistiklerini çelişkili bulduklarını söylediler. Yunan istatistikleri yerine Amerikan Heyeti; Amerikan Misyonu'nun kontrolünden geçen, 1908 yılında Aydın vilayetinde yapılan, asker celplerine dayanan istatistikleri referans almaya karar verdi. Bu istatistiklere göre bölgedeki Türk nüfusu toplam nüfusun %63'ünü kapsıyordu. Rum nüfusu ise sadece %32 idi. Osmanlı Hükümeti tarafından Paris Barış Konferansı'na sunulan

⁹⁰ Geo A. Finch, "The Peace Conference of Paris, 1919", *The American Journal of International Law*, Vol.13, No.2, 1919, s.165.

⁹¹ Macmillan, *a.g.e.*, ss.533-534. *Papers Relating To The Foreign Relations of The United States, The Paris Peace Conference 1919, Vol. III*, United States Government Printing Office, Washington, 1943, "Secretary's Notes of A Conversation Held In M. Pichon's Room At The Quai d'Orsay, Paris, On Monday, 3 February, 1919, at 11 a.m.", Document 58. "Secretary's Notes of A Conversation Held In M. Pichon's Room At The Quai d'Orsay, Paris, On Tuesday, 4 February, 1919, at 11 o'clock a.m.", Document 59.

⁹² Finch, *a.g.m.*, s.180. Helmreich, *a.g.e.*, s.83.

nüfus istatistiklerinde de Aydın vilayetinde Türkler nüfusun %77'ini oluşturmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiseri John Robeck'in Lord Curzon'a gönderdiği 19 Ekim 1919 tarihli yazıda İzmir bölgesindeki nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğunu Rumların ise azınlıkta kaldığını belirtmekteydi⁹³. Albert Howe Lybyer makalesinde, Barış Konferansındaki heyetlerin, İzmir ve civarındaki nüfus istatistiklerinin Yunan sahipliğini haklı gösterip göstermediğini öğrenmek için bir çaba sarf etmediklerini belirtmektedir. Lybyer makalesinde 1919'da İzmir ve çevresinde Türk nüfusunun çoğunluğa sahip olduğunun da altını çizdi⁹⁴. Westermann Wilson İlkeleri'nin 12. maddesine atıfta bulunarak Türk halkının kendi geleceğini belirlemesi gerekliliğini savundu. Amerikan Heyeti, bölgedeki Rumların Türkler tarafından katledildikleri iddiasının da inandırıcı olmadığını dile getirdi. Amerikan Heyeti, Yunan Heyetinin İzmirli Rumların Enosis ile ilgili ne düşündükleri konusunda kuvvetli kanıtlar sunmadığını belirtmekle beraber, Wilson İlkelerine ve ekonomik nedenlere atıfta bulunarak İzmir ve çevresinin Anadolu'dan ayrılmamasının daha iyi bir seçenek olduğunu düşündüklerini belirttiler. Amerikan Heyetinin istihbarat bölümü de Batı Anadolu'daki Yunan tezlerine karşı çıktı⁹⁵.

Yunan ve Arnavutluk Meseleleri Komitesi'nin hazırladığı rapor 6 Mart'ta tamamlandı⁹⁶. İngiliz ve Fransız heyetleri raporun kabul edilmesini önerdi. Ancak Amerikan delegesi Dr. Sidney Mezes ile İtalyan delegesi Osmanlı Devleti'nin geleceği konusunda bir sonuca varmadan Yunan Heyetinin taleplerinin bir karara bağlanamayacağını savundular⁹⁷. Bunun üzerine Venizelos, ABD'yi tezlerine ikna edebilmek için diplomatik bir seferberlik başlattı⁹⁸. Venizelos Londra'da yaptığı görüşmelerde İngiltere'den

⁹³ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, ss.23-24.

⁹⁴ Albert Howe Lybyer, "Turkey Under The Armistace", *The Journal of International Relations*, Vol.12, No.4, 1922, s.457.

⁹⁵ Gürhan Yellice, "Megali İdea Mı Mare Nostrum Mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in İşgaline İtalyan-Yunan İlişkileri ve Propaganda Savaşı, 1918-1919", *Tarih Okulu Dergisi*, S.36, 2018, s.187. Helmreich, *a.g.e.*, s.86. Kenan Özkan, "Yunanistan'ın İzmir'i İşgali ve ABD", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.26, 2015, ss.122-123. Dr. Westerman'ın raporunun detayları için bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 1 nci Kısım*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1994, ss.11-12.

⁹⁶ Çağrı Erhan, Greek Occupation of İzmir and Adjoining Territories Report of The Inter-Allied Commission of Inquiry (May-September 1919), Ministry of Foreign Affairs Center For Strategic Research, Ankara, 1999, s.11.

⁹⁷ Helmreich, *a.g.e.*, ss.86-87.

⁹⁸ Yellice, *a.g.m.*, s.188.

ABD'nin ikna edilmesi konusunda yardım istedi. Venizelos Londra'daki görüşmelerinde Amerika'nın "yanlış bir algıya sahip"⁹⁹ olduğunu ve bölgeye gönderdiği misyonerlerin de Yunan düşüncesini anlayamadıklarını belirtti. 14 Mart'ta Venizelos'un Wilson'a gönderdiği mektupta İzmir'deki Rum nüfusunun Türkler tarafından yok edilme tehlikesi altında olduğunu yazdı¹⁰⁰.

Amerikan Komisyonu Murahhas vekilleri 4 Mart'ta yaptıkları görüşmede Lansing ve Bliss, deniz sahilinin gerisinde kalan toprakların kıyıdan kopartılamayacağı konusunda ortak fikre sahip olduklarını bildirdiler. Mezes, Yunan Heyetinin İzmir konusundaki ekonomik ve etnik taleplerinin doğruluğuna duyduğu şüpheleri dile getirdi. Benzer şekilde 12 Mart günü de İstanbul'daki Amerikan Komiseri Lewis Heck, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi konusundaki endişelerini belirtti¹⁰¹. ABD Atina Elçisi Droppers Garret de Venizelos'un taleplerine karşı çıkanlar arasındaydı. Garret, Paris'e 13 Mart'ta gönderdiği yazıda Venizelos'un taleplerine neden karşı çıktığının gerekçelerini açıkladı¹⁰². Mart ayında, Paris'teki Amerikan Heyeti, İstanbul Amerikan Büyükelçiliği aracılığı ile İzmir Uluslararası Koleji (International College) müdürü Alexander MacLachlan ile iletişime geçti. MacLachlan'a gönderilen mektupta İzmir'in Yunanistan tarafından işgali konusundaki fikirleri soruldu. MacLachlan Türklerin gururlu bir millet olduğunu ve Yunan hakimiyetini asla kabul etmeyeceklerinin altını çizdi. Paris Barış Konferansında İzmir konusunda sunulan argümanların sağlam bir temelinin olmadığını belirtmekle beraber Şark Meselesinin olası çözümleri arasında Anadolu'nun Yunanistan tarafından işgalinin en kötü çözümleri arasında Anadolu'nun Yunanistan tarafından işgalinin en kötü çözümleri önerisi olduğunu belirtti. Yunan ordularının Anadolu'da bulunması halinde savaşın kaçınılmaz olduğunu da üzerinde durdu¹⁰³.

Wilson'ın 14 Mart günü Paris'e dönmesinin ardından görüşmelerde kendi ağırlığını hissettirmeye başladı. 16 Mart günü Mezes'e gizli bir yazı gönderen Wilson, maddeleri incelediğini ve yeni bir önerisi olmadığını, raporun Lloyd George konferansa döndüğü zaman Dörtler Konseyinin¹⁰⁴

⁹⁹ A.g.m., s.192.

¹⁰⁰ A.g.m., s.192.

¹⁰¹ Helmreich, a.g.e., s.90.

¹⁰² Yuluğ Tekin Kurat; "Batılı Kaynakların Işığında İzmir'in İşgali Sorunu", VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973, s.844-845.

¹⁰³ Alexander MacLachlan, *A Potpourri of Sidelights and Shadows From Turkey*, Kingston, 1938, ss.44-45.

¹⁰⁴ ABD, Fransa, İngiltere ve İtalya.

değerlendirmesine hazır olduğunu ve Lloyd George'un bu konuyla özel olarak ilgilendiğini belirtti. Helmreich kitabında, Wilson'un gönderdiği bu yazının Yunanistan'ın İzmir çevresindeki istekleriyle bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Helmreich, Wilson'ın Mezes'e gizli bir yazı göndermesinin ardından Mezes'in uzlaşma çabasını sadece tesadüfle açıklanamayacağını savunmaktadır¹⁰⁵.

Yunan tezlerine konferansın başından itibaren karşı çıkan Westermann, 25 Mart'ta Mezes'e gönderdiği yazıda 24 Mart akşamında gerçekleşen konuşmadan edindiği izlenime göre Amerikan Heyetinin Yunanistan'a İzmir civarında bir toprak parçası verilmesine yönelik İngiliz-Fransız teklifini kabul ettiklerini yazdı. Westermann'ın yazısında üst düzey yöneticiler ifadesinde herhangi bir isim geçmese de kararın alınmasında etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁶.

Lloyd George anılarında Amerikan Heyetinin Anadolu'daki Yunan taleplerini reddettiğini, ancak Wilson'ın durumu tarafsızca inceledikten sonra danışmanlarının da desteği ile Amerikan Heyetinin tavsiyelerini dinlemeyerek Yunanistan'ın taleplerine bulunacak çözüm konusunda İngiliz ve Fransız uzmanların önerilerine kulak verdiğini söyledi. Lloyd George, Wilson'un bütün görüşmeler boyunca Yunanistan'ın İzmir'e yönelik taleplerini ısrarla desteklediğini de vurguladı¹⁰⁷.

Lansing kitabında Lloyd George'un aksine Wilson'ın danışmanlarını dinlemediğine ve konu üstünde yeterince çalışmadığına dikkatleri çekti¹⁰⁸. Helmreich de Lansing gibi Wilson'ın danışmanlarını dinlemediğine işaret etti. Helmreich, Westermann ve Mezes'in konunun uzmanları olmalarına rağmen, Wilson'ın onlara hiç danışmadığını savundu¹⁰⁹. Laurence Evans eserinde Wilson'ın özellikle Amerika'dan geri döndükten sonra kendisini meslektaşlarından daha da uzaklaştırdığını anlatmaktadır. Evans, Lansing ve Albay House'un anılarında kendilerinin Wilson tarafından görmezden gelindiği ve Dörtler Konseyi'nde olanlar hakkında bilgilendirilmedikleri

¹⁰⁵ Helmreich, *a.g.e.*, s.91.

¹⁰⁶ *A.g.e.*, ss.90-91.

¹⁰⁷ David Lloyd George, *The Truth About The Peace Treaties Vol.II*, Victor Gollancz Ltd, London, 1938, s.1249.

¹⁰⁸ Robert Lansing, *The Big Four and Others of The Peace Conference*, Hutchinson & Co., London, 1922, ss.40-45.

¹⁰⁹ Helmreich, *a.g.e.*, s.103.

yer almaktadır. Ayrıca Amerikalı uzmanların İzmir konusunda fikirlerinin dinlenmemesi konusunda yakındıklarının da üzerinde durdu¹¹⁰.

Mart ayı sonlarına doğru Amerikan Yunan iş birliğinin oluşmaya başlamasıyla birlikte İtalya İzmir konusunda sessiz tutumuna bir son verdi. Antalya'nın işgali ve İzmir'de Anti Yunan propagandasına ağırlık verilmesi konusunda kararlar aldı. İtalya, İzmir'e yapacağı bir çıkarmanın, Amerika ile ilişkilerinde büyük bir kriz yaşatabileceği gerekçesiyle kriz çıkarma ihtimali daha düşük bir alanı işgal etme kararı alarak, İtilaf Devletleri'nin onayını almadan Antalya'ya bir savaş gemisi gönderdi ve bölgeyi işgal etti¹¹¹. İtalya'nın Antalya'yı işgal etmesi İngiltere, Fransa ve Amerika'nın tepkisine yol açtı. Barış Konferansının ilerleyen günlerinde İtalya, I. Dünya Savaşı sürecinde imzalanan St. Jean de Maurienne¹¹² gizli antlaşmasına atıfta bulunarak İzmir ve çevresinin kendisine verilmesini savunmaya devam etti. Amerika, I. Dünya Savaşı sürecinde imzalanan gizli antlaşmaları tanımadığını bildirdi ve savaş sonrası dönem koşullarının farklı olması nedeniyle İtalya'nın taleplerine karşı çıktı. İngiltere ve Fransa da Amerika'yı destekledi.

Amerikan basınında Mart ayı boyunca İzmir ile ilgili çeşitli haberler çıktı. New York Tribune gazetesinin haberinde Yunan Komitesi'nin Anadolu ile ilgili meseleleri tartıştığı, İzmir'in Yunanistan'a verileceği ya da

¹¹⁰ Laurence Evans, *United States Policy and The Partition of Turkey 1914-1924*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1965, ss.172-173.

¹¹¹ Yellice, *a.g.m.*, s.197.

¹¹² 26 Nisan 1915 tarihinde İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya temsilcileri Londra'da bir araya gelerek İtalya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesini sağlayan Londra Antlaşması'nı (Treaty of London) imzaladılar. 23 Mayıs'ta İtalya, Avusturya-Macaristan'a savaş açarak I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri'nin yanında dahil oldu. 1917 Nisan'da İtalya Dışişleri Bakanlığının istekleri sonucunda İngiltere, Fransa, İtalya başbakanları ve İtalya Dışişleri Bakanı St. Jean de Maurienne kasabasında bir araya gelerek savaş sonrası İtalyan nüfuz bölgesinin sınırlarını görüştiler. Yapılan müzakerelerin ardından son halini alan antlaşma Ağustos 1917'de Londra'da resmileştirildi. St. Jean de Maurienne Antlaşması İngiltere, Fransa ve İtalyan hükümetleri tarafından Rus Hükümetinin de rızasına tabi olarak onaylandı. 1918'de İngiliz Hükümeti değişen siyasi ve askeri koşullar nedeniyle Yakın Doğu için savaş döneminde yapılan antlaşmaları geçersiz kılmanın ve yeni siyasi koşullara göre yeni müzakereler yapmanın İngiltere'nin çıkarlarına daha yararlı olacağı konusunda fikir birliğine vardı. İngiltere, İtalya ile imzalanan St. Jean de Maurienne Antlaşması'nı geçersiz saydı. Antlaşmanın geçersiz sayılmasındaki neden olarak da antlaşmanın Rus Hükümeti tarafından imzalanmaması gösterildi. Fransız Hükümeti de antlaşmanın geçersiz sayılması gerektiği konusunda İngiliz Hükümetini destekledi. Bkz. Paul C. Helmreich, "Italy and The Anglo-French Repudiation of The 1917 St. Jean de Maurienne Agreement", *The Journal of Modern History*, Vol.48, No.52, ss.99-103.

uluslararası mandaterlik kurulacağı yer almaktadır¹¹³. The Evening Star ile New York Tribune gazetelerinin haberinde Yunanistan'ın İzmir'i alacağı İtalya'ya da Anadolu'nun güney kıyılarında mandaterlik verileceği yazıldı¹¹⁴. New York Tribune gazetesinin 12 Mart'taki haberinde Amerika'nın, İzmir ve çevresinin Anadolu'dan koparılarak Yunanistan'a bağlanmasına karşı olduğunun altı çizildi. Haberde Amerikalı misyonerlerin bölge ile yakından ilgilendiği bilgisi de verildi¹¹⁵. New York Tribune gazetesinin iki gün sonraki haberinde Amerikan Heyetinin İzmir'in Anadolu'dan koparılarak Atina'ya bağlanmasına karşı oldukları yer aldı. Haberde Amerikan Heyetinin İzmir'in ekonomik önemini belirtmesinden sonra mandaterliklerle Osmanlı Devleti'nin çevresinin kuşatılacağı ve çıkış kapısının olmayacağı belirtildi¹¹⁶. Kısa bir süre sonra Amerikan basınında Türklerin İzmir'de taşkınlıklar yaptığı ve Hristiyan halkı öldürdüğü şeklinde propaganda haberleri yer almaya başladı. Bu propaganda haberleri Atina üzerinden Amerikan basınına gönderildi¹¹⁷.

Wilson, Clemenceau ve Lloyd George tarafından 21 Nisan günü gerçekleştirilen toplantıda Lloyd George, Yunan ve İtalyan isteklerinde ortak noktayı bulmak amacıyla İtalyanlara Anadolu topraklarından mandaterlik verilmesini teklif etti. Wilson bu durumun *"İtalyanlarla komşu olmanın Yunanlar da dâhil olmak üzere herkese korku getireceğini"*¹¹⁸ söyledi. Wilson İstanbul Rum Patriği'nin, İtalya'yı Anadolu topraklarında istemediklerini belirttiği konuşmasını tekrarladı. Bunun üzerine Lloyd George İtalya'ya mandaterlik yerine etki alanı verilebileceğini söyledi. Lloyd George'un bu teklifine de karşı çıkan Wilson, İtalyanların tecrübe eksikliği nedeniyle

¹¹³ New York Tribune, Greece To Get Control of Part of Asia Minor, 03 March 1919.

¹¹⁴ The Evening Star, To Devide German Colonies, 11 March 1919. New York Tribune, Asia Minor Problem Now Facing Allies, 11 March 1919.

¹¹⁵ New York Tribune, American Mandate For Smyrna Opposed Strongly By Greeks, 12 March 1919.

¹¹⁶ New York Tribune, Americans Prevent Complete Accord On Greek Peace Terms, 14 March 1919. Bkz. *What Really Happened At Paris The Story of The Peace Conference 1918-1919*, (ed. Edward Mandell House and Charles Seymour), Charles Scribner's Sons, New York, 1921, ss.192-193.

¹¹⁷ The Sun, Turks Killing Greeks, 21 March 1919. The Washington Times, Turks Overrun Smyrna Zone, 21 March 1919 (Final Edition). The Alaska Daily Empire. Purpose Will Be To Check Turk Murders, 21 March 1919. The Seattle Star, Greeks Not Safe From Turk Raids, 2 May 1919. The Washington Herald, Greeks Not Yet Safe From Turkish Violence, 2 May 1919.

¹¹⁸ Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları*, S.36, 2013, s.37.

böyle bir yönetim uygulayamayacaklarını vurguladı. Lloyd George son olarak İtalyanlara bölgede ticarî ayrıcalıklar verilmesini önerdi. Wilson İtalya'ya hakkı olmadığı bir şey verilmesine karşı olduğunu söyledi¹¹⁹.

Mart ortasından itibaren İtalya asayişini sağlamak gerekçesiyle Antalya'ya düzenli aralıklarla asker çıkardı, ancak bu dönemde İtalyan askerleri bölgede kalıcı olmadı. Bu çıkarma çekilme harekâtı Nisan ayında da devam etti¹²⁰. İtalyan Heyetinin Fiume konusuna dair uzlaşmaz tutumu nedeniyle Wilson 23 Nisan'da yaptığı kamuoyu açıklamasında Fiume'nin İtalya'ya bırakılmayacağını söyledi. Londra Anlaşması'na göre İtalya'ya bazı güvenceler verildiğini kabul eden Wilson, Londra Antlaşması'nın imzalanmasından bu yana geçen süreçte koşulların değiştiğini, savaşa yeni devletlerin katıldığını ve bu devletlerin yapılan antlaşmalardan bihaber olduğunu söyledi. Wilson, Barış Konferansı sürecinde Wilson İlkeleri'ndeki 14 maddenin izlenmesinin önemine vurgu yaptı¹²¹. Wilson'ın yaptığı açıklamanın ardından 24 Nisan günü İtalyan Heyeti, Barış Konferansından çekilerek Roma'ya geri döndü¹²². İtalya 25 Nisan günü Konya'yı işgal etti ve 26 Nisan'da da üç İtalyan savaş gemisi Ayvalık Limanı'na vardı. İtalyan Dışişleri Bakanı Sonnino, İtalya Donanma Komutanı Thaon Di Revel'e 27 Nisan günü gönderdiği telgrafta İzmir'e çıkarma olması halinde İtalyan Donanması'nın zaman kaybetmeden Kuşadası'nı işgal etme talimatı verdi. Averoff gemisi kaptanı Amiral Mavroudis'in 29 Nisan'daki raporuna göre ise İtalya, İzmir'e yeni bir savaş gemisi daha göndererek İzmir'deki gemi sayısını beşe yükseltti¹²³.

İtalyan Heyetinin konferansı terk etmesi, uzlaşma ihtimalini daha da zor bir duruma soktu. Bu durum Yunan Hükümetinde İtalya'nın İzmir'i işgal edeceği düşüncesinin kuvvetlenmesini sağladı. Lloyd George Anadolu'daki Rumların Türkler tarafından katledildiği haberlerini¹²⁴ bir gerekçe olarak kullanarak Yunanistan'ın İzmir'e çıkarma yapmasına izin

¹¹⁹ *A.g.m.*, s.37.

¹²⁰ Helmreich, *a.g.e.*, s.94.

¹²¹ The Washington Times, U.S. Leader Says Fiume Must Go To Jugo-Slavia, 23 April 1919 (Final Edition). New York Tribune, Rome Envoys Quit; Wilson Holds Firm, 23 April 1919. The Seattle Star, Wilson Breaks Up Peace Meet' Says Delegate, 23 April 1919. The Washington Herald, Italy Declines To Sit Further With "Big Four", 23 April 1919. The Evening Herald, Italian Delegation Prepares Statement To People At Home, 23 April 1919.

¹²² Helmreich, *a.g.e.*, s.95.

¹²³ Yellice, *a.g.m.*, s.207.

¹²⁴ İzmir'de Türklerin Rumları öldürdükleriyle ilgili propaganda haberleri Amerikan basınında Nisan ayında da yer almaya devam etti. Bkz., The Rock Island Argus, Disorder Is Rife;

verilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Lloyd George İngiliz, Fransız ve Amerikan gemilerinin İzmir'e gönderilmesi gerektiğini söyledi. Onun bu önerisi Wilson tarafından kabul edilmedi. Wilson, İtalya'nın İzmir ve çevresini işgal etme tehdidine karşı ekonomik yaptırımların İtalya'nın geri adım atmasının sağlanabileceğini düşünmekteydi¹²⁵.

2 Mayıs'ta olası bir Yunan işgaline engel olabilmek amacıyla İtalya İzmir'e yeni bir savaş gemisi daha gönderdi¹²⁶. Yaşanan bu gelişme olayların seyri için bir dönüm noktası haline geldi. Konferansın 2 Mayıs günündeki sabah oturumunda Lloyd George İzmir'e Müttefik Donanması gönderilmesini önerdi. Öğlen oturumunda Wilson İzmir'e gemi gönderme emri verdiğini bildirdi. Aynı şekilde Lloyd George da İzmir'e gemi gönderme emri verildiğini söyledi. Clemenceau, Fransa'nın İzmir'de savaş gemisinin olduğunu belirtti¹²⁷. Wilson İzmir'e gemi göndermenin sonuçları olacağını, ancak bu sonucun savaş olmasını istemediğini belirtti. Bunun yanında İtalya'nın saldırgan tavırlarının barışı tehdit ettiğini ve Barış Konferansına zarar verdiğini de dile getirdi¹²⁸. 5 Mayıs'ta Üçler Konseyinin¹²⁹ oturumunda İtalyan karşıtlığı belirgin bir şekilde arttı. Wilson Rodos'ta yaşanan İtalyan zulmünden bahsetti. Lloyd George da İtalya'nın Marmaris ve Antalya'daki işgaline dikkat çekerek İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki planları üzerinde durdu. İtalyanların Almanya'ya Barış Antlaşması'nın taslağını sunmak için 7 Mayıs günü Barış Konferansına döneceklerini duyurmaları İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesiyle ilgili resmi bir kararın verilmesi zorunluluğunu oluşturdu. 6 Mayıs'ta Lloyd George, Clemenceau ve Wilson'a İtalya'nın İzmir'i işgal için hazırlıklarını tamamladıklarını söyledi. İtalya'nın hazırlıklarına tepki gösteren Clemenceau ve Wilson, Yunan işgaline onay verdiklerini söylediler¹³⁰. Lloyd George ise Yunanistan'ın İzmir'e iki veya üç tümen göndermesini, ancak askerlerin gemide kalmalarını teklif etti. Askerler sadece katliam tehdidi olması halinde karaya çıkabileceklerdi. Wilson'ın "*Askerler neden karaya*

Perils Life of Many, 17 April 1919. The News Scimitar, Fear Armenians Will Be Slain In Big Numbers, 17 April 1919 (4th Edition). Harrisburg Telegraph, Turk and Greek In Smyrna Near Fresh Outbreak, 17 April 1919.

¹²⁵ Yellice, *a.g.m.*, ss.205-206

¹²⁶ *A.g.m.*, s.211.

¹²⁷ Peter M. Buzanski, "The Interallied Investigation of The Greek Invasion of Smyrna, 1919", *The Historian*, Vol.25, Issue.3, 1963, s.326.

¹²⁸ Helmreich, *a.g.e.*, s.95.

¹²⁹ Amerika, İngiltere ve Fransa.

¹³⁰ Erhan, *Greek Occupation of İzmir...*, s.14.

çıkmasınlar?"¹³¹ sözleri üzerine Lloyd George ve Clemenceau Wilson'a karşı çıkmadılar¹³².

Yunan askerlerinin İzmir'e çıkarma yapmasıyla ilgili görüşmeler İtalyan Heyetinin konferansa dönmesine rağmen Üçler Konseyinin katıldığı oturumlarda görüşüldü. Görüşmeler büyük gizlilik içerisinde gerçekleştiriliyordu. General Bliss dışında Amerikan Heyetinden kimsenin yapılan görüşmeler ve hazırlanan planlar hakkında bilgisi yoktu. İngiliz askeri uzmanlarla birlikte General Bliss, İzmir'e Yunan kuvveti göndermenin sorunlar yaşanmasına neden olacağını düşündüklerini kaydettiler. General Bliss bu konuda kendisinin görüşünün alınmadığını da bildirdi¹³³.

Üçler Konseyinin toplantılarında İtalya ve Osmanlı Devleti'ne ne zaman haber verileceği konusu gündeme geldi. İşgali, gerçekleşeceği tarihten kısa bir süre önce öğrenmeleri ve bu şekilde askeri ya da politik açılardan cevap verecek fırsat verilmeden işgalin oldubittiye getirilmesi üzerinde tartışmalar yapıldı. Wilson işgal konusunun gizli tutulması gerektiğini, ancak son dakikada haber verilmesinin daha uygun olduğunu düşünmekteydi. Yunan Kuvvetleri'nin çıkarma yapma tarihi 14 Mayıs olarak planlandı. İtalyan temsilcilerine 12 Mayıs günü öğleden sonra bilgilendirilme yapılması, Osmanlı Devleti'ne ise otuz altı saat önce haber verilmesi kararı aldılar. Ancak 11 Mayıs günü işgal planlarında değişiklik yapılması zorunluluğu doğdu. Helmreich kitabında bu değişikliğin nedenini bir İngiliz kaynağından İstanbul'a haber sızıntısı olduğunu yazar. Wilson ve Venizelos, Yunan Kuvvetleri'nin çıkarma yapmasından sonra İtalya ile bir anlaşma yapmaya hazır olduklarını bildirdiler. Clemenceau bu fikre karşı çıktı. Balfour da Clemenceau'yu destekledi. Böyle bir durumun çatışma ortamı hazırlamaya çok uygun olduğunu belirtti. Herhangi bir sorunla karşılaşmamak adına İtalyan Heyeti ile iletişimin önemini vurguladı. Bu şekilde işgal yirmi dört saat ertelendi. İtalyan Heyetine Barış Konferansında bulunmadığı süreçte, İzmir'den gelen haberlerin işgal kararının alınmasında önemli bir rol oynadığının ve çıkarma sırasında isterlerse İngiltere ve Fransa'ya destek olabileceklerinin söylenmesi planlandı¹³⁴.

¹³¹ Helmreich, *a.g.e.*, s.96.

¹³² *A.g.e.*, s.96.

¹³³ *A.g.e.*, ss.96, 104-105.

¹³⁴ *A.g.e.*, s.97.

12 Mayıs günü gerçekleştirilen toplantıda İtalya, Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkarma yapacağını öğrendi. Wilson, Orlando'ya İzmir'in işgali konusundaki düşüncesini sordu. Orlando işgali prensip olarak kabul ettiğini, ama Yunan kuvvetlerinin yanında İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin de 200 kişilik bir birlik göndermesi gerektiği cevabını verdi. Sonnino bu isteğin arkasında İzmir'e yönelik gizli bir amaçlarının olmadığı sadece işgale uluslararası bir boyut kazandırmak olduğunu söyledi. İtalya'nın bu önerisi kabul edilmedi. Clemenceau İtalya'nın 50 kişilik bir kuvvetinin İzmir'e çıkarma yapmasının kabul edilebileceğini söylemekle beraber Yunan işgaline izin verilmesinin toprak paylaşımı anlamına gelmediğini belirtti. Llyod George, İzmir ve çevresindeki Rumların tehlikede olduğunu söyledi, bu kanıyı da Rum karşıtı bir İngiliz vatandaşından aldığı mektuba dayandırdı. Wilson da "*Ortak müdahale akıllıca değildir*"¹³⁵ diyerek başka bir açıklamada bulunmadı¹³⁶.

3. İzmir'in İşgali ve ABD

Wilson'ın emriyle, J. H. Dayton komutasındaki ABD savaş gemisi Arizona ile Dyer, Gregory, Luce ve Manley muhripleri 11 Mayıs günü İzmir Limanı'na ulaştı. 12 Mayıs'ta gelen emir doğrultusunda, Amiral Bristol İzmir'de bulunan Luce, Gregory ve Stribling gemileriyle birlikte İstanbul'a gitti¹³⁷. 13 Mayıs akşamı Arizona savaş gemisi kumandanı J. H. Dayton, İzmir'in işgali konusunda farklı bir plan önerdi. Dayton'un planı 14 Mayıs günü Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinin karaya çıkarma yaparak İzmir'in kontrolünü ele alması, 15 Mayıs tarihinde de İzmir'in kontrolünün Yunanlara devredilmesi üzerineydi. Dayton'un önerdiği plan üzerinde uzlaşma sağlanamaması nedeniyle uygulanmaya konulmadı¹³⁸.

14 Mayıs günü İtilaf Filosu kumandanı Amiral Calthorpe'un başkanlığında Amerikan, Fransız, İtalyan ve Yunan filolarının komutanları İzmir'in işgaliyle ilgili olarak hazırlanmış plan üzerinde değerlendirmede bulundular. İtilaf Filosu kumandanı Amiral Calthorpe, 14 Mayıs saat

¹³⁵ Yellice, *a.g.m.*, s.214.

¹³⁶ *A.g.m.*, s.214.

¹³⁷ Beers, *a.g.e.*, s.15.

¹³⁸ Orhan Turan, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu'nun İzmir'e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.Mütareke, 2018, s.107. *American Documents on Greek Occupation of Anatolia*, (der. Çağrı Erhan), Center of Strategic Research (SAM Papers No. 7/99), Ankara, 1999, s.39.

09.00'da İzmir'deki Türk Kuvvetleri Komutanı Ali Nadir Paşa ve İzmir Valisi İzzet Bey'e gönderdiği notada, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesinin kendilerine verdikleri yetkiye dayanarak, şehrin kaleleri ve topçu bataryalarının İtilaf Kuvvetleri tarafından öğleden sonra saat 14.00'da işgal edileceği bilgisini verdi. Amiral Calthorpe, Yunan işgali konusunda bir şey söylemedi. Amiral Calthorpe, 14 Mayıs günü saat 23.30'da ikinci bir nota daha gönderdi. Göndermiş olduğu bu notada İzmir'in 15 Mayıs'ta, sabah saat 08.00'da Yunan askerleri tarafından işgal edileceği bilgisi yer alıyordu. 15 Mayıs 1919 günü Yunan askeri birlikleri, saat 07.30'da İzmir önlerine geldi. Saat 08.40'ta karaya çıkarma harekâtı başladı¹³⁹. Arizona savaş gemisinden 20 asker, çıkarma günü karaya çıktı ve 28 Mayıs tarihine kadar karada kaldı.¹⁴⁰

Osmanlı Hükümeti, Yunan işgaline tepkisini Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın 15 Mayıs'ta İtilaf Devletleri komiserlerine gönderdiği nota ile gösterdi. Meclis-i Ayan üyesi Ahmet Rıza Bey de Wilson'a gönderdiği mektupta; İzmir'in nüfusunun %83'lük kesiminin Türk olduğuna vurgu yaptıktan sonra İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti toprakları ile ilgili aldıkları kararların kargaşaya yol açacağını belirtti. İzmir'in Yunanistan'a verilmesi nedeniyle Türk ekonomisinin çöküntüye uğrayacağını, Anadolu'nun Makedonya'ya benzeyeceğinin de altını çizdi. Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemalî Bey, 17 Mayıs'ta İzmir'in işgali konusunda Amiral Bristol ile görüştü. Yapılan görüşme sonucunda Amiral Bristol yaşanan durumun önemini hükümetine bildireceğini belirtti¹⁴¹. İzmir Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyeti Katib-i Umumiliği, 18 Mayıs'ta Amiral Bristol'e gönderdikleri yazıda; Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaş durumunun olmadığını, İzmir'in işgal kararı ve Yunanistan'ın İzmir üzerindeki haksız isteklerini, İtilaf Devletleri'nin onayladığı anlamına geldiğini yazdı. Yazıda İzmir'in işgali konusunda Türk halkının rızasının alınmadığı belirtilmekle beraber işgalin Wilson İlkeleri'ne aykırı olduğu konusuna da atıfta bulunuldu¹⁴².

İzmir'in işgal sürecinde Amerikan görevlileri tarafından da işgal konusunda birçok yazı gönderildi. 17 Mayıs'ta Amerikan Komiseri Ravndal

¹³⁹ Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, ss.35, 40, 42.

¹⁴⁰ Beers, *a.g.e.*, s.15.

¹⁴¹ Kenan Özkan, "Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923)", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Eskişehir, 2006, ss.76-78.

¹⁴² *A.g.t.*, s.80.

tarafından Paris'e gönderilen yazıda; Konsolos Chesborough'un 14 Mayıs'ta İstanbul'a gitmek üzere İzmir'den ayrıldığını, Arizona gemisinin deniz piyadelerini, konsolosluk binasını ve Amerikan çıkarlarını korumak için gönderdiği bilgisini paylaştı. Yunan işgali nedeniyle çok sayıda Türkçe telgraf aldığı da belirtti¹⁴³.

George W. Perry 17 Mayıs tarihinde Yunan çıkarması sırasında yapmış olduğu gözlemlerini raporladı. Perry, Amerikan Konsolosluğu yakınlarında Yunan deniz piyadelerinin pencerelere ateş ettiklerini gördüğünü ve sabah saatlerinde, bölgede ve sokaklarda silah seslerinin eksilmediğini söyledi. Öğlen saatlerinde konsolosluk binasının çatısında yaklaşık 100 sivil halkın esir alındığını ve esirlerin ellerinin havada olduğunu belirten Perry, akşam saatlerinde, yaklaşık 19.00 civarında iki Rum kadının yağmaladıkları ganimetleri taşıdıklarını ve bir sivil Rum'un omzunda tüfek taşıdığını raporuna ekledi. 16 Mayıs günü dükkanların, kafelerin, berber dükkanlarının ve evlerin yağmlandığını belirten Perry, yerlerde parçalanmış fesler gördüğünü de raporunda belirtmektedir. Hastane ve morga yaptığı ziyaretler sırasında Perry, ölen Türklerin birçoğunun kıyafetleri olmadığını ve aralarında 14-17 yaşındaki çocukların ve yaşlıların olduğu bilgisini verdikten sonra 17 Mayıs tarihinde yaşanan yağma ve öldürme olaylarıyla ilgili edindiği yeni bilgileri de raporuna eklediğini söyledi¹⁴⁴.

Türk kaynaklarında Yunan işgali başladığında Ziraat Bankası'nın merdivenlerine sığınan kadın ve çocukların öldürüldükleri, kışlalardan alınan askerlerin elleri havada yürütüldüğü ve 'Zito Venizelos' diye bağırmaya zorlandıkları, bağırmanın süngülenerek öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır¹⁴⁵. Ali Çetinkaya da anılarında Türk halkın değerli eşyalarının ellerinden alındığını ve darp edildikleri bilgisini vermekle beraber memurların bir araya getirilerek elleri hava da yürütüldüğünden bahsetmektedir¹⁴⁶.

Amiral Bristol imzalı 18 Mayıs tarihli telgrafta; İzmir'deki Yunanların Türk evlerini yağmaladığını, birçok tutuklamanın ve ölenlerin olduğunu

¹⁴³ *American Documents...*, s.13.

¹⁴⁴ *A.g.e.*, ss.36-38.

¹⁴⁵ Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III, S.8, 1987, ss.464,466. Turan, *a.g.e.*, ss.76-78.

¹⁴⁶ Ali Çetinkaya, *Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1993, s.10.

belirtmekle beraber Amiral Bristol, Yunanların boylarını aşan görev üstlendiklerinin de altını çizdi¹⁴⁷.

18 Mayıs'ta İzmir Limanı'nda demirli Manley gemisi kumandanı R. L. Berry, Amiral Bristol'e gönderdiği telgrafta 15 Mayıs günü Yunan çıkarılmasının nasıl yapıldığını ve bu süreçte neler yaşandığını özetledi. Berry, Dayton'un planının dinlenmesi halinde Türkler ve Yunanlar arasında yaşanan çatışmaların yaşanmayacağını düşündüğünü de ekledi. Berry, Yunan çıkarılması sonrasında ilk silah sesini duyduklarını, ancak bunun ordu ya da sivil kaynaklı olup olmadığına dair tespitin imkânsız olduğunu söyledi. Ayrıca silah seslerinin geceye kadar devam ettiğini de belirtti. Çıkarma sonrasında yaşananlar nedeniyle çok sayıda kaybın olduğunu doğrulamakla beraber, kayıp sayısında doğru bir değerlendirmenin mümkün olmadığını yazdı. 16 Mayıs gününün daha sakin geçtiğini belirten Berry telgrafında, Yunan mezalimi konusunda birçok rapor aldıklarını ve HMS Adventure gemisi kaptanının kıyıya daha yakın olmaları nedeniyle yaşanan olaylara tanıklık ettiklerini ve Yunan ordusunun yapmış olduğu vahşetten duyduğu iğrenmeyi kendisine bildirdiğini söyledi. Adventure kaptanının anlattıkları üzerine Berry, aldıkları raporlarda Yunan mezalimi konusunda abartma olmadığı kanaatinde olduğunu belirtti. Berry telgrafında, Rumların Türk evlerini yağmalamaları konusundan da bahsetti¹⁴⁸. Yunan Genelkurmaylığı tarafından hazırlanan raporda da kötü niyetli kimselerin kargaşadan yararlanarak Türk mahallesindeki dükkanları yağmaladığı bilgisi yer almaktadır¹⁴⁹. Türk kaynaklarında da yağmalardan sıklıkla bahsedilmektedir¹⁵⁰.

İsveç Konsolosu Alfred Van der Zee, 20 Mayıs tarihinde Amiral Bristol'a gönderdiği raporda İzmir ve çevresinde yerli Rumların hırsızlık ve adam öldürme olaylarına karıştığını, ayrıca çok sayıda Türk evine izinsiz bir şekilde girilerek yağmalandığını bildirdi. Van der Zee raporunda çok sayıda Müslüman kadın ve çocuğun cesetlerine rastlandığını da raporuna ekledi¹⁵¹.

Amiral Bristol 20 Mayıs'ta Amiral Benson'a gönderdiği telgrafta; İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgalinin ABD'nin uğrunda savaşa

¹⁴⁷ *American Documents...*, s.14.

¹⁴⁸ *A.g.e.*, ss.39-40.

¹⁴⁹ Çukurova, *a.g.m.*, s.468.

¹⁵⁰ Çetinkaya, *a.g.e.*, s.11. Turan, *a.g.e.*, s.77.

¹⁵¹ *American Documents...*, ss.43-46.

girdiği ilkelerle beraber Wilson İlkeleri'ne de aykırı olduğunu söyledi. Amiral Bristol İzmir vilayetinin 1,5 milyon Türk nüfusa sahip olduğunu ve Türk nüfusunun toplam nüfusun %83'ünü teşkil ettiğini belirtti¹⁵².

22 Mayıs tarihinde ABD Atina Elçisi Droppers Garret'in Paris'e gönderdiği telgrafta Amerikan Ticaret Vekili (American Trade Commissioner) Bay Mears'ın İstanbul ve İzmir'deki ticari koşullar üzerine yaptığı araştırmasından döndüğünü ve İzmir'in işgalini destekleyen Amerikalı, İngiliz ya da Fransız bir iş adamı, donanma ya da ordu mensubuyla dahi tanışmadığı sözleri yer aldı¹⁵³.

25 Mayıs tarihinde Amiral Bristol'a gönderdiği telgrafla Berry, ilk telgrafındaki bilgi boşluklarını doldurdu ve yeni bilgiler verdi. Adventure gemisi kaptanından edindiği yeni bilgileri aktaran Berry, Yunan mezalimi konusunda Mac Andrews and Forbes şirketinden Fred V. Green'in de benzer olaylara şahit olduğunu, Standard Oil temsilcisinin eşi H. C. Green'in de sokaklarda yaşanan kötü davranışlara şahit olduğunu söyledi. American Tobacco şirketi temsilcisinden İtalyanların gizli bir şekilde Türkleri, Yunanlara karşı ayaklanması konusunda cesaretlendirdiklerini ve muhtemelen silah ile cephane sağlayacakları istihbaratını aldığını, ancak bu bilginin doğruluğunu kanıtlayamayacağını, yine de verilen istihbaratta gerçeklik payı olduğuna inandığını belirtti. Berry raporunun sonunda birçok Türk'ün dükkanını kapattığını ve İzmir'den çok sayıda Türk'ün göç ettiği bilgisini de verdi¹⁵⁴.

1 Haziran tarihinde Amiral Bristol'a gönderdiği raporda Dayton, görgü tanıklarının ifadelerine de yer vererek İzmir'in işgali sırasında yaşanan olayların kıvılcımının Yunan ordusu tarafından çıkartıldığını belirtti. Dayton raporunda, ayrıca, yaşanan çatışmalara yerel Rum halkının da katıldığını ve birçok Türk sivilin süngülenerek öldürülmesine Arizona gemisinin subaylarının da tanıklık ettiğine yer verdi. Dayton, Türk evlerinin ve dükkânlarının yağmalandığını, bu hareketin Yunan ordusundan çok, yerel Rum halkı tarafından yapıldığını raporunda dile getirdi. Yaşanan olayların, İzmir International College Müdürü Alexander MacLachlan, Fred V. Green, İzmir'de yaşayan Amerikan vatandaşlarından F. Blacker ve J. K. Langden tarafından da doğrulandığının altını çizdi. Dayton işgal sırasında

¹⁵² A.g.e., ss.15-16.

¹⁵³ A.g.e., s.19.

¹⁵⁴ A.g.e., ss.48-50.

yaşanan karmaşa ve çatışmaların kaynağının Yunan otoritelerinin sorumluluğu olduğunu söyledi. Dayton, 13 Mayıs günü önerdiği plana atıfta bulunarak İtilaf Devletleri'nin gemilerindeki askerlerin karaya çıkarılarak, Yunan askerlerinin karaya çıkışından önce işgalin gerçekleşmesi ve sıkı yönetim ilan edilmesi sayesinde kan dökülmesinin önüne geçilebileceği sözlerini tekrarladı. Yunan ordusu ve Rumların yaptıklarının özetini veren Dayton, raporunun sonunda güçlü bir devletin Osmanlı Devleti'nin topraklarının tümü üzerinde mandaterlik alması gerektiğini düşündüğünü belirterek tamamladı¹⁵⁵. 9 Haziran tarihinde Arizona savaş gemisi İzmir Limanı'ndan ayrılarak İstanbul'a hareket etti ve İstanbul'da kısa bir süre durduktan sonra ABD'ye döndü¹⁵⁶.

28 Mayıs tarihinde İzmir'e gelerek görevine başlayan İzmir Amerikan Konsolosu George Horton'un¹⁵⁷, 19 Temmuz tarihli raporunda Türklerin hayvanlarını çalan, köylerine saldıran ve evlerine zarar veren Rum köylülerinden şikayetlerine raporunda yer verdi. Horton, yüksek komiser ve başkalarından duyduğu kadarıyla yerli Rumların bir kısmının Yunan su-baylarına, saklı silahlar ve hainlik konusunda çeşitli söylentiler anlatarak, Türk köylerinin aranmasına ve köylülere kötü muamele yapılmasında par-makları olduğunu belirtti. İşgal günü Buca'da Türklerin dövülüp

¹⁵⁵ A.g.e., ss.20-23.

¹⁵⁶ Beers, a.g.e., s.16.

¹⁵⁷ George Horton 11 Ekim 1859'da New York'ta doğdu. Michigan Üniversitesi'nde Klasik Bilimler (Antik Yunan ve Roma dönemlerindeki eski Yunanca ve Latince eserleri inceleyen filoloji dalı) eğitimi alarak 1878 yılında mezun oldu. Horton 1893 yılında Atina'daki Amerikan Konsolosluğuna atandı ve 1898 yılına kadar Atina'da kaldı. Horton evinde Yunan eşi ile Yunanca konuşmakta ve Yunan mutfağından yemekler yemekteydiler. Horton, Atina'daki görev sürecinde birçok Yunanca politik konuşma da yaptı. 1899-1901 yılları arasında Times Herald gazetesinde editörlük görevinde bulunan Horton, 1901 yılında eşinden ayrıldı. 1901-1903 yıllarında da Chicago American gazetesinde görev aldı. 1905 yılında Amerikan Başkanı Roosevelt tarafından Horton, Atina'da başkonsolos olarak görevlendirildi. Horton görevinde 1910 yılına kadar kaldı. Horton 1910-1911 yılları arasında Selanik'te başkonsolosluk görevinde bulundu. 1911 yılında İzmir'e başkonsolos olarak atandı ve Mayıs 1917'e kadar İzmir'de kaldı. Bkz. Brian Coleman, "George Horton: The Literary Diplomat", *Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol.30, No.1, 2006, ss.81-83. Horton'un hayatı ve yazdığı eserler incelendiğinde kendisinin büyük bir Yunan hayranı olduğu görülmektedir. Horton'un Türklere bakış açısını en net şekilde gösteren eseri için bkz. George Horton, *The Blight of Asia: An Account of The Systematic Extermination of Christian Populations by Mohammedans and of The Culpability of Certain Great Powers: With a True Story of The Burning of Smyrna*, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1926.

soyulduklarını raporunda anlatan Horton, kaçan Türklere ateş eden 12 yaşında çocuklar da olduğunu belirtti¹⁵⁸. Horton yazdığı raporların birçoğunda tarafsız kalamayarak Yunan tarafının yaptıklarını hafifletmeye ya da aklamaya çalışmasına rağmen 19 Temmuz tarihli raporunda da görüldüğü gibi satır aralarında da olsa Yunan mezalimi konusunda tamamen sessiz kalamadı..

İzmir'in işgaliyle beraber İzmir konusu Amerikan basını tarafından yakından takip edilen konulardan birisi haline geldi. 16 Mayıs itibariyle Amerikan basınında İzmir'in işgali konusunda haberler yer almaya başladı. The Evening World gazetesi "*Smyrna Occupied By Greeks With Allied Consent*"¹⁵⁹ başlığını kullanarak İzmir'in işgalinin İtilaf Devletleri'nin (Amerika da dahil) rızasının alınmasına atıfta bulundu. Atina kaynaklı bu haberde Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkarma yaptıkları bilgisi verilmekle beraber haberde modern Yunan tarihindeki en önemli anlardan birisinin yaşandığı ve Yunanistan'ın beş yüzyıllık hayalinin gerçek olduğu anlatılmaktadır. Haberin devamında Yunan Donanması'nda ABD'nin Yunanistan'a 1914 yılında sattığı savaş gemisi 'Idaho' Yunan Donanması'ndaki ismiyle 'Kilkis' gemisinin de olduğu bilgisini paylaştı. İzmir'de beş Amerikan gemisinin olduğunun da altı çizildi¹⁶⁰. The Oklahoma City Times gazetesi Yunan işgalinin bilgisini vermekle beraber İzmir'de 16 savaş gemisinin bulunduğu ve bunların 5 tanesinin Amerikan gemisi olduğu üzerinde durdu¹⁶¹. The Washington Herald gazetesinin de odak noktasında İzmir'deki Amerikan gemileri vardı¹⁶².

The Washington Herald gazetesinin 17 Mayıs tarihli haberinde Yunan işgalinin coşkuyla karşılandığı ve gazetenin kullandığı alt başlık ile Yunanistan'ın beş yüzyıllık hayalinin gerçekleştiğine vurgu yapıldı¹⁶³. New York Tribune gazetesi "*Allied Warships Occupy Smyrna*"¹⁶⁴ başlıklı haberinde

¹⁵⁸ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020, ss.15-19.

¹⁵⁹ The Evening World, *Smyrna Occupied By Greeks With Allied Consent*, 16 May 1919 (Final Edition).

¹⁶⁰ The Evening World, *Smyrna Occupied By Greeks With Allied Consent*, 16 May 1919 (Final Edition).

¹⁶¹ The Oklahoma City Times, *Turk Port Seized By Ally Force*, 16 May 1919 (Late Street Edition).

¹⁶² The Washington Herald, *U.S. Ships At Smyrna*, 16 May 1919.

¹⁶³ The Washington Herald, *Greeks Occupy Asiatic Coast to Quiet Turks*, 17 May 1919.

¹⁶⁴ New York Tribune, *Allied Warships Occupy Smyrna*, 17 May 1919.

*“American, British, Greek and French Forces Now Control The City”*¹⁶⁵ alt başlığını da kullanarak İzmir’in işgalinin salt Yunan çıkarması değil, müttefiklerin ortak harekâtı olduğu mesajı verildi¹⁶⁶. New York Tribune gazetesinde ayrıca, İzmir şehrinin tarihine yer verdiği makalesinde İzmir’in dünyanın en eski şehirlerinden biri olduğunu ve Yunanlar tarafından M.Ö. 9. yüzyılda kurulduğunu belirtti. İzmir’in Türkler tarafından M.S. 1084’te fethedildiği yazılarak Türklerin İzmir’de işgalci olduğu izlenimi verildi. Makale de İzmir’in nüfusunun 250.000 ve çoğunluğun Rum olduğu bilgisi de yer aldı¹⁶⁷. ABD basında yer alan bu tarz haberler ve makalelerin altında Amerikan kamuoyunun Yunan politikalarının haklılığına inandırılması ve verilen desteğin artırılması yatmaktaydı.

The Sun gazetesinin ilk sayfasında yer verdiği Paris kaynaklı haberiinde İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin bölgede Yunan mandaterliği konusunda Yunan yetkililer ile iletişimde oldukları, ancak İtalya’nın tavrının nasıl olacağını tam bilinmediği anlatılmaktadır. İtalyan birliklerinin Antalya’ya asker çıkarmalarının Osmanlı Devleti’nin topraklarında çıkarılmasını koruma yolunda oldukları izlenimi verdiklerini belirten haberin sonunda, Paris Konferansı’ndan alınan bilgilere göre Yunan kuvvetlerini taşıyan gemilerin İzmir’e gitmek üzere yola çıktıkları bilgisi de verildi¹⁶⁸. Washington Post gazetesinde Yunanistan’ın İzmir ve çevresinde mandater bir yönetim kuracağı ve bu konuda İtilaf Devletleri’nin anlaştıkları haberde yer aldı. Haberdeki dikkat çekici diğer bir konu ise barış antlaşmasının gerekirse zorla kabul ettirilmesi ve Türklerin Avrupa’dan çıkarılmaları oldu¹⁶⁹. New York Tribune gazetesinin 18 Mayıs tarihli haberinde İzmir’in işgal edilmesiyle mandaterliklerin kurulacağı ve yaşanan bu durumun Osmanlı İmparatorluğu’nun sonunu getirdiği, Osmanlı Sultanının Bursa çevresinde küçük bir alanda yaşayacağı bilgisi verildi. Haberde Fransız gazetelerinin Amerika’nın İstanbul’un mandaterliğini alacağı, ancak ABD yönetiminin konu hakkında son kararı vermedikleri bilgisi paylaşıldı¹⁷⁰.

New York Tribune, gazetesinin 19 Mayıs tarihli haberinde İzmir işgali sırasında 300 Türk ve 100 Yunan’ın öldüğü bilgisini verdi. Yunanlar ve

¹⁶⁵ New York Tribune, Allied Warships Occupy Smyrna, 17 May 1919.

¹⁶⁶ New York Tribune, Allied Warships Occupy Smyrna, 17 May 1919.

¹⁶⁷ New York Tribune, Smyrna Among Oldest Cities In The World, 17 May 1919.

¹⁶⁸ The Sun, Smyrna Is Held In Allies’ Grip, 17 May 1919.

¹⁶⁹ Sezen Karabulut, “Amerikan Basınında İzmir Şehrinin Yunanistan Tarafından İşgali”, *Belgi Dergisi*, C.2, S.11, 2016, s.6.

¹⁷⁰ New York Tribune, Brusa To Be A New Capital of Turkey, 18 May 1919.

Türkler arasındaki çatışmaların devam ettiğini de belirtti¹⁷¹. The Washington Times gazetesinde de 300 Türk ve 100 Yunan'ın öldüğü bilgisi yer aldı. Gazetede ayrıca Osmanlı Devleti Vezir-i Azamı'nın istifa ettiği bilgisine de yer verildi¹⁷². İşgalin ardından direniş hareketlerinin doğmasıyla basında askeri gelişmelere de yer ayrıldı. Türklerin işgale karşı direnişlerine dair haberler Amerikan basınında görülmeye başladı¹⁷³. The Washington Times ve The Washington Herald gazetelerinin haberlerinde ise Arizona savaş gemisinin kıyaya çıkarma yaparak Amerikan deniz piyadelerinin, Amerikan konsolosluğu ve İzmir'deki Amerikan çıkarlarını koruma amacıyla görevlendirildikleri bildirildi¹⁷⁴.

Yunan ordusunun İzmir'i işgal etmesinin ardından İzmir çevresinde İtalyan işgalleri meydana geldi. Nitekim 23 ve 27 Mayıs tarihli haberlerde, İtalyan Kuvvetleri'nin Söke'yi işgal etmeleri ve işgalin yarattığı siyasi çatışmalar önemli bir yer kapladı. The Sun gazetesinin haberinde Wilson'ın her zamanki diplomatik resmiyeti bir kenara bırakarak Orlando'ya İtalyan çıkarmalarının gerekçelerinin ne olduğu sorusu soruldu. New York Tribune gazetesi 23 Mayıs tarihli sayısında "*Scene In Counsil Between Wilson and Orlando; President Asks Him Why Italy Invaded Turkey*"¹⁷⁵ manşetini kullandı. Wilson'un Orlando'ya Türkiye'yi neden işgal ettiğini sorduğu manşette New York Tribune gazetesi üstü örtülü olarak Wilson'un Orlando'dan otorite olarak daha üstte olduğu ve ona hesap sorabildiği alt metnini okuyucularına verdi. "*Dispute Over Greek Mandate*"¹⁷⁶ başlıklı haberinde İtalyan işgali konusunda detaylı bilgiler okuyucular ile paylaşıldı¹⁷⁷. Tek taraflı haberler Haziran ve Temmuz ayları boyunca devam etti.

Ağustos ayı itibariyle Amerikan basınında Yunan mezalimini anlatan haberler de yer almaya başladı. 10 Ağustos tarihli Washington Post gazetesinde Associated Press haber ajansı tarafından aktarılan haberde ajansın Doğu dünyası uzmanı Marmaduke Pickthall, kendisine gönderilen bir mektubu yayımladı. Mektubun yazarı Pickthall tarafından güvenilir bir

¹⁷¹ New York Tribune, 400 Killed In Smyrna As Greeks Fight Turks, 19 May 1919.

¹⁷² The Washington Times, 300 Turks Slain In Rioting In Smyrna, 19 May 1919 (Final Edition).

¹⁷³ Karabulut, *a.g.m.*, s.7.

¹⁷⁴ The Washington Times, U.S. Marines Guard Smyrna Consulate, 23 May 1919 (Final Edition). The Washington Herald, Marines Guarding Smyrna Consulate, 24 May 1919.

¹⁷⁵ New York Tribune, Dispute Over Greek Mandate, 23 May 1919.

¹⁷⁶ New York Tribune, Dispute Over Greek Mandate, 23 May 1919.

¹⁷⁷ The Sun, Explanation Is Asked of Italy, 23 May 1919. New York Tribune, Dispute Over Greek Mandate, 23 May 1919. New York Tribune, Italy Pushed Troops Ahead In Asia Minor, 27 May 1919.

muhabir olduğunu söylemesine rağmen kimliğini gizli tutmayı seçti. Mektupta anlatıldığına göre İzmir'i işgal etmek için şehre ayak basan Yunan ordusunun Türkleri öldürdüğü ve onları yağmaladıkları yer aldı. Muhabirin anlatısına göre: *"İzmir Valisi iskele boyunca sürüklendi ve Yunan bandıralı bir gemiye bindirildi. Eşi yaralıydı ve evi yağmalandı. Türk generallerden birinin yüzü süngülendi ve bir Yunan büyükbaş hayvan gemisinin hayvanlarla dolu ambarına atıldı. Türk Kolordusunun uzman doktoru öldürüldü ve cesedi darp edildi. Yüzük takan Türk erkek ve kadınların parmakları toptan kesildi. Evler yağmalandı ve kadınların ziynetleri çalındı"*¹⁷⁸. Mektubun devamında muhabir yerel Rumların da cinayet ve yağmalama işlerinde Yunan ordusu ile hareket ettiklerini, yaşananlar karşısında ise İtilaf Donanması'nın bu davranışlara göz yumduğunun altını çizdi¹⁷⁹. The New York Times'da 19 Ağustos'ta yayınlanan haberde kendilerine ulaşan bir mektuptan bahsetti. İsmi açıklanmayan bir eğitimci tarafından kaleme alınan mektupta Türklerin Yunan ordusu ve yerli Rum halkı tarafından öldürdükleri anlatıldı. Mektupta *"Bazı Yunan askerleri öldü, ama Türklerin kıyımı çok daha ciddi"* sözü yer almaktadır¹⁸⁰. Yazar öldürülen Türklerin sayısının bilinmesinin oldukça güç olduğunu ve birçok Amerikan askerinin işlenen cinayetleri ve denize atılan bedenleri gördüklerini iddia etti¹⁸¹. Türk kaynaklarında da Amerikan askerlerinin yaşananlara şahit oldukları ve çoğunlukla sessiz kaldıkları yer almaktadır¹⁸².

4. İzmir'deki Yunan İşgalini Soruşturma Komisyonunun Kurulması ve İşgal Hakkındaki Raporu

Paris Barış Konferansınının 18 Temmuz tarihli oturumunda Clemenceau'nun Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin mektubunda yer alan noktalar üzerinde durması İzmir'in işgali sırasında yaşananların ve Yunan askerlerine yöneltilen suçlamaların araştırılması amacıyla bir komisyonun kurulması konusunu gündeme taşıdı¹⁸³. İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour konunun Avam Kamarası'nda tartışıldığını ve bu konuda araştırmalar yapıldığını anlattı. M. Tittoni Türkler ile Yunanların arasındaki savaşa son

¹⁷⁸ Karabulut, *a.g.m.*, s.9.

¹⁷⁹ *A.g.m.*, ss.9-10.

¹⁸⁰ *A.g.m.*, ss.10.

¹⁸¹ *A.g.m.*, ss.9-10.

¹⁸² Çukurova, *a.g.m.*, s.467.

¹⁸³ Evans, *a.g.e.*, s.181. Köse, *a.g.e.*, s.124. Buzanski, *a.g.m.*, s.328.

verilmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Clemenceau konunun araştırılması amacıyla İzmir'e bir komisyon gönderilmesini önerdi. Clemenceau diğer ülkelerin herhangi birisini göndermemesi halinde kendilerinin İzmir'e görevli göndereceklerini açıkladı¹⁸⁴. Amerikan delegesi Henry White prensip olarak komisyon fikrini kabul ettiğini, ancak komisyonda bir Amerikan üyesinin bulunması konusunda Washington'a danışması gerektiğini belirtti¹⁸⁵. Komisyon konusu öğleden sonraki oturumda çözülmek üzere ertelendi. Öğleden sonraki oturumda alınan karar doğrultusunda Anadolu'ya İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden oluşacak bir komisyon gönderilmesine karar verildi. Venizelos komisyonda bir Yunan görevli olmasını teklif etmiş olsa da teklifi kabul edilmedi. Bu süreçte Amerikan Dışişleri, İzmir'e gönderilecek komisyonda Amerika'nın temsili konusu üzerinde tartıştı ve komisyonda Amerikalı üye olması gerektiğine karar verdi¹⁸⁶.

21 Temmuz 1919 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda komisyonun 14 subay ve 1 sivil üyeden oluşmasına karar verildi. Komisyonda ABD'yi temsil etme görevi Amiral Bristol'a verildi¹⁸⁷. Ayrıca Teğmen Dunn, Teğmen Stewart ve Caessbrough da komisyonda tercüman olarak yer aldı¹⁸⁸.

İzmir ve Komşu Bölgelerin Yunan Tarafından İşgali Hakkında Müttefikler Arası Soruşturma Komisyonu (Interallied Commission of Inquiry On The Greek Occupation of Smyrna and Adjacent Districts), çalışmalarına 12 Ağustos tarihinde İstanbul'daki İtalyan Büyükelçiliği'nde başladı. 12 Ağustos'ta yapılan toplantıda komisyon başkanlığının sırayla yapılması oy birliği ile kabul edildi. İstanbul'da altı toplantı gerçekleştirildikten sonra İzmir'e giden komisyon üyeleri 23 Ağustos'ta İzmir'deki ilk toplantısını yaptı. İzmir'de on iki toplantı yapan komisyon 6 Eylül'de İzmir'den ayrılarak İzmir çevresinde araştırmalar yapıp toplantılar düzenlediler. 12 Eylül'de tekrar İzmir'e dönen komisyon üyeleri 26 Eylül'e kadar dokuz toplantı daha gerçekleştirdi. Soruşturma komisyonunun İzmir çevresinde yaptıkları araştırma Amerikan basınında da yer aldı. Grand Forks Herald ve The Rock Island Argus gazetelerinin haberlerinde soruşturma komisyonunun İzmir'de yaşananlarla ilgili kanıt topladıklarını ve komisyonda ABD'yi

¹⁸⁴ Köse, *a.g.e.*, s.124.

¹⁸⁵ Evans, *a.g.e.*, s.181.

¹⁸⁶ Erhan, *Greek Occupation of İzmir...*, ss.26-27. Köse, *a.g.e.*, ss.124-125. Evans, *a.g.e.*, s.181. Buzanski, *a.g.m.*, s.328.

¹⁸⁷ New York Tribune, Bristol To Represent U.S. On Smyrna Mission, 15 August 1919.

¹⁸⁸ Erhan, *a.g.e.*, ss.28-29. Köse, *a.g.e.*, s.125.

Amiral Bristol'ın temsil ettiği bilgileri yer aldı. Haberlerde İzmir dışında Yunan Kuvvetleri ile Türkler arasındaki gerilla savaşının devam ettiği bilgisini de vermektedir¹⁸⁹. The Sun gazetesi haberinde soruşturma komisyonunun bilgi toplamaya devam ettiği, ABD'nin Amiral Bristol tarafından temsil edildiği ve gerilla savaşının devam ettiği bilgilerini verdikten sonra Yunan kuvvetlerinin sayısının 80.000, Türk kuvvetlerinin sayısının ise 10.000 olduğunu belirtti. Haberin devamında İtalya'nın Yunan kuvvetlerinin İzmir'den çekilmesi konusunda heyecanlı oldukları bilgisi yer aldı. İzmir'den ayrılan mültecilere Amerikan Yardım Komisyonu (American Relief Commission) tarafından yardım yapıldığının da altı çizildi¹⁹⁰. Komisyon son toplantısını 15 Ekim tarihinde İstanbul'da yaparak çalışmalarını tamamladı. Soruşturma komisyonu toplamda 46 toplantı yaptı ve bu süreçte İzmir ile çevresinde toplumun farklı kesimleri ve milletlerinden 175 tanık dinledi¹⁹¹.

Komisyonun hazırladığı rapor oybirliğiyle kabul edildi ve dört delegenin hepsinin imzasını aldı. Raporun bir kopyası Paris'e gönderildi. Her delege raporun bir kopyasını da kendi hükümetlerine gönderdi¹⁹². Komisyon raporunu 14 Ekim tarihinde, Paris'te Konferans Başkanı Clemenceau'ya sundu. Rapor 8 Kasım oturumunda incelendi. Komisyon raporunda İzmir'in işgaline neden olarak gösterilen Hristiyanların öldürüleceği haberlerinin temelsiz olduğunu meydana çıkardı. Türk jandarmaları tarafından yazıldığı iddia edilen katliam emirlerinin propaganda oldukları belirtildi. Raporda ilk çatışmaların Konak'ta olduğu, Rumların Türkleri 'Zito Venizelos' diyerek bağırması için zorladıklarını, bağırmayanların dövüldüğü, hatta öldürüldüğü raporda yer alan detaylar arasındadır. 16 Mayıs'ta çocuklar da dahil 2.500 Türk'ün tutuklandığı, tutukluların işkence gördüğü, soyuldukları ve günlerce göz altında tutuldukları bilgisi verildi. Raporda, ayrıca Yunan işgalinin duyulmasının ardından İzmir ve çevresindeki köylerde Rumların, Türk evlerini yağmaladıkları bilgisini de bulunmaktadır. İşgal esnasında 300-400 arası Türk'ün öldüğü raporda yer

¹⁸⁹ Grand Forks Herald, Evidence Still Being Taken On Smyrna Situation, 12 September 1919. The Rock Island Argus, Allies Getting Facts In Smyrna, 12 September 1919.

¹⁹⁰ The Sun, Amerikan Mission Seeks Turk Facts, 12 September 1919.

¹⁹¹ *Papers Relating to The Foreign Relations of The United States, The Paris Peace Conference 1919, Vol. IX, United States Government Printing Office, Washington, 1946, "Notes of A Meeting of The Heads of Delegations of The Five Great Powers Held In M. Pichon's Room, Quai d'Orsay, Paris, On Saturday, November 8, 1919, At 10:30 a.m.", Document 3.*

¹⁹² Buzanski, *a.g.m.*, ss.339-340.

alırken raporda İzmir'in işgalini haklı gösterecek bir durumun yaşanmadığının altı çizildi¹⁹³. Yunanistan'a göre İzmir ve çevresindeki nüfusun çoğunluğu Rum'du. Bu iddia soruşturma komisyonu tarafından reddedildi¹⁹⁴. The Sun ve The Sunday Star gazetelerinin 9 Kasım tarihli haberlerinde Venizelos'un İzmir'in işgali sırasında yaşananlar konusunda Yunan ordusunu savunduğu, savunmanın soruşturma komisyonunun raporunda Yunanistan'ın eleştirilmesi üzerine yapıldığı açıklandı. Haberlerin devamında Venizelos soruşturma komisyonunun raporunda yer alan Türklerin öldürüldükleri bilgisinin doğru olmadığını ve komisyonda Yunanistan'ın temsil edilmediğini söylediği demecine yer verildi¹⁹⁵.

Amerikan delegeleri tarafından hazırlanan *'What Really Happened At Paris'* isimli eserde, 15-16 Mayıs tarihlerinde Yunan kuvvetleri tarafından öldürülen Türk sayısını 400-800 olarak vermektedir. Sonraki iki hafta içerisinde Türklerin öldürülmesinin, Yunan kuvvetlerinin ilerlemesiyle kırsal yerlere de yayıldığını, Savaş Konseyi ve Dörtler Konseyi'nin İzmir'in işgali kararıyla erkek, kadın ve çocuk 2.000'den fazla Türk'ün gereksiz yere ölümüne neden olduğunu belirttiler¹⁹⁶. MacLachlan İzmir'in işgali sırasında yaşananlara tanık olmuş ve gözlemlerini anılarında anlatır. MacLachlan anılarında yer verdiği Yunan mezalimi ile ilgili bilgilerin soruşturma komisyonunun hazırladığı raporla uyduğu görülmektedir. MacLachlan büyük güçlerden bir temsilcinin isteği üzerine verdiği demeçte işgal akşamı ölen Türk sayısının tahmini 500 kişi olduğunu söylemektedir. İşgal akşamı değil de bir hafta sonra demeç vermesi halinde ise işgal günü ölen Türk sayısının 800-1000 arasında olabileceğini anılarında belirtir¹⁹⁷. Amerikan vatandaşı John Manola'nın, Lansing'e gönderdiği yazıda işgal günü en az 200 Türk'ün öldürüldüğü bilgisi yer aldı¹⁹⁸. Türk kaynakları ise işgalin ilk 48 saat içinde öldürülen Türk sayısını 2.000 üzerinde olduğunu vermektedir¹⁹⁹.

¹⁹³ Köse, *a.g.e.*, ss.126-127. Buzanski, *a.g.m.*, s.332.

¹⁹⁴ Buzanski, *a.g.m.*, s.336.

¹⁹⁵ The Sun, Venizelos Defends Actions In Smyrna, 9 November 1919. The Sunday Star, Premier Defends Greece, 9 November 1919.

¹⁹⁶ House, *a.g.e.*, s.195.

¹⁹⁷ MacLachlan, *a.g.e.*, ss.76-78.

¹⁹⁸ *American Documents...*, s.55.

¹⁹⁹ Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s.44.

Amerikan delegesi komisyonun hazırladığı rapor ile ilgili “Venizelos yönetiminin ağır ve zarar verici iddianamesi”²⁰⁰ yorumunda bulundu. Soruşturma komisyonun hazırladığı rapordaki öneriler göz ardı edildi ve konferansta Yunan mezalimini engelleyecek herhangi bir karar alınmadı. Lloyd George, Yüksek Kurul’daki (Supreme Council) meslektaşlarını soruşturma komisyonunun hazırladığı İzmir’in işgali hakkındaki raporunun yayımlanmaması konusunda ikna etti. Avam Kamarası’nda (House of Commons) rapor birkaç kez gündeme gelmesine rağmen Lloyd George ya da Lloyd George’un sözcüsü, raporun adil olmadığını, çünkü komisyonda Yunanistan’ın temsil edilmediğini belirtmekle yetindi²⁰¹. Rapor yayımlanmayarak Türk ve dünya kamuoyundan saklandı²⁰². Amiral Bristol, Lloyd George’un bu tavrını eleştirdi. Anılarında soruşturma komisyonunun görevini dürüstlikle yürüttüğünü, ancak Lloyd George’un raporun yayımlanmaması için uydurduğu mazeretleri basiretsizlik olarak tanımlamış ve Lloyd George’un bu şekilde davranmasının gerçeklerin açığa çıkmasını istememesinin sonucu olduğunu belirtir²⁰³.

Sonuç

ABD ve Osmanlı Devleti ilişkileri, I. Dünya Savaşı’na kadar ekonomik ve misyonerlik faaliyetleri konularında daha ön planda kalsa da ABD’nin I. Dünya Savaşı’na katılmasının ardından Osmanlı Devleti’yle ilgili konularda daha ilgili olmaya başladı. Wilson, Paris Barış Konferansı’nun

²⁰⁰ Buzanski, *a.g.m.*, ss.341-342.

²⁰¹ Çağrı Erhan eserinde soruşturma raporunun yayımlanmamasının Yunanlara cesaret vererek yaptıkları mezalimin şiddetini arttırmalarına neden olduğunu belirtmiştir. Bkz. Erhan, *Greek Occupation of İzmir...*, s.142.

²⁰² Ahmed Emin anılarında Yunan mezaliminin araştırılması amacıyla bir komisyon kurulduğunu ve komisyonun da yaptığı araştırmalar sonucunda bir rapor hazırladığını yazmıştır. Bu raporun İngiliz ve Yunan baskıları nedeniyle yayımlanamadığını, Paris’te çıkan *Eclair* gazetesinin rapora yer verdiğini belirtmiştir. Ahmed Emin bir Fransız dostunun kendisine *Eclair* gazetesinin komisyon raporunun yayımlandığı sayısını verdiğini ve kendisinde raporu tercüme ederek Vakit gazetesinin 13 Ekim tarihli nüshasında yer verdiğini söylemiştir. Bkz. Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2*. Kitap, (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s.454. Buzanski makalesinde Ahmed Emin’in “*Turkey in The World War*” isimli eserine atıfta bulunarak komisyon raporunun Paris’te çıkan *Eclair* gazetesinde Ekim 1919’da yayımlandığını aktarmıştır. Buzanski, Donald E. Webster’in *The Turkey of Atatürk: Social Process in The Turkish Reformation* isimli eserine de atıfta bulunarak raporun bir Paris gazetesinde yer aldığını belirtmiştir. Bkz. Buzanski, *a.g.m.*, ss.341-342. *Current History* dergisinde *The Problem of Turkey* başlıklı makalede komisyonun raporunun oldukça kısa bir özeti yer almıştır. Bkz. “The Problem of Turkey”, *The New York Times Current History*, Vol.XI, No.2, February 1920, ss.272-273.

²⁰³ Özkan, *a.g.m.*, ss.145-146. Buzanski, *a.g.m.*, s.342.

başlarındaki Türk aleyhtarı tavrını konferans boyunca sürdürdü. İzmir'in işgali konusunda, danışmanlarının kendisine sundukları raporlar ve istatistiklere rağmen, Yunanistan'ın İzmir ve çevresindeki talepleri konusunda haklı olduğuna inandı. Yunan işgaline onay verilmesi sürecinde önemli bir rol oynayan Wilson, Yunan kuvvetlerinin karaya çıkmasını öneren ilk kişi oldu. Wilson, izlediği bu politikalar doğrultusunda kendi 14 maddesini hiçe saymış, aynı zamanda gizli antlaşmalara karşı olduğunu her mecrada dile getirirken, İzmir'in işgalini konferansta İtalyanların bulunmadığı bir sırada, gizli bir şekilde ele alarak yine kendi prensiplerini çığnemiştir.

ABD, İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali sırasında, İzmir'de savaş gemisinin olmasından ve karaya asker çıkarmasından dolayı diğer İtilaf Devletleri'yle beraber başrolde yer aldı. ABD üst düzey yetkililerinden ve sivil halktan gelen çeşitli raporlar incelendiğinde, Yunan mezaliminin boyutu gözler önüne serilmektedir. Yunan ordusunun ve Yunan ordusundan güç alan yerel Rum halkının, Türk halkına yapmış olduklarını, ABD ve diğer İtilaf Devletleri görmelerine rağmen bu mezalime sessiz kalmayı tercih etmiş veya tepki göstermekten kaçınmışlardır. İzmir'in işgali sonrasında yaşanan olayların araştırılması amacıyla kurulan komisyonda ABD temsilcisi de yer aldı. Komisyonun yaptığı çalışmalar işgal sürecindeki Türk ve yabancı raporlarını doğrulamakla beraber, Yunan ordusunun ve Rum halkının İzmir'de yapmış olduklarının da detaylarını ortaya çıkardı. Araştırma komisyonunda ABD'nin de temsilcisi olmasına rağmen, ABD soruşturma komisyonunun raporuna sessiz kalarak herhangi bir adım atmadı.

Amerikan basınında İzmir'in işgali öncesi dönemde yer alan haberler incelendiğinde Yunanistan'ın çıkarlarına yönelik haberlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu duruma İzmir'in işgali sonrasındaki haberlerde de rastlanılmaktadır. Bunun sebebi; ABD'deki Yunan sempatisinin yanında, Amerikan basınında yer alan haberlerin kaynaklarının büyük çoğunluğunun İtilaf Devletleri ya da doğrudan Yunan kaynaklarından alınmış olmasıdır. Bu haberler Yunan tarafının iyi, Türk tarafının ise kötü olarak gösterilmesine neden oldu. Ayrıca yaşanan Yunan mezalimi ile ilgili haberler, bu dönemde Amerikan basınında yer bulamadı. İşgal sürecinde bilgi akışının tek yönlü olması nedeniyle yaşananlar, Yunan ya da İtilaf Devletleri'nin bakış açısından anlatılmasına neden oldu. İzmir'in işgalinden aylar

sonra ortaya çıkan tanık ifadeleri sayesinde, işgal sırasında mağdur olanların Türkler olduğunu ortaya koyan az sayıdaki yazılar da Amerikan basınında yer alabildi.

KAYNAKÇA

Arşiv

Public Record Office [Kamu Kayıtları Ofisi], (PRO), (İngiltere)

Resmi Yayınlar

BEERS, Henry F., *U.S. Naval Detachment In Turkish Waters 1919-1924*, Report No.2, Office of Records Administration, Administrative Office, Navy Department, 1943.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 1 nci Kısım*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1994.

Naval Documents Related to The United States Wars With The Barbary Powers Vol.I, United States Government Printing Office, Washington, 1939.

Papers Relating to The Foreign Relations of The United States, 1917, Supplement 1, The World War, United States Government Printing Office, Washington, 1931.

Papers Relating to The Foreign Relations of The United States, 1918, Supplement 1, The World War, Volume I, United States Government Printing Office, Washington, 1933.

Papers Relating to The Foreign Relations of The United States, The Paris Peace Conference 1919, Vol.III, United States Government Printing Office, Washington, 1943.

Papers Relating to The Foreign Relations of The United States, The Paris Peace Conference 1919, Vol.IX, United States Government Printing Office, Washington, 1946.

Treaties, Conventions, International Acts, Protocols and Agreements Between The United States of America and Other Powers 1776-1909 Part II Vol.II, Greenwood Press Publishers, New York, 1968.

Sürelî Yayınlar

Evening Capital News

Gazette of The United States & Daily Advertiser

Grand Forks Herald

Harrisburg Telegraph

New York Daily Tribune

New York Tribune

The Alaska Daily Empire

The Arizona Republican

The Daily Missoulian

The Evansville Journal
The Evening Herald
The Evening Star
The Evening World
The Lakeland Evening Telegram
The National Intelligencer and Washington Advertiser
The New York Herald
The News Scimitar
The Oklahoma City Times
The Rock Island Argus
The Seattle Star
The South Bend News Times
The Sun
The Sunday Star
The Virginia Argus
The Washington Herald
The Washington Times

Kitaplar

- American Documents on Greek Occupation of Anatolia*, (der. Çağrı Erhan), Center of Strategic Research (SAM Papers No. 7/99), Ankara, 1999.
- DEARBORN, H. A. S., *A Memoir On The Commerce and Navigation of The Black Sea, and The Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt Vol.II*, Wells and Lilly, Boston, 1819.
- DEARBORN, H. A. S., *The Life of William Bainbridge Esq. of The United States Navy*, Princeton University Press, Princeton, 1931.
- DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020.
- ERHAN, Çağrı, *Greek Occupation of İzmir and Adjoining Territories Report of The Inter-Allied Commission of Inquiry (May-September 1919)*, Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, Ankara, 1999.
- ERHAN, Çağrı, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- EVANS, Laurence, *United States Policy and The Partition of Turkey 1914-1924*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1965.
- FIELD, James A., *America and The Mediterranean World 1776-1882*, Princeton University Press, Princeton, 1969.

- GEORGE, David Lloyd, *The Truth About The Peace Treaties Vol.II*, Victor Gollancz Ltd, London, 1938.
- HANNIGAN, Robert E., *The Great War and American Foreign Policy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2017.
- HARRIS, Thomas, *The Life and Services of Commodore William Bainbridge United States Navy*, Carey Lea & Blanchard, Philadelphia, 1837.
- HELMREICH, Paul C., *From Paris to Sevres The Partition of The Ottoman Empire at The Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Columbus, 1974.
- HORTON, George, *The Blight of Asia: An Account of The Systematic Extermination of Christian Populations by Mohammedans and of The Culpability of Certain Great Powers: With a True Story of The Burning of Smyrna*, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1926.
- KÖSE, İsmail, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959.
- LANSING, Robert, *The Big Four and Others of The Peace Conference*, Hutchinson & Co., London, 1922.
- MACLACHLAN, Alexander, *A Potpourri of Sidelights and Shadows From Turkey*, Kingston, 1938.
- MACMILLAN, Margaret, *Barış Yapanlar*, (çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2015.
- NEVINS, Allan, COMMAGER, Henry Steele, *ABD Tarihi*, (çev. Halil İnalçık), Doğu Batı Yay., Ankara, 2021.
- The Public Papers of Woodrow Wilson War and Peace Presidential Messages, Addresses, and Public Papers (1917-1924) Vol.I*, (ed. Ray Stannard Baker and William E. Dodd), Harper & Brothers Publishers, New York, 1970.
- TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- What Really Happened At Paris The Story of The Peace Conference 1918-1919*, (ed. Edward Mandell House and Charles Seymour), Charles Scribner's Sons, New York, 1921.
- YALMAN, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2. Kitap*, (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

Makaleler ve Bildiriler

- BUZANSKI, Peter M., "The Interallied Investigation of The Greek Invasion of Smyrna, 1919", *The Historian*, Vol.25, Issue.3, 1963, ss.325-343.
- COLEMAN, Brian, "George Horton: The Literary Diplomat", *Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol.30, No.1, 2006, ss.81-93.

- DİLEK, Mehmet Sait, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları*, S.36, 2013, ss.31-42.
- ERHAN, Çağrı, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşmasının Gizli Maddesi ve Sonuçları", *Bellekten*, C.62, S.234, 1998, ss.457-465.
- ERHAN, Çağrı, "The American Perception of The Turks: An Historical Record", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Issue 31, 2000, ss.75-97.
- FINCH, Geo A., "The Peace Conference of Paris, 1919", *The American Journal of International Law*, Vol.13, No.2, 1919, ss.159-186.
- HELMREICH, Paul C., "Italy and The Anglo-French Repudiation of The 1917 St. Jean de Maurienne Agreement", *The Journal of Modern History*, Vol.48, No.52, ss.99-139.
- KANTARCI, Şenol, "Osmanlı'da Onurlu Bir Diplomat ve Millî Mücadele'nin Önemli Siması: Ahmed Rüstem Bey", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.42, 2008, ss.247-285.
- KARABULUT, Sezen, "Amerikan Basınında İzmir Şehrinin Yunanistan Tarafından İşgali", *Belgi Dergisi*, C.2, S.11, 2016, ss.1-15.
- KAYA, Tuğçe, "ABD Birinci Dünya Savaşı Sırasında Neden Osmanlı Devleti'ne Doğrudan Savaş İlan Etmedi? Amerikan Gizli Belgeleri Üzerine Bir İnceleme", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.39, 2019, ss.533-562.
- KURAT, Yuluğ Tekin, "Batılı Kaynakların Işığında İzmir'in İşgali Sorunu (15 Mayıs 1915)", *VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler C.II*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973, ss.842-853.
- LYBYER, Albert Howe, "Turkey Under The Armistace", *The Journal of International Relations*, Vol.12, No.4, 1922, ss.447-473.
- TEZEL, Yahya Sezai, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi? Chester Ayırıcılığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.25, S.4, 1970, ss.287-318.
- "The Problem of Turkey", *The New York Times Current History*, Vol.11, No.2, February 1920, ss.270-275.
- TURAN, Orhan, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu'nun İzmir'e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.Mütareke, 2018, ss.103-126.
- TURGAY, A. Üner, "Ottoman - American Trade During The Nineteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, S.3, 1982, ss.189-246.
- ÖZKAN, Kenan, "Yunanistan'ın İzmir'i İşgali ve ABD", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.26, 2015, ss.113-149.
- YAVUZ, Bige Sükan, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.6, S.24, 1999, ss.527-561.
- YELLİCE, Gürhan, "Megali İdea Mı Mare Nostrum Mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in İşgaline İtalyan-Yunan İlişkileri ve Propaganda Savaşı, 1918-1919", *Tarih Okulu Dergisi*, S.36, 2018, ss.177-228.

Tezler

ÖZKAN, Kenan, "Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923)", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Eskişehir, 2006.

ÜÇER, Sırrı Emrah, "Mütareke Döneminde Osmanlı Kamuoyunda Amerikan İmgesi ve Tesiri (Eylül 1918-Mayıs 1919)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2008.

İnternet Kaynakları

"To James Madison From William Stewart, 25 April 1803", Founders Online, National Archives, <https://founders.archives.gov/documents/Madison/02-91-02-0682>

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 75-92.

Geliş Tarihi: 15 Eylül 2022
Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Refik Halit Karay'ın Kaleminden İzmir'in İşgalinin Değerlendirilmesi

Yenal ÜNAL**

Öz

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde İtilaf Devletleri adına Yunanistan tarafından işgal edilmesi Milli Mücadele tarihinde büyük bir önem taşımaktadır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerine göre gerçekleşen bu işgal, bütün yurttaki derin bir endişe yaratmıştır. İşgalin kanlı bir biçimde yapılmış olması ve birkaç gün içinde binlerce Türk insanının katledilmesi ülke genelinde büyük tepkilere neden olmuştur. I. Dünya Savaşı yılları boyunca birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki cephelerde, büyük lojistik imkânsızlıklar içinde, kimi zaman yanlış sevk ve idare altında son derece sıkıntılı bir süreç yaşamış olan Türk milleti için İzmir'in işgali önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kanlı işgal eylemiyle birlikte Türk insanı, Mondros Mütarekesi'nin ülkeye barış ve huzur getirmeyeceğini, direnç ve tepki ortaya koyulmazsa İzmir'in akıbetini birçok vatan toprağının yaşayacağı anlamıştır. İzmir'in işgalini ve bu kanlı işgal sürecinde yaşanan gelişmeleri ilk öğrenen resmî devlet görevlilerinden biri Refik Halid Karay'dır. Karay, İzmir'in işgal edildiği dönemde Damad Ferid Paşa Hükümeti döneminde Posta-Telgraf Umum Müdürü olarak görev yapmaktaydı. Dolayısıyla işgal eylemi gerçekleştiğinde İzmir'de bulunan posta memurları, yaşananları derhal merkeze bildirmişlerdir. Refik Halid de İzmir'den almış olduğu bilgileri kabine üyelerine iletmıştır. "Refik Halid Karay'ın Kaleminden İzmir'in İşgalinin Değerlendirilmesi" başlıklı bu çalışmada İzmir'in, Yunanlar tarafından kanlı bir biçimde işgali ile bu süreci yakından takip eden Posta-Telgraf Umum Müdürü Refik Halid Karay'ın konuya ilişkin tespit ve değerlendirmeleri çeşitli cephelerden analiz edilmiştir.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (yenalunal@yahoo.com), (Orcid: 0000-0002-2080-3228).

Anahtar Kelimeler: İzmir, İşgal, Refik Halid Karay, Milli Mücadele, Yunanistan.

An Evaluation of Refik Halid Karay's Consideration on İzmir under Occupation

Abstract

The occupation of İzmir by Greece on behalf of the Allied Powers on May 15, 1919 is of great importance in the history of the National Struggle. This occupation, which took place in accordance with the provisions of the Armistice of Mudros signed on October 30, 1918, created a deep concern throughout the country. The bloody invasion and the massacre of thousands of Turkish people in a few days caused great reactions throughout the country. The occupation of İzmir was an important turning point for the Turkish nation, which had experienced a very difficult process on the fronts thousands of kilometers away from each other during the First World War, in great logistical impossibilities, and sometimes under wrong management and administration. With this bloody act of occupation, the Turkish people realized that the Armistice of Mudros would not bring peace and tranquility to the country. They understood that if resistance and reaction were not put forth, many lands of the homeland would experience the fate of İzmir. Refik Halid Karay was one of the official state officials who was the first to know about the occupation of İzmir and the developments during this bloody occupation. Karay was serving as the General Director of Post-Telegraphy during the Damad Ferid Pasha Government during the occupation of İzmir. Therefore, when the occupation action took place, the postal officers in İzmir immediately reported what had happened to the center. Refik Halid also conveyed the information he received from İzmir to the members of the cabinet. In this study titled "An Evaluation of Refik Halid Karay's Consideration on İzmir Under Occupation", the determinations and evaluations of General Manager of Post-Telegraphy Refik Halid Karay, who closely followed the bloody occupation of İzmir by the Greeks, were analyzed from various aspects.

Keywords: İzmir, Occupation, Refik Halid Karay, National Struggle, Greece.

Giriş

Kültür adamlığı ve politikacılığıyla bilinen Refik Halid Karay, bilhassa siyasi mizah yazılarıyla etkili olmuş ve 20. yüzyıl Türkiye'sinde yetişmiş önemli şahsiyetlerden biridir. Çökmekte olan bir imparatorluğun kültürel manada yaşadığı ağır sancuları eserlerinde işleyen ve bu imparatorluğun içinden çıkan yeni Türk Devleti'nin kuruluşu aşamasında yaptığı siyasi faaliyetleri ile dönemin en önemli aktörlerinden biri olan Refik Halid, II. Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet Devri'nin başlarında yaşanan olayları, eserlerinde incelikte yorumlayarak aktarmıştır.

Çevresinde yaşanan tarihî gelişmelere ilgili bir aydın olan ve Millî Mücadele'nin muhaliflerinden biri olarak tanınan Karay kronik ve hatıra türündeki eserlerinde 20. yüzyılda Türkiye'de yaşanan siyasi, sosyal ve köklü değişimlerin Türk toplumsal yapısını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Bu köklü değişiklikler ve özellikle siyasi iradelerin toplumun her kesimine yaptığı baskıların sonucunda; nesiller arasında kopukluklar yaşanmış ve ülkede kültürel manada sağlıklı bir gelişim yaşanmamıştır.

Başlangıçta İttihat ve Terakki'nin kanlı faaliyetlerinden biri olarak gördüğü Millî Mücadele aleyhinde oldukça keskin ve ağır yazılar kaleme alan yazar, daha sonradan yaptığı hatanın farkına varmış ve Atatürk İlke ve İnkılaplarını, 1965 yılında ölümüne kadar savunmuştur. Keza o, önceleri Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele Hareketi'ni büyük devletler tarafından istenilen ve devamına göz yumulan kardeşi kardeşe kırdırma hareketi olarak görmüştür.

Anadolu'da başlamış olan Kuva-yı Milliye hareketinin lider kadrosunun İttihat ve Terakki'nin içerisinden çıktığını düşünmesi, hareketin tabanını taşradaki İttihat ve Terakki teşkilatları ile kulüplerinin oluşturması Refik Halid'in, Millî Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak görmesine neden olmuştur. Ayrıca kendisi yeniden bir savaşa başlamak yerine bir an önce kalıcı barışın yapılmasından yana bir tavır takınmıştır.

Neticede siyasi ve askerî gelişmeler Refik Halid'in düşündüğü gibi gelişmemiş ve Türk ulusu 1919'dan başlamak üzere 1922 yılına kadar olağanüstü şartlarda emperyalizmi vatanından arındırmayı başarmıştır.

Bu araştırmada, İzmir'in işgali sırasında İstanbul'da Damad Ferid Paşa Hükümeti döneminde Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevini yürütmüş olan Refik Halid Karay'ın, bu önemli olaya ilişkin olarak eserlerinde verdiği bilgilerden hareketle çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Karay, mütareke döneminde Damad Ferid Paşa'nın 1919 ve 1920 yılında kurduğu hükümetlerde iki defa Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. O dönem için hemen hemen en önemli ulaşım ve haberleşme müessesesi konumunda bulunan Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü ve taşra teşkilatı, Türkiye'de yaşanan önemli olayların analiz edilmesinde hayati bir öneme sahiptir. Örneğin 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgaliyle ilgili ilk haberler bu kurumun İzmir teşkilatı kanalıyla İstanbul'a aktarılmıştır. Söz konusu olayın yaşandığı sıralarda da Refik Halid Karay kurumun başındadır ve olayları dakika dakika takip etmiştir. Elde ettiği bilgileri hükümet üyeleri ile paylaştığı gibi sonraki yıllarda da İzmir'in işgali sırasına yaşamış olduğu badireyi yeniden kaleme almıştır. Bu araştırmada İttihat ve Terakki dönemi ile Millî Mücadele devrinde muhalif tavırlarıyla ön plana çıkan ve yine İzmir'in işgaline İstanbul Hükümeti'nin penceresinden bakmış olan Karay'ın tespitleri temelinde İzmir'in işgali değerlendirilmeye çalışılmıştır.¹

İzmir'in İşgal Süreci ve Yaşanan Önemli Olaylar

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yapılan işgal faaliyetleri içerisinde İzmir'in işgali ayrı bir önem arz etmektedir. İzmir o dönemde Türkiye'nin ikinci büyük şehri olduğu gibi sahip olduğu liman ve bu limanın hinterlandından dolayı mühim bir ticaret şehriydi. Dahası İzmir, Anadolu'nun Ege Denizi'ne açılan kapısı konumundaydı. Şehrin bu stratejik önemi asırlar boyunca ona ayrı bir anlam yüklemiştir.²

I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalarda Rusya'nın onaylaması koşuluyla İzmir ve çevresi İtalya'ya vaad edilmişken, Paris Barış Konferansı'nda bu anlaşmadan vazgeçilmiş ve bölgenin Yunanistan'a bağlanması kararlaştırılmıştır. İngiltere'ye göre bu bölge ve çevresi kuvvetli bir

¹ Yenal Ünal, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 65-68.

² Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 81-84.

İtalya yerine zayıf ve İngiltere'nin her istediğini yerine getirebilecek komunda bulunan Yunanistan'a bırakılmalıydı. Nitekim İtalya zamanla bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.³

Türkler tarafından Paris'te alınan kararların öğrenilmesinden sonra şehrin işgal edilme tehlikesinin daha arttığı kesin olarak anlaşılmıştır. İşgal haberlerinin iyiden iyiye kendini hissettirdiği bu süreçte İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. İzmir'in hukukunu savunma istikametindeki teşkilatlanma çalışmaları o dönemde Vali ve XVII. Kolordu Komutanı olarak vazife gören Nureddin Paşa tarafından haretle desteklenmekteydi. Nureddin Paşa ilerleyen günlerde şehrin feci bir akıbetle karşılaşması durumunda hazırlıksız yakalanılmaması istikametinde adımlar atmaya çalışmıştır. Çok geçmeden Damad Ferid Paşa Hükümeti, Nureddin Paşa'nın bu faaliyetlerinden rahatsız olmak suretiyle onu görevden almıştır. Yerine İzzet Paşa'yı (Kambur İzzet) Vali, Ali Nadir Paşa'yı, XVII. Kolordu komutanı olarak atamıştır. Bu değişiklikteki maksat, İzmir'in işgal edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek direniş ruhunu tamamen ortadan kaldırmak ve İtilaf Devletlerini sinirlendirmemektir. Bu yeni atamalar İzmir'in işgale karşı direncine ciddi bir darbe vurmuştur. Damad Ferid Paşa Hükümeti, İtilaf Devletlerini kızdırmama yönünde bir tavır takınmıştır. Ancak takınılan bu tavır memleketin ikinci büyük şehrinin kaderine son derece olumsuz yansımıştır.⁴

İlerleyen günlerde Paris'ten gelen haberlerin doğru olduğu resmî kanallardan da teyit edilmiştir. Şöyle ki İzmir'de yaşayan Rumları harekete geçirerek birtakım karışıklıklar çıkaran Yunanistan, daha sonra bölgede güvenliğin tamamen yitirildiği tezini ileri sürmüştür. Ayrıca İtilaf Devletlerini bölge halkının çoğunluğunun Rum olduğuna ve onların güvenliğinin Yunanistan tarafından sağlanması gerektiğine inandırmıştır. İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti'ne 14 Mayıs 1919'da vermiş oldukları bir nota ile İzmir'in, mütarekenin 7. maddesi gereği İtilaf Devletleri kuvvetlerince işgal edileceğini tebliğ etmişlerdir.⁵ Fakat vermiş oldukları ikinci bir notada bu işgalin İtilaf Devletleri adına Yunanistan tarafından gerçekleştirileceğini bildirmişlerdir. Damad Ferid Paşa Hükümeti yaşanan bu gelişmeleri, ciddi bir

³ Günver Güneş, "İzmir'in İşgali ve Aydın'daki Yankıları", *Askeri Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, 2007, s. 23.

⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 27-28.

⁵ Resul Yavuz, "The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward İstanbul During the Declaration of Natinoal Pact", *Tarih ve Günce Dergisi*, Sayı 1, 2017, s. 283.

teпки vermeksizin âdeta seyretmiştir. Yurtseverler arasında İzmir'in işgal edileceği haberi büyük bir üzüntü yaratmıştır. Yüzyıllardır Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası konumunda bulunan, sosyal, ekonomik ve ticari yönden her daim yeni gelişmelere öncülük etmiş olan İzmir'in, Yunanların eline geçeceği haberi Anadolu'da dehşet etkisi yaratmıştır. Yunanların bölgeye ilişkin emelleri zaten bilinmekteydi. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin göstermesi gereken tepkiyi halk kendi imkânları çerçevesinde göstermek için olağanüstü bir gayretin içerisine girmiştir. Halk, 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece Bahri Baba Parkı'nda toplanarak "*Redd-i İlhak*" adlı bir beyannameyi okumuş ve kabul etmiştir. Bu beyannameyle vatanperverler yüzyıllardır Türklerin hâkimiyetinde bulunan İzmir şehrinin bir Türk yurdu olarak kalması için her alanda mücadeleye girecekleri hususunda sözleşmişlerdir.⁶

15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'e, Yunanlar asker çıkarmaya başladılar.⁷ İşgal birliklerini taşıyan gemiler daha görünmeden, Kordonboyu ve Pasaport dolayları onlarca Rum ve Yunan uyruklular tarafından bayram yerine çevrilmişti. Saat 7:30 sıralarında ilk birlikler karaya çıkarak Punta ve Pasaport karakollarını işgal ettiler. Saat 8:55'te Pasaport'a yanaşan Patris ve Atronitos gemilerinden çıkan Efzon Alayı karaya çıktı. Temistokles gemisi ise 5. Piyade Alayını Punta iskelesine çıkardı. Bunlar Punta'dan ilerleyerek Kadifekale'yi işgal edeceklerdi. Efzon Alayı, Hrisostomos tarafından takdis edildi. Saat 10:00 sıralarında, Yarbay Stavriani kumandasındaki Efzon Alayı, Pasaport'tan Konak Meydanı'na doğru yola çıktı. Eazonlar Saat Kulesini geçip Kemeraltı'nın girişine yöneldikleri sırada Rum milislerin başındaki Teğmen Yani, açılan ateş sonucu elindeki Yunan bayrağı ile atından yuvarlandı. Çünkü bu muntıkada bulunan Türklerden, Eazon Alayı üzerine ateş açılmıştı. Yunan Eazon Alayı bir süre sonra toparlanıp Türkler üzerine makineli tüfekle ateş açtı. Sonra namlular Sarıkışla'ya yöneltildi, burası yarım saat boyunca aralıksız makineli tüfek ateşine tutuldu. Yayılım ateş karşısında Kemeraltı'nın girişindeki Türkler hapishane ve silah depoları yönüne kaçışmaya başladılar. O sırada silah depolarında yağma hâlâ devam etmekteydi. Eazon askerlerinin burada açtıkları ateş sonucu elliye yakın Türk katledildi. Kışlanın bitişiğindeki Giritli Sait Ağa ile Bahri Efendi'nin

⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010, s. 115.

⁷ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s. 174.

kahvelerinde ve Askeri Kırathane'de bulunan Türklerin çoğu kaçamayaarak öldürüldüler. Türk dükkânlarının toplu hâlde bulunduğu Başoturak mevkiine gelen Yunanlar buradaki dükkânları yağma etmekle kalmayıp sahiplerinin ceplerindeki paraları da zorla aldılar. Bir başka Yunan kolu da Karataş, Kokaryalı (Güzelyalı), Göztepe yönüne ilerlemişti. Burada yerli Rumlar tarafından mimlenen Türk subaylarının evlerine girilmişti. Sarıkışla'da ise tam bir şaşkınlık ve karışıklık hüküm sürüyordu. Dakikalardır süren kurşun yağmuru, Ali Nadir Paşa'nın makam odasından sarkıttığı beyaz perdeyle kesildi. Kışladakiler önde Ali Nadir Paşa olmak üzere yavaş yavaş dışarı çıktılar. Yunan subayının Ali Nadir Paşa'yı tokatlamasından cesaret alan Efzonlar ve yerli Rumlar "Zito Venizelos" diye bağırmayan subay ve erleri öldürmeye başladılar.⁸ Saat Kulesi ve deniz kıyısı arasındaki alana getirilen subay ve erlerin üzerinde bulunan paraları, kıymetli eşyaları gasp edildi. Pasaport'a doğru yola çıkarılan XVII. Kolordunun üzerine yerli Rumlar tarafından taş, tuğla vb. şeyler atıldığı gibi Rum kızları dahi kafile üzerine silah boşaltıyorlardı. Anadolu Bankası önünde ve Pasaport İşkesi'nde bulunan Leon Torpidosundan açılan yaylım ateşleri sonucu XVII. Kolordu, 40'a yakın kayıp vermiştir.⁹

"Zito Venizelos" demediği için Askerlik Şubesi Başkanı Miralay Süleyman Fethi Bey, süngülenerek şehit edilmiştir.¹⁰ İngilizlerin işgali altındaki postanede telgrafçılar, ölümü göze alarak gizlice birkaç merkeze şu telgrafı çektiler: "İzmir Yunanlar tarafından işgal olundu. Şehirde katliam bütün şiddetle devam ediyor. Kan gövdeyi götürüyor. Hamiyetli olan, Allah'ını, dinini seven vatan ordusuna imdat etsin" Sarıkışla'daki olaylar Valilik binasında da tekrarlanıyordu. İki yönden kurşun yağmuruna tutulan Valilik binasında Vali İzzet Bey ve Maşatlık mitinginden sonra gelen heyet mensupları bulunuyordu. Bulunan iki yatak çarşafı binadan sarkıtılarak ateşkes istendi. Vali İzzet Bey'in makamına çıkan Efzon askerleri Valiye iyi davranmalarına rağmen diğerlerini süngü ve dipçik darbeleriyle Pasaport'a doğru götürmeye başladılar. Vali İzzet Bey, Jandarma Kumandanı ve diğerleri elleri havada "Zito Venizelos" diye bağırarak yürüyorlardı. Tuzla Müdürlüğü önünde Vali

⁸ Yenal Ünal, "Millî Mücadele: Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Türkiye'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, Ed. Nurgün Koç, Cilt 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 113-117.

⁹ Güneş, *a.g.m.*, s. 26-27.

¹⁰ Muhammed Güçlü, "İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: İzmir'de Neler Oldu 1336 Kitapçığı Üzerine", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 22, 2011, s. 72.

İzzet ve oğlu bir arabaya bindirilerek götürüldü. Kısacası, 15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'i işgali¹¹ sırasında Pasaport iskelesi civarında başlayan olaylar kısa sürede şehirdeki Yunanların, Türkleri tacize, hakarete hatta mezalime varacak eylemlerine yöneltmiştir.¹²

İşgal hareketi sadece İzmir'le sınırlı kalmadı çevre kazalara da yayıldı. Bu ilk Yunan işgal faaliyeti Ayvalık-Akhisar-Nazilli hattında durdu. Bu gelişme üzerine İtalyanlar da Kuşadası'nı işgal ettiler. İtalyanlar ile Yunanlar uzlaşarak Büyük Menderes nehrini aralarında sınır kabul ettiler. Gerçekleşen işgal sırasında Vali ve Kolordu Komutanı karşı bir hamlede bulunmadığı gibi askerlerin kışlalarını terk etmemeleri yönünde talimat verdiler. Kısacası şehri idare eden yöneticiler, işgali en başından itibaren kabullendiler. Böylece kent kısa sürede Yunan kuvvetlerinin kontrolüne girdi.¹³

Daha ilk günlerde yaşanan çatışmalarda çok sayıda Türk askeri ve sivil halk katledilmiştir. Konak meydanında Türkler tarafından Efzon Alayına gösterilen tepki aslında işgalin, Türkler tarafından kabul edilmeyeceğini ve mücadeleye girişileceğini ifade ediyordu. Yunanlar tarafından İzmir'in işgal altına alınması bütün yurttaki dehşet etkisi yarattı. Mütarekeyle barışa kavuşacağını bekleyen Türk milleti en güzide şehirlerinden birinin daha düşmanın eline geçmesini üzüntüyle karşıladı. Bu işgal aynı zamanda yeni işgallerin habercisi konumundaydı. Önlem alınmadığı, Türk milleti yekvücut olmadığı, siyasi çıkarlarını milletin çıkarları üzerinde gören politikacıların halkı, fikrî manada bölen düşüncelerinin önüne geçilmediği sürece işgal sahaları daha da genişleyecekti. Kısacası İzmir'in işgali Türk milletine olayların vehametini açık ve çok net bir biçimde göstermiştir. Bu nedenle ülke genelinde birçok miting, protesto yürüyüşü ve gösteriler tertip edilerek işgal konusunda İtilaf Devletlerinin temsilcilerine ve hükümete protesto telgrafları çekilmiştir. İzmir'in işgali, Türk milletinde doğmaya başlayan Millî Mücadele azmini en üst seviyelere çıkarmıştır. Çünkü İzmir'in işgali çok önemli bir semboldü. Bu sembol bütün Anadolu'yu ifade

¹¹ Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2002, s. 28-35.

¹² Güneş, *a.g.m.*, s. 28.

¹³ Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)in Faaliyetleri", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 53.

etmekteydi. Anadolu'nun mühim bir numunesi konumunda bulunan İzmir'in işgal edilmesi ve bu işgal sırasında hunharca kan dökülmesi, aynı zamanda bütün yurdun aynı akıbetle karşılaşması vaziyetini ifade ediyordu. Buradan hareketle bu işgal olayının, fitili zaten ateşlenmiş olan Millî Mücadele Hareketi'nin, Anadolu'da daha da kökleşmesine vesile olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁴

İzmir'in İşgali ve Posta-Telgraf Umum Müdürü Refik Halid Karay

Mütareke döneminde Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi'nin dağılmasından sonra yeni kabineyi 4 Mart 1919 tarihinde Damad Ferid Paşa kurmuştur. Bu hükümet döneminde de diğer hükümetlerde olduğu gibi sık sık kabine değişiklikleri yaşanmıştır. Bu hükümet döneminde Posta Nazırlığı görevini üstlenen Mehmet Ali Bey daha sonradan Dâhiliye Nazırı olmuştur. Bu esnada posta idaresinin kabine değişikliklerinden etkilenmemesi için umum müdürlüğüne dönüştürülmesi düşünülmekteydi. Nitekim bu düşünce gerçekleşmiş ve nezaret, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür.¹⁵ Damad Ferid Paşa, özellikle bu dönemde hayatî öneme sahip olan bu müessesenin başına Düyûn-ı Umûmiye Müfettişlerinden Ermeni Oksan Efendi'yi getirmeyi planlamaktaydı. Ancak onun bu düşüncesi kabine üyelerinin şiddetli itirazlarına maruz kalmış ve Sıhhiye Eski Umum Müdürü Adnan Adıvar Bey'in teşviki, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in aracılığı ve Refik Halid Karay'ın bizzat isteği doğrultusunda Damad Ferid Paşa Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü'ne Refik Halid'i atamış¹⁶ ve 12 Nisan 1919 tarihinde görevine resmen başlamıştır.¹⁷

Refik Halid, Umum Müdür olması nedeniyle *Sabah* gazetesindeki yazılarına da son vermiştir.¹⁸ Karay'ın bu memuriyeti ile ilgili irade aynı gün akşam arz olunmuş ve ertesi günü çıkmıştır. Böylece Refik Halid, o dönemde devlet makamlarının en büyüklerinden biri olan Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nün başına geçmiştir. Refik Halid makamında geçirdiği

¹⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 169-170.

¹⁵ *Düstur*, 12 Nisan 1335 (12 Nisan 1919), İkinci Tertip, Cilt II. Kararname No: 115.

¹⁶ Behcet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 12. Bs. Varlık Yayınları, İstanbul 1985, s. 88.

¹⁷ Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab -Mütareke Devri Anıları-*, 2. Bs. İnkılap Yayınevi, İstanbul 1992, s. 118-122.

¹⁸ Şerif Aktaş, *Refik Halid Karay*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 46; Refik Halid'in bu gazetedeki tespit edilebilen en son yazısı "Dost Sözü" isimli makalesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Sabah*, Nu 10561, 10 Nisan 1919.

ilk gününde nezaretin umum müdürlüğüne çevrilmesi keyfiyetinin, kabine buhranlarından etkilenmeyerek sabit bir idareye kavuşmak maksadına yönelik olduğunu belirten ve ayrıca memurlara kesin tarafsızlık tavsiyesinde bulunan bir tamim yayımlamıştır. Selefî Mehmet Ali Bey, yalnız Rana Bey'i istifaya sevk etmiş, Posta İşleri Müdüriyeti'ne henüz kimseyi tayine vakit bulamamıştı. Kendisi evvela yeni tayinler işini halletmiştir. Tayin ettiği memurlar idarenin seçkin şahsiyetleridir. Teşkilatta bütün telkinlere karşı herhangi bir tasfiye hareketine girişmemiştir. Karay bu önemli vazifeyi üzerine aldıktan sonra kesin olarak politikanın da içine girmiş oldu.¹⁹

Yapılan kabine değişikliğinden sonra, Damad Ferid Paşa Hükümeti de selefleri gibi bir idare-i maslahat kabinesi hâlini almıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda ise faaliyetler azalmıştı. Cemal Bey bir müddet ikinci reis olarak çalıştıktan sonra, 26 Nisan 1919 tarihinde Konya Valiliği'ne atanmıştı. Yeni Ayan üyelerini de Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarları hoş gözle görmemişlerdi.²⁰ Refik Halid, Posta ve Telgraf İdaresi'nin başına geçtiği zaman teşkilat en karışık devrelerinden birini yaşıyordu. İşgal orduları ile beraber ecnebi postaları da işlemlere başlamış, telgraf hatlarından en mühimlerini de İngiliz ve Fransız askerlerinin ellerine teslim mecburiyeti hâsıl olmuş, bütün telgraf hatları harpte tamir görmediğinden ve aşındığından âdetâ kullanılamaz bir hâle gelmişti. Ayrıca muhasebe işleri de içinden çıkılmaz bir durumda idi. Karay, bir taraftan bu işleri düzeltmeye uğraşırken diğer taraftan da tavsiye ve iltimas için gelenlerle meşgul oluyordu.²¹

Onun bu faaliyetleri devam ederken, I. Dünya Savaşı'nın galipleri olan İtilaf Devletleri savaş öncesi ve savaş yıllarında kurguladıkları gizli antlaşmaları uygulamaya başlamışlardı. Rusya'nın savaştan çekilmesini de fırsat bilen bu devletler Ege Bölgesi'nin Yunanlarca işgal edilmesini desteklemişler ve nitekim yukarıda da temas edildiği üzere 15 Mayıs 1919 tarihinde Konak meydanında kanlı çatışmaların akabinde İzmir, Yunanların kontrolüne geçmiştir. İzmir'in Yunanlar tarafından işgali, Anadolu'da Türkler arasında hem dehşet hem de büyük bir üzüntü yaratmıştır. Bu gelişmeler savaştan sonra tedirgin ve gergin bir ortamda bekleyiş hâlinde olan Türk milletine, sivil ve askerî teşkilatlarda görev yapan her kademedeki memura, Mondros Ateşkesi ve akabinde imzalanacak barış antlaşmasının

¹⁹ Mehmet Nuri Yardım, *Refik Halid Karay -Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler-*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2002, s. 16.

²⁰ Karay, *a.g.e.*, s. 124-125.

²¹ Nihat Karaer, *Tam Bir Muhallif Refik Halid Karay*, Temel Yayınları, İstanbul 1998, s. 67-68.

ülkeyi âdeta felakete sürükleyeceği gerçeğini bildirmiştir. Bu nedenle ülkenin birçok bölgesinde gösteriler yapılarak, her yere telgraflar çekilerek, Yunan işgali protesto edilerek, birçok kongreye zemin hazırlanmıştır. Kısa vadede önemli sonuç alınamamakla birlikte, bu kongreler ülkede millî bilincin üst bir seviyeye tırmanmasına vesile olmuştur. Kısacası İzmir'in, Yunanlar tarafından işgali halkı uyandıran, onlara Türk topraklarının birer ikişer elden gitmeye başladığını gösteren önemli bir olay, âdeta bir dönüm noktasıdır. Nitekim bölgenin işgal edilmesinden kısa bir süre sonra "*Redd-i İlhak Cemiyeti*" kurulmuş ve bu cemiyet düşmanla mücadele edilebilmesi için her türlü teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerine öncülük etmiştir. Bu cemiyete benzer mahiyette ülkenin pek çok noktasında yeni cemiyetler bölgesel temelde mücadele etmek amacıyla teşekkül etmişlerdir.

Refik Halid Karay, bu görevi sırasında birçok önemli olaya tanıklık etmiştir. Hatta hükümetteki nazırların çoğuna göre, olayların daha çok içinde bulunmuştur. Bu dönemde yaşanan gelişmeleri sıcağı sıcağına izlemiş ve hükümete bildirmiştir. Karay, İzmir'in işgal edileceğini ilk öğrenen kişilerden biriydi. İşgalin hemen öncesinde İzmir'deki posta müdür vekili İzmir'in işgal edilmek üzere olduğunu bildiren bir telgrafı merkeze bildirmişti. Ancak gerek nazır gerek sadrazam habere inanmamışlardı. İzmir Valisi'ne gönderilen şifreli bir telgrafla "tahrik edici ve heyecan verici haberlerde bulunan" müfettiş Muvaffak Bey'in hakkında derhâl soruşturma açılmasını, tevkif edilmesini ve İstanbul'a gönderilmesini istemişlerdi.²²

İzmir'de Maliye Müfettişi olan Muvaffak Bey, işgali öğrenerek posta ve telgraf idaresine bildirmişti. Refik Halid, bu konuda hem Sadrazam Damad Ferid Paşa'yı hem de Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'i eleştirmektedir. Karay, gerek Damad Ferid'in gerek Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in, bu önemli siyasi gelişmeyi İstanbul'a bildiren memurların siyasal kimliklerine bakarak onları İttihatçı olarak görmeleri nedeniyle İzmir'deki gelişmeleri de bu kişilerce organize edilmiş bir hareket olarak değerlendirdiklerini belirtmektedir.²³

²² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Kalemî Mahsus Müdüriyeti, 14.05.1919, Dosya No: 51-I, Vesika No: 57.*

²³ Bayram Arslantaş, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 8-9.

Refik Halid, İzmir'in işgali sırasında Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin tavırları ve kendi düşünce yapısı ile olaylara bakış açısını sonradan anularında sorgulamış, gelişen olaylarla ilgili olarak şu bilgileri nakletmiştir: *"Fakat mademki doğruları konuşuyoruz, şurasını itiraf edeyim ki ben de o sırada onların bu hareketlerini muhakeme edecek ve kusurunu görececek hâlde değildim. Ancak üzerinden zaman geçtikten sonradır ki daha iyi görebiliyorum, zaten o zaman bunları görebilseydim, elbette kör kör parmağım gözüne hareket etmezdim. Ben de o zaman her hadise arkasında hortlamış bir İttihatçılık görüyordum ve onunla mücadele için, gözümü husumet bürümüş, sağımı solumu iyi sezemiyordum."*²⁴

İzmir'in işgali üzerine 15/16 Mayıs 1919 gecesini Damad Ferid Paşa Hükümeti istifa etti.²⁵ Bu arada Refik Halid telgrafla alabildiği bütün haberleri sadrazama bildirmekteydi. 19 Mayıs'ta kabinedeki bazı küçük değişikliklerle II. Damad Ferid Paşa Hükümeti kuruldu ve Dâhiliye Nezareti'ne Ali Kemal Bey getirildi.²⁶ Ancak İzmir'in işgali yalnız şehirle sınırlı kalmadı. Yunan kuvvetleri civarda ileri hareketlerine devam ediyorlardı. Refik Halid, telgraf merkezine gönderdiği bir tamimde *"Siz askersiniz, asker sayılırsınız, en son dakikaya kadar vazife ve makine başında duracak ve merkezî hadiselerden haberdar edeceksiniz"* demişti.²⁷ Bu emre bütün telgraf memurları uymuşlardı.²⁸

Bu arada II. Damad Ferid Paşa kabinesinin kurulduğu gün; Trablusgarp Savaşı'ndan bu yana özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli cephelerde büyük muzafferiyetler kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Kıtaat Müfettişi²⁹ sıfatıyla Samsun çevresinde yerel halkla Rumlar arasındaki karışıklıkların önlenmesi için Samsun'a gönderilmişti.³⁰ Dönemin en kudretli komutanlarından biri olan Mustafa Kemal Paşa, II. Meşrutiyet devrinden bu yana meydana gelen her türlü gelişmeyi dikkatle izlemiş, zaman zaman İttihat ve Terakki Fırkası'nı ciddi ölçüde eleştirmiş ve on yıllık savaş döneminde çok önemli noktalarda vazifede bulunmuştur. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs 1919 tarihinde

²⁴ Karay, *a.g.e.*, s. 140.

²⁵ Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları, Edebiyat Yayınevi, Ankara [t.y.], s. 28.

²⁶ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 30.

²⁷ Karay, *a.g.e.*, s. 153.

²⁸ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Cem Yayınevi, [t.y.], s. 302.

²⁹ 15 Haziran 1919'dan sonra adı 3. Ordu'ya dönüştürüldü.

³⁰ Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 6.

de Havza'ya vasıl olmuş ve 15 Mayıs'ta İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte başta "Redd-i İlhak Cemiyeti"nin faaliyetleri ve ülkenin birçok yerinde meydana gelen protesto hareketlerini yakından takip etmiştir. Nitekim 28-29 Mayıs 1919 günü Havza'dan bütün memlekete, kumandanlara ve mülki amirlere millî teşkilat kurmaları, miting tertip etmeleri yolunda bir tamim göndermiştir. Yaşanan olaylar nedeniyle ülkede gerginliğin gittikçe arttığı bu dönemde Aydın'daki "Redd-i İlhak Cemiyeti" Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarına telgraflar göndererek, halkın silahlanıp İzmir'e doğru akın akın gelmesini istiyordu. Damad Ferid Hükümeti tarafından müthiş bir karışmaya sebebiyet vermesi pek mümkün bir olay olarak görülen bu hareket, mütareke mucibince umumî işgal ve İstanbul'un kaybı ile neticelenebileceği düşüncesiyle önlenmek istendi. Bu amaçla Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, "Redd-i İlhak Cemiyeti" tarafından verilecek telgrafların katiyen kabul edilmemesi ve tazyik altında kalınsa bile çekilmemesini³¹ Refik Halid'e emretti.³² Bu emir üzerine Refik Halid, Posta ve Telgraf Başmüdüriyetlerine 16 Haziran 1919 tarihinde şu genelgeyi göndermiştir: "Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgraf namelerinin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir. Servis olarak katiyen kabul etmemelidir. Hilafında hareket şiddetle mesuliyeti dâi olacaktır."³³

Amasya Tamimi'nin hazırlandığı ve yayımlanmasından beş gün önce Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin böylesine bir genelge yayımlaması Mustafa Kemal Paşa'yı derhâl harekete geçirdi. İşgallerin hızla devam ettiği bir ortamda merkezi hükümetin bu tavrına oldukça sert bir tepki verdi. Önce vilayetlere daha sonra umum müdürlüğüne gönderilen telgraflarla, gerekli ve kararlı uyarılar yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, Refik Halid'in, hükümetin isteği doğrultusunda vilayetlere gönderdiği genelge karşısında şu telgrafi vilayetlere bildirdi: "Posta ve Telgraf Başmüdürlüklerine Telgrafla Tamim: 1-Müdafaa-yı Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların keşide kılınmaması hakkında Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesinden umum telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Milletın sadâsını boğarak hukuk-u meşruasını talepten menetmeğe ve vatanın mahvına sebep olmaya matuf olan bu emri, hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümit etmem, fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise derhâl divan-ı harblere tevdi ve işarını

³¹ Kazım Özalp, *Millî Mücadele I -1919-1922-*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971, s. 33.

³² Bayram Arslantaş, *a.g.t.*, s. 10.

³³ Feridun Kandemir, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşıındakiler*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1964, s. 110-111; Karay, *a.g.e.*, s. 156.

emreylerim. 2- Baladaki emrin kolordulara verildiği. 20 Haziran 1919, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal”³⁴

Bu gelişmeler, Refik Halid açısından sıkıntılı bir durum yaratmıştı. Telgraf müdürlerinin içine düştükleri duruma bir çare bulmak gerekiyordu. Zira kendisini dinleseler divan-ı harbe verilecekler, Mustafa Kemal Paşa'nın emrini yerine getirseler azl edileceklerdi. Karay, Dâhiliye Nezaretî'ne telgrafla başvurarak, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf haberleşmesine engel olan memurların divan-ı harbe verileceğini ilan ettiğini hatırlatarak, yarını beklemekten hemen kesin teşebbüslerde bulunulması gerektiğini belirtti. Zira emri veren Dâhiliye Nazırıydı ve neticesini düşünmek de ona düşerdi.³⁵

Ali Kemal verdiği cevapta, bu tehditlere önem verilmemesini, hükümet tarafından verilen emirlerin harfiyen yerine getirilmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran'da, Ali Kemal Bey'i ve 16 Haziran tarihli genelgesinden dolayı da Refik Halid Bey'i padişaha şikâyet etti. Bu telgrafta, merkezin davranışını millet vicdanının hiçbir zaman affetmeyeceğini ve bunun millette merkezî hükümete karşı güvensizlik doğuracağına işaret ediyordu.³⁶

Yaşanan bu gelişmeler bir anda Refik Halid'i, bir cendere içerisine almıştır. Bu olaylardan dolayı Refik Halid, Anadolu'da yürütülen millî harekete karşı daha sert bir muhalif tavır içerisine girmiştir. Nitekim onun Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi'ne ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan bakışının daha sonradan ciddi bir muhalefet hâline geldiği görülmektedir. Bunun nedenini ise İttihat ve Terakki düşmanlığına ve Millî Mücadele Hareketi'ni de bir İttihatçı hareketi olarak görüp, başarılı olabileceğine inanamamasına bağlayabiliriz. Anadolu'da başlamış olan Kuva-yı Millîye hareketinin lider kadrosunda İttihat ve Terakki içerisinden çıkan kimselerin bulunması, hareketin tabanını taşradaki İttihat ve Terakki teşkilatlarıyla, kulüplerinin oluşturması Refik Halid'in, Millî Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak görmesine neden oldu. Ayrıca kendisi yeniden bir savaşa başlamak yerine bir an önce kalıcı bir barışın yapılmasından yanaydı.

³⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s. 40; Karay, a.g.e., s. 158; Kocatürk, a.g.e., s. 8.

³⁵ Bu işin bir siyasi mesele olmasından dolayı kendi vazifesinin, hükümetin kanun dâhilinde vereceği emirleri usule uygun olarak merkezlere bildirmek olduğuna ifade etmektedir.

³⁶ Karaer, a.g.e., s. 72.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı ülkesi çok daha karanlık bir döneme girmiştir. Yıllardır harp meydanlarında büyük fedakârlıklarla ne için savaştığını tam anlamıyla bilmeyen Türk insanı büyük sıkıntılar yaşamıştır. Üstelik harbin bitmesi bir barış dönemini beraberinde getirmemiştir. 25 maddelik mütareke antlaşması, Osmanlı ülkesini tam anlamıyla bir sömürge hâline getirdiği gibi Türk insanını âdeta tutsak pozisyonuna düşürüyordu. Açlıktan, sefaletten, tifo, tifüs, verem, dizanteri ve kolera başta olmak üzere birçok salgın hastalıktan bıkmış Türk insanının önünde ne bir umut ışığı ne de bir kurtuluş reçetesi bulunmuyordu. Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı topraklarını işgal edebilmek için en temel koşulları yine Osmanlı Devleti'ne yazılı olarak kabul ettirdikleri bir belge hüviyetindedir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanması memleket genelinde çok çeşitli tesirlere sebebiyet verdi. Mütareke özellikle Türkler arasında derin bir endişe yarattı. II. Meşrutiyet'le başlayan çalkantılı süreç Osmanlı ülkesinde artık zirve noktasına ulaşmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonraki süreçte bütün Anadolu sahasında I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yorgunluk hâkimdi. Halkın düşmana karşı mukavemet edecek gücü kalmamıştı. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı sonrasında artık savaşın bir an önce bitirilip derhal sulh dönemine geçilmesi arzusunda bulunan Türk milleti ilerleyen dönemlerde, hakiki manada bir sulh döneminin memlekete gelebilmesi için topyekûn ulusun yeniden bir harp sürecinden geçmesi gerektiğini anlamıştır.

Türk ulusuna bu acı gerçeği en net ve kesin bir biçimde hissettiren vaka, İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde İtilaf Devletleri destekli Yunanlar tarafından işgal edilmesidir. Türkiye'nin o dönemde İstanbul'dan sonra en büyük kenti konumunda bulunan İzmir'in kan dökülmek suretiyle işgal edilmesi; Anadolu'nun geriye kalan bölümünde büyük bir dehşet etkisi yaratmıştır. Mondros Mütarekesi ile barış dönemine geçildiğini düşünen Türk halkı bu olayla birlikte emperyalizm ve onun kuklaları karşısında Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yeniden organize olmuştur.

Önemli bir aydın ve edebiyatçı olarak bilinen Refik Halid Karay'ın bir de siyasi yönü bulunmaktadır. Karay, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir, Yunanlar tarafından işgal edildiğinde İstanbul'da Damad Ferid Paşa Hükümeti döneminde Posta-Telgraf Umum Müdürü olarak görev yapmıştır. Bu nedenle Karay, İzmir'in işgal edileceğini ilk öğrenen kişilerden

biridir. İzmir'in işgali günü Posa-Telgraf Umum Müdürlüğü'nün taşra teşkilatı yaşanan bütün baskılara rağmen işgal haberini merkeze anında bildirmiştir. Bununla birlikte Sadrazam Damad Ferid Paşa ve Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey bu önemli siyasi gelişmeyi İstanbul'a bildiren memurların siyasal kimliklerine bakarak onları İttihatçı olarak görmeleri nedeniyle ilk adımda İzmir'deki gelişmelerin de bu kişilerce organize edilmiş bir hareket olarak değerlendirmelerine sebebiyet vermiştir. Ancak işgalin gerçek olduğu ileriye saatlerde kesin olarak anlaşılmıştır.

Dolayısıyla bu fevkalade hadise İstanbul'da ilk anda İtilafçı-İttihatçı kavgasına kurban edilmiştir. İşgalin gerçekleştiğinin tam olarak anlaşılmasından sonra 15/16 Mayıs 1919 gecesi Damad Ferid Paşa Hükümeti istifa etmiştir. Posta-Telgraf Umum Müdürü Refik Halid telgrafla İzmir'den aldığı bütün haberleri sadrazama bildirmiştir. Bununla birlikte İzmir'in işgali yalnız şehirle sınırlı kalmamıştır. Yunan kuvvetleri civardaki diğer il ve ilçelere de işgal eylemi gerçekleştirmişlerdir. Bu olağanüstü hadiseler yaşanırken Refik Halid, İzmir'deki posta idaresine gönderdiği telgraflarla onları sürekli cesur olmaya ve en sağlıklı haberleri merkeze bildirmeye teşvik etmiştir. Diğer bir ifadeyle İzmir'in işgali sırasında o devrin en önemli ulaşım müessesinin genel müdürü sıfatıyla ilgili kurumları haberdar etme görevini büyük bir özveri ve çabayla yerine getirmiştir.

Bununla birlikte Karay, Anadolu'da yeşeren millî harekâtı desteklemek yerine; o dönemde ulusal menfaatlerin aleyhinde her türlü politikaya imza atmış olan Damad Ferid Paşa Hükümetlerini desteklediği gibi Millî Mücadele'nin amacına ulaşmaması için her türlü çabayı sarf etmiş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir üyesi olmaktan da geri durmamıştır.

Yıllar sonra kaleme aldığı hatıratında kendisinin büyük bir yanlıgı içerisinde düştüğünü ifade ettiği gibi yaşamının ilerleyen yıllarında da Millî Mücadele ile Atatürk İlke ve İnkılaplarını desteklemiş ve savunmuştur.

KAYNAKÇA

I. Resmî Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 14 Mayıs 1919, Dosya No: 51-I, Vesika No: 57.

Düstur, 12 Nisan 1335 (12 Nisan 1919), İkinci Tertip, Cilt II. Kararname No: 115.

II. Süreli Yayınlar

Sabah, "Dost Sözü", Nu 10561, 10 Nisan 1919.

III. Kitaplar

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul [t.y.].

Aktaş, Şerif, *Refik Halid Karay, Akçağ Yayınları*, Ankara 2004.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, haz. Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2013.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

Kandemir, Feridun, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1964.

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

Karaer, Nihat, *Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay*, Temel Yayınları, İstanbul 1998.

Karay, Refik Halid, *Minelbab İlelmihrab -Mütareke Devri Anıları-*, 2. Bs. İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1992.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Edebiyat Yayınevi, Ankara [t.y.].

_____, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Cilt IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Necatigil, Behcet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 12. Bs. Varlık Yayınları, İstanbul 1985.

Özalp, Kazım, *Millî Mücadele*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1971.

Süslü, Azmi; Mustafa Balcıoğlu, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Umar, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2002.

Ünal, Yenal, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Yardım, Mehmet Nuri, *Refik Halid Karay -Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler-*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2002.

IV. Makaleler

Çapa, Mesut, "Millî Mücadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)in Faaliyetleri", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, ss. 53-68.

Güçlü, Muhammed, "İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatın Kaleminden: İzmir'de Neler Oldu 1336 Kitapçığı Üzerine", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt X, Sayı 22, 2011, ss. 65-75.

Güneş, Günver, "İzmir'in İşgali ve Aydın'daki Yankıları", *Askeri Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9, 2007, ss. 23-55.

Ünal, Yenal, "Millî Mücadele: Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Türkiye'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, Ed. Nurgün Koç, Cilt 1, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, ss. 92-150.

Yavuz, Resul, "The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward İstanbul During The Declaration of Natinoal Pact", *Tarih ve Günce Dergisi*, Sayı 1, 2017, ss. 281-304.

V. Tezler

Arslantaş, Bayram, *Refik Halid ve Millî Mücadele*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 93-122.

Geliş Tarihi: 15 Eylül 2022

Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Makedonya/Selanik Muhaciri Prof. Dr. Afet İnan ve Atatürk

F. Rezzan ÜNALP**

Öz

1877-1878 Osmanlı-Rus (93 Harbi) Harbi'nden sonra Balkanlardan Anadolu'ya bir göç hareketi devamlı olarak yaşanmış, bu göç, 20.yüzyıl başında yaşanan Balkan Savaşları ile vahim bir görünüm kazanmıştır. Bulgarlar, Yunanlar, Sırlar ve Karadağlıların Müslüman-Türk halkı yok etme ve topraklarından kovma isteği nedeniyle yaptıkları zulümler, Rumeli'ndeki Türk-Müslüman ahalinin göç ederek İstanbul ve Anadolu'ya gelmesiyle neticelenmiştir. Balkan Savaşları sırasında Türk-Müslüman ahaliyi topraklarından adeta söküp atan bu kaçışın, içinde yer alan bir çocuk vardır ki; daha sonra bu çocuk Cumhuriyet Türkiye'sinin bir kültür sembolü, aydın bir kadını, Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyelerinden birisi olacaktır. O kişi, tarihçi kimliğiyle Prof.Dr. Afet İnan'dır.

1912'de Yunan birliklerinin Selanik'e yaklaştığı haberi geldiğinde evlerini terk ederek doğdukları, büyüdükları topraklar olan Makedonya'dan İstanbul'a gelen muhacir bir ailenin çocuğu olan Afet İnan, çocukluğundan itibaren babasının memuriyeti dolayısıyla sık yer değiştirmiş olmaları, yurdun farklı köşelerinde yaşayarak bulunmuş olmaları, kendisine yurdunu tanıma olanağı verdiği gibi aynı zamanda yurt sevgisinin, ulusuna karşı duyduğu bağlılık duygularının kuvvetlenmesine, kitaplarda bulamadıklarını görerek öğrenmesine etki etmiş, gördükleri ve yaşadıklarına okumakla ekleyeceği çok şeylerin olduğu bilincini de kazandırmıştır.

Bu makalede; Balkan Savaşları öncesi ve savaş sırasında Mustafa Kemal'in askeri faaliyetlerinden kısaca bahsedildikten sonra Balkan Savaşı'nın getirdiği ağır sonuçlar, özellikle Selanik'in nasıl kaybedildiğinden, bölgede yaşayan Türk-Müslüman halkın ne şekilde Anadolu'ya geldiğinden bahsedilmiştir. Selanik'ten ailesiyle birlikte

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Ufuk Üniversitesi, (rezzan.unalp@ufuk.edu.tr), (0000-0003-1728-046X).

İstanbul'a göç eden Afet İnan'ın çocukluğu ve Atatürk'le tanışmasına kadar olan yaşadıkları, Atatürk ile tanışmasını müteakip eğitim hayatındaki gelişmeler ele alınmış ve her iki insanın genç cumhuriyetin şekillenmesinde üstlendikleri role dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Afet İnan, Makedonya, Selanik, Göç, Mustafa Kemal Atatürk

Macedonia/Thessalonikian Deportee Prof.Dr. Afet İnan and Atatürk

Abstract

After the 1877-1878 Ottoman-Russian (93 War) War, there was a continuous migration movement from the Balkans to Anatolia, and this migration gained a grave appearance with the Balkan Wars at the beginning of the 20th century. The persecution of the Bulgarians, Greeks, Serbs and Montenegrins due to their desire to exterminate the Muslim-Turkish people and expel them from their lands resulted in the migration of the Turkish-Muslim people in Rumelia to Istanbul and Anatolia. During the Balkan Wars, there is a child involved in this escape, which almost drove the Turkish-Muslim people from their lands; later, this child will become a cultural symbol of the Republic of Turkey, an enlightened woman, and one of the founding members of the Turkish Historical Society. That person, as a historian, is Prof.Dr. Disaster is Inan.

Afet Inan, the child of an immigrant family who came to Istanbul from Macedonia, the land where they were born and grew up, when the news that Greek troops were approaching Thessaloniki in 1912. While giving him the opportunity to get to know his homeland, it also strengthened his love of homeland and his feelings of attachment to his nation, had an effect on his learning by seeing what he could not find in books, and made him conscious that he had a lot to add to what he saw and lived through by reading.

In this article; After briefly mentioning the military activities of Mustafa Kemal before and during the Balkan Wars, the heavy consequences of the Balkan War, especially how Thessaloniki was lost, and how the Turkish-Muslim people living in the region came to Anatolia are mentioned. The childhood of Afet Inan, who immigrated to Istanbul with his family from Thessaloniki, and his experiences until he met Ataturk, the developments in his education life following his meeting with Ataturk were discussed, and the role of both people in the shaping of the young republic was tried to be pointed out.

Keywords: Balkan Wars, Afet İnan, Macedonia, Thessaloniki, Deportation, Mustafa Kemal Atatürk

Giriş

Balkan Savaşları sırasında Rumeli'den Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin en önemli nedenini müttefik Balkan Devletlerinin askerleri ve komitalarınca yapılan akıl almaz zulümler oluşturmuştur. Balkanlarda Türklere karşı kurulan komitacılık, Balkan Savaşlarından çok daha önce başlamış, önce Edirne ve oradan da İstanbul'a doğru göçler hızlanmıştır. Balkan Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile sonuçlanması üzerine çok hazin tablolar sergileyerek devam eden göçler, Balkan faciasının en acıklı safhasını teşkil etmiştir.¹

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki yazgısı, 1912 yılının baharında düzenlenen anlaşmalarla kesin biçimde belirlenmişti. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ, Rus diplomatik görevlilerinin etkin desteği ile Avrupa'daki Osmanlı topraklarının parçalanmasını karara bağlamışlar, buna göre 8 Ekim 1912'de Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, müteakiben diğer Balkan Devletleri de Karadağ'ı izlemiştir.²

Birinci Balkan Savaşında Türk ordusu, 1877-1878'de uğradığından çok daha hızlı bir yenilgiye uğramıştır. Asker sayısı bakımından Türk ordusunun bire karşı iki oranında bir güçle bağlaşıklara karşı savaşması, Trablusgarp'ta (*Libya*) İtalya ile savaşın devam etmesi, Yunan donanması yüzünden deniz yoluyla ikmal yapılamaması ve askerî yönden yeterli hazırlıkta olunmaması dolayısıyla Osmanlı Devleti kolay bir şekilde mağlup olmuştur.

Türklere karşı yürütülen savaşta büyük ağırlığı yüklenmiş olan ve 22 Ekim 1912'de Kırkkilise (*Kırklareli*)'ye, arkasından 28 Ekim'den 3 Kasım'a

¹ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, s. 31.

² 25 Eylül 328 (8 Ekim 1912) de Baş Kumandanlık Vekâletinden İkinci Ordu Müfettişliğine şu telgraf geldi: "Karadağ hükümeti ilan-ı harb etmiştir. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan'ın da kariben icra-yı muhasamat eylemeleri melhuzdur. Seferberlik ve tahşidatın tesri' ve hududların setrine aid tedabirin bila...vakit ittihazı ehemmiyetle mütemennadır." Aynı tarihte Garp Ordusu da Selanik'e gelmiştir. Bkz. Fevzi Çakmak'ın kendi kaleminden "Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbinde Garp Cephesi" adlı özgün kitap, s. 63.

kadar süren çatışmalarda Lüleburgaz'a kadar ilerleyen Bulgar ordusu karşısında yenilen Türk ordusu, İstanbul öncesinde son savunma çizgisi olan Çatalca'ya kadar gerilemiştir.

Batıda ise 24 Ekim'den 26 Ekim gününe kadar süren savaşlarda Sırp- lar, Türkleri Kumanova'da yenmişler ve Adriyatik Denizi'ne inmişler, Manastır 18 Kasım'da Sırp- ların eline geçmiştir. Yunan ordusu ise Güney Makedonya içinden ilerleyerek 8 Kasım'da Selanik'i savaşmadan teslim almıştır.³ İşte Afet İnan'ın ailesinin Selanik'ten kaçışları bu süreçte gerçekleşmiştir.

1. Afet İnan ve Ailesi

Selanik, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonra Avrupa'daki en büyük şehri, çok önemli bir limanı, aynı zamanda eyalet merkezi konumunda idi. III. Ordu'nun merkezi de zaman zaman ya Selanik ya da Manastır (*Bitola*) olmuştur. Selanik'in nüfusu o dönem için büyük rakam olan 300 bin civarındaydı. Pek çok orta dereceli sivil ve askerî Türk Okulu dışında bir Hukuk Fakültesi vardı. Önemli Türkçe gazete ve dergilerin yayınlandığı bir kültür merkeziydi.⁴

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal (*Atatürk*) ile hayatı 1925 yılında kesişen ve bu tarihten itibaren onun hayatında önemli bir yere sahip olan Afet İnan, Selanik'in bir kazası olan, Halkidikya Yarımadasının Selanik koyuna hakim yamaçlarında yer alan Poliroz (*Poliyiros*)/Ksendire'de, 1908 yılında doğmuştur. Afet İnan'ın annesi Şehzane Hanım, Selanik'in bir kazası olan Doyran'dan olup, babası İsmail Hakkı Bey ise Şumnu'ludur. İsmail Hakkı Bey, Bursa Ziraat Mektebini bitirdikten sonra 1905 yılında İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Mektebini bitirmiş ve Ksendire'ye gelmiştir. Afet İnan'ın annesi ve babası burada birbirlerini görmüşler ve evlenmişlerdir. Babası İsmail Hakkı Bey'in tayini nedeniyle

³ Justin Mc Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge UMAR, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1995, ss. 146-147.

⁴ Yılmaz Öztuna; *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, Haziran 2006, s. 110.

aile, Afet İnan'ın doğduğu yıl Doyran'a taşınmıştır. Daha sonra sırasıyla Vodina ve Rubcoz/Ropcoz'a* gitmişlerdir.

Balkan Savaşı sırasında Yunan birliklerinin Selanik'e yaklaşması üzerine İsmail Hakkı Bey, Rubcoz'a geldiklerinde henüz dört yaşında olan Afet'i ve diğer çocuğu Ahmet Reşat'ı alarak evini terk etmek zorunda kalmış, at üzerinde yaptıkları zahmetli bir yolculuk sonucunda istasyona varmışlardır. Orman korucusunun bekçiliğinde Afet ve kardeşi istasyonda bir odada kalmışlar, babaları ise annesi ve anneannesini almak üzere geri dönmüştür. Diğer göç eden, hatta bir anlamda evlerinden, yurtlarından kaçan ahaliyle beraber yarı yola kadar gelen annesini babası karşıladıktan sonra, tüm ailenin sonraki durağı, kalabalık bir tren içinde geldikleri İstanbul olmuştur.

Sadece dedesi (*babasının babası*) Salmanlının Ahmet Ağa, Rubcoz'da kalmıştır. Onlarla birlikte yola çıkmak istemeyen, toprağını terk etmeyerek sonuna kadar direnmeyi seçen Ahmet Efendi, evinin demir kapısını sürgüledikten sonra pencereden çarşığı işgal eden düşman askerlerine ateş açmış, kapıyı açamayan askerler bunun üzerine evini ateşe vermişlerdir. Ahmet Ağa ölene kadar silahını bırakmamış ve yanan evde hayatını kaybetmiştir.⁵

2. Balkan Savaşları Öncesinde Mustafa Kemal'in Selanik'ten Ayrılışı ve Trablusgarp Savaşı'na Katılması

1881 yılında Selanik'te dünyaya gelen Mustafa Kemal (*Atatürk*), Selanik kaybedilmeden henüz bir yıl önce, Kolağası (*Kıdemli Yüzbaşı*) rütbesiyle 5. Selanik Kolordusu Erkân-ı Harbiye Birinci Şube İkinci Kısmında görev yapmaktaydı.⁶ Trablusgarp Savaşı nedeniyle İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemal, Manastır'daki III. Ordu'ya atanmış olan Harp Okulu'ndan ve Harp Akademisi'nden arkadaşı Ali Fuat (*Cebesoy*) ile 1911 yazında Selanik'te görüştüğünde; arkadaşına söylemiş olduğu, "*Selanik'i bir daha Türk görecek*

* Rubcoz (Dövlén) 1878'de Rumeli-i Şark Vilayetine merkezi olan Filibe'ye bağlı bir kaza iken daha sonra Selanik vilayetinin Drama Sancağına bağlanmıştır. Bölge halen Filibe'nin İstanamika kazası dâhilindedir. Bölgenin önemli merkezlerinden biri de Çepelli köyüdür. Vaktiyle Rubcoz kazasının merkezi olan "Dövlén" şimdi Paşmaklı vilayetine bağlı bir kazadır. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Nu:21, Ankara, 2006, s. 434.

⁵ Arı İnan, *Afet İnan*, Remzi Kitapevi, İstanbul, Şubat 2006, ss. 19-31.

⁶ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, s. 15.

miyim” sözleri, ne yazık ki genç subayın endişelerinin yersiz olmadığını göstermiş ve Mustafa Kemal doğduğu bu topraklara bir daha dönmemiş, Selanik’i bir daha hiç görememiştir.⁷

8 Ekim 1911’de İstanbul’dan gazeteci kisvesinde Mustafa Şerif adıyla Mısır’a hareket eden Kolağası Mustafa Kemal, İskenderiye’ye varduktan sonra İttihat ve Terakki memurlarıyla Bingazi’ye doğru yola çıkmış, fakat yolda hastalanınca İskenderiye’ye dönmek zorunda kalmıştır. On beş gün kadar hastanede yatan Mustafa Kemal, bu sırada İskenderiye’ye gelen arkadaşları -Selanik’ten çocukluk arkadaşları- Nuri (*Conker*) ve Fuat (*Bulca*) Beylerle tekrar yola çıkmış, defalarca İngiliz sınır devriyelerine yakalanma tehlikesi atlattıktan sonra Tobruk’taki Türk karargâhına ulaşmıştır.⁸

Mustafa Kemal, Trablusgarp’a yolculuğunu, Bingazi’deki Ayn-ı Mansûr Karargâhından arkadaşı Kerim Bey’e (Abdülkerim Paşa) yazdığı 9 Mayıs 1912 tarihli mektubunda şöyle anlatmaktadır: “...Ben İstanbul’dan Naci (General Eldeniz), Hakkı ve Yakup Cemillerle çıktım. Naci, bütün hayallerine rağmen, komita adına hiç kimse tarafından hiçbir yardım görmedi. Paraları bitti. Genel Merkezden 300 lira istediler. İlk verilen cevapta para yok, Enver’e ulaşın dendi. Naci’nin üstelemesine Harbiye Nazırı Nazım Paşa azarlama ve teessüfle karşılık verdi. Benim senedimle Naci’ye, Ömer Fevzi’den 200 İngiliz lirası aldık, hareket edildi.

2 Kasım 1911 günü İskenderiye’den hareket etmiştik ki yolda hastalandım, tekrar İskenderiye’ye döndüm. 15 gün kadar hastanede yattım. Bu arada bizim Nuri (Conker), Fuat (Bulca) da geldiler. 17 Kasım 1911 günü yeniden bunlarla yola çıktık. Bu özveriyle arkadaşlarla, biraz zorlukla ve bir kez de tutuklanarak yerimize diğerlerini bırakmak suretiyle Mısır sınırını geçtik. Tobruk’ta birkaç gün kalarak başarılı bir netice veren Aralık 1911 Muharebesini yaptıktan sonra Derne’ye geldik.”⁹

Mektubunda bahsettiği 22 Aralık 1911’de Tobruk’ta cereyan eden muharebeden sonra, Mustafa Kemal 30 Aralık’ta Derne’ye geçerek önce

⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1981, ss. 206-209.

⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 50. Mustafa Kemal’e Mısır’da rastlayan Rauf Orbay, “...Yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin hatibi unvanını alan Ömer Naci ile fedai olarak tanınan Mülazım Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil Beyler de vardı.” demektedir. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, ss. 50-51.

⁹ 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları., Ankara, 1984, ss. 207-208.

Şark Kolu Komutanı olmuş, 16 Ocak tarihli muharebede gözünden yaralanınca bir ay Hilâl-i Ahmer (*Kızılay*) hastanesinde tedavi görmüştür. Tamamen iyileşmeden hastaneden ayrılan Mustafa Kemal'in gözündeki rahatsızlık, 4 Mart 1912'de yapılan ve çok zor şartlarda cereyan eden umumi muharebe sırada tekrarlamıştır. Bir süre istirahat eden Mustafa Kemal, 6 Mart 1912'de Derne Komutanı olmuştur.¹⁰

Savaş başladıktan bir iki ay sonra bir kısmı Mısır, diğer kısmı da Fransa ve Tunus yoluyla cepheye gelen seçkin Türk subayları, burada Türk-Müslüman savunma cephesini canlandırmışlar ve teşkilatlandırmışlardı.¹¹ Ancak Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı nedeniyle 15 Ekim 1912'de İtalyanlarla Uşi Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalınca Trablusgarp boşaltılmıştır.

3. Balkan Savaşı'nın Başlaması ve Selanik'in Teslimi

Mustafa Kemal ve arkadaşı Nuri Conker, Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine vazife almak için hareketlerine müsaade edilmesini istemişler, Bingazi ve çevresi Kumandanı Enver Bey'de, 27 Ekim 1912'de İstanbul'a Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği telgrafta,¹² "*Mustafa Kemal'in gönderildiğini*" bildirmiştir. Mustafa Kemal bu süreçte Selanik'in düştüğü, Bulgarların Çatalca önlerine geldiği haberini Mısır'da bulunduğu sırada almıştır. Müteakiben Avusturya-Romanya yolu ile İstanbul'a genel karargâha dönmüştür.¹³

25 Kasım 1912'de Harekât Şubesi Müdürü olarak atandığı, Gelibolu'da bulunan Bahr-i Sefid Boğazı (*Çanakkale Boğazı*) Kuva-yı Mürettebe Komutanlığına katılmak üzere İstanbul'dan ayrıldığında (*1 Aralık 1912 günü*)¹⁴ Rumeli'de Türklerin elinde kalabilmiş bölgeler yalnızca İşkodra, Yanya ve Edirne idi. Bu kentlerin tümü ise kuşatılmış durumda bulunuyordu. Sadece iki ay süren savaşlar sonunda tüm Rumeli kaybedilmiş, 1913 yılının Nisanında bu üç büyük kent düşmüştür. Yanya 5 Martta Yunanların,

¹⁰ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk - İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 80.

¹¹ Celal Tefvik Karasapan, *Libya - Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1960, s. 206.

¹² *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 2.

¹³ Hale Şıvgın, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 53.

Edirne 26 Martta Bulgarların ve 22 Nisanda İşkodra Karadağlıların eline geçmiştir.¹⁵

Yunan ordusunun Selanik'e yürüdüğüünün haber alınması üzerine halk panik içinde göç etmeye başlamış, bir iki hafta içinde Selanik'ten ayrılan muhacir sayısı 25 bine ulaşmıştır.¹⁶ Manastır'daki Garp Ordusu Kumandanlığına¹⁷ 17 Kasım 1912 (4 Teşrin-i sani 328) tarihinde çekilen telgrafta, "...Selanik'in sükut ettiği ve Yunan ordusunun Manastır'a doğru hareket ettiği ve kuvvetinin 35 bin kadar olduğunun tahmin edildiği" bildirilmiştir.¹⁸

"İzmir'de bulunan Selanik Defterdarından alınan habere göre, Selanik'e giren Bulgar askerlerinden bir kısmıyla Yunan askerlerinin bir takımının sur içinde savunma durumunda bulunan askerlere karşı ve diğer kısmının da Dedeağaç'ın yakınına sevk olundukları, bu sırada Selanik limanında da yirmi kadar Yunan nakliye vapurunun mevcut bulunduğu" öğrenilmiştir. Bu durum Selanik'ten hem Başkumandanlık Vekâleti ve hem de Garp Ordusuna şifreli gönderilen telgrafla duyurulmuştur.¹⁹

"Selanik'in sükut bulmasıyla Bulgar ve Yunanların Selanik'e girişini müteakip Türk subay ve ahaliden birçokları buldukları mekanlardan çıkarılarak son derece gaddarca yaralanmış ve katledilmiş, Yunan ve Bulgarların vahşi uygulamaları göz önünde bulundurularak vatanın savunulması" Manastır'daki Garp Ordusu Kumandanlığından istenmiştir.²⁰

¹⁵ Justin Mc Carthy, *a.g.e.*, 147. Çatalca savunma çizgisi, Bulgar saldırısına karşı direnerek Osmanlı başkentini kurtarmış, ancak Balkan Devletleri arasındaki bölünme ve bundan dolayı çıkan İkinci Balkan Savaşı Osmanlılara, yitirdikleri topraklarından küçük bir bölümünü kurtarma olanağı vermiştir. Bulgaristan'a karşı Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan'ın, sonra bu devletlere Romanya'nın da katılmasıyla Osmanlı ordusu Edirne ve Kırklareli olmak üzere Doğu Trakya'yı kurtarmıştır. 10 Mayıs 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması İkinci Balkan Savaşı'na son vermiş, Osmanlı Devleti Bulgaristan'la ayrıca 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşmasını imzalamıştır. Bkz. Justin Mc Carthy, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁶ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁷ Türk ordusunun Balkan Harbinde Rumeli'ndeki dağılımı şu şekilde olmuştur: Doğu (Şark) Ordusu; Abdullah Paşa kumandasında Doğu Trakya'da Edirne-Kırklareli dolaylarında 4 Kordulu (Ömer Yaver, Şevket Turgut, Mahmut Muhtar ve Abuk Ahmet Paşalar kumandasında) ve Mehmet Şükrü Paşa komutasında Edirne Garnizonu. Batı (Garp) Ordusu: Ali Rıza Paşa kumandasında, ana kısmı İştib-Üsküp dolaylarında Tahsin Paşa kumandasında Alasonya bölgesinde bir birlik, İşkodra'da Karadağlılara karşı Hasan Rıza Paşa komutasında bir birlik ve bölgede dağınık halde bulunan kuvvetler. Bkz. Necdet Hayta, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 23.

¹⁸ ATASE Arşivi, Balkan Koleksiyonu, K:80, D: 31, F: 5.

¹⁹ ATASE Arşivi, K: 80, D: 31, F: 5-1. (4/5 Teşrin-i sani 328 tarihli telgraf)

²⁰ ATASE Arşivi, K: 80, D: 31, F: 5-2 (6/7 Teşrin-i sani 328 tarihli telgraf)

6 Ekim 1912'de, Dâhiliye Nezaretî'nden Harbiye Nezaretî'ne gönderilen yazıdan da yaklaşan tehlikeyi anlamak mümkündür. Buna göre, Yunan hükümeti Osmanlı Rumlarını teşvik ve cesaretlendirerek ayaklandırmak amacıyla Türk tarafına kuvvetli çeteler sevk etmeye başlamış ve sınır yakınlarına büyük miktarda askerî birlikleri de sevk etmiştir. Ancak Yunan hükümetinin bu teşebbüs ve tedbirlerine karşın, vuku bulan düşmanlığa karşı mevcudiyeti yok sayılacak derecede zayıf bir kuvvetin henüz takviye edilememesi Müslüman halkın endişesini artırmış, bu endişenin ortadan kaldırılması ve gayri Müslim unsurlarca icra edilen ve edilmek teşebbüsünde bulunulan fenalıklar fiili neticeye varmadan savunma tedbirleri kurulmuş ve sınır yakınına top ve çok sayıda kuvvet sevk edilmiştir. Ancak Türk tarafının topları Kayalar'da beklemede kalmıştır. Oysaki bunların getirilmesinin, gerek haricen ve gerekse dâhilen kuvvetle tesirli olacağı Manastır Vilayetinden bildirilmiştir.²¹

Yunan ordusunun Selanik'e yaklaşması dolayısıyla Selanik Rumları bir plan dâhilinde hareket etmişler ve her gün Türk ordularının mağlubiyetleri hakkında olumsuz haberler ortaya atmışlardır. İstanbul'un Bulgarlar tarafından istila edildiği yönünde çıkarmış oldukları haberleri mahalli gazeteler tekzip etmiş olsalar dahi Selanik'e gelen muhacirlerden Siroz'un Bulgarlar tarafından ele geçirildiğini duyan Müslüman halk büyük bir endişeye kapılmış, doğal olarak maneviyatları bozulmuştur.²²

Birkaç gün sonra Yunan birlikleri Sirkeciye Köprüsünü geçerek Kayalar yönünü tehdit ettiğinden askerî kuvvetlerin süratle Manastır'a yetiştirilmesi, Manastır Valiliğince Dâhiliye Nezaretî'ne bildirilmiştir.²³ Drama ahalişi, ıstırap dolu zor bir halde Kavala'daki İngiltere, Fransa ve Avusturya Konsoloslarından yardım istemek zorunda kalmış ve bu bölgede düşman kuvveti az olduğundan yeterli kuvvetin acilen yetiştirilmesi lüzumu Selanik Vilayetinden telgrafla Dâhiliye Nezaretî'ne bildirilmiştir. İçeriğinin öneminden dolayı gereğinin acilen yerine getirilmesi Harbiye Nezaretî'nden istenmiştir.²⁴

²¹ ATASE Arşivi, K: 224, D: 135, F:1-1.

²² *Selanik'in Teslimi, Tahsin Paşa Ordusu (Osmanlıca)*, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet, 1332,s. 52-57. *Selanik'in teslimi hakkında binlerce şayialar devran etmişti. İşte bu şayiaların derece-i hakikâtini gösterebilmek için teslim gününde Selanik'te bulunmuş olan Alman, İngiliz, Felemenk gazetelerinin harp muhabirleri tarafından neşredilen beş altı eserden iktibasen bu eser neşr edilmiştir. Kıymeti mün-dercatının ciddiyetiyle anlaşılır.* Bkz. Adı geçen eserin kapak sayfasından orijinal alıntıdır.

²³ ATASE Arşivi, K: 224, D: 135, F:1-15. 11

²⁴ ATASE Arşivi, K: 224, D:135, F:1-24.

Kolorduların önemli bir kısmını teşkil eden redif kıtalarının bir işe yaramayıp ilk ateşte dağıldıkları gözlenmiştir. Eldeki mevcut kıtalarla başarılı bir muharebe icrasının kabil olamayacağı fırka kumandanlarının raporlarında yer almaktadır. Bu zamanda Selanik'teki Türk ordusu, muhtelif mahallerde ve şehir dâhilinde bir ihtilal ve yağmaya meydan verilmemesi düşüncesiyle Yunan başkumandanı ile savaşa son verilmesi hakkında haberleşmiş ve neticede Selanik şehri 8 Kasım 1912 (26 Teşrin-i evvel 328) tarihinde Yunan ordusuna teslim edilmiştir.²⁵

8. Kolordu Kumandanı (*Ferik*), kendi imzasıyla Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 9/10 Kasım 1912 tarihli telgrafta; Selanik'teki ordunun terhis edildiğini, silah ve cephanenin Topçu Kışlasında toplandığını, Yunan askerlerinden başka Sırp ve Bulgar kuvvetlerinin de şehre dâhil olacağından asayiş kestirmenin mümkün olmadığını, bu keşmekeşe son vermek için bir an evvel genel barışın süratle sağlanmasının istendiğini bildirmiştir.²⁶

Oysaki aynı dönemde Selanik'teki Menzil Genel Müfettişliği Cephane Depo Kumandanı olan Binbaşı Mehmet İsmet Bey'in hazırlamış olduğu rapora bakıldığında, “*şehrin harp edilmeden tesliminin konsoloslar ile hükümet temsilcileri ve eşraf arasında üç gün müddetle devam eden görüşmeler neticesinde alındığı ve müteakiben durumun Tahsin Paşa'ya müracaat edilmesiyle bu durumu paşanın uygun görmesiyle şehrin teslim edildiği*” anlaşılmaktadır. Aynı raporda Binbaşı Mehmet İsmet Bey, “*silah ve cephane deposunda pek çok piyade ve topçu cephanesiyle az çok martin ve gurra (garra) tüfekleri ile fazlasıyla cephane bulunduğunu*” söylemektedir. “*Tahsin Paşa'nın en büyük hatasının Karaferiye istikametine çekilmesi olduğunu, başlangıçta Suruc istikametine çekilmiş olsaydı 5 nci, 6 ncı ve 7 nci Kolordulardan ya üçüne ya da ikisine katılarak Yunan ordusu üzerine yürümesinin kabil olacağını, Karaferiye'ye çekilen bu kuvvetin Karaazmak (Plati), İncekar ve Vardar nehirleri gibi nehirler üzerindeki köprüleri tahrip ettikten sonra Selanik'in savunmasını tesis etmek ve mukavemette bulunması mümkün görünürken, 8 nci Kolordunun Vardar Yenicesi bozgunu (2 Kasım 1912) üzerine Selanik önünde savunma mevziinde başarılı bir muharebe yapılma imkanının kaybolduğunu, ayrıca Bulgarlar tarafından Siroz'un (Serez) işgal edilmesi (6 Kasım 1912) ve Bulgar kuvvetlerinin Selanik'e doğru yaklaşmasının da Selanik'in müdafasını zora sokmuş olduğunu*” belirtmektedir.

²⁵ ATASE Arşivi, K: 285, D: 402, F: 1-1.

²⁶ ATASE Arşivi, K: 285, D: 402, F: 1-2.

Cephane Depo Kumandanı Binbaşı Mehmet İsmet Bey raporunun ilerleyen bölümünde; *“kan dökülmesin, şehir tahrip ve yağma edilmesin düşüncesiyle Selanik’i savaşımadan teslim etmenin askerlik şerefi açısından yanlış bir iş olduğunu”* söylemekte, *“zira son asker kalıncaya kadar şehri teslim etmemek ve şerefle ölmekle harbin mutlak olduğunu”* belirtmektedir. Ayrıca *“Siroz istikametine gelmekte olan Bulgar kuvvetine karşı da kuvvet ayırmanın şart olduğunu kumandanlık dikkate almak zorundaydı”* demektedir.²⁷

Bu gelişmeler karşısında Selanik kentinin kapıları Yunanlara açılmadan önce bir teslim protokolü akdedilmiştir. Protokol 8 nci Mürettep Kolordu Kumandanı Hasan Tahsin Paşa ile Yunanistan’ın askerî delegeleri olan Jan Metaksas ile Dusmani arasında Atina’da yapılmıştır. Selanik’in teslim protokolü ilk bakışta yenilgiyle sonuçlanan bir muharebe sonrası yitirilen bir şehrin devir-teslim protokolü değilmiş gibi bir görüntü sergiliyordu. Genel olarak bakıldığında ise adeta insan haklarının ön plana çıkarıldığı bir protokol görünümündeydi. Ancak daha sonraki insanlık dışı uygulamalar, protokole hiç de uyulmadığını göstermiştir.²⁸

4. Selanik’in Teslimi Sonrasında Yaşananlar

Protokolü Yunan Ordusu Başkumandanlığı imza tahtında kabul ve tasdik etmiş olmakla birlikte savaşa son verildikten sonra protokolü göz ardı etmişler ve ilk anda Türk ordusunun tüm personeli ve hayvanları dört gün aç bırakılmış, hayvanların bir kısmı açlıktan ölmüştür. Subayların ve ailelerinin hayatı ve malları tehlikeye girmiş, subayların kılıçları, revolverleri, paraları, pek çoklarının elbiseleri alınmak suretiyle soyulmuşlar, hakarete ve darbeye maruz kalmışlardır. Hasan Fuad adlı subayla Tabip Avni Efendiler yaralanmış, Topçu Kışlasındaki bir asker 13 Kasım 1912 tarihi itibarıyla öldürülmüştür. Şehir yağma edilmiş, Topçu Kışlasından toplanan silah ve cephane Yunanlarca alınmış, fakat karşılığında herhangi bir mazbata verilmemiştir. Osmanlı kıtalarındaki otomobiller zapt edilmiş, hayvanlar yağmalanmıştır. Subaylar mal ve nakit paralarını emniyet altına

²⁷ ATASE Arşivi, K: 129, D: 36, F: 1-1.

²⁸ Esat ARSLAN, “Balkan Savaşında Selanik’in Teslimi ve Yunanların Teslim Protokolüne Kayıtsızlıkları”, *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, ss. 223-226.

almak için ferdi olarak yabancı konsolosluklara başvurmak gibi çare arayışı içinde kalmışlardır.²⁹

Selanik Merkez Hastanesindeki kolordu ecza deposunda bulunan tüm tıbbi ecza ve cerrahi aletleri ile muhtelif kıtalardan getirilip hastaneye depo edilmiş olan seyyar hastanelere ait ecza malzemesi, Yunan sıhhiye memurları tarafından alınarak nakliye arabalarıyla taşınmıştır.³⁰

8 nci Kolordu Kumandanı imzasıyla Ustruma Kolordusu Kumandan Vekili Kurmay Binbaşı Ömer Bey'e gönderilen 1 Aralık 1912 tarihli telgrafta; bir gün sonra Yunan Başkumandan vekiliyle görüşüleceği, Yunan Kumandanlığının uygulamalarının tamamen keyfi ve protokolün tamamının aksine olduğundan bu durumun gerek kendilerine karşı ve gerekse tüm konsoloslara nezdinde protesto edileceği belirtilmektedir. Bu durum, protokol imzalanır imzalanmaz protokol hilafına uygulamalara geçildiğinin açık bir kanıtı olmaktadır.³¹

Beş buçuk asırlık aralıksız bir hakimiyet, XX nci yüzyıla gelindiğinde artık yerini geri çekilmeye bırakmış ve Türkler için Rumeli'den çekilme ağır bir bedel ödeyerek olmuş, 1912 kışının tatsız bir gününde Selanik bütünüyle, sonuçta savaşmadan Yunan ordularına terk edilmiştir.³² Hasan Tahsin Paşa komutasındaki 8 nci Mürettep Kolordu Komutanlığı ve kendisine sonradan katılan Ustruma Kolordusu ile birlikte 30.000 kişilik bir kuvvetin önemli bir savaş yapmadan, savaşın ilanından üç hafta sonra Yunanlara teslim olması, bir başka deyişle uğruna ölünen, savaş yapılmadan Selanik'in verilmesi Osmanlı aydın çevresinde canından can kopartmakla özdeşleşmiştir.³³

5. Göç Sırasında Cereyan Eden Olaylar ve Afet İnan'ın Ailesinin İstanbul'a Gelişi

Balkan Savaşı'nda da memleketleri düşman istilasına uğrayan veya düşman hücumuna maruz kalan Türklerden birçoğu kendilerince emin saydıkları Osmanlı Devleti topraklarına, özellikle de İstanbul'a büyük kitleler

²⁹ ATASE Arşivi, K: 691, D:10, F: 5. .

³⁰ ATASE Arşivi, K: 691, D: 10, F:16.

³¹ ATASE Arşivi, K: 691, D:10, F:24.

³² İlber Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 67.

³³ Esat Arslan, "Balkan Savaşı'nda Selanik'in Teslimi ve", *a.g.e.*, ss. 221-228.

halinde göç etmişlerdir. Çok sayıda göçmen, bulabildikleri ilk vasıtayla veya yaya olarak önce İstanbul ile Anadolu'nun belli birkaç limanına gelmişler, sonra iç kesimlere taşınmışlardır.³⁴ Doğu Rumeli Ordusunun Vize-Lüleburgaz hattından çekilerek (3 Kasım 1912) Çatalca savunma hattına yerleştiği sırada binlerce, on binlerce kişilik muhacir kabileleri ve yaralıları Sirkeci garından itibaren şehri tamamen doldurmuşlardır. Öyle ki öküzlerin çektiği kağı arabalarının köprüden (*Galata*) Beyoğlu'na kadar uzandığı söylenmektedir.³⁵

İşte Afet İnan'da Yunan birliklerinin Selanik'e yaklaşması sırasında ailesiyle evlerini ve memleketlerini terk etmek zorunda kalıp İstanbul'a gelen muhacir ailelerinden sadece biriydi. Muhacir olarak Rubcoz'dan (*Drama-Serez*) yola çıktıklarında henüz küçük bir çocuk olan Afet İnan, sonradan kaleme almış olduğu hatıralarından öğrenebildiğimiz kadarıyla, İstanbul'a geldiklerinde Rami'de babasının bir akrabasının evine yerleşmişlerdir.³⁶

Selanik'teki İngiliz konsolosluk raporları incelendiğinde bu göçün ya da kaçışın ne kadar elzem olduğu sonraki yaşanan olaylara bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin Afet İnan'ın annesinin doğduğu ve Selanik'in bir kazası olan Doyran'da ve yine Avrat Hisar yöresinde Bulgarlar yaygın ölçüde kıyım yürütmüşlerdir. Doyran'da kentin direnmeksizin teslim oluşundan sonra 59 Müslüman ve çevredeki kırsal alanda da birçok Müslüman öldürülmüştür.³⁷ Özellikle teslim olmuş Türk subayları ve erleri kötü davranışla karşılaşmışlardır. Örneğin Stara Zagora* (Eski Zağra)'da Bulgar ahali Türk savaş tutsaklarına saldırmış, 500 ile 600 arasında tutsağı öldürmüş ve 250'sini yaralamıştır. Terhis edilmiş Türk askerlerinden 100'ü Avret Hisar (Kılış)'da öldürülmüştür. Bazı olay ve yerlerde askerler aç bırakılarak yavaş yavaş öldürülmüşlerdir.

Selanik'teki İngiliz Konsolosu Lamb'in raporunda belirttiği üzere, Müslüman memurların, kent ya da köy ileri gelenlerinin özellikle seçilerek

³⁴ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

³⁵ İlhan Bardakçı, *Bir İmparatorluğun Yağması*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, (yayın yılı belirtilmemiş) ss. 54-56.

³⁶ Arı İnan, *a.g.e.*, s. 30.

³⁷ Justin Mc Carthy, *a.g.e.*, ss. 150-151.

* Zağra-i Antik: Eskizağra-Stara Zagora. 1430-1488 arası adı "Eskihisar" idi. 1908 yılında Bulgaristan'ın vilayeti statüsündedir. Bkz. Tahir Sezen, *a.g.e.*, s. 548.

öldürülmesi, resmen destek görmüş olmalı ki; Kilkis, Doyran ve Gevgili ilçelerinin tümünde hemen hemen bütün ileri gelen Müslümanlar, şöyle ya da böyle öldürülmüşlerdir. Malları ya talan edilmiş ya da kullanılamaz hale getirilmiş, çiftlikleri ve konutları yakılmıştır. Eşleri çok olayda aşağılanmış, hatta çoğu kez daha kötü davranışa uğramışlardır..³⁸ Daha önce belirtildiği gibi, Afet İnan'ın dedesi Şumnu'lu Salmanlı'nın Ahmet Ağa (1834-1912) da Rubcoz'a giren düşman askerleri tarafından evinin ateşe verilmesi sonucunda hayatını kaybetmiştir.³⁹

Köylerde girilen kıyımların ayrıntılı anlatımı seyrekdir. Çünkü olaylar raporlarda anlatılabilmek açısından fazla hızlı gelişmiştir. Eldeki bilginin temel kaynağı olan batılı gözlemciler, Müslüman köylerini yakılıp yıkıldıkları sırada ziyaret edebilmek olanağını nadiren bulabilmişlerdir. Raporların çoğu, sadece bir zamanlar pek gelişkin olup da şimdi genellikle talan edilip yakılmış buldukları için bomboş kalmış köyleri anmışlardır. Bulgarların eline düşen kentlerde olağan bulunduğu üzere ırza geçmeler ve insan öldürmeler talanla birlikte sürmüştür.⁴⁰

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla müttefik devletlerin ve özellikle Bulgarların istilasına maruz kalan yerlerdeki ahalinin çoğu, gördükleri zulüm ve düşmanlık yüzünden göç etmek arzusunda olmuşlardır. Zamanın en önemli taşıma aracı olan trenden asker sevkiyatı ve demiryolu yetersizliğinden dolayı gerektiği ölçüde faydalanılamamıştır. Nitekim Edirne'de bekleyen binlerce göçmenden her gün yüzlercesi istasyona gelmekte, fakat askerî nakliyat sebebiyle tren bulamayıp dönmek zorunda kalmışlardır. Demiryolu taşımacılığı daha çok İstanbul'a yakın bölgelerden yapılmış ve demiryolu taşımacılığı sırasında Şark Demiryolu Şirketi'nden büyük ölçüde faydalanılmıştır. Adı geçen şirket, Lüleburgaz, Çorlu ve Çerkezköy'den Kumkapı'ya 40 vagon civarında göçmen getirmiştir. Selanik tarafından da bu şekilde çok sayıda göçmen nakliyatı yapılmıştır.

Göçmenlerin İstanbul'a getirilmeleri önceki dönemde Rus harbindeki göçten gözü korkmuş olan İstanbul halkının telaşa düşmesine sebep olmuştur. Gerçekten de Kırklareli civarı köylerinden gelen göçmenlerin perişan bir durumda bulunması dolayısıyla Sirkeci istasyonuna kadar getirilmelerinin halk üzerinde kötü tesir yaratacağı düşünüldüğünden, bunun için

³⁸ Justin Mc Carthy, *a.g.e.*, s. 155.

³⁹ Arı İnan, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁰ Justin Mc Carthy, *a.g.e.*, s. 155.

göçmenlerin Sirkeci yerine Yedikule’de trenden indirilerek Edirnekapı ve civarındaki camilere yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹

Selanik göçmeni Afet İnan’da hatıralarında, İstanbul Ramî’de akrabalarının yanına yerleştikleri sırada “İstanbul’un cami avlularında göçmenlerin oturduklarının” söylendiğini duyduğunu, göçmenlik-muhacirlik kelimesinden çocukluğunda ürkmüş olduğunu, hatta yıllar sonra babasının arkadaşlarından birinin “siz göçmensiniz” diye takılmak istediği zaman, “biz cami avlusunda oturmadık ki” dediğini hatırladığını belirtmiştir.⁴²

6. Edirne’nin Geri Alınması ve Bükreş Antlaşması Sonrasında Göçmenlerin Durumu

23 Temmuz 1913 günü Edirne’nin Türk ordusu tarafından kurtarılması⁴³ ve Balkan Devletleri arasındaki savaşı sona erdiren 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması’nın imzalanmasını takip eden günlerde göçün o kadar çok arttığı gözlemlenmiştir ki, 8/9 Eylül 1913 tarihinde Genelkurmaydan Edirne Vilayetine ve Babaeski Kaymakamlığına gönderilen telgrafta, “...Çok sayıda muhacir geldiği ve bunların trenlere bağlı olarak bazen gece de geldikleri, köylerine kadar eşya ve hayvanlarının nakli için askerî birliklerce nakil vasıtaları hususunda yardım edildiği, mahalli hükümet makamları tarafından trenler gelmeden önce gerekli tedbirlerin alınarak istasyonlarda insanların açıkta kalmamalarının temini için acil teşebbüse geçilmesi” bildirilmiştir. Babaeski’ye çekilen telgraftan da, “26 Ağustos 1913 akşamı trenle gelen muhacirlerin saat dokuzu geçtiği halde halen istasyonda buldukları, bunların geleceği hakkında akşamdan çok önce telgraf çekilerek durumun bildirildiği, vaktiyle araba tedarik edilmesi ve bulunmadığı takdirde menzil müfettişliğine ve genel karargaha başvurulması gerekirken bunun yapılmamasından dolayı trenlerin saat ona kadar sokak ortasında kaldığı ve daha sonra muhacirinin genel karargahın arabalarıyla kasabalarına nakledildikleri, bundan sonra daha çok gerekenin yapılması için gayretsiz kalınmamasının tavsiye edildiği” öğrenilmektedir.⁴⁴

Ağustos 1913 sonu itibarıyla sürekli gönderilmekte olan muhacirinin çokluğundan dolayı Sirkeci istasyonunda izdihamın artmış ve bu durum

⁴¹ Ahmet Halaçoğlu, a.g.e., ss. 61-62.

⁴² Arı İnan, a.g.e., s. 31.

⁴³ Necdet Hayta, a.g.e., s. 120

⁴⁴ ATASE Arşivi, K: 252, D: 264, F: 69.

trenlerin manevrasına mani olduğu gibi izdihamın çokluğundan dolayı hastalık baş göstermiştir. Hat Komiserliğinin vermiş olduğu bu gelişmeler karşısında Harbiye Nezaretince, Dâhiliye Nezaretinden her gün nakle imkân tanıyacak derecede muhacirinin gönderilmesi için gerekenin yapılmasının ilgili yerlere duyurulması istenmiştir.⁴⁵

Hatta Kırkkilise (Kırklareli)'ye trenlerle gelen muhacirlerden nakil vasıtalarının azlığından dolayı hükümetçe bir an evvel sevkleri kabil olamayanların, muhacirler için ordu tarafından araba ve vasıta bulunmak suretiyle kolaylık sağlanması yoluna gidilmiştir.⁴⁶ Kırkkilise istasyonuna çok miktarda gelen muhacirlerin istasyonda kalması bulaşıcı hastalığa sebebiyet vereceğinden, muhacirinin sefaletine bir an evvel son vermek için kolorduların arabaları ile gelen muhacirlerin bir iki gün nakillerine yardım edilmesi Harbiye Nezareti tarafından Kırkkilise'deki Sağ Cenah Kumandanlığına ayrıca bildirilmiştir.

Her tarafta açıkta ve sefil bir halde olan Müslüman muhacirlerin, ahali firar etmiş olan Bulgar köylerine yerleştirilmesi kararlaştırılmışsa da Bulgar hanelerinden büyük kısmına askeriyenin yerleşmiş olması dolayısıyla Müslüman muhacirlerin iskanı için Bulgar hanelerinin tahliyesi hakkında gereken makamlara tebligat yapılmasının önem taşıdığı Edirne Valiliğince Başkumandanlık Vekâletine bildirilmiştir.⁴⁷ Bu gelişmeler karşısında gelen muhacirinin yerleştirilmesi düşünülen Bulgar köylerindeki hanelerde yerleşmiş olan askerlerin, zeminin uygun olması ve çadırlarda kalabilecekleri belirtilerek söz konusu evlerden çıkarılmaları ilgili askerî makamlara bildirilmiştir.⁴⁸

Savaş sırasında Edirne ve çevre bölgelerden İstanbul'a gelen muhacirlerin savaşın sona ermesini müteakip tekrar köylerine dönmek için istasyonlarda yığıldıkları ve vasıta bulamadıkları anlaşılmaktadır. Bu duruma çare bulabilmek gayretiyle Vilayet dâhiline ya Tekfur Dağı (Tekirdağ) iskelesinden Muratlı yoluyla ya da doğrudan doğruya Sirkeci istasyonundan gönderildikleri anlaşılan muhacirlerin trenlerle köylerine gönderilmeleri mümkün olmadığından, bu duruma bir çare bulabilmek amacıyla, istasyonlara yakın askerî makamlardan araba tedariki istenmesi

⁴⁵ ATASE Arşivi, K: 252, D: 264, F: 68-1.

⁴⁶ ATASE Arşivi, K: 252, D: 264, F: 77.

⁴⁷ ATASE Arşivi, K: 252, D: 264, F: 93.

⁴⁸ ATASE Arşivi, K: 252, D: 264, F: 93-1. 18 Eylül 1913 tarihli Başkumandanlık Vekâleti'nden Edirne vilayetine gönderilen telgraf.

çare olarak düşünülmüş, ancak bu şekilde muhacirlerin perişanlığının önüne geçilebileceği ve bu konuda ilgili mevki kumandanlıklarına tebligat yapılması istenmiştir.⁴⁹

Başkumandanlıkça, askerî mevkilere uzak istasyonlara gelen muhacirlerin askerî kanalla naklettirilmeleri mümkün olmadığından bu muhacirlerin mahalli makamlar tarafından ve gelmelerinden önce nakliye şirketlerine başvurulmasının icap ettiği söylenmiştir. Aynı şekilde Başkumandanlıkça askerî mevkilere uzak istasyonlara varan muhacirlerin izdiham yaratmaması ve sefaletе düşmemeleri için mahalli makamların en yakın kıta komutanlıklarına talepte bulunmalarının gerektiği ve böyle bir talep gelmesi halinde imkan derecesinde süratle yerine getirilmesinin tüm Menzil Komutanlıklarına duyurulduğu Edirne Valiliğine bildirilmiştir.⁵⁰

Bununla birlikte sevk edilecek muhacir miktarının önceden haber verilmesi defalarca askerî makamlarca -2 nci Kolordu tarafından- mülki makamlara yazıldığı halde bir türlü cevap alınamamış yine de Kavaklı (Edirne İlinin Meriç ilçesine bağlı bir köy) ve Kırkkilise istasyonlarından 2 nci Kolordu mıntikasına sevk edilecek muhacirinin nakli için kolorduca mümkün her türlü vasıta ile yardım edileceği söylenmiştir. Ancak muhacirinin nerelere sevk edileceğinin bildirilmesi istendiğinde, gelen muhacirlerin sıhhi ve tıbbi yardım alamadıklarından beraberlerinde buluşıcı hastalık getirdikleri, bu yüzden kolordu mıntikasında bir iki köyde kolera ortaya çıktığından bu köylerin tecrit edildiği, bu nedenle gelen bu gibi kafilelere her türlü sıhhi yardımın yapılması talep edilmiştir.⁵¹

7. Balkan Savaşları Sonrasında Mustafa Kemal ve Afet İnan

Balkanlardan çekiliş, kan, ateş ve barutla dolu bir kaçış, bir dramatik tarihi süreçtir. Tren vagonlarına doluşarak kaçan insanların çoğu hayatta kalamamıştır. Rumeli'den kaçan insanlar düzenli bir ordunun takibinden kurtulamamışlardır. Askerlik haysiyetine ve disiplinine sahip olmayan küçük Balkan orduları tarafından kıyıma uğramışlardır.⁵²

⁴⁹ ATASE Arşivi, K: 252, D: 264, F: 113. Edirne Valiliğinden Vali Adil imzasıyla 24 Eylül 1913 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine gönderilen telgraf.

⁵⁰ ATASE Arşivi, K: 252, D: 264, F: 113-1.

⁵¹ ATASE Arşivi, K: 280, D: 384, F: 6-18.

⁵² İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 69.

Yıllar sonra, 1918 yılı ortalarında Mustafa Kemal ATATÜRK, Balkan Harbi'yle ilgili olarak değerlendirmelerini, *"Balkan Harbi, Türk ordusunun katıldığı bir harp bozgunu değildi. Hayır hiç değil...Bu, Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz kumanda heyetinin geri çekilmesiydi. Balkan kuvvetleri, bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye'ye hakim olan şahısların bilgisizliğine borçludur. Denilebilir ki bu harp de Türkiye için bir sürprizdi. Ordu birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman birlikleri karşılaşmıştı."* sözleriyle açıklamıştır.

Balkan Savaşları'nın sonunda 29 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Barış Antlaşması'nı müteakip, Mustafa Kemal 27 Ekim 1913'te Kurmay Binbaşı rütbesiyle Sofya Askerî Ataşeliğine tayin edilmiştir. Mustafa Kemal'in Sofya'da askerî atase olarak görevinin sorumluluklarını yerine getirirken gösterdiği faaliyetler ve kişisel portresi üzerinde eski Bulgar başkomutanlarından General N. Jekov'un değerlendirmesi dikkat çekicidir.

*"1914 yılı sonbaharıydı. Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanların yanında yer almak üzere iken Osmanlı Devleti ile askerî bir görüşme yapmak istiyordu. Bu anlaşmanın hazırlıkları için Bulgar Genelkurmayında çalışırken bir gün Mustafa Kemal adında genç bir Türk subayı geldi. Kendisinin Sofya ataşemiliteri olarak görevlendirildiğini söyledi. O, binbaşı; ben ise albaydım. Fransızcası mükemmeldi. Bir diplomat gibi konuşuyordu. Yüksek kültür sahibi, centilmen bir Türk'tü. Onunla ahbap olduk. Sofya'da birlikte gezmeye başladık. Tarihi ve politik konularda konuştuk. Daha o zamanlarda, Türkiye'de yapacağı devrimleri düşünüyordu. Sonunda duruma hakim oldu ve muradına erdi, yeni Türkiye'yi kurdu."*⁵³

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenmesi üzerine Mustafa Kemal, ülkenin içinde bulunduğu mevcut şartlarda Sofya'da kalmak istememiş, faal bir görevde bulunmak istemiştir. Başkomutan Vekili olan Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, *"Vatanın müdafaasına ait faal vazifelerden daha mühim ve yüce bir vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben, Sofya'da atase militerlik yapamam! Eğer, birinci sınıf subay olmak liyakatinden mahrumsam, kanaatiniz bu ise, lütfen açık söyleyiniz."* demiştir. Aralık 1914'te yazılan bu mektuptan sonra Mustafa Kemal

⁵³Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, ss.VIII-IX.

Harbiye Nezaretince 20 Ocak 1915 tarihli onayla Sofya Askerî Ataşeliğinden, 3 ncü Kolordu da yeniden teşkil edilen Tekirdağ'daki 19 ncu Tümen Komutanlığına atanmıştır.⁵⁴

25 Şubat 1915'te, 57 nci Alay ve bazı bağlı birliklerden ibaret olan 19 ncu Tümen, Çanakkale savunmasına katılmak üzere Maydos'a (Eceabad) gönderilmiştir. 19 Nisan 1915'te Mustafa Kemal 19 ncu Tümenle birlikte Bigalı'ya gelmiştir. Bir hafta sonra, 25 Nisanda Arıburnu bölgesine düşman birliklerinin çıkarma hareketına girişmesiyle Gelibolu Yarımadasındaki kara muharebeleri de başlamış olacaktır.⁵⁵

Uzun bir süre kurtuluş çareleri arayan bir milletin başarısızlıkla sonuçlanmış deneyimlerine rağmen, çare aramaktan yılmayan bir kuşakla beraber yetişen Mustafa Kemal'in, çıkarmanın ilk günü 25 Nisan'da Conkbayırı'nda cephanesi tükenen ve geri çekilmekte olan erleri durduran büyüleyici konuşması, yine 3 Mayıs 1915'te 19 ncu Tümen birliklerine verdiği emirde, " ...Benimle beraber burada harp eden bütün askerler bilmelidir ki bize verilen vatan ve namus görevini tam olarak yapmak için bir adım geri gitmek yoktur. Bu sırada uyku ve istirahat aramanın, bu istihattan yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebediyen mahrum kalmasına sebep olabileceğini hepimize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın benimle aynı düşünceye olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk işaretleri göstermeyeceklerine şüphe yoktur." sözleri onu tarihin çok az kaydettiği savaş hatiplerinin başına koymuştur.⁵⁶

Bütün bu süreçte birbirinden habersiz olarak devam eden yaşantı içerisinde İstanbul'a muhacir olarak gelen Afet İnan ve ailesinin durumuna bakıldığında, babasının ataması nedeniyle İstanbul'da uzun süreli kalamayan aile önce Adapazarı'na daha sonra Ankara'ya ve oradan da Mihaliççik'a taşınmıştır. Afet İnan ilkokul birinci ve ikinci sınıfları Mihaliççik'ta okurken, Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nın ardından kendini Birinci Dünya Savaşı'nın içinde bulmuştur. Afet Hanım'ın annesi 1915'in 15 Mayısında

⁵⁴ Sofya Askerî Ataşesi....,a.g.e., s. XXI.

⁵⁵ Arıburnu Muharebeleri Raporu, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 5,13.

⁵⁶ F.Rezzan Ünalp, Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Atatürk, Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı (16), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ağustos 2010, s. 11.

veremden hayatını kaybettiğinde,⁵⁷ Afet Hanım küçük yaşta öksüz kalmanın acısını yaşarken, Çanakkale Muharebelerinde Türk askerî, Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in komutasında vatan topraklarını geçilmez kılacak bir kahramanlığın şanlı tarihini yazmaktadır.

19 ncu Tümen Komutanı olan Mustafa Kemal Arıburnu Muharebeleri sırasında 19 Mayıs'ta yapılacak hücum için askerlerine ve birliklerine verdiği emirde, *"Belirlenen hücum saatinden önce düşman tarafından bir hücum olursa düşman püskürtüldükten sonra bundan yararlanarak karşı taarruza geçilecektir. Baskın sessiz sedasız ve yalnız süngü kullanılarak yapılacaktır. Ben başlangıçta Cesarettepe'nin güneydoğusundaki sırttaki topçu mevzisinde bulunacağım"* diyerek tümen emrini duyuruyordu⁵⁸

Bu tarihlerde (1916) henüz 8-9 yaşında çocuk olan Afet Hanım'ın babası İsmail Hakkı Bey'in orman müfettişi olarak Ankara'ya Karaoğlan'a atanmasıyla aile tekrar yola koyulmuştur. Anneanneleri Mihaliççik'ta kalmış, babaannesi, babası ve erkek kardeşi Reşat ile beraber Ankara'ya gelmişlerdir. Bu süreçte babası annesinin ölümünden sonraki ikinci evliliğini yapmış, iki yıl sonra bu kez babasının Çanakkale'ye tayini çıkmıştır. Ancak üvey kardeşleri Refet'in çok küçük olması sebebiyle o ve üvey annesi Ankara'da kalmış, Afet kardeşi ve babaannesi uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra Çanakkale'ye varabilmişlerdir.

Savaş nedeniyle bütün memurların Biga'da oturmaları kararlaştırıldığından onlarda Biga'ya yerleşmişlerdir (1917-1920). Bu süreçte Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, ilkokulu bitiren Afet Hanım Biga'da kaldıkları süre içerisinde (1917-1920),⁵⁹ bölgede cereyan eden ve Kuvayimilliyecilerin karşısında yer alan Anzavur kuvvetlerinin saldırılarını görmüş, yine bir Makedonyalı, Köprülülü Hamdi Bey'in Anzavur güçleri tarafından şehit edilmesinin⁶⁰ korkusunu, Anadolu'da cereyan eden işgalin endişe ve üzüntüsünü yaşamıştır.

⁵⁷ Arı İnan, *a.g.e.*, ss. 31-37.

⁵⁸ Arıburnu Muharebeleri Raporu, ss. 103-105.

⁵⁹ Arı İnan, *a.g.e.*, ss. 42-48.

⁶⁰ Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi bey, 26/27 Ocak 1920 gecesi Gelibolu Yarımadası'nda Fransızların elinde bulunan Akbaş Cephaneliğine taarruz ederek tüm silah ve cephanenin ele geçirilmesini sağlayan ve bundan tam bir ay sonra Anzavur güçleri tarafından Çanakkale'nin Yenice kazasının İnova köyünde hunharca şehit edilmiştir. Üsküp İdadisi ve İstanbul Mülkiye Mektebi mezunu olan Köprülülü Hamdi Bey'i İnova köyünde ele geçirenler Anzavur'un adamlarından Gönen'li Deli Nuri ve Yaykın köyünden Hacıoğlu Salih'dir. Hamdi Bey'in ellerini bağlayıp bir atın arkasında sürükleyerek Biga'ya doğru yola çıkanlar,

Babası da bu sırada Kuvayı Milliyecilere katılmış, uzun bir süre kendisinden haber alamamışlardır. Daha sonra babasının el yazısı, amcasının imzasıyla Antalya'dan bir mektup içinde gelen para ve anneannesinin yanlarına gelmesiyle yapılan hazırlıklar neticesinde Karabiga'dan vapurla İstanbul'a gelmiş, İstanbul'a geldikten sonra babasının yeni eşi ve üvey kardeşleri kendi akrabalarının yanına, Afet Hanımlarda Çapa'daki kendi akrabalarının yanlarında kalmışlardır. Anneannesinin İstanbul'dan ayrılabilmek için almaları gereken vize için epey uğraştığını ve alınan izni müteakip üvey annesinin Kastamonu'ya, kendilerinin de İstanbul'dan bindikleri İtalyanlara ait vapurla Antalya'ya gittiğini hatıralarında belirten Afet Hanım, Antalya'da babasının kendilerini karşıladığını ve buradan da küçük bir gemiyle Alanya'ya gittiklerini söylemektedir. Bu sırada 1921 yılı itibarıyla Batı Cephesindeki muharebeler devam etmektedir.

Selanik'ten gelen aile bir yandan babasının memuriyeti dolayısıyla savaşın o zor koşulları altında Anadolu'nun farklı kent ve kasabalarını dolaşırken, diğer tarafta Mustafa Kemal Paşa TBMM ordularının başında Türk ulusunun kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesine önderlik etmektedir.

Afet İnan'ın babası İsmail Hakkı Bey'in bundan sonraki yıllarda çıkan tayinleri dolayısıyla aile sırasıyla Elmalı, Aydın- Söke, Bursa'ya taşınmıştır. Bursa'ya gelişleri farklı duygularla olmuştur. Çünkü Yunan ordusu Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde hezimete uğratılmış, Türk ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmiştir. Mudanya Mütarekesi'nin yaratmış olduğu geleceğe yönelik ümitlerle Afet İnan Bursa'da Kız Öğretmen Okulu'na devam etmiş, burada Elmalı'da iken almış olduğu özel ders ve yapılan çalışmaların büyük faydasını görmüştür. Babasının İnegöl'e tayini çıkınca, okulda yatılı okumaya başlamış, erkek kardeşi de İstanbul'daki Ziraat Okuluna yatılı olarak yazılmıştır. Babası daha sonra önce Sinop'a ve arkasından İzmir'e atanmıştır. Yaz tatillerini babalarının yanında geçiren

Hamdi Bey'i daha sonra bir arabanın arkasına bağlamışlar, türlü eziyet ve işkencelerle şehit etmişlerdir. Vücudu ve başı parçalanmış olan aziz şehidin cenazesi beş gün sokak ortasında kaldıktan sonra Bandırma'dan gelen Yusuf İzzet Paşa tarafından hükümet konağı yanındaki cami avlusuna gömülmüştür. Köprülülü Hamdi Bey, günümüzde Biga Namazgah Şehitliğinde Çanakkale şehitleriyle yan yana yatmaktadır. Bkz. Zekeriya Özdemir, *Balikesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri*, Ankara, Ocak 2001, s. 123. Ayrıca bkz. Osman Akandere-Ferudun Ata, *Bir Kuva-yı Milliyeci Portresi, Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadeledeki Hizmetleri*, Temel Yayınları, İstanbul, Şubat 2008, s. 125.

kardeşler kışın tekrar okullarına dönmüşler ve 1925 yılında Afet Hanım, Bursa Kız Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur.⁶¹

8. Afet İnan'ın Mustafa Kemal Atatürk İle Tanışması ve Eğitim İçin Yurtdışına Gönderilmesi

Tarihi süreçte Selanik kenti, Makedonya'daki Türk unsur için edebi faaliyetin ve akımların en yoğun şehirlerinin başında gelmekteydi.⁶² Selanikli bir ailenin kızı olarak Afet Hanım, babasının o savaş yıllarında bile eğitimleriyle yakından ilgilendiğini, özel dersler verdiğini ya da aldığını söylerken aslında sadece Balkan göçü sonrasında yaşadıklarının yanı sıra mutlaka Makedonya'da doğmuş büyümüş, doğal olarak imparatorluk içinde gelişen hürriyet akımlarının en yoğun yaşandığı Makedonya'nın atmosferinden etkilenmiş bir ailenin, aydın bir babanın kızı olmanın da yadsınamaz etkisi muhakkaktır. Dolayısıyla Afet İnan'ın henüz 17 yaşında ve İzmir'de Redd-i İlhak Okulunda üç haftalık öğretmenken İzmir'e gelen Atatürk'le tanışması hayatının bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Atatürk'ün 1925 Ekiminde İzmir'e gelişinin şerefine öğretmenlerin verdiği çayda arkadaşları adına konuşma yapan genç öğretmen Afet Hanım, ince ve akıcı üslubu, zekâsı ve zengin istidadı ile Atatürk'ün teveccühünü kazanmış ve Afet Hanım o günden itibaren Atatürk'ün yüksek himayesine kavuşmuştur.⁶³

Balkan Savaşı ile terk edilen topraklar, Selanik'ten başlayan zorlu kaçış, geride bırakılan kayıplar, yitirilen yakınlar, Kurtuluş Savaşının yoklukları içinde geçen bir çocukluk dönemi, kazanılan zafer ve ardından kurulan yepyeni bir Cumhuriyet, tüm bunların hepsi Cumhuriyetin genç aydın kızının düşün dünyasını biçimlendirmekte muhakkak büyük önem taşımıştır. Yaşanılanlar karşısında edinilen şuur, kendi tarihine duyulan merakın, öğrenme isteğinin de başlıca nedenini teşkil ederken; Balkan Savaşının acı bir tezahürü olarak yaşadıkları kaçış, hiç şüphesiz kendisinde

⁶¹ Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Şubat 2005, s. 57.

⁶² İlber Ortaylı, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Aşina Kitaplar, İstanbul, Mayıs 2007, s. 85.

⁶³ Utkan Kocatürk, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s. 156.

vatan topraklarının ne kadar kıymetli ve savunulmasının ne kadar kutsal bir görev olduğu duygusunu güçlü kılmıştır.⁶⁴

Atatürk'ün kendisine göstermiş olduğu sevgi, yetiştirici ilgi, hiç şüphesiz Afet İnan'ın sahip olduğu temel değerlerle ilgilidir. Eğer bu temel değerler olmasaydı, Atatürk'ün hayatında işgal ettiği yeri alamazdı. Aynı havayı solumuş olmaları, aynı idealleri ve özlemleri taşımaları, onları milli tarih anlayışında bir araya getirirken, Birinci Türk Tarih Kongresi'nin (2 Temmuz 1932) ilk bilimsel tebliğinin o sırada Musiki Muallim Mektebi Tarih ve Yurt Bilgisi öğretmeni olan 24 yaşındaki Afet Hanım tarafından sunulmuş olması,⁶⁵ Türk Devriminin çağdaş ve milli karakterinin de bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Atatürk aslında daha Cumhuriyetin ilanı için hazırlık yapıldığı günlerde Avrupa'ya öğrenci göndererek yetiştirme modelini sistemli olarak uygulamaya koymuştu. 1923 hükümet programında yer verildiği gibi bu konuda başta Milli Eğitim Bakanlığı (*Maarif Vekâleti*) olmak üzere devlet kurumlarına verdiği talimat üzerine bilim, sanat, teknik ve siyaset alanlarında yetiştirilmek üzere yetenekli öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesi süreci başlamıştı.⁶⁶ Bu uygulama çerçevesinde yurt dışına eğitime gönderilen öğrencilerden birisi de Afet İnan olmuştur.

Yaşamının son yıllarında enerjisini millet bilincinin yaratılmasında en önemli unsur saydığı dil ve tarih konularına yönelten ve bu bağlamda Türk tarihinin kaynaklarını inceleyerek sağlam bilgiler elde edecek insanların yetişmesini ülkü edinen⁶⁷ Atatürk ile tanışmasını müteakip 1925 Kasımında yabancı dil öğrenmek üzere Lozan'a gönderilen Afet İnan, burada iki yıl kadar kaldıktan sonra 1927 yılında yurda dönmüş ve İstanbul'da Fransız

⁶⁴ Göç ve göçlerin çeşitli etkileri konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, Ekim 2010. Yazar eserinde göçlerin en büyük etkisinin kişisel olduğunu belirtmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁵ Zafer Toprak, "Eugene Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi", *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yayınları, S:206, İstanbul, Şubat 2011, s. 20.

⁶⁶ Kansu Şarman, *a.g.e.*, s. XV. 18 Ağustos 1923 tarihli hükümet programında uygulama şu sözlerle tarif edilmişti: "Halkın talim ve terbiyesi için gece dersleri ve çırac mektepleri tahsis olunacak, halk lisansı ile halkın ihtiyacına muvafık milli güzidelere yetiştirilmesi için istidat ve kabiliyeti tebarüz eden ve ailesinin kudret-i maliyesi müsaid olmayan gençler orta ve yüksek mekteplerde suret-i mahsusada himaye ve muavenete mazhar olacakları gibi ihtisas peyda etmeleri için Avrupa'daki irfan mekteplerine gönderileceklerdir."

⁶⁷ Uluğ İldemir, *Yılların İçinden*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 25.

okulu Damdasyon'a (*Notre Dame de Sion*) kaydolmuş ve bu okulu 1929 yılında bitirmiştir. Daha sonra Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde ve Ankara Kız Lisesi'nde Tarih ve Yurt Bilgisi öğretmenliği yapmıştır.

Bu süreçte Atatürk'ün direktifleriyle Afet İnan tarafından hazırlanan "*Medeni Bilgiler*" adlı eser ve yine Belediye Seçimlerinde kadınlara oy verme ve seçme hakkının tanınması (3 Nisan 1930) konusunda yapılan çalışmalar ve bu kanunun kabul edildiği aynı gün Türk Ocağı'nda Afet İnan tarafından "*kadın hakları*" üzerinde bir konferansın verilmesi, aslında Atatürk'ün tüm vatandaşlarına, "*hürriyetin bir neticesi olarak eşit haklara sahip olmalarının aynı zamanda her türlü medeni hak karşısında da eşit vazife sorumluluklarının da olduğu*" fikrini işaret etmek istediğini göstermektedir.⁶⁸

1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan ve uzun yıllar bu kurumun as başkanlığını yapan Afet İnan, 1935'te kaydolduğu Cenevre Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Bilimler Fakültesinden Temmuz 1938'te mezun olmuştur.⁶⁹

Afet İnan, Atatürk'ün vefatından yaklaşık bir yıl önce Cenevre'den Atatürk'e gönderdiği 25 Aralık 1937 tarihli mektupta, Cenevre'deki çalışmalarından bahsetmekte, Atatürk'ün gösterdiği her görevde çalışmaya hazır olduğunu, Türklerin menşei hakkında çeşitli konferanslara katıldığını, kendisinin de bu konferanslar için gerekli olan çalışmaları Türk Tarih Kurumu'ndan alacağı dokümanlarla gerçekleştireceğini yazmaktadır. Atatürk'ün ise vefatından sadece yedi ay önce İstanbul'dan, Savarona yatağından Afet İnan'a gönderdiği 14 Nisan 1938 tarihli mektup, O'nun hasta yatağında dahi Afet İnan'ın tahsili ile nasıl yakından ilgilendiğini göstermesi bakımından çok anlamlıdır.⁷⁰

Sonuç

Milletin ortak hafızasının ve bilincinin, tüm yaşananları içine alan tarih dediğimiz zaman kesiti ve coğrafyada meydana olduğu bilinmektedir. Bu ortak hafızanın içinde zaferler, galibiyetler, sevinçler olduğu gibi

⁶⁸ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 11.

⁶⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe*, ss. 156-157.

⁷⁰ Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 40. ATATÜRK ile Afet İnan'a ait karşılıklı yazılmış mektuplara ilişkin ATASE Arşivi ATAZB Koleksiyonu'ndan seçilen bir örnek EK-1 de yer almaktadır.

ağır kayıplar, mağlubiyetler, acılar, dramatik sonuçlar da vardır. Yakın tarihimiz içinde hiç şüphesiz en ağır kayıpların başında Balkan Harbi gelmektedir. Balkanlardan geri çekiliş, kaçış, anavatan olarak telakki edilen toprakların kaybı, buna maruz kalan insanların hafızasında tazeliğini her zaman korumuş olmakla birlikte aynı zamanda Türk milletinde milli devlet düşüncesinin ve milliyetçiliğinin uyanışına da sebep olmuştur

İşte gerek Mustafa Kemal ve gerekse Afet İnan'ın, Balkan Harbi ve onun gibi benzer kayıplara yol açan olaylara tanık ya da maruz kalmış kişilerdeki vatan sevgisinin, direniş ruhunun, çalışma azminin, bağımsızlık tutkusunun, milli bilincin neden yüksek olduğuna dair iki seçkin örnek kişi olduğunu söyleyebiliriz. Makedonya topraklarından farklı neden ve hayat hikâyeleriyle kopup gelen Selanikli bu iki insanın aynı zaman diliminde birbirinden farklı yer ve mekânlarda seyreden hayatları kesiştiğinde; bu ortak duygunun, bağımsız ve çağdaş bir toplumun, parlak bir geleceğin yaratılması gibi ideallerin gerçekleşmesi uğrunda her iki insanı birbirine yakınlaştırdığı görülmektedir. Bunu aynı zamanda Milli Mücadele döneminde Atatürk'ün yakınındaki Balkan kökenli komutanların dirayetinde ve Cumhuriyetin kurucu kadrolarında da bulmak mümkündür.

Sonuç olarak dışarıdan bakıldığında; Cumhurbaşkanı unvanıyla Mustafa Kemal Atatürk, modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu, Türk Devrimi'nin yaratıcısı; Afet İnan ise bir Türk kadını olarak çağdaş cumhuriyetin aydın, çalışkan, yurtsever, onurlu kadın portresini çizmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmî Yayınlar:

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE Arşivi).

Balkan Koleksiyonu: K: 80, D: 31, F: 5, 5-1, 5-2, K: 224, D: 135, F: 1-1, 1-15, 1-24, K: 285, D: 402, F: 1-1, 1-2, 1-3,1-4, K: 129, D: 36, F: 1-1, K: 691, D: 10, F:5, 16, 24, K: 252, D: 264, F: 68-1, 69, 77, 93, 93-1, 113, 113-1, K: 280, D: 384, F: 6-18.

ATAZB Koleksiyonu: K: 39, G: 96, B:3, K: 39, G: 98, B: 14.

1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Arıburnu Muharebeleri Raporu, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

ÇAKMAK Fevzi, *Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziyayı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi.*(Orijinal) *Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Kitap ve Makaleler:

AKANDERE Osman-ATA Ferudun, *Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadeledeki Hizmetleri*, Temel Yayınları, İstanbul, Şubat 2008.

ARSLAN Esat, "Balkan Savaşında Selanik'in Teslimi ve Yunanların Teslim Protokolüne Kayıtsızlıkları", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

BARDAKÇI İlhan, *Bir İmparatorluğun Yağması*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara. BAYUR Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

CARTHY Justin Mc, *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Bilge UMAR, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2005. CEBESOY Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1981.

HALAÇOĞLU Ahmet, *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

HAYTA Necdet, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

İLDEMİR Uluğ, *Yılların İçinden*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

İNAN Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.

-----, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

İNAN Arı, *Afet İnan*, Remzi Kitapevi, İstanbul, Şubat 2006.

KARASAPAN Celal Tevfik, *Libya-Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli posta Matbaası, Ankara, 1960.

KARPAT Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev: Bahar TIRNAKÇI, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KOCATÜRK Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

-----, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

ORTAYLI İlber, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Aşina Kitaplar, İstanbul, Mayıs 2007.

-----, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZDEMİR Zekeriya, *Balkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri*, Ankara, Ocak 2001.

ÖZTUNA Yılmaz, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız, Rumeli'nin Elden Çıkışı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, Haziran 2006.

Selanik'in Teslimi, *Tahsin Paşa Ordusu* (Osmanlıca), Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet, 1332.

ŞARMAN Kansu, *Türk Promethe'ler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Şubat 2005.

ŞIVGIN Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

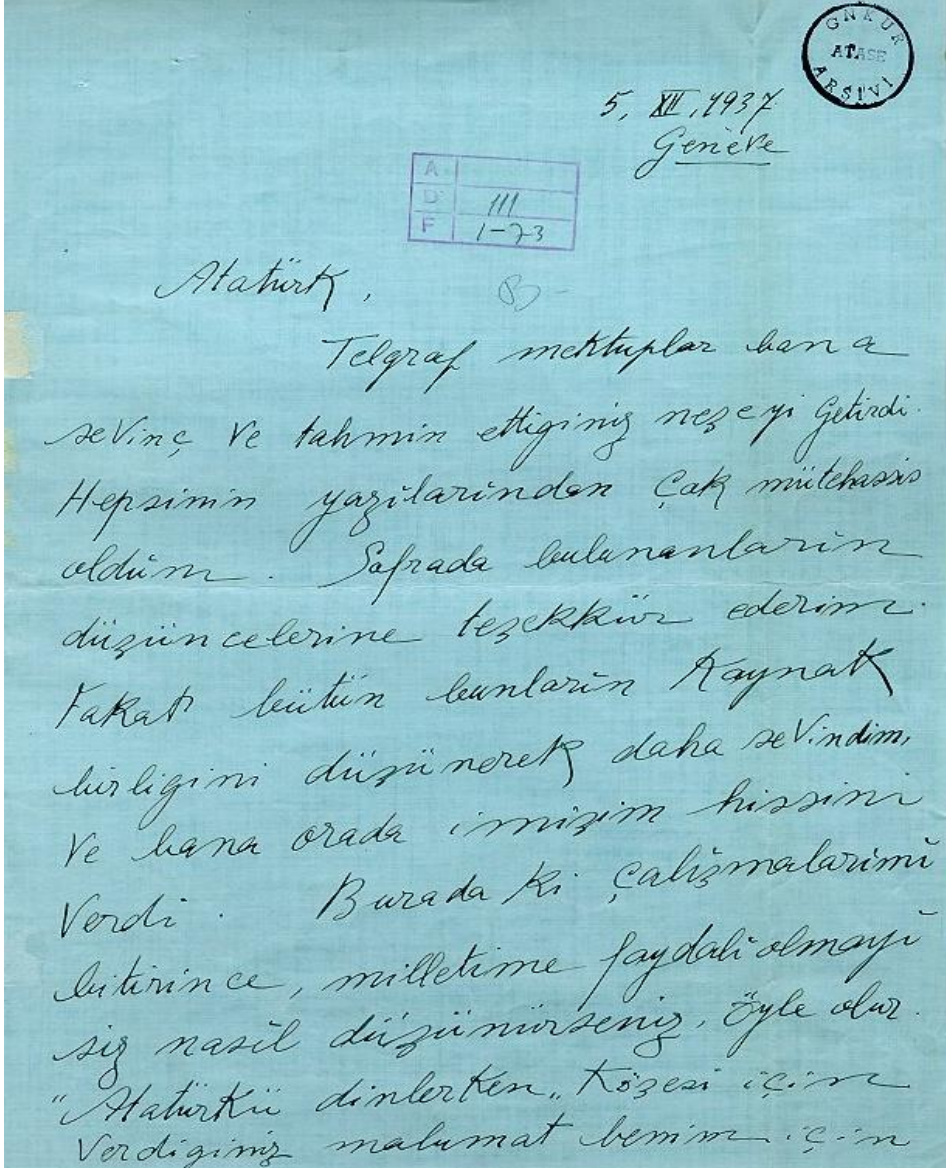
TOPRAK Zafer, "Eugene Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi", *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yayınları, S: 206, İstanbul, Şubat 2006.

ÜNALP F. Rezzan, *Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Atatürk*, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı (16), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ağustos 2010.

EKLER

EK-1

Afet İnan'ın Geneve'den ATATÜRK'e Gönderdiği 5 Aralık 1937 Tarihli Mektup*

* ATASE Arşivi, ATAZB Koleksiyonu, K: 39, G: 98, B: 14.

Çok kıymetlidir. Fakat, onları yazabilmek için kendimle iktidar bulamadım.

ATA-20
K:39
3-98-1

Size zimdilik çalışma programımı bildiriyim:

Üni. Versite kayıt işlerimi yaparak derslerime başladım.

Bu sene için programımda seçilecek derslerden "Şimler tarihini" ayırdım. Orada düşünüyorum gibi Filozofi tarihini almadım.

Diğer sanat, edebiyat tarihlerine de gittim, içlerinde beni alakadar eden den "Şimler tarihi" aldım.

Bunun üzerinde çalışırken daha istifade edeceğimi tahmin ediyorum.

ATM-20
K:39
E:39-2

Tarih Kurumunü hana lü (4)
mevzu için arşivden daküman
Verirse, Çak istifade ederet
üzerinde çalışırır.
Şim dilik çalışmaları, derslerle
beraber lunlar.
Arada dinlemek için muhtelif
Konferanslarda gidiyorum.
Sene başında tadil var. Henüz
ne yapacağını bilmiyorum.
Diğer üniversitelerden yalnız
Hyon da Kimin programını
getirtim. Başkaca bir place
henüz tespit edemedim.
Kızılık haberlerini almakten
kuvvet lunlagim. Pek Çak
ellerimizden öperim. Afet

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 123-142.

Geliş Tarihi: 15 Eylül 2022

Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

II. Abdülhamit Dönemi Yemen'de İmam Yahya İsyanlarının Ekonomik Kökenlerine Dair Bazı Tespitler

Yahya YEŞİLYURT**

Öz

Yemen isyanları, Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vuran önemli dahili gelişmedir. Özellikle de II. Abdülhamit'in saltanat yıllarına denk gelen bu önemli gelişme, devleti bir hayli uğraştırmıştır. II. Abdülhamit döneminde bu isyanın neden ortaya çıktığına ilişkin tetkikler sürdürülürken diğer yandan da isyanları ortadan kaldıracak çeşitli müzakerelerde bulunulmuştur. Her nasılsa II. Abdülhamit döneminde başta İmam Yahya olmak üzere Yemen'de çıkan çeşitli isyan hareketlerine bir son verilememiştir. Fakat II. Abdülhamit sonrası gelişen Türk siyasi hayatı, Yemen isyanlarına daha farklı bir politika izleyerek kısmen de olsa son vermesini bilmiştir. Bunlar arasında İmam Yahya isyanı, diğerlerine oranla daha fazla kitlesel taban bulması nedeniyle ayrıca incelenmeye değerdir. Zira bazı yerli ve yabancı araştırmalarda da İmam Yahya isyanlarına daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bunun temel sebebi İmam Yahya'nın Yemen'de siyaseten oynadığı tarihi rolde yatmaktadır. Ayrıca araştırmacıların birçoğu bu isyanları incelerken genellikle dini perspektiften meseleleri ele almakta, Yemen hareketlerini mezhebi temele dayandırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın üç farklı amacı bulunmaktadır ki birincisi Yemen isyanlarında II. Abdülhamit iktidarının neden başarısız olduğu sorusuna cevap aramaktan ibarettir. İkincisi Yemen isyanlarının din/mezhep eksenli olmadığını iddiasını ispat etmek, üçüncüsü isyanların kökeninde bazı ekonomik koşulların yattığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İmam Yahya, İsyan, İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti, Yemen.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, (yahyayesilyurt@hotmail.com), (Orcid: 0000-0003-3209-2416).

Some Evaluations about the Economic Origins of the İmam Yahya's Rebellions in the Reign of Abdulhamit II

Abstract

The Yemen rebellions were an important internal development that marked the last period of the Ottoman Empire. Especially this important development, which coincided with the reign of Abdulhamit II, caused a great deal of trouble for the state. During the reign of Abdulhamit II, investigations into the causes of this rebellion continued, while various negotiations were held to eliminate the rebellions. Somehow, during the reign of Abdulhamit II, various rebellion movements in Yemen, especially Imam Yahia, could not be put an end to. However, the Turkish political life that developed after Abdulhamit II was able to put an end to the Yemeni rebellions, albeit partially, by following a different policy. Among these, Imam Yahya's rebellions are worth analyzing separately because it found a more mass base than others. In fact, it is seen that Imam Yahya's rebellions are given more attention in some local and foreign studies. The main reason for this lies in the historical role played by Imam Yahya politically in Yemen. In addition, most of the researchers, while analyzing these revolts, deal with the issues from a religious perspective and base the Yemeni movements on a sectarian basis. Therefore, this study has three different objectives; the first one is to seek an answer to the question of why the government of Abdulhamit II failed in the Yemeni revolts. The second is to prove the claim that the Yemeni revolts were not based on religion/sect, and the third is to reveal that some economic conditions lie at the root of the revolts.

Keywords: Imam Yahya, Rebellion, Party of Union and Progress, The Ottoman State, Yemen.

Giriş

25 Ekim 1911'de İttihat Terakki Hükümeti namına Ahmet İzzet Paşa ile Yemen'de uzun yıllar merkezi iktidarı isyanlarıyla uğraştırmış İmam Yahya arasında Daan uzlaşısı imzalanmıştı. Atılan karşılıklı imzalar Osmanlı Devleti'ne İmam Yahya'nın yerel otoritesini tanınır kılarken öte yandan İmam Yahya'nın da merkezi otoriteye başkaldırısını tamamen ortadan kaldırmıştı. Bu tarihten sonra her iki taraf ister Yemen'in dahili

sorunları isterse Babıali'yi ilgilendiren dahili ve harici meseleler olsun, birbirine danışarak kararlar almışlar ve Yemen'de 1918'in sonuna kadar adeta "felix" yani mutlu bir dönem yaşanmıştı.

Yemen, tarihi kaynaklarda özellikle batılı araştırmacı ve seyyahların eserlerinde "Arabia Felix/Mutlu Arabistan" olarak geçmektedir. Ancak Yemen, antik ismine ironi yapan bir geçmişe sahiptir ve Türklerin ikinci kez Yemen'i fethettikleri yıl olan 1871'den 1911'e kadar sürekli isyanlarla ve çeşitli iktidarların gelgitleriyle bezenmiş bu geçmiş, Yemen'in yakasını bırakmamıştır.¹ Tıpkı kadim topluluklarda olduğu gibi 19. yüzyılın son çeyreğinde bugünkü başkent Sana'da kurulan Türk hakimiyetinde de Yemenliler çeşitli isyan hareketleriyle Türk sultanları/halifelerini zor durumda bırakmışlardı. Özellikle II. Abdülhamit'in kılıç kuşandığı 7 Eylül 1876'dan askeri ayaklanma sonucu 27 Nisan 1909'da tahttan indirilinceye kadar geçen dönemde Yemen ayaklanmaları Osmanlı Devleti'nin gündeminden hiç düşmemiş; bu yıllar adeta kâbus gibi başta II. Abdülhamit olmak üzere devletin karar alıcı eliti üzerinde ciddi etkilere neden olmuştur.

II. Abdülhamit döneminde, Yemen isyanlarının en büyüğünün başını İmam Yahya'nın babasının başlattığı isyan çekmişti. Kaldı ki İmam Yahya da babasından devraldığı isyan bayrağını öylesine ilerletmiştir ki İmam Yahya 1905'te vilayet merkez sancağı Sana'yı Türk yönetiminden almayı dahi başarmıştı. Hem II. Abdülhamit saltanatının uzun sürmesi hem de Yemen isyanlarının çeşitli faktörlerle beslenerek sürdürülmesi, açıkçası bu dönemdeki isyanları öncekilerden farklı kılmıştı. Zira II. Abdülhamit döneminde hem Hamideddin hem de İmam Yahya isyanlarını sonlandırmak adına bizatihi Padişah'ın emriyle isyancılarla çeşitli müzakereler yapılmış ancak her defasında uzlaşa sağlanamamıştı. Dersaadet'te yaşanan saltanat ve iktidar değişikliğinden sonra 1911'de Babıali-İmam Yahya uzlaşının sağlanması gerçekten şaşırtıcıdır. Tam da burada karşımıza şu sorunsal çıkmaktadır ve bu makalede bunlara cevaplar aranacaktır: II. Abdülhamit

¹ Örneğin Eyyübilerin Yemen'deki iktidarları ve akabinde orada kurulan Resuli hanedanlığı dönemi için bakınız, G. R. Smith, *The Eyyubids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295)*, E. J. W. Gibb Memorial Trust, London 1978, Vol. 2, p. 17-51; Yemen'de iktidar boşluğu ve bölgeye yönelik Portekiz saldırıları hakkında bakınız, Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 108-109; Hadım Süleyman Paşa'nın Aden'i ele geçişi hakkında bakınız Faruk Osman Abaza, *El-Hükümü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918, Dârü'l-Avde*, Beyrut 1979; Herbert Melzig, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, Selami Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1943.

dönemi Yemen'de sulhun sağlanamamasındaki etkenler ile II. Abdülhamit idaresini başarısızlığa; İttihat ve Terakki hükümetini başarıya götüren faktörler nelerdir?

1. Zeydiliğin İsyanlara Etkisi

Her şeyden öte II. Abdülhamit döneminde Yemen isyanlarının nasıl algılandığını ortaya koymak gerekir. Modern zamanlardaki araştırmalarda olduğu gibi o dönemlerde de Yemen isyanları umumiyetle dini perspektifle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde Zeydi mezhebinin etkili olduğu, Yemen'deki isyancıların da umumiyetle Zeydi olmaları nedeniyle isyana katıldıkları belirtilmektedir. Hatta daha da ötesine gidilerek, çeşitli tanımlamalarda Zeydilerin "Peygamber soyundan olmayan bir Halife'yi dini önder olarak görmedikleri" bu yüzden de son dönemlerde özellikle Osmanlı Padişahlarının siyaseten kullandıkları halife unvanını reddederek otoriteye isyanı tercih ettikleri aktarılmaktadır. Burada, "o zaman 1911'de ne değişti," sorusu akla gelebilir ki buna verilecek cevabı çoğu araştırma eser ve makalelerinde görmek mümkün değildir.

Zeydi mezhebinin bazı temel argümanları bulunmakta ancak bunlar tüm Müslümanları ilgilendirmekten ziyade daha çok bağlılarını ilgilendiren meseleler olarak görülmektedir. Ayrıca Zeydiler başlarına geçen imamların siyaseten değil tamamen şeriata dayanarak imam olduklarını ve bu imamların herhangi bir otoriteye karşı başkaldırıp, rüştünü ispat etmiş bir karakter olduğunu adeta kural haline getirmişlerdir. Onlara göre imamlar, klasik İslam hukukunun dışına çıkmazlardı. Başına geçtikleri toplulukta sözlerini dinletebilmek için vergi toplamayı adet edindikleri ve şeri mahkemeler aracılığıyla çözümsüzlükleri ortadan kaldırmak gibi birtakım hususiyetlere haiz oldukları da bilinmektedir. Tüm bu özellikler perspektifinden baktığımızda, Yemen isyanlarında görülen özellikle de Hamideddin ve oğlu Yahya'nın isyanlarında "Zeydiliğin" etkili olduğunu görülmektedir. Zira Şiiliğin uzantısı olan Zeydilere göre bir yönetici Ali'nin soyundan gelmek, Müslüman ve şeri hukuka göre hareket eden biri olmak zorundaydı.² Burada bir duruma daha dikkat celb etmek gerekiyor ki o da İslam hukukunda yönetici-yönetilen sınıfları arasındaki hiyerarşi ve biat meselelerini

² Talip Türcan, "Ülü'l-Emr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 297.

çözen "ülü'l-emre itaat" düsturudur.³ İslam'ın temel hukuku tüm mezheplerin çatısı gibi düşünülecek olursa Zeydilerin bundan istisna tutulmaları mümkün değildir. Özellikle Emevi ve Abbasi döneminden kalma bazı itaat problemlerini 19. yüzyılda Osmanlı Devleti için aynı şekilde değerlendirmek doğru olmaz.⁴ Ancak bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan özellikle Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı coğrafyalarda yaşayan tebaanın merkezi otoriteyle çatışmalarının temelinde farklı argümanların olduğu, idareye karşı toplumu yönlendirebilmek adına mezhepsel söylemlerin kullanıldığını belirtmek zaruridir. Özellikle de Yemen'deki isyanlar her ne kadar Zeydi doktrinlerden beslense de kökeninde bazı ekonomik nedenleri barındırmaktadır. Mezhebi söylemler/doktrinlerin kullanımı sadece asıl nedenleri perdelemek ve isyanlara insan desteğini artırmak için kullanılmıştır. İmam yahut devlet başkanı meselesi Yemen'de Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmış bir meseleydi ve bunun 19. yüzyılda da sürüyor olduğu düşünmek, açıkçası bu dönemdeki Yemen isyanlarını anlamamızı zorlaştıran unsurdur. Çünkü Zeydilerin imam/devlet başkanı meselesinde ehl-i sünnetten farklı düşünüyor olması bize Yemen isyanlarında Zeydiliğin etkisi olduğu sonucuna götürerek, bu isyanlardaki asıl faktörleri görmemizi engellemiştir. Örneğin Yemen'deki bazı Zeydi kabileler, Osmanlı otoritesine isyan eden Zeydi kabilelerine destek vermek yerine otoriteyle iş birliği dahi yapabilmişlerdir.⁵ Bu durum, Hz. Peygamber'in soyundan olmayan birine itaatın gerekli olmadığı şeklinde isyanların sebebini basite indiren iddiayı ortadan kaldırmaktadır. Çünkü aynı mezhepten olup farklı doktrinle hareket edilmesi olası değildir. Yemen'de Zeydi kabilelerden birinin mezhebi doktrinlerden birini uygularken, diğer Zeydi kabilenin buna riayet etmemesi akla yatkın gözükmemektedir.

Bu bakımdan Yemen isyanlarındaki Zeydilik yakıştırmalarının o dönemdeki mevcut bürokrasinin bunu böyle adlandırmasından, modern zamanlardaki araştırmaların ise resmi belge diline sadık kalmasından ileri

³ Musa Turşak, "Kuran'da İtaat Kavramı ve Ülü'l-Emre İtaatın Mahiyeti", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (2022), s. 336.

⁴ Asma Afsaruddin, "Obedience to Political Authority: An Evolutionary Concept", *Islamic Democratic Discourse: Theory, Debates, and Philosophical Perspectives*, Edt. M. A. Muqtedar Khan, Lexington Books, Maryland 2006, p. 45.

⁵ Gülsüm Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (2)/96 (2017), s. 117.

geldiği anlaşılmaktadır.⁶ Örneğin Yemen valiliğinde çalışan yazı işleri memuru Alaaddin, valilik namına Babialî'ye çektiği telgrafta İmam Yahya isyanından bahsederken, onun "Zeydi İmamlığı" davasıyla harekete geçtiğini yazmıştı.⁷ Memurların isyanları böyle mezhebi temellerle açıklamasının muhtemel iki türlü nedeni bulunuyordu: birincisi isyancıların Zeydi kurallarını propaganda amaçlı kullanması ve bunu Türk görevlilerin anlayamaması; ikincisi de Türk bürokratların görevini kötüye kullanan meslektaşlarının hatalarını bilerek/bilmeyerek örtbas etmek istemeleriydi. Nitekim İmam Yahya'nın liderliğini kutsamak amacıyla "kafir" gibi görünen Tanzimat memur ve askerlerine karşı "cihadı" adeta bir mani-vela gibi kullanması elbette siyaseten idi. Zira Tanzimat memurlarının görünüşü onun propagandasına adeta yağ sürüyordu ki bu kozu İmam Yahya'nın elinden almak isteyen padişah II. Abdülhamit, Yemen'e giden memurlara, 1900'lerden itibaren başta vali olarak atadığı Hüseyin Hilmi Paşa olmak üzere ceket, pantolon ve fes yerine; sarık ve cüppe giymeyi emretmiş, ancak yine de başarılı olamamıştı.⁸ Dolayısıyla bu açıdan baktığımızda Yemen gibi bir vilayette kendisiyle aynı koşullarda çalışan meslektaşlarının suiistimallerini isyanın sebebi olarak göstermek yerine,

⁶ Yukarıda bahsedilen akademik çalışmalar için bakınız, Cengiz Çakaloğlu, "Yemen'de İmam Yahya İsyanının Başlaması ve İlk Askerî Harekât", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6/39, 2019, s. 1717; Ecaterina Matoi and Irina-Elena Pricope, "Yemen at the Beginning of 21st Century: A very poor and still an 'attractive' country for the interests of relevant powers in the region", *Research and Science Today*, 2/18 (2019), p. 181; İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 115-170; İdris Bostan, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 410; Yasemin Barlak, "Yemeni Zaydis View of Ottoman Caliphate During the Period of Abdulhamid II", *Journal of the Human and Social Science Researches*, 8/3 (2019), pp. 1511-1521; Alain Rouaud, "İmam Yahya b. Muhammad", *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. XI, 2002, pp. 247-248; Mustafa Öz, "Mutevekkil-Alellah, Yahya Hamidüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, ss. 215-216.

⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), *Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*, Dosya No. 557/Gömlek No. 47, Lef. No. 1, Alaaddin'den Babialî'ye, R. 23 Temmuz 1318 (6 Ağustos 1902).

⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'dan sonra vali olan Tevfik Bey, kılıf-kıyafet önlemini "modası geçtiği" için kaldırdığını söylemiştir. Nitekim kılık kıyafet önleminin başarısızlığı Tevfik Bey'in valiliği esnasında bir ara İmam Yahya'nın San'a'yı ele geçirmesi ve Türk idaresi Menaha'ya çekilmesiyle daha net görülmüştür. Detay için şu eserlere bakılabilir; Tevfik Biren, II. Abdülhamid, *Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C. 1, Haz. F. Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 312; elbise düzenlemesi hakkında başka bilgi için bakınız, Abdurrahman Şeref, "Vi-yana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, C. 7-8, S. 49, İstanbul, 1326, s. 66; Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır-Yemen-Hicaz Meselesi*, Haz. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 147; Yahya Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM*, 34 (2013), s. 263; S. Hatip Dinçyürek, "Reading a bureaucratic career backwards: how did Hüseyin Hilmi Pasha become the Inspector-General of Rumelia?", *Middle Eastern Studies*, 53/3 (2017), p. 396.

doğrudan Zeydiliğin getirdiği bir takım unsurları kullanan isyancıların bu söylemlerini isyanın kaynağı olarak göstermek, açıkçası son dönem bürokratlarının hatası olarak görülebilir. Oysa İmam Yahya'nın "halifelik iddiası", tüm Müslümanları kapsayan bir fenomen değil; sadece kendine tabiiyeti kabul etmiş Zeydi kabileleri ilgilendirmekte ve bunun dışındaki Zeydilerin dahi itibar göstermediği bir olguydu.⁹

Zeydi söylemlerinin isyanlarda kullanılması hiç şüphesiz, o bölgedeki mevcut imamların meşruiyet kazanmalarını sağlıyordu. Yoksa bunları İslam hukukuna göre değerlendirdiğimizde, gayrimüslim bir idareciye bile ahde vefa çerçevesinde itaati bağlı kılan bir dinin mensubunun, "ıla-yı kelimatullah" uğruna fetih hareketi düzenleyen bir devletin başkanına, maiyetindeki insanları itaatsizliğe sevk etmesi, mantığa aykırı düşmektedir. Zeydilik, Yemen isyanlarında güdüleyici bir olgu olduğu düşünüldüğünde karşımıza bu isyanların kökenlerinin neler olduğu sorusu çıkmaktadır.

2. Yemen İsyancılarının Ekonomik Kökenlerine Dair Bazı Tespitler

Osmanlı Devleti, 1871'den itibaren Yemen'e ikinci kere sefer düzenlemek ve burayı devletin bir vilayeti olarak merkeze bağlamak zorunda kalmışlardı. Redif ve Gazi Osman Paşaların idaresindeki askeri hareketlerin en önemli neticelerinden biri şüphesiz Türk idaresinin San'a şehrinde yeni tesis edilmesi olmuştur. Bu hareketin merkez açısından bir başka anlamı daha bulunuyordu ki o da İstanbul'dan başlayan ve tüm vilayetlerde uygulamaya konulan Tanzimat koşullarının Yemen'de de bu tarihten itibaren uygulanmasıydı.¹⁰

Tanzimat Yemen'de sadece şeklen yahut kâğıt üzerinde var olmamıştır. Yani askerî harekât düzenlenip, burada bir ordu merkezi kurularak iş bitirilmemiştir. O güne kadar kayıtsız ve yerel kabile liderlerine tabii Yemenlilere yeni yükümlülükler de doğurmuştur.¹¹ Bu yükümlülükler

⁹ Mahmut Nedim Akdilek, *Arabistan'da Bir Ömür*, Der. Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 20.

¹⁰ Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 23; Metin Ünver, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, edt. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 119-160.

¹¹ Ceasar Farah, *The Sultan's Yemen: Nineteenth Century Challenges to Ottoman Rule*, I.B. Tauris, London, 2002, p. 85; Thomas Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen 1849-1919*, Brill, Leiden 2011, p. 41.

arasında en önemlisi şüphesiz vergi meselesi idi. Tanzimat idaresinin Yemen'de vergilendirmeyi yapmakta bir sorunu yoktu ancak vergilerin tahsilinde ciddi problemler yaşamaya başladığı bilinmektedir. Bu tıpkı Vi-din ve Niş gibi Balkan topraklarında Tanzimat'a duyulan tepkiler gibiydi.¹² Elbette oradaki isyanlardan biraz farklılıklar arz etmektedir. Çünkü o güne kadar herhangi merkezi otoriteye vergi vermeyen sıradan Yemenli bir köylünün, o tarihten itibaren elinde mauser tüfekli Nizamiye askeriyle birlikte karşısına dikilen Tanzimat'ın tahsil memurları karşısında vereceği tepki şüphesiz farklı olacaktır.¹³

Yemen'de kabile lideri olabilmek için hem dini hem de geleneksel bazı özelliklere sahip olmak gerekiyordu. Bunlar arasında imam olduğunu iddia eden bir liderin, bağlıları arasında meşruiyetini ispatlayabilmesi için vergi toplama ve ister Müslüman olsun ister Gayrimüslim olsun ciddi bir otoriteye karşı cihat ilan etmesi hemen hemen yazılı olmayan kural gibiydi.¹⁴ Bu özellikler yani vergi toplamak ve cihat ilan etmek, imam olmanın başlıca amili arasında girmişti. Tanzimat'ın Yemen'de uygulamasıyla toplum arasında ikilem yaşanmaya başlamıştı. Zira Yemenliler, Tanzimat gelene kadar dini gerekçeleri öne süren kabile liderleri/imamların vergileri altında eziliyorlardı. Tanzimat'la birlikte üstüne bir de Türk idaresinin yeni vergi düzeni eklenince, açıkçası bu onları adeta cendereye sıkıştırmak anlamına gelmekteydi. Çünkü Tanzimat, Yemen'deki var olan sosyolojik yapıyı ortadan kaldırmaktan ziyade daha çok iktisadi ve mülki ağırlık taşıyordu. İmamların etkisi yok edilmediği gibi mevcut düzenle ikinci ve merkezi bir otoritenin varlığı savunmak, Yemenlileri dar bir çıkmaza, ya Devlet-i Aliyye yahut da İmamlar arasında tercih yapmak zorunluluğuna sokmuştu. Tanzimat idaresi Yemenliler için bir taraftan merkezi hazine için vergi toplayan devlet düzeni anlamına gelirken, diğer yandan bağlılarına öte hayatta "cenet" vaat eden imamların düzeni anlamına da geliyordu. Yemenlilerin tecrübe ettiği bir gerçek daha vardı ki Türkler zorda kaldığında, bölgeyi terk

¹² Halil İncılık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 110.

¹³ "Yemen Kıyamı", *Kanun-i Esasi*, No. 18, Yıl 2, R. 1 Haziran 1314 (13 Haziran 1898), s. 3; Paul Dresch, *Tribes, Government, and History in Yemen*, Clarendon Press, Oxford 1989, p. 220; Zeina N. Zeina, *The Emergence of Arab Nationalism: With a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East*, Caravan Books, Delmar 1973, p. 34; Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference*, p. 50.

¹⁴ BOA, *Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)*, 212/67, Feyzi'den Dahiliye Nezareti'ne Şifreli Telgraf, R. 19 Temmuz 1311 (31 Temmuz 1875); Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference*, p. 177.

edebiliyorlardı. Onlar yaşadıkları coğrafyanın zorluğunun çok iyi farkındaydılar ve böyle bir durumda yerel liderlerle baş başa kalıyorlardı. Türklerin tarafını seçip, onların çekilmesiyle bu tecrit coğrafyada kabile liderleriyle yüzleşmek bir Yemenli köylü için adeta ölüm dansı yapmak anlamına gelebiliyordu. O nedenle Tanzimat geldiğinde de İmamlarını asla terk etmek isteyen bir kitle bulunuyordu.

Tanzimat'la birlikte başlayan bu yeni nizamda vergi tahsili Yemen'de önemli bir hususu teşkil ediyordu. Özellikle de tahsilat sırasında yaşanan bazı olumsuzluklara dair elimizde bazı kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin Tanzimat'la birlikte oluşturulan gelir vergisinin dışında Yemen'de "meşayih aidatı" adıyla halktan, gelirinin %5'inden alınmak üzere ek vergi getirilmişti. Bu vergiyi daha çok köylüler yüklenmişti ve onlardan bunu dini ileri gelenler topluyordu. Bu vergi geleneksel olarak var olan ancak zaman içerisinde devlet görevlileri ile toplayanlar arasında suiistimale açık hale gelmişti. Bu aidatlar toplandıktan sonra tıpkı bir örtülü ödenek gibi şeyhler ve mülki idareciler arasında paylaştırılarak harcanabiliyordu.¹⁵ Toplanması ve harcanması esnasındaki hukuki boşluklar maalesef uygunsuzlukları da beraberinde getirdiği için Babali, Tanzimat'la bu vergi türüne hukuki zemin kazandırmaya çalışmış; köylülerden meşayih aidatını, şeyhlerden ziyade seçimle atanan muhtarlar eliyle ve sadece ilgili yıl içerisinde bir defaya mahsus toplanmasına, karar vermişti. Bu karar açıkçası Yemen'de bol bulunan şeyh yahut kabile liderlerinin işine gelen bir düzenleme değildi. Çünkü şeyhlerin yahut imamların topladığı bu vergi, %2,5 kâr payıyla muhtarlar devredilmesi çıkarlarına ters düşüyordu. Muhtarlar ile yerel liderlerin bu vergi yüzünden çatışmasının önüne geçmek isteyen devlet, nitekim daha sonraları bu vergiden tahsil edilen gelirlerin "mal sandıklarında" biriktirilmesine karar vermişti. Ancak bu kez de meşayih aidatı vergisi devlet memurlarının suiistimaline uğramıştı.¹⁶ Bazı tahsildarlar, keyfi olarak halktan ödemeleri gereken miktarın iki katını tahsil ediyorlardı. Bazı tahsildarlar ise şeyhlerle birlikte hareket ederek, ödemesi gereken bedeli köylülerden "zorla" toplamışlardı. Nitekim bu konuda yapılan bir araştırmada Yemen valiliği, "halkın hükümet memurlarına güvenmeleri gerekirken onların ahaliyi korkutarak, onlardan istifadeye çalışması, onları

¹⁵ BOA, *Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.)*, 674/6, Lef. No. 3, Maliye Nazırı Ahmet Nazif'ten Sadaret'e, R. 8 Mayıs 1309 (20 Mayıs 1893).

¹⁶ BOA, *A.MKT.MHM.*, 674/6, Lef. No. 6, Maliye Nezareti'ne, R. 3 Nisan 1309 (15 Nisan 1893); ayrıca bakınız, İdris Bostan, "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", *Osmanlı Araştırmaları*, 3/3 (1982), s. 304. (301-326)

hükümetten tebid edeceği/uzaklaştıracağı¹⁷ şeklinde, tespitte bulunmuştu. Yine benzer bir şekilde Hudaydah'a bağlı yirmi köylü Hofaş nahiyesinde 1893'te toplanan 45 bin riyal meşayih aidat vergisinin 15 binine, bölge ileri gelenlerinden Şeyh Zelil illegal olarak el koymuştu. Ona vergi tahsili için yetki verilmiş ancak o, kendisine tahsis edilen rakamın çok üzerinde, yaklaşık %33 civarında, bir tahsil ücreti ayırmıştı. Zelil'in bu davranışı görevden alınmasına neden olsa da sonucu değiştirmiyordu.¹⁸

1890-1904 arası kuraklık ve kıtlık nedeniyle yaklaşık 50-60 bin civarında Yemenli'nin hayatını kaybettiğine yönelik bilgiler mevcuttur. Hatta açlıktan insanların "çocuklarını yediğine" dair dedikodular söz konusudur.¹⁹ Bunlara benzer ifadeleri o tarihlerde Sana'da oturan İtalyan tüccar Caprotti'nin mektuplarında da görmek mümkündür zira Caprotti, bu isyanların temelinde kıtlık, kitleler tarafından desteklenmesinde ise erzak meselesinin etkili olduğunu mektuplarında dile getirmişti.²⁰ Örneğin Eylül 1904'te Kunfudah'tan Ebha'ya asker için gönderilen otuz bin "kıyye" (38460 kg) yani yaklaşık 40 tonluk "dukak/un" yolda, Yemenli çetelerin saldırısıyla adeta toz olabiliyordu. Bu nedenle sadece Zeydi olanların değil ekonomik açıdan kötü koşullardan olanların da devlet yönetimine karşı iyi niyet beslemediği görülmektedir. Üstüne otoriteyi ve sükunu sağlayacak olan Osmanlı ordusunun teçhizat bakımından kendini yenileyememesi de Yemen'de anti-hükümet havasına ciddi etkide bulunmuştu.²¹ Tüm bunların üzerine askerî/mülkî yetkileri haiz bazı devlet görevlilerinin yetkileri dışında adeta "mezalim ve taadiyatta/haksızlıklarda" bulunması, Yemenlileri isyanlara sürükleyen öteki nedenler arasında görülmüştür.²²

¹⁷ BOA, A.MKT.MHM., 674/6, Lef. No. 8, Sadrazam'dan Yemen Valiliği'ne, R. 13 Nisan 1309 (25 Nisan 1893).

¹⁸ Zelil, Sana'ya gelerek, hakkı olan miktarı aldıktan sonra geri kalan miktarı valiliğe ödemişse de kendisi ve görevde ihmali bulunan nahiyeye müdürü azledilmiş, bu kez Zelil'in oğlu Hasan bu göreve atanmıştır. BOA, A.MKT.MHM., 674/6, Lef. No. 10, Yemen Tahkik Heyeti Memuru Namık'tan Sadrazam'a Hususi Rapor, R. 3 Mart 1309 (15 Mart 1893).

¹⁹ Yemen görev yapmış iki mülki memur birbirlerinden bağımsız olarak benzer açıklamalarda bulunmuştur. Bakınız, Asaf Tanrıku, *Yemen Notları*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965, s. 32; Hüseyin Kâmil Ertur, *Tamu Yelleri*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 93.

²⁰ Enrico de Leone, "L'assedio e la di Sana del 1905 Attraverso il Carteggio Inedito di Guiseppe Caprotti", *Oriente Moderno*, Anno 36, Nr. 2 (1956), p. 66.

²¹ BOA, DH.MKT., 2606/126, Lef. No. 1, Yemen Valiliği'nden Babali'ye, R. 14 Teşrinisani 1320 (27 Şubat 1904).

²² BOA, Yıldız, *Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)*, 25/94, Yıldız Saray-ı Hümayun Başkitabet Dairesine, 25 Mart 1308 (6 Nisan 1892).

Bunların dışında İmam Yahya ve babasının isyanında ise daha karakteristik unsurlar görmek mümkündür.²³ Sıradan Osmanlı tebaası olarak San'a'da yaşayan Hamideddin'in, köydeki arazilerine ait vergileri ödemediği gerekçesiyle 1889'da mahkemeye verilmesi ve akabinde gelişen süreç "mütevekillerin" isyan hareketinin başlangıcı olarak tespit edilebilmektedir. Baba Hamideddin'in mahkemede gördüğü muamele ve ödemediği vergiler yüzünden evine el konulması (ki bu ev sonradan bir memura satılmıştır) gibi kişisel nedenler yüzünden onun o tarihlerde henüz yeni ölmüş olan isyancı Şerafeddin'in ekibine katılmasına ve zulme uğrayan imajıyla isyanın başına geçmesine neden olmuştur.²⁴ İşin garip yanı Hamideddin'e bu vaka yaşanmadan önce defalarca isyan liderliği teklif edilmesine rağmen o, tüm bunları "ahde vefa" esasına dayanarak reddetmişti. Ancak evine el konulması ve devlet görevlilerinin mahkemede ona kötü davranmaları gibi hadiseler Hamideddin'in hem maddi hem de manevi menfaatlerini bir anda tersine çevirmiştir.²⁵ Bu vaka yaşandığında Yahya 22 yaşında bir gençti ve onun babasından isyanı ve imamlığı devralmak istemesinin altında muhtemelen bu olayın yarattığı kötü intiba bulunuyordu. Nitekim İmam Yahya, Daan'da İttihat ve Terakki'yle uzlaştıktan sonra el konulan bu evin bedelini hükümetten talep etmiş ve almıştı.²⁶

1911'de Daan'daki uzlaşıda vergilerin toplanmasına yönelik maddelerin varlığı da dikkat çektiğimiz hususları pekiştirmektedir. Uzlaşının dördüncü maddesinde İltizam tamamen kaldırılmış; aşar vergisinin tamamen şeri hukuka göre toplatılması kararlaştırılmış; deniz gümrükleri hariç Yemenlilerin nefretine neden olan her türlü kara gümrükleri de kaldırılmıştı. Ayrıca Yemenlilerden ve devletten seçilecek birer kişinin yeni

²³ BOA, DH.MKT., 860/51, Lef. No. 1, Müşir Abdullah Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne, R. 26 Mayıs 1320 (8 Haziran 1904).

²⁴ Hamideddin, bir kolağası eşliğinde evinden zorlan çıkarılmış; mahkemede de mübaşir tarafından hakarete uğramıştır. BOA, Yıldız, Askeri Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 24/32, Lef. No. 3, Valilik ve Askeri Tetkik Heyeti'nden Sadrazam'a, R. 24 Haziran 1300 (6 Temmuz 1884); BOA, Yıldız, Perakende Umumi (Y.PRK.U.M.), 15/62, Yemen Valisi Hasan'dan Saltanat Yaveri Derviş Paşa'ya, R. 14 Eylül 1305 (26 Eylül 1889).

²⁵ BOA, Yıldız, Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.), 24/96, Tahkikat Memuru Ali'den, H. 29 Zilhicce 1331 (29 Kasım 1913); Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, pp. 17-29.

²⁶ İmam Yahya'nın bedelinin ödenmesini istediği evin değeri olan 1100 riyal örtülü ödenekten verilmişti. Bakınız BOA, Babialı Evrak Odası (BEO.), 4238/317817, Lef. No. 2, Sadrazam'dan Maliye ve Dahiliye Nezaretlerine, H. 10 Muharrem 1332 (9 Aralık 1913).

vergileri tanzim etmesi de bu maddeye eklenmişti ki bu, Hanioglu'nun iddia ettiğinin aksine, vergilerin dolaylı yoldan İmam Yahya eliyle toplanması anlamına geliyordu.²⁷

3. Başarısız Bir İç Politika: II. Abdülhamit'in Yemen Müzakereleri

II. Abdülhamit döneminde Hamideddin'le ilk temas Yemen Umum Kuvvetler Komutanı Ahmet Feyzi Paşa'nın görevi esnasında gerçekleşmişti. 3 Kasım 1892'de gönderilen iki kişilik heyetin vazifesi Hamideddin'e "nasihat" misyonu taşımaktaydı. Bu girişim, devletin yerel bir otoriteyle müzakere masasına oturmasından ziyade "tehditkâr bir itaat" uyarısı niteliği taşımaktaydı. Zira müzakereler için gönderilen kişilere, Hamideddin'e; "bir gün ele geçirileceğini, ele geçirildiğinde hakkında verilecek cezanın ağır olacağını; o yüzden inadından vazgeçmesini, vazgeçmesi halinde kendisinin yabancı devletlerin desteğini alan bir olarak görülmeyeceği aksi halde sonsuza kadar asi olarak kalacağı" şeklinde, uyarılarda bulunulması yönünde talimatları verilmişti.²⁸ Buradan heyettekilerin, müzakere yetkisinin olmadığını, sadece kendilerine verilen yazılı talimatı Hamideddin'e iletmekle görevli oldukları anlaşılmaktadır. Hamideddin gönderilen talimatları dinledikten sonra "varaka-ı cevabiye" kaleme almış; kendisinin Peygamber soyundan olduğunu iddia ederek, yabancı devletlerle kesinlikle bir alakasının ve Yemen'de "şeriat-i Muhammediyenin" olmadığını anlatmıştı. Hamideddin ayrıca Devlet-i Aliyye'nin tehditleri karşısında "dinsel" öğeler içeren kılıcı göstermekten de geri durmamıştı.²⁹ "Nasihat diplomasisi" şeklinde adlandırılabilir bu ilk müzakere girişimi, hem Osmanlı Devleti'nin karar alıcı elitinin otoritesini paylaşamama hem de Hamideddin'in müzakere maddelerini tehdit olarak algılaması nedeniyle akim kalmıştır. Hamideddin'in nasihat yahut tehditle yola gelmeyeceği onun, Türklerin Yemen'in her yerinden çekilmeleri ve bu toprakların idaresinin, kendisi gibi "evlat-ı resule" bırakılması yönündeki self-determinist taleplerinden anlaşılması gerekiyordu. Açıkçası onun siyasi talepleri II.

²⁷ Şükrü Hanioglu, "Contract or Treaty? The Daan Agreement of 1911 and the limits on Imam Yahya's authority", *Journal of Arabian Studies*, 8:1, p. 32 (25-46); ayrıca bakınız, Akdilek, *Arabistan'da Bir Ömür*, s. 126.

²⁸ BOA, Yıldız, *Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)*, 72/32, Lef. No. 1, Yemen Umum Kuvvetler Kumandanlığından Serasker Rıza'ya, R. 12 Haziran 1308 (24 Haziran 1894).

²⁹ BOA, Y.MTV., 72/32, Lef. No. 3, Yemen Umum Kuvvetler Kumandanı Müşir Ahmet Feyzi'den Serasker Rıza'ya, R. 24 Teşrinisani 1308 (5 Kasım 1892).

Abdülhamit rejiminin pek de ciddiye alacağı talepler değildi. Çünkü benzer dahili problemler imparatorluğun farklı vilayetlerinde de yaşanıyordu ve bunlar, II. Abdülhamit yönetimini hem dahili hem de harici ciddi sıkıntılara sokmaktaydı. Dolayısıyla bu problemler Yemen meselesini, geçici girişimler dışında nihai sonuca götürün yolu tıkıyordu. Sultan'ın özerk yönetimlere ve yerel liderlere yetki devrine karşı çıkan bir siyaset izlediği de bilinmekteydi. Ayrıca Hamideddin'in iddia ettiğinin aksine bu dönem devlet politikası olarak İslamcılık iç ve dış politikada ağır basmıştı ve bizatihi II. Abdülhamit'in talimatlarıyla toplumun dini hassasiyetleri biraz daha ön plana çıkarılmaya başlanmıştı. Bu onunla yapılan ilk ve son müzakereydi.³⁰

Hamideddin'in 20. yüzyılın başlarında hayatını kaybetmesiyle yerine oğlu Yahya imamlığa geçmişti. Bu aynı zamanda Zeydiler arasında da ilk kez uygulanan bir değişimdi. Çünkü o tarihe kadar bir Zeydi imam öldüğünde yerine geçecek kişi seçimle belirlenirdi ve imamlık babadan oğula miras kalan bir müessese değildi. Yahya imamlık dışında babasından kalma isyanı da devralmıştı. II. Abdülhamit idaresi, 1906'da benzer müzakereleri Yahya'yla da yapmaya karar vermiş, onun en güçlü olduğu yıllarda, Yemen'de ona muhalif Zeydiler desteklenerek, ortadan kaldırılması düşünülmüştür. Ancak yerine geçecek olan imamın da benzer şekilde isyanı devam ettireceği realitesinden hareket edilerek bu politikadan vazgeçilmiş; yerine "nasihat diplomasisi" devreye sokulmuştu. Yahya'ya götürülecek teklifin içerisinde "herhangi bir memuriyette istihdam edilmesi" de düşünülmüştü.³¹ Nitekim 1906'nın Ağustos'unda bizatihi II. Abdülhamit'in emriyle toplanan meclis-i vükelada, Yahya'ya heyet gönderilmesi kararlaştırılmış; Yahya'nın San'a'da bulunan dayısı Abdurrahman el-Zubeyri de bu işe memur edilmişti. Yahya'yla yaşanan mektup trafiğinde, her iki taraf da öncelikli olarak birbirlerinin niyetlerini öğrenmeye çalışmışlardı. Zubeyri'nin dışında o tarihlerde Yemen'de teftiş heyeti başkanı olarak bulunan Mehmet Paşa ile Yemen valiliğinden belirlenen vali yardımcısı Mahmut Nedim, İmam Yahya'nun göndereceği temsilcilerle müzakereye oturmuşlardı. Dahiliye Nazırı Memduh, her iki heyet üyesine gönderdiği talimatta hükümetin asıl maksadının karşı tarafa açık edilmemesini; öncelikli olarak İmam Yahya'nın niyetlerinin öğrenilmesi gerektiğini bildirmişti. Talimatta ayrıca

³⁰ Berkan Güngör, "Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı ve Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60, s. 85.

³¹ BOA, DH.MKT., 911/65, Lef. No. 7, Dahiliye Nezareti'nden Sadrazam'a, R. 13 Şubat 1321 (26 Şubat 1906).

İmam Yahya'nın fikirleri öğrenildikten sonra ona elindeki silahları teslim etmesi, oturduğu yeri değiştirmesi, Müslümanlar arasında kan dökücü olarak tarihte anılacağı şeklinde uyarı yapılması ve isminin başında bulunan ve halifeliği çağrıştıran unvanlarından vazgeçerek "müftü" ibaresini kullanması yönünde uyarılarda bulunulması da yazılmıştı. İmam Yahya'nın bu şartları kabul etmesi halinde kendisine maaş bağlanacağı ve devlet nişanı verileceği de iletilmişti. Dahiliye Nazırı, Padişah'ın karşı iki önemli hususta bu meselenin müzakere edilmesine karşı çıktığını iddia etmekteydi. Bu iki husus müzakerelerin olmazsa olmazıydı ve bizatihi Padişah'ın "müsaadesi" olmadan dillendirilmesi yasaklanmıştı. Birincisi Zeydilerin çoğunlukta olduğu yerlerde şeri hukukun uygulanması ve buralara "naiblerin" atanması; ikincisi yine aynı bölgelerde İmam'ın atayacağı tahsildarların vergi toplaması idi.³²

Dahiliye Nazırı Memduh'a göre İmam Yahya'nın müzakereden başka çıkar yolunun olmadığını düşünüyor; İmam Yahya ise diplomasıyla hükümetin, kendi niyetini öğrenmek istediğini ve zaman kazanmaktan başka bir amacının olmadığını düşünüyordu. Aslında haksız da sayılmazdı zira Yemen valiliğinden gelen bir raporda İmam Yahya'nın "müzakere yapmaya hazır olduğu ve nezdine, iki temsilcinin gönderilerek, müzakerelere başlamayı" istediği bildirilmişti. II. Abdülhamit ise doğrudan bu görüşmelere dahil olarak, valiliğin atadığı Mahmut Nedim'in yanına güvendiği bir ismi, Mehmet Paşa'yı da atamıştı. Çünkü II. Abdülhamit'in siyaseten buhranlı zamanlar geçirdiği bir dönemde, özellikle yukarıda belirttiğimiz talimatlardaki son iki husustan taviz verilmesini istememesi dikkate şayanıdır. Bu nedenle Dahiliye Nazırı Memduh, her iki müzakereciye de sıkıca tembihle bulunmuş ve gerekirse İmam Yahya'nın tehdit edilmesine varıncaya kadar heyetkilerle yetki vermişti. "Şayet bu teklifler Kasımî'ye yapılırsa ve o da kabul ederse, bunun Kasımî'nin Devlet-i Aliyye tarafından tanınması anlamına geleceği ve Yahya'nın adeta yok olacağı" şeklinde, Yahya'nın ikaz edilmesi planlanmıştı.³³

³² BOA, *İradeler, Hususi (İ.HUS.)*, 146/11, Başkatip Tahsin'den Sadarete, R. 10 Eylül 1322 (23 Eylül 1906).

³³ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, 114/4, R. 14 Ağustos 1322 (27 Ağustos 1906); *DH.ŞFR.*, 369/103, Kumandan Feyzi'den Dahiliye Nezareti'ne Şifreli Telgraf, R. 16 Ağustos 1322 (29 Ağustos 1906); *Yıldız, Askeri, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)*, 506/94, Lef. No. 4, Dahiliye Nazırı Memduh'tan Sadrazam'a, R. 7 Eylül 1322 (20 Eylül 1906).

1906'daki bu müzakere girişimi her iki tarafın da uzlaşma arayışından ziyade üst otoritenin isyankâr bir topluluğa nasihati gibiydi. Özellikle Memduh'un müzakerecilerle verdiği bu son emirden anlaşıldığı kadarıyla devlet, adeta aba altından sopa gösteriyordu. II. Abdülhamit idaresinin İmam Yahya'yı böyle tehditlerle itaat altına alacağını düşünmesi gerçekten şaşırtıcıdır. Çünkü İmam Yahya da tıpkı babası Hamideddin gibi karakter olarak da böyle tehditlere gelebilecek biri değildi.

1906'daki müzakereye Yahya'yı Muhammet el-Hadi, Abdullah ve Haşidli Ahmet bin Kasım; Yıldız'ı ise Mehmet Paşa ve Mahmut Nedim temsil etmiştir. Rida denilen mevkide devlet-tebaa ilişkisini düzenlemek üzere bir araya gelen heyetler, daha konuşmadan dağılmışlardı. Şaşkınlık yaşayan Osmanlı heyeti, el-Hadi'nin "biz bir kişi bekliyorduk, siz iki kişi gelmişsiniz" şeklindeki sözleriyle şaşkınlık yaşamıştı. Anlaşıldığı kadarıyla İmam Heyeti, Mehmet Paşa'yı beklemiyordu. Zira Mahmut Nedim ile İmam Yahya arasındaki bir görüşmede, güya İmam bir kişi istemiş ancak Dahiliye Nazırı Memduh bunu uygun görmemişti. Türk heyetinin bu göreve "halifenin yüce onayıyla" atandıklarını ve tek maksatlarının "itilaf" olduğunu söylemelerine rağmen İmam heyetinin ikna olmaması yüzünden, bu müzakereler de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.³⁴

1909'a gelindiğinde İstanbul'da her şey değişmişti. II. Meşrutiyet zorla da olsa ilan edilmiş, ülkenin her yerinde "hürriyet" sloganları yükselmeye başlamıştı. Aynı yılın başlarında İmam Yahya'yla sulh sağlanması için bi-zatihi II. Abdülhamit'in emriyle üçüncü müzakere başlatılmış, İmam Yahya'dan bir heyet oluşturarak İstanbul'a göndermesi istenilmişti. Yapılan temaslar sonucunda İmam Yahya'nın seçtiği heyet, İstanbul'da II. Abdülhamit'le görüşmelere katılmıştı.³⁵ İmam Heyeti, Padişah'tan Yemen vilayetinin merkezinin Tihame'ye nakledilmesini ve cibal dedikleri dağlık kısmının idaresinin İmam Yahya'ya bırakılmasını iletmişlerdi. Onların bu taleplerinin "devletçe kabul edilebilir" bir yanı olmadığı aşıkardı ancak II. Abdülhamit görüşmelerin tıkanmasını istememişti. Görüşmeleri kestirip atmak bir yana, İmam Yahya'nın yeniden isyan etmesi ihtimaldi ve açıkçası

³⁴ BOA, Y.MTV., 290/90, Dahiliye Nezareti'nden Sadrazam'a, R. 1 Teşrinievvel 1322 (14 Ekim 1906); DH.ŞFR., 368/67, Kumandan Feyzi'den Dahiliye Nezareti'ne Şifreli Telgraf, R. 24 Temmuz 1322 (6 Ağustos 1906).

³⁵ BOA, DH.MKT., 2700/71, Dahiliye Nezareti'nden Yemen Valiliği'ne, R. 23 Kanunuevvel 1324 (5 Ocak 1909); ayrıca bakınız, Leone, "L'assedio e la di Sana del 1905 Attraverso il Carteggio Inedito di Guiseppe Caprotti", p. 81.

Padişah bunun yaşanmasını istemiyordu. İstanbul'da müzakereler yapılırken, Yemen'de ani bir gelişme yaşanmış ve güya İmam Yahya'ya ait erzak depoları, Türk birlikleri tarafından ele geçirilmişti. Bunun üzerine İmam Yahya müzakereleri tek taraflı dondurarak, tekrar isyan hareketine başlamıştı.³⁶ Oysa durum tamamen farklıydı. Zira aynı tarihlerde Tihame denilen sahil bölgesinde yaşayan Zeranik kabilesinin üyeleri, denizlerde yaşanan abluka yüzünden karada korsanlık faaliyetine başlamışlardı ve 7. Ordu'ya ait erzakları yağmaladıkları gibi İmam Yahya'ya ait yerlere zarar veriyorlardı. Üstelik devletin en önemli haberleşme aracı olan telgraf tellerine zarar verenler de bunlardı. Nitekim Zeraniklilerin kanundışı hareketleri İmam Yahya'yla yapılan ikinci müzakereye zarar vermişti.³⁷ Onların baskınlarına eş zamanlı olarak İstanbul'da meydana gelen ve tarihe "31 Mart Vakası" diye geçen askeri ayaklanma/disiplinsizlik, II. Abdülhamit'i tahttan edince, Yemen'den gelen heyet bir anda kaotik ortamla baş başa kalmış ve II. Abdülhamit dönemi yapılan üçüncü müzakere de böylece neticelenememişti. İşin en ilginç yanı bundan sonra İmam Yahya ile ilişkilerin düzenlenmesi inisiyatifi "meclis-i vükelaya" ve İttihat ve Terakki'nin nereye varacağı belli olmayan politikalarına kalmıştır.³⁸

Sonuç

Tanzimat, Osmanlı Devleti bürokrasisinde patrimoniyal anlayıştan ziyade daha hukuki zemine kayışı ifade eder. Ancak bu durum Yemen'de tam tersinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemin Yemen'le en çok muhatap olan padişahı II. Abdülhamit'in direktifleri doğrultusunda oradaki asilerle yapılan müzakereler, 1911'deki hukuki metnin bazı maddelerine de yansımış; Tanzimat, Yemen'de adeta tersine doğru ilerleyen bir sürecin adı olmuştur. Tanzimat'la Türk toplumu Batılılaşmış, parlamenter hayatı benimserken; Yemen gelenek ve dinin ağır bastığı, hukuki süreçlerin bir kabile/mezhep liderinin eline geçtiği krallık dönemine girmiştir. Bu aynı

³⁶ Akdilek, *Arabistan'da Bir Ömür*, s. 125.

³⁷ BOA, BEO., 3505/262819, Lef. No. 1, Sadrazam'dan Yemen Valiliği'ne, R. 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909).

³⁸ BOA, BEO., 3535/265121, Lef. No. 1, Sadrazam'dan Yemen Valiliği'ne, R. 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909); detay için ayrıca bakınız, Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Haz. Faik Reşit Unat, TTK Basımevi, Ankara 1985; Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 218; Mahir Said Pekmen, *31 Mart Hatıraları: İsyân Günlerinde Bir Muhalif*, Haz. H. Babacan-S. Avşar, TTK Basımevi, Ankara 2018.

zamanda II. Abdülhamit'in ülkenin Müslüman nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgeler için yürüttüğü Panislamist politikaların da ürünüdür. Ancak pek başarılı olduğu söylenemez, zira tüm karar alma mekanizmalarının tek bir kişide toplandığı yönetim anlayışında, dahili ve harici istikrarların sağlanması uzun süreçler almaktadır. Kaldı ki bunu Yemen'de görmek çok kolaydır. Dolayısıyla II. Abdülhamit dönemi Yemen isyanlarının hem çok müzakere edilmesi hem de bir neticeye varamamasının temelinde II. Abdülhamit'in patrimonial yönetim anlayışının bulunduğu söylemek mümkündür. Padişah'ın kendini "halife"; İmam Yahya'nın ise "Allah'ın vekili" olarak bazı hususlardan taviz vermemeleri ve Yemen'de bu işle görevlendirilen devlet memurların diplomasiden yoksunluğu, Yemen isyanlarını II. Abdülhamit sonrası döneme, çözülmek üzere, miras bırakmıştır.

Nitekim 1911'deki müzakere sürecinin başarılı olmasında, II. Abdülhamit dönemi gibi bir yönetim anlayışının olmamasının etkili olduğunu yukarıdaki bulgulardan rahatlıkla çıkarılmaktadır. Bulgulardan çıkarılan bir başka sonuç da Osmanlı Devleti'ndeki iki farklı yönetim anlayışının iç meselelere yaklaşım tarzıdır. Zira 1911'de hükümetle anlaşılan kişi, II. Abdülhamit döneminde merkez yönetime adeta kabuslar gördüren Zeydi mezhebine bağlı aynı kişidir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle İmam Yahya'nın mezhep değişikliğine gitmediğini düşünecek olursak, onu Babıali'yle uzlaşmaya iten farklı nedenler olduğunu rahatlıkla kavrayacağız. Bu aynı zamanda Yemen isyanlarının kökenlerinin mezhebi/dini olmaktan ziyade ekonomik olduğu gerçeğini de gözler önüne sermektedir. Kaldı ki tezimizi destekleyen veri ve dokümanlar da bunu doğrulamaktadır. II. Abdülhamit'in bir diğer şanssızlığı da aynı yıllarda Yemen'de yaşanan iklim değişiklikleri ve kıtlıktır. Dolayısıyla hem idarecilerin yönetim anlayışı hem de doğal faktörlerin olduğu iki etmen göz önüne alınmadan Yemen isyanlarını Zeydiliğe ve bu mezhebin getirdiği koşullara bağlayarak açıklamak, meseleyi yanlış yorumlamaya neden olacaktır. Keza II. Abdülhamit'in saltanatının sonlarına doğru yeniden vücut bulan Parlamento'da meclis komisyonlarının etkili çalışması ve son karar vericilerin birden çok olması, Daan uzlaşısını ortaya çıkarmış; bilinenlerin aksine, bu antlaşma İttihat ve Terakki hükümetinin özellikle Arap vilayetleri için sergilediği âdem-i merkeziyetçi politikasına örnek teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO.), Dosya No. 3505/Gömlük No. 262819, 18 Şubat 1324.

BOA, BEO., 3535/265121, 28 Mart 1325.

BOA, BEO., 4238/317817, 10 Muharrem 1332.

BOA, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 557/47, 23 Temmuz 1318.

BOA, DH.MKT., 860/51, 26 Mayıs 1320.

BOA, DH.MKT., 911/65, 13 Şubat 1321.

BOA, DH.MKT., 2606/126, 14 Teşrinisani 1320.

BOA, DH.MKT., 2700/71, 23 Kanunuevvel 1324.

BOA, Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 212/67, 19 Temmuz 1311.

BOA, DH.ŞFR., 368/67, 24 Temmuz 1322.

BOA, DH.ŞFR., 369/103, 16 Ağustos 1322.

BOA, İradeler, Hususi (İ.HUS.), 146/11, 10 Eylül 1322.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 114/4, 14 Ağustos 1322.

BOA, Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 674/6, 8 Mayıs 1309.

BOA, A.MKT.MHM., 674/6, 3 Nisan 1309.

BOA, Yıldız, Askeri, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 506/94, 7 Eylül 1322.

BOA, Yıldız, Askeri Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 24/32, 24 Haziran 1300.

BOA, Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.), 25/94, 25 Mart 1308.

BOA, Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 72/32, 12 Haziran 1308.

BOA, Y.MTV., 290/90, 1 Teşrinievvvel 1322.

BOA, Yıldız, Perakende Umumi (Y.PRK.UM.), 15/62, 14 Eylül 1305.

BOA, Yıldız, Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.), 24/96, 29 Zilhicce 1331.

III. Süreli Yayınlar

"Yemen Kıyamı", *Kanun-i Esasi*, No. 18, Yıl 2, R. 1 Haziran 1314 (13 Haziran 1898), 3.

IV. Kitaplar

- ABAZA, Faruk Osman, *El-Hükümü'l-İ-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, Dârü'l-Avde, Beyrut 1979.
- AKDİLEK, Mahmut Nedim, *Arabistan'da Bir Ömür*, Der. Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul 2001.
- AKŞİN, Sina, *31 Mart Olayı*, Sevinç Matbaası, Ankara 1970.
- Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Haz. Faik Reşit Unat, TTK Basımevi, Ankara 1985.
- BİREN, Tevfik, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C. 1, Haz. F. Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.
- DRESCH, Paul, *Tribes, Government, and History in Yemen*, Clarendon Press, Oxford 1989.
- ERTUR, Hüseyin Kâmil, *Tamu Yelleri*, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- FARAH, Ceasar, *The Sultan's Yemen: Nineteenth Century Challenges to Ottoman Rule*, I.B. Tauris, London 2002.
- İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti'nin Mısır-Yemen-Hicaz Meselesi*, Haz. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- KUEHN, Thomas, *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen 1849-1919*, Brill, Leiden 2011.
- MELZIG, Herbert *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, Selami Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1943.
- ÖZBARAN, Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayımevi, İstanbul 2004.
- PEKMEN, Mahir Said, *31 Mart Hatıraları: İsyân Günlerinde Bir Muhalif*, Haz. H. Babacan-S. Avşar, TTK Basımevi, Ankara 2018.
- RUBIN, Avi, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*, Palgrave Macmillan, New York 2011.
- SMITH, G. R., *The Eyyübids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295)*, Vol. 2, Gibb Memorial Trust, London 1978.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyânları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.
- TANRIKUT, Asaf, *Yemen Notları*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965.
- ZEINA, Zeina N., *The Emergence of Arab Nationalism: With a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East*, Caravan Books, Delmar 1973.

V. Makaleler

- Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, C. 7-8, S. 49 (1326), s. 66.

- AFSARUDDİN, Asma, "Obedience to Political Authority: An Evolutionary Concept", *Islamic Democratic Discourse: Theory, Debates, and Philosophical Perspectives*, Edt. M. A. Muqtedar Khan, Lexington Books, Maryland, 2006, ss. 37-60.
- BARLAK, Yasemin, " II. Abdülhamid Döneminde Yemen Zeydîlerinin Osmanlı Hilâfetine Bakışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/3 (2019), ss. 1504-1525.
- BOSTAN, İdris, "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", *Osmanlı Araştırmaları*, 3/3 (1982), ss. 301-326.
- BOSTAN, İdris, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 2013, ss. 406-412.
- ÇAKALOĞLU, Cengiz, "Yemen'de İmam Yahya İsyanının Başlaması ve İlk Askerî Harekât", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6/39 (2019), ss. 1715-1723.
- de LEONE, Enrico, "L'assedio e la di Sana del 1905 Attraverso il Carteggio Inedito di Guiseppe Caprotti", *Oriente Moderno*, 36/2 (1956), ss. 61-81.
- DİNÇYÜREK, S. Hatip, "Reading a bureaucratic career backwards: how did Hüseyin Hilmi Pasha become the Inspector-General of Rumelia?", *Middle Eastern Studies*, 53/3 (2017), ss. 386-405.
- GÜNGÖR, Berkan, "Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı ve Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60 (2021), ss. 79-102.
- HANİOĞLU, Şükrü, "Contract or Treaty? The Daan Agreement of 1911 and the limits on Imam Yahya's authority", *Journal of Arabian Studies*, 8/1, ss. 25-46.
- MATOI, Ecaterina and PRICOPE, Irina-Elena, "Yemen at the Beginning of 21st Century: A very poor and still an 'attractive' country for the interests of relevant powers in the region", *Research and Science Today*, 2/18 (2019), ss. 176-190.
- ÖZ, Mustafa, "Mutevekkil-Alellah, Yahya Hamidüddin", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, 2012, ss. 215-216.
- POLAT, Ü. Gülsüm, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33:2/96 (2017), ss. 113-154.
- ROUAUD, Alain, "Imam Yahya b. Muhammad", *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. XI, 2002, ss. 247-248.
- TURŞAK, Musa, "Kuran'da İtaat Kavramı ve Ülü'l-Emre İtaatın Mahiyeti", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (2022), ss. 325-247.
- TÜRCAN, Talip, "Ülü'l-Emr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, 2019, ss. 295-297.
- ÜNVER, Metin, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, ed. Feridun M. Emen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 119-160.
- YEŞİLYURT, Yahya, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM*, 34 (2013), ss. 257-285.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 143-178.

Geliş Tarihi: 13 Eylül 2022
Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Musul'un Kaybına ve Büyük Taarruz Öncesine Yönelik Basın Yoluyla Yapılan Bir Tartışma: Cevat Abbas Gürer - Ali İhsan Sabis ve Ali İhsan Sabis - Halit Akmansü Polemikleri

Efdal AS**

Öz

Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleşen Trablusgarp, Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'ye katılmış olan çeşitli rütbedeki askerî personelin bir kısmı ile o dönem askerlik görevini ifa etmiş olan kimi sivil personelin, özellikle Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren, kaleme almış oldukları hatıraları, gerek dönemin gazetelerinde yazı dizisi şeklinde ve gerekse kitap hâlinde yayınlanmıştır.

Hatıraların bazıları yayınlandıktan sonra, hatıra sahipleriyle hatıralarda adı geçenler arasında karşılıklı tartışmalar ve hatta mahkeme sürecine varan suçlamalar yaşanmıştır. Bu tartışmalardan birisi, 1941 yılında Yeni Sabah'ta Cevat Abbas Gürer'in anılarının yayınlanmasıyla başlamıştır. Anılarda adı geçen ve özellikle Musul'un kaybedildiği dönem ile Büyük Taarruz'un hazırlıklarının yapıldığı döneme ilişkin Gürer tarafından suçlamalar yöneltilen Ali İhsan Sabis, çok geçmeden Gürer'e yine basın yoluyla cevaplar vermiştir. Büyüyen tartışmaya, bu kez Sabis tarafından suçlanan Halit Akmansü de katılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği ve dış politikada Türkiye açısından hassas günlerin yaşanmakta olduğu bir dönemde yaşanan bu gibi tartışmalar, devleti yönetenler tarafından da hoş karşılanmamış ve dönemin basını, bu tür neşriyatın yapılmaması konusunda uyarılmıştır. Bunun üzerine tarafların yazıları artık yayınlanmamıştır. Fakat 1950'li yıllarda Sabis ve Akmansü'nün yayınlanan anılarıyla, konu tekrar gündeme gelmiştir.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, (eas@kho.msu.edu.tr), (Orcid: 000-0003-1307-9099).

Makalede, yukarıda adı geçen yakın tarihin üç önemli tanığı arasında, dönemin basınına yansıyan tartışmalar ve sonrasında yazılmış olan anılardaki tarafların görüşlerine yer verilmiş, ayrıca arşiv kaynakları ve dönemin diğer tanıklıkları yardımıyla, konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Milli Mücadele, Musul, Ali İhsan Sabis, Cevat Abbas Gürer, Halit Akmansü

A Discussion by Press on the Loss of Mosul and Before The Great Offensive: Cevat Abbas Gurer - Ali İhsan Sabis and Ali İhsan Sabis - Halit Akmansu Polemics

Abstract

The memoirs, which were authored especially in the first years of the Republican Era, of military staff of different ranks and certain civilian personnel fighting in the Battle of Tripoli, Balkan Wars, World War I and Turkish War of Independence were published on both newspapers of the era in the form of article series and in the form of books.

Following publication of some such memoirs, there were quarrels and even claims requiring judicial processes between those authoring their memoirs and those included in these memoirs. One of these polemics started by publication of the memoirs of Cevat Abbas Gürer in the daily Yeni Sabah in 1941. Ali İhsan Sabis who was mentioned in the memoirs and accused by Mr. Gürer for the times when Mosul fell and preparations of the Great Offensive did not lose much time to respond to Mr. Gürer by newspapers. Halit Akmansü, who was accused by Mr. Sabis, was also involved in this rising polemic. Such quarrels experienced in a period in which the World War II continued and Turkey underwent sensitive times in terms of foreign policy were not welcomed by the statesmen and the press was warned not to publish such content. Thereon, the columns of the relevant columnists were not published. However, the topic came to the fore again by memoirs of Mr. Sabis and Mr. Akmansü published in 1950s. In this article, the polemics reflected in the press among three abovementioned key witnesses of the said area and opinions of them displayed in their memoirs were quoted and the topic was assessed from a general perspective thanks to archive records and assistance of other witnesses of the era.

Keywords: Great Offensive,, Turkish War of National Independence, Mosul, Ali İhsan Sabis, Cevat Abbas Gürer, Halit Akmansü

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın şiddetli bir şekilde devam ettiği 1941 yılının Ocak ayında *Yeni Sabah*'ta aralıklı olarak yayınlanmaya başlanan ve Mayıs ayında önce Ali İhsan Sabis ve sonrasında da Halit Akmansü'nün devreye girmesiyle basın yoluyla tartışmaya dönüşen anıların sahibi Cevat Abbas Gürer, 1887 yılında Niş kentinde doğmuştur. Manastır Askerî İdadisi'ni bitirdikten sonra, 1905 yılında Manastır Mekteb-i Harbiyesi'ne girmiş ve bu okulu 1908 yılında tamamlayarak orduya katılmıştır. Trablusgarp Savaşı'nda Selanik Körfezi'nin muhafazasında görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda 16 Nisan 1915'te Gelibolu'ya gönderilmiştir. Çanakkale Savaşları sırasında 16. Kolordu Komutanı Atatürk'ün yaverliğine tayin edilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa'nın görev yaptığı her cephede onunla beraber bulunmuştur.

Yıldırım Ordular Grubu'nun lağvı üzerine Harbiye Nezareti emrine verilen Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiştir. 9. Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olarak 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Bolu milletvekili olarak görev yapmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde Yozgat bölgesindeki ayaklanmanın bastırılmasında aldığı görevi müteakip, Ekim 1920- Temmuz 1921 arasında Mustafa Kemal Paşa tarafından Bulgaristan'a özel görevle gönderilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dönemlerde yeniden Bolu milletvekili seçilerek yasama görevini 1939'a kadar sürdürmüştür. Gürer, 1943 yılında Yalova'da vefat etmiştir.¹

Tartışmanın bir diğer tarafı Ali İhsan Sabis, 1882'de İstanbul'da Cihangir semtinde doğmuştur. Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi ve Halıcıoğlu Topçu İdadi Mektebi'nden sonra gittiği Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'dan (Topçu Harbiyesi) 1901 yılında topçu mülazım-ı sânis olarak (Topçu teğmeni) mezun olmuştur. 1904 yılında Erkânıharbiye Mektebi'ndeki eğitimini tamamlayarak Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Erzincan'daki 4. Ordu'ya atanmıştır. Balkan Savaşları'nda Çatalca-Şarköy Muharebelerinde bulunduktan

¹ Turgut Gürer (der.), *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2006, s. 113-114.

sonra, 1914 yılı Ocak ayında Harbiye Nâzırı Enver Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şube müdürlüğüne getirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde 3. Ordu'ya bağlı kolordularda görev almış, Ocak 1916'da 6. Ordu'ya bağlı 13. Kolordu komutanlığı görevine getirilmiştir. Irak Cephesinde meydana gelen Sâbis Muharebesinde kazandığı zaferden dolayı kendisine bir gümüş liyakat ve imtiyaz madalyası ile bir altın liyakat madalyası verilmiştir. Hemedan'ı zapt etmesi üzerine 1917'de "mirliva" rütbesine terfi ettirilmiştir. Savaşın sonuna doğru, Haziran 1918'de 6. Ordu komutanlığı görevine getirilmiş ve savaş sonuna kadar bu görevde kalmıştır.²

Ali İhsan Paşa, savaş sonunda İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiş, bir süre sonra sürgünden firar ederek Anadolu'ya geçmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanıldığı ve artık Yunanlılara karşı nihai taarruza hazırlanıldığı dönemde Mustafa Kemal Paşa tarafından 1. Ordu komutanlığı görevine getirilmiştir. Kısa bir süre sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile yaşamış olduğu anlaşmazlık sonucu görevden alınan Ali İhsan Paşa, emekliye sevk edilmiştir. 1950 seçimlerinde Afyon milletvekili olarak Meclis'e giren Sabis, 1957 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Tartışmaya sonradan katılan Halit Akmansü, 1884 yılında Kastamonu'nun Daday ilçesinin Kelebek Köyü'nde doğmuştur. Kastamonu Askerî Rüştîyesi ve Bursa Işıklar Askerî İdadisi 'ne devam ettikten sonra, 1903 yılında girmiş olduğu Mekteb-i Harbiye'yi 1906 yılında sınıf ikincisi olarak tamamlamıştır. 1909'da Erkânıharbiye Mektebi'nden Yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra Şam'da bulunan 5. Ordu emrine atanmıştır. Burada çeşitli ayaklanmaların bastırılmasında görev aldıktan sonra Bağdat'taki 13. Kolordu ile Şam'daki 8. Kolordu'da bulunmuştur.³

Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal Harekâtı'na katılmış, Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Komutanlığı'na atanmıştır. Savaş süresince bölgedeki çeşitli muharebelerde görev aldıktan sonra, savaşın sonuna doğru 6 Ekim

² Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, C.1, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 6-8; Zekeriya Türkmen, "Ali İhsan Sabis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, 2008, s. 346-348.

³ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, C. I, Halk Matbaası, İstanbul, 1954, s. 16-21.

1918'de 6. Ordu'da görevlendirilmiş, Mondros sonrasında bu ordunun lağvedilmesi ve 13. Kolordu'ya dönüştürülmesiyle, kolordu kurmay başkanı olarak görevlendirilmiştir.

Millî Mücadele Dönemi'nde 3. ve 5. Kafkas Tümen komutanlıkları ile 1. Ordu kurmay başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Birinci ve İkinci Meclis'te, Kastamonu milletvekili olarak yer almıştır. 1929'da askerlikten emekliye ayrılan Akmansü, 1953 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁴

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde, genelde Irak Cephesi ve özelde Musul üzerinden yapılan tartışmalar ile Millî Mücadele'de Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde Batı Cephesi'nde yaşananları içeren tartışmanın taraflarının öz geçmişleri hakkında yukarıda verilen kısa bilgiden sonra aşağıda, tartışmanın başlangıcı ve gelişiminin ayrıntıları aktarılmıştır. Aktarım yapılırken, tartışmada geçen konuları ayrı ayrı ele almaktan ziyade, kronolojik bütünlüğü bozmama adına, "bir tarafın gazetede çıkan yazısı" ve söz konusu yazılara "karşı tarafın cevabı" şeklinde bir aktarım metodu takip edilmiştir.

1. Cevat Abbas Gürer'in Anılarını Yayınlaması

Atatürk'ün vefatından yaklaşık bir ay sonra, *Son Posta* gazetesi muhabirlerinden Sabih Alaçam, Cevat Abbas Gürer'i Derince'deki evinde ziyaret etmiş ve kendisine, Atatürk'e dair anılarıyla ilgili mülakatta bulunma isteğini bildirmiştir. Mülakat sonucunda Gürer'in anlattıkları, 12 Aralık 1938'den itibaren, *Atatürk'le 24 Sene* başlığı altında yayınlanmıştır.⁵ Anılar; Temmuz 1915'ten Çanakkale Cephesi'nde gerçekleşen Anafartalar Muharebelerinin hemen öncesinden başlamakta, Atatürk'ün manevi kızı olan Ülkü, annesi Zübeyde Hanım, Mondros sonrası İstanbul'a ilk geliş ve bir ticaret anısı ile bitmektedir.⁶

Gürer, bu mülakattan kısa bir süre sonra, 1939 yılı içerisinde kendisi bir anı kitabı yayınlamıştır. *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak* adıyla basılan kitabın basılma nedenini Gürer, "Üzerinden çok

⁴ *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1989, s. 251-252.

⁵ "Atatürk'le 24 Sene", *Son Posta*, 12 Aralık 1938.

⁶ Anılar, *Son Posta*'nın 13, 14, 15, 17, 20,21 Aralık 1938 tarihli nüshalarında yayınlanmıştır.

yıllar geçmiş, tarihe mal olmuş birkaç vaka ile Atatürk'ün askerî dehasının, ne müşkül şartlar içinde meydana çıktığını, Türk Ordusu'nun O'na derin bir inanla neden bağlandığını, Türk Ordusu'nun büyük kuvvetler karşısında küçük kuvvetlerle nasıl başarılı olduğunu, Atatürk ile İnönü'nün ilk tanışmalarının nasıl olduğunu aktarmak" olarak, kitabın önsözünde açıklamıştır.⁷

Eser, Çanakkale Cephesi'nde, 27 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar'da *Kayacak Ağıl Muharebelerinin* anlatımıyla başlamaktadır. Cephenin son günleri, Albay M. Kemal'in İngilizlere karşı ısrarla taarruz istemesi ve Sanders ile bu konuda ters düşmeleri sonucunda M. Kemal'in bölgeden ayrılması ve bir süre sonra da İngilizlerin geri çekilmesine değinildikten sonra, M. Kemal'in Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetlerine geçilmektedir. Eserde daha çok yer kaplayan anlatım da zaten bu bölgedeki muharebelerdir. Bu anlatımdan sonra, daha çok çocuklara yönelik basit bir anlatımla Atatürk'ün hayatını özetleyen Gürer, kitabın son bölümüne, Sabih Alaçam ile yapmış olduğu yukarıda belirtilen mülakatı da eklemiştir.⁸

Cevad Abbas, Ocak 1941'den itibaren hatıralarını basın yoluyla da okuyucuya ulaştırmayı hedeflemiştir. Bunun için seçmiş olduğu gazete, *Yeni Sabah*'tır. İlk yazısı 22 Ocak 1941'de *Atatürk'ün Hayatından Yazılmamış Menkıbeler* üst başlığında yayınlanmıştır. Mayıs 1941'e kadar çeşitli tarihlerde, fakat üst başlıkta "menkıbe" yerine "hatıra" şeklinde küçük bir değişikliklerle on üç parça hâlinde anıları yayınlanmaya devam etmiştir.⁹

2. Gürer - Sabis Polemiğinin Başlaması

Anılar, aynı gazetede 16 Mayıs 1941 tarihinden itibaren bu kez yazı dizisi şeklinde, *19 Mayıs'tan Evvel* başlığı altında, sekiz parça hâlinde yayınlanmaya başlamıştır. 1. Dünya Savaşı'nın son yılında, Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Komutanlığı döneminden başlayan ve muhtemelen Samsun'a çıkışa kadar devam eden sürecin aktarılması planlanan yazı dizisinin

⁷ Cevat Abbas Gürer, *Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, Halk Matbaası, İstanbul, 1939, s. 1-2.

⁸ Mülakatın ardından kitabın son iki bölümü, Nuri Conker ve Ömer Halis Bıyıktaş'a ait anılara ayrılmıştır.

⁹ *Yeni Sabah*'taki bu on üç yazının yayımlandığı nüshalar, 26 Ocak, 9-14-20-23 Şubat, 2-10-16-23-28 Mart, 4-6-10 Nisan tarihlerindedir.

22 Mayıs'ta neşredilen kısmının son bölümüne kısa bir tezkip yazısı eklenmiştir.¹⁰

Söz konusu tezkip yazısını gönderen kişi, yukarıda da belirtildiği üzere, 1. Dünya Savaşı'nın son günlerinde 6. Ordu Komutanlığı'na getirilen Ali İhsan (SABİS) Paşa'dır. Gürer ile polemğin yaşandığı dönemde Sabis, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde, o dönem devam eden II. Dünya Savaşı ile ilgili -emekli bir general olarak- askerî açıdan değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹¹

Gürer'in yazı dizisinde, Sabis'in tepkisini çeken bölüm, yazı dizisinin 19 Mayıs tarihli kısmıdır. Burada Gürer, 1. Dünya Savaşı'nın son bir ayında, Suriye-Filistin Cephesi'nde Yıldırım Orduları'nın çekiliş sürecini, bugün de bilindiği şekliyle aktarmaktadır. Buna göre; Yıldırım Ordularını oluşturan üç ordudan 4. ve 8. Ordular lağvedilmiş, Halep'e çekilen ve Mustafa Kemal Paşa tarafından komuta edilen 7. Ordu burada tekrar tertiplenmiş, Adana havalisindeki 2. Ordu ile birlikte Yıldırım Ordularının yeni yapılanmasını oluşturmuştur. Halep'te sadece İngilizlerle değil, yerel Arap güçleriyle de yapılan sokak çarpışmalarından sonra 7. Ordu, düzenli olarak Katma'ya kadar çekilebilmiştir. Buradaki İngiliz taarruzu püskürtülmüş ve o sırada imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında, İskenderun ve Antakya havalisinin elde kalması sağlanabilmiştir.

Mütarekeden bir gün sonra da M. Kemal Paşa, ateşkes nedeniyle Osmanlı ordusundaki Alman komutanların ülkeden ayrılması gereği, Liman Von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na getirilmiştir. Katma'dan Adana'ya gelen M. Kemal Paşa, buradan İstanbul'a (Vahdettin diyor) çekmiş olduğu telgrafla, A. İzzet Paşa kabinesiyle ilgili düşüncelerini yazmış, Mondros'un özellikle 16. maddesine eldeki iki orduyu kurban vermemek için kendisine gelen emir ve uyarılara aldırılmayarak Suriye sınırını tespite girişmiştir. Buna göre sınırı, Lazkiye kuzeyinden Hani Şeyhun

¹⁰ Cevat Abbas Gürer, "19 Mayıs'tan Evvel", *Yeni Sabah*, 16-22 Mayıs 1941. Yazı dizisi, 23 ve 24 Mayıs'ta iki günlük aradan sonra 25 Mayıs'taki sekizinci yazıyla sona ermiştir. Sona ermesinde Sabis ile yaşanan polemğin etkili olduğu söylenebilir.

¹¹ II. Dünya Savaşı süresince sadece Sabis değil, başka emekli askerler de (Örneğin H. Hüsnü Emir Erkilet) çeşitli gazetelerde savaşın gidişatına yönelik yorumlarda bulunmaktadır. Diğer taraftan, *Tasvir-i Efkâr*'ı yayınlayan ve başyazarlığını yapan Velid Ebuzziya, Sabis'in Malta'dan esaret arkadaşıdır. Sabis'in anılarına göre Velid Bey, daha Milli Mücadele döneminde, Sabis Malta'dan Anadolu'ya geçtiğinde, Malta'da iken kendisinden duymuş olduğu savaş anılarını gazetesinde çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Bkz. Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 114.

güneyinden ve Halep'in 80 km. güneyinde bulunan Mamuretünnuman'dan doğuya uzanan bir hat olarak tespit etmiştir.

Gürer, yukarıdaki anlatımdan sonra, Musul civarında bulunan Ali İhsan (SABİS) Paşa komutasındaki 6. Ordu ile ilgili de şunları yazmıştır:

"(...)Bu münasebetle, emri altında bulunmayan, fakat muhabere irtibatı muhafaza edilen ve mütareke akdi hengâmında (ateşkes imzalandığı sırada) Musul'un epeyce cenubunda ordusuyla müdafaada kalmış bulunan 6. Ordu kumandanı Ali İhsan Paşa'yı da düşmanın yapabileceği tehlikeli bir hareketle ordusunun müşkül vaziyete düşeceğini ikazda da gecikmedi. Yıldırım Orduları grubu kıtaatının bulunduğu İskenderun'u işgale gelen Fransız donanmasına, topçu ateşiyle mukabele edileceği (karşılık verileceği) Atatürk tarafından bildirildi. Bunun üzerine düşman bu limanı işgalden sarfi nazar ettiği (vazgeçtiği) halde; Atatürk'ün tahmini gibi mütareke hükümlerine riayetkâr kalarak silâh çatmış bulunan 6. Ordu'ya baskın yapan düşman, Musul üzerine yürümüş ve şimaline (kuzeyine) geçmişti. Ordu kumandanını da esir ederek Malta'ya kadar götürmüşlerdi.(...)"¹²

Sabis'in yukarıdaki anlatıma iki noktadan itirazı vardır. Bu itirazları, göndermiş olduğu tekzipte şöyle belirtmektedir:

" Yeni Sabah Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğüne

Gazetenizin 19 Mayıs 1941 tarihli nüshanızın üçüncü sayfasının altıncı sütununda "19 Mayısın Evvel" başlıklı yazı içerisinde altıncı orduya ve şahsıma ait yazılmış olan iki hatıradaki muharririnin yanıldığını gördüğümden tashihine mecburiyet hâsıl oldu.

Bu tashihin aynen neşrini rica ederim:

- 1- Halepteki yedinci ordu kumandanı Musuldaki altıncı orduya hiçbir ikazda bulunmamıştır. Aramızdaki hususi muhabereyi ben açmıştım ve başka meselelere dairdi.
- 2- Mütareke akdi zamanında Musul bizim elimizde idi. Musulu düşman muharebe ile zaptetmedi. Halep düşman işgaline geçmiş idi. İngilizler bize hiçbir baskın yapmamışlardı ve ben de orada esir olmadım. Mütarekeden sonra daha dört ay altıncı orduya kumanda ederek Şark vilayetlerinin İngilizler tarafından işgaline mani oldum. Orduları lağvedilen diğer kumandanlar kâmilten İstanbul'a dönmüşlerdi. Nihayet benim ordum da lağvedilerek İstanbul'a çağrıldım. 1919 senesi Mart

¹² Gürer, "19 Mayısın Evvel", *Yeni Sabah*, 19 Mayıs 1941.

iptidasında İstanbul'a gelince Haydarpaşa İstasyonunda İngiliz polisi beni tutarak Musul cephesinde kendilerine kafa tuttuğumdan dolayı Maltaya sürdü. O zaman İttihat ve Terakki kabinesi erkânı da yakalanarak Bekirağa bölüğüne konmuşlardı. Onlar da benim arkamdan Maltaya sevk olundular.

Eski Altıncı Ordu Kumandanı

Emekli General

Ali İhsan Sabis"¹³

Gürer'in 22 Mayıs'taki tekzibe karşı cevabı 26 Mayıs tarihli gazetede gelmiştir. Cevap hem ayrıntılı hem de suçlayıcıdır. Gürer, Sabis'in iddialarıyla yazısını karşılaştırdığını ve Sabis'in iddia ettiği gibi "tashi" gerektiren bir durum bulamadığını belirtirken, Sabis'in Atatürk ile muhaberatının ayrıntısına girmedigini eklemiştir.

Kendisinin, 6.Ordu'nun komutanının emrinde kalmış olan Musul'un, "baskın tarzında olsun veya gülererek, kollarını sallayarak olsun velhasıl nasıl olursa olsun" düşman işgaline uğradığını söylediğini, buna karşın İskenderun'u işgale çalışan düşman savaş gemilerine karşı Atatürk'ün ateşle karşılık verilmesi emir ve tedbiriyle vatan toprağını işgal ettirmedigini yazdığını belirtmiştir. "Emekli general" ise Musul'un baskın tarzında düşmediğini söylerken, nasıl düştüğünü açıklamamıştır. Doğu illerini müdafaa gibi bir hizmetle meşgul olduğunu söyleyerek Musul konusunu kapatmaktadır. Gürer'e göre Sabis'in Musul'un önemini daha Harbiye sıralarında iken biliyor olması muhtemeldir. Buna rağmen, Atatürk'ün İskenderun'da yaptığını yapmamış ve Musul için kendini feda etmemiştir.¹⁴

Esaret konusunda ise esaret şekli olarak İstanbul Hükümeti'nin daveti üzerine ve hür olarak Haydarpaşa'ya geldiğini ve orada tevkif edildiğini söylediğini, hâlbuki bunun doğru olmadığını söyleyen Gürer'e göre Sabis'in esaret şekli şöyledir: " (...) Emekli general kendi hayatının muhafazası mülahaza ve mütaleesiyle mütefildularının bir zabitanın ve bir mangasının himaye ve nezaretinde Haydarpaşa'ya kadar getirilmiş ve orada kendisine meokuf olduğu bildirilmiştir." Bu açıklamadan sonra Gürer, şu soruyu sormuştur:

¹³ "General Ali İhsan Sabis'in Bir Tavzihi", *Yeni Sabah*, 22 Mayıs 1941. Ayrıca bkz. Ali İhsan Sabis, "Eski Bolu Mebusu Cevat Abbas'a Cevap" *Tasvir-i Efkâr*, 20 Mayıs 1941.

¹⁴ Gürer, "General Ali İhsan Sabis'e Cevabım", *Yeni Sabah*, 26 Mayıs 1941.

“Müteliflere buyurdıkları gibi kafa tutmuş olsalardı, acaba mevkilerinde 4 ay kalabilirler miydi?”¹⁵

Atatürk ile olan ve Sabis’in “başka meselelere dair” olduğunu iddia ettiği muhaberatın bir ev, apartman kiralama ya da bir çiftlik satın alma gibi şeyler olamayacağını ifade eden Gürer’e göre, ikisi arasında zaten bu derece bir dostluk yoktur. Komşu orduların irtibatlarını temin vazifesiyle mükellef olduklarını, düşman harekâtının ve kendi ordularının vaziyet ve vazifelerini her gün birbirlerine bildirmek mecburiyetinde bulunmaları gerektiğini vurgulayan Gürer’e göre, Atatürk’ün komşusu bulunan 6.Ordu’yu, -Sabis “ikaz” sözcüğünü kabul etmediğine göre- “tenvir” ettiği muhakkaktır.¹⁶

Gürer, Musul ile ilgili bu açıklamalardan sonra, konuyu Milli Mücadele dönemine getirerek Sabis’e yönelik eski bir tartışmanın da adeta fitilini ateşlemiştir. Ona göre açıklamaları, “Emekli general neden Malta esaretinden kurtarıldıktan sonra [kaçtıktan sonra değil] *garp cephesinde ordu kumandanlığıyla taltif olunmuştur?*” itirazını doğurabilir. Buna verilecek cevap, gerek Atatürk’ün gerekse İnönü’nün, bir kıymet taşınması muhtemel tüm vatandaşlardan yararlanmayı kendilerine bir milli görev bilmiş olmalarıdır. Bu nedenle Sabis, bu orduda önemli bir görev alabilmiştir. Fakat çok geçmeden düşman karşısında büyük tehlikeler doğuracak hareketiyle İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmiş, mahkemenin hükmünden Atatürk sayesinde kurtulup bugünkü hayatını muhafaza edebilmiştir.¹⁷

Sabis, 28 Mayıs’ta vermiş olduğu cevabi yazıda, 22 Mayıs’ta *Yeni Sabah*’ta kısa bir tezkip yayınlamış olduğunu, esas ayrıntılı cevabı 23 Mayıs’ta başka bir gazetede, *Tasvir-i Efkâr*’da verdiğini, bu cevabı görmüş olsa Gürer’in 26 Mayıs’ta vermiş olduğu cevaptan utanacağını belirtmiştir.¹⁸

Gürer’in kendisini İngilizlerle uyuşmuş gibi gösterdiğini, hâlbuki Mütareke’den dört ay sonra İstanbul’a gelen Mareşal Allenby’nin İstanbul Hükûmeti’ne vermiş olduğu ultiatomun ilk iki maddesinde, kendisinin 6. Ordu komutanlığı görevine son verilip İstanbul’a getirilmesi ve ordusunun da lağvedilmesi ibaresinin bulunduğu dikkat çekmektedir. Sabis’e göre

¹⁵ A.g.m.

¹⁶ Yakın bölgeyi savunan iki ordu komutanı olarak, Gürer’in “tenvir” olarak nitelendirdiği Mustafa Kemal Paşa - Ali İhsan Paşa yazışmaların örneği için bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 28, Haziran 1959, Vesika no: 717 ve 722.

¹⁷ Gürer, “General Ali İhsan Sabis’e Cevabım”, *Yeni Sabah*, 26 Mayıs 1941.

¹⁸ *Yeni Sabah*, 28 Mayıs 1941.

bunun nedeni, bu talepten iki ay kadar önce, doğu illerini karıştırmaya çalışan Kiling adlı İngiliz yarbayını yakalatarak bir gün hapsedirmiş olmasıdır. Bu nedenle İngilizlerle uyuşacak adam kendisi değildir.

Mütarekeden sonra Musul'un "icabı kadar" muhafaza edildiğini ve "deoletin yeniden harbe girmek zaruretinde kalacağı son hadde kadar mukavemet gösterildiği"ni savunan Sabis, şöyle devam etmiştir: "(...) Bizim tarihimizdeki Musul müzakereleri ve itilafnamesi de muharebe ile zaptedilmemiş ve fetih hakkı olmayan ve ancak mütarekenin "sevokulceş noktalarını İngilizlerin işgal edebileceği" tarzından bulunan bir maddesine dayanarak işgal edilmiş Musul'un o zaman altıncı ordu tarafından ihdas edilmiş vaziyet ve gösterilmiş olan mukavemet üzerine yapıldığı aklı erenlerce malumdur. Boğazlarla İstanbul ve Adana dahi bu madde üzerine Musul'dan sonra işgal edilmiştir. O zaman acaba neden silahla mukabele olunmamıştır?"¹⁹

Gürer'in yazısındaki İskenderun savunması vurgusuna atıf yapan Sabis, İskenderun önüne gelen birkaç Fransız gemisine verilen cevaptan daha şiddetlilerini, kendilerinin Musul'da, iki tarafın da askerleri karşı karşıya süngü takmış hâlde dururken birkaç kez verdiklerini iddia etmiştir.

Ordular arasında, sadece başkumandanlık makamına verilen "harp raporları"nın birer suretinin, bilgilendirme amaçlı olarak teatisinin yapıldığını, harp raporlarında mücavir ordu kumandanlarını ne "tenvir" ne de "ikaz"ın yerinin olduğunu vurgulayan Sabis, 7. Ordu komutanının kişisel işleriyle uğraşan ve cephede bir bölüğe dahi kumanda etmeyen bir yaver yüzbaşının bunu takdir edemeyeceğini söyleyerek Gürer'e ağır bir hücumda bulunmuştur.

Sabis'in İstiklal Mahkemesi konusundaki cevabı ise mahkemenin kendisini çağırmadığı ve kendisine bir tek soru sormayı bile gereksiz gördüğü yönündedir. Akşehir'e gönderilen mahkeme, kendisi aleyhindeki iddiaları incelemiş ve kendisiyle ilgili incelenecek hiçbir konu bulunmadığına ve gerekiyorsa Divan-ı Harp tarafından meseleye bakılabileceğine karar vermiş ve "celadet" göstererek Ankara'ya dönmüştür.²⁰ Kendisini

¹⁹ A.g.m.

²⁰ Sabis daha sonra yazacağı anılarında, mahkeme heyetinin Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey, Kütahya mebusu Cevdet (Barlas) Bey ve Elaziz mebusu Hüseyin (Gökçelik) Bey'den meydana geldiğini belirtecektir. Bkz. Sabis, C.6, s. 65. Mahkeme üyelerinden Kılıç Ali de İsmet Paşa tarafından kendilerine verilen ve Ali İhsan Paşa'ya yönelik hazırlanmış olan dosyada, ordu kumandanının suçlanmasını gerektirecek

mahkûm etmek için bu şekilde bir sonuç alınamayınca yedi-sekiz ay sonra evrak Divan-ı Harbe gönderilmiş, burada kendisine ait iddiaların ispatsız olduğuna karar verilmiş, sadece konuyla ilgili bir tahrirat yazmadığı için kendisine “tekdir” verilmiştir. Sonuçta, kendisine “iktidarsızlık” isnadıyla sicil verilmiş ve emekliye sevk olunmuştur. Sabis, tüm bunların şahidi olarak Başvekil Hüseyin Rauf Bey ile General Kazım'ı (Özalp) göstererek yazısını bitirmiştir.²¹

Gürer buna da uzun bir cevapla karşılık vermiştir. İki ayrı günde yayınlanan cevapta Gürer, tahmin edileceği gibi Sabis'in cevabında doğrudan kendisine yöneltilen “*ordu komutanının kişisel işleriyle uğraşan ve cephede bir bölüğe dahi kumanda etmeyen bir yaver yüzbaşı*” ithamına takılmıştır. Bu nedenle ilkin “yaver” sözcüğünün çeşitli dillerdeki karşılıklarını vererek yazısına başlamıştır. Buna göre tüm dillerde harp yaveri, büyük komutanın mahremi ve yardımcısıdır. Bu nedenle, ordular arası tüm ilişkileri ve haberleşmeyi bilmesi doğaldır.²² Gürer'e göre, her ne kadar Sabis kendisinin cephede, ateş hattında bir kıta kumandanlığı yapmadığını iddia etmiş olsa da kendisi, eski Sırp ve Bulgar hudutlarından başlayarak Makedonya bölgesindeki harplerde kıta başında yetişmiş ve ordu içinde birçok talebe yetiştirmiştir. Atatürk de kendisini bu göreve çeşitli imtihan ve tecrübelerden sonra getirmiştir.

Gürer daha sonra, *İstiklal Mahkemesi* ve *Divan-ı Harp* konusuna girerek, Sabis'in hayatının kurtulma nedeninin, kendisinin anlattığı gibi olmadığını vurgulamıştır. Konunun o dönemde TBMM'de bir gizli oturumda görüşüldüğünü belirten Gürer, zamanı gelip de bu oturumun zabıtları yayınlandığında, Sabis'in hâlâ sağ olmasını dilemektedir. Çünkü o zaman hayatını kime borçlu olduğunu görecektir ve utanacaktır.

Gürer böyle söylemekle birlikte, TBMM Gizli Celse Zabıtları incelendiğinde, Ali İhsan Paşa konusunun Meclis gizli oturumunda görüşüldüğü tek oturumun, 18 Haziran 1922 tarihli gizli oturum olduğu görülmektedir. Söz konusu oturumda, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın cepheden dönmesi nedeniyle altı milletvekili tarafından, cephenin son durumuna ve Ali İhsan Paşa'nın hangi sebepten ötürü emir komutadan çıkarıldığına dair

hiçbir unsura rastlamadığını yazacaktır. Bkz. Hulusi Turgut (Der.), *Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 387-389.

²¹ A.g.m.

²² Gürer, “Emekli General Ali İhsan'a Son Cevabım-1”, *Yeni Sabah*, 4 Haziran 1941.

bir takrir verilmiştir. Milletvekilleri arasında, Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması ile o dönem ortaya atılan, "ordunun taarruz etme gücünde olmadığı" iddiaları arasında bir bağlantı olduğu zannı vardır. Kazım Paşa konuyla ilgili olarak, "Ali İhsan Paşa zaptı rapta muhalif harekette bulunduğu için cephe kumandanı kendisinden Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine şikâyet etmiştir. Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti de Başkumandana yazmıştır. Başkumandan Paşa da vazifesi başında devamı memuriyetini gayri caiz görerek emir ve kumandanı çıkarılmasını bildirmiştir. Evrakının da usulü dairesinde tanzimi ile muamele kanuniyenin takibini emretmişti. Evrak cephede ihzar edildi ve Erkânı Harbiye Umumiyeye gönderildi. Oraca emir ve kumandaya ait cihetleri tetkik edildikten sonra Müdafai Milliyeye verilecek ve orada muhakeme dairesinde tetkikat yapıldıktan sonra muamele usulü dairesinde cereyan edecektir. Bu meselenin heyeti umumiyesi ve şekli kanunîsi budur. Bunun teferruatına dair şimdiden Meclisi Âliye malumat arz etmek lüzumu yoktur zannedirim." şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama dışında, Gürer'in iddia ettiği gibi Sabis'in "hayatını[n] kime borçlu olduğunu görece[ği] ve utanaca[ğı]" bir görüşme, açıklama vb. olmamıştır.²³

Ertesi gün yazının devamında Gürer, İstiklal Mahkemeleri'nin kanun haricinde ve vicdani kanaatlere aykırı olarak hiçbir zaman hareket etmediğini savunmuş, mahkemenin Sabis'i mahkûm etmeme nedeni olarak da şunu göstermiştir: "Evet emekli general. Mahkeme sizi mahkûm etmedi. Çünkü tecziyenizle tekevvin etmiş millî kuvvet ve kudretin zaafa uğradığı ümidini düşmanlara vermek istemedi."²⁴

Gürer'in Sabis'e yönelik iddialarına bir dayanağı da Atatürk'ün *Nutuk* adlı eseri olmuştur. Buna göre, *Nutuk*'un bir bölümünde Atatürk, Sabis ile ilgili ağır denebilecek eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilerini güçlendirecek bir kanıt olarak, Millî Mücadele döneminde Sabis'in kurmay başkanlığını yapmış olan Kaimmakam Halit (Akmansü) Bey'in Batı Cephesi kumandanlığına vermiş olduğu 20 Kânunusani 1338 (20 Ocak 1922) tarihli raporundan alıntılar yapmıştır. Gürer, yazısında hem Atatürk'ün konuya dair değerlendirmelerini hem de Akmansü'nün söz konusu raporunu vermiştir.²⁵

²³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, 57. Oturum, 22 Haziran 1922, s. 484-486.

²⁴ Gürer, "Emekli General Ali İhsan'a Son Cevabım-2", *Yeni Sabah*, 5 Haziran 1941.

²⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1927, s. 408-411. Söz konusu raporda Halil Bey, " (...) Kumandanım Ali İhsan Paşa hazretlerinin geldiği gündün beri madun kumandanların izzetinesini ve

Gürer, yazısında yine Halit Bey'in yukarıda belirtilen raporuna dayanarak, Sabis'e yönelik bir suçlamada daha bulunmaktadır. Buna göre, esareti sırasında Sabis, kendisini esir edenlerden yani İngilizlerden manda talep etmeyi çevresine telkin etmiş ve dahası Damat Ferit'ten af talebinde bulunmuştur. Sabis bunları yaparken Anadolu'da Atatürk önderliğinde başlayan mücadele başarılı olmuş ve bu başarının ilk ödülünü Sabis, Malta esaretinden kurtarılarak görmüştür. Devamında da 1. Dünya Savaşı'ndaki hareketi dikkate alınmayarak kendisine ordu komutanlığı verilmiştir. Fakat göreve başladıktan sonra yapmış olduğu "askeri komplo", onu mahkemelere düşürmüştür.

Gürer ayrıca, Sabis'in iddia ettiği gibi o dönemde Hüseyin Rauf Bey'in Başvekil olmadığını, TBMM Reis Vekili olduğunu iddia etmiştir.

İki taraf arasındaki tartışmalar bu noktada iken, gazeteci İhsan Altay (Orhun) da tartışmaya dair bir yazı kaleme almıştır. İki taraf arasında o ana kadar yapılan tartışmayı özetlemekle işe başlayan Altay, tartışmada Gürer'in yanındadır. Altay'a göre, "(...) Ali İhsan Sabis'in bütün şiddetli arzularına rağmen hayatta birinci planda bir şahsiyet olmaması bir tesadüf eseri değildir. Formalist zihniyeti, başkalarını hiçe sayan tavır ve hareketleri, hakikatlerin hakkını vermekte gösterdiği kısırlık, onu zincirlemektedir."²⁶ Altay'ın dikkat çektiği bir başka husus ise, Sabis'in astlarının ve üstlerinin muhabbetini hiçbir zaman kazanamamış bir komutan olmasıdır.

Gürer'in son cevabına bir son cevap da iki ayrı gazetede, birkaç gün arayla Sabis'ten gelmiştir.²⁷ Sabis, "(...) evvelki hakikate muhalif, abuk sabuk laflara yeni ilaveler yapılmış olduğundan şu son tokmak darbesini indirmeye lüzum görüldü (...)" şeklinde, son cevabını veriş nedenini açıklamaktadır. Buna göre, Gürer'in Malta ile ilgili iddiaları, Malta'da 1919'un Nisan ve Mayıs aylarında, esir küçük rütbeli subaylar arasında konuşulan ve jurnalciler

şevki vazifesini kiracak muameleler yapması ve cereyan eden muhabberattan müstebân buyurulmuş olacağı veçhile cepheye karşı maduna hissettirecek derecede gayrimakul bir muhabbet kapısı açması, benlik kokusu hissedilen mütalâa yarışına girişmesi, kâinatın takdir ve hürmet ettiği cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini işrab eder bir hattıhareket takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve müteessir etti. Muamelâtım imkân nispetinde tadile çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim. (...)” şeklinde istifasının nedenlerini açıklamış ve ayrıca, Musul'un kaybına yönelik olarak Ali İhsan Paşa'nın kusurlarını sıralamıştır.

²⁶ İhsan Altay, "Bir Münakaşa Hakkında Düşünceler", *Yeni Sabah*, 9 Haziran 1941.

²⁷ Ali İhsan Sabis, "Mecburi ve Son Bir İzah", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1941; *Yeni Sabah*, 11 Haziran 1941.

tarafından uydurulan gülünç iddialardır. Üstelik bu iddialar, daha sonra *İstiklal Mahkemesi'*ne ve *Divan-ı Harb'e* iletilen iddialar arasına sokulmuş fakat her iki mahkemede de üzerinde durmaya değer görülmemiştir.

O dönemde Hüseyin Rauf Bey'in Başvekil olmadığı iddiasına da kendisinde bulunan bir belgeyle karşılık vermiştir. Söz konusu belge, kendisinin emekliye sevki hakkında Konya'da tebliğ edilen 5 Temmuz 1339 tarihli belgedir. Sabis'in "şifre" olarak adlandırdığı belgede, Hüseyin Rauf Bey'in imzası vardır.

Sabis, bundan sonra doğrudan Gürer'in kişiliğine yönelik olarak, "*Ordunun Cihan harbindeki hareketlerini, tekmil Cihan Harbini işret sofralarında ve şahsi ihtiyaçları temin ve tatmin ile geçirmiş bir şahsi yaver anlayamaz.*" şeklinde ve oldukça sert bir suçlamada bulunmuştur.²⁸

Buradan Musul konusuna gelen Sabis'in hedefinde bu kez, o dönemde Dicle Grubu'na kumanda eden ve onun tabiriyle "*sarhoşluktan başını kaldıramayan*" Kaimmakam İsmail Hakkı vardır.²⁹ İngilizler, İsmail Hakkı Bey'in emrindeki hafif mevcutlu kıtaları arkadan kesmişler, tüm muhabere hatlarını tahrip etmişlerdir. Bu durumda kendisinin Musul'dan ona emir vermesine olanak kalmamış ve İsmail Hakkı Bey, maiyetiyle birlikte esir düşmüştür. Bu olayın, Filistin ve Suriye'deki orduların darmadağın bir şekilde Halep'in kuzeyine çekildiği döneme rastladığına dikkat çekmiş, "*O tarafta olamayan işlerin, Musul tarafından olabileceğini zannetmek vukufsuzluğa*

²⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1941. Yeni Sabah'ta bu cümle, "*Bütün cihan harbini bazı karargâhlarda geçirmiş herhangi bir şahsi yaver anlayamaz.*" şeklindedir. Bkz. *Yeni Sabah*, 11 Haziran 1941. *Tasvir-i Efkâr*'daki açıkça yazılan ithamın, dört gün sonra Yeni Sabah'ta (.....) şeklinde verilmesinin nedeninin Sabis'in mi yoksa Yeni Sabah'ın mı bir tashihi olduğu anlaşılmamaktadır. Diğer taraftan, Sabis'in dört gün sonraki yazıda bazı eklemeler (Ali Şükrü olayı gibi) ve bazı düzeltmeler (1922 yerine 1923 yazması, İsmail Hakkı'nın ismini vermeden "piyade kaimmakamı" tabirini kullanması gibi) yaptığı düşünüldüğünde, bu şekilde bir değişikliğin de Sabis'in kaleminden çıkmış olması muhtemeldir.

²⁹ İsmail Hakkı Bey (1317-P.59), 1883 İstanbul doğumludur. 1899 tarihinde girdiği Harp Okulu'ndan 10 Ocak 1902 tarihinde teğmen olarak mezun olmuştur. 1910-1911 yılları arasında Fransız Ordusunda eğitim ve öğrenim görmüştür. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na katılmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında, 14. Fırka komutanı iken birliğiyle birlikte İngilizlere esir düşmüştür. 17 Eylül 1920 tarihinde Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştır. Bu dönemde, 11. Kafkas Tümen Komutanlığı ve Kars Müstahkem Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. Savaştan sonra Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir. 8 Nisan 1923 tarihinde Keşan Jandarma Bölgesi Müfettişi iken vefat etmiştir. Bkz. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1989, s. 168-170.

delalet eder." diyerek Gürer'in yer aldığı cepheye, dolaylı yoldan da Mustafa Kemal Paşa'ya tarizde bulunmuştur.

Gürer'in önceki yazısında raporunu kanıt olarak gösterdiği Akmansü hakkında da iddialara cevap veren Sabis, "ismi geçen jurnal sahibi" olarak nitelediği Akmansü'yü de itham etmiştir. Kurmay başkanlığını yaptığı sırada görevini yapmaması, içki ve uyku ile vakit geçirmesi nedeniyle kendisini birkaç kere şiddetle azarlamış ve cezalandırmıştır. Bunun üzerine istifa eden Akmansü, bu nedenle Nutuk'ta da geçen "jurnali" önce sözlü sonra yazılı olarak yapmıştır. Ayrıca Akmansü, Hilafetin kaldırılması sırasında da "*Halife bu memlekete lazımdır.*" diyerek hilafet lehinde oy kullanmıştır.³⁰

Sabis'in, Malta esaretine dair "kurtarıma" iddiasına da itirazı vardır. Ona göre bu, 16 kişi ile beraber, "kelle koltukta" yapılmış bir firardır. O dönemde, kendisinin bu firarı gerçekleştiremeyeceğini, İngiliz himayesiyle Kuşadası'na çıkarılmış olabileceğini sanan "kara yürekli" de az olmamıştır. Bu 16 kişinin bir kısmının sağ olduğunu (eski valilerden Sabit ve Necmi Beyler),³¹ olayın onlardan sorulabileceğini belirtmektedir. Kendisi Ankara'ya geldiğinde, kaçma hadisesi nedeniyle General Harrington'a, *Hakimiyet-i Milliye'* de acı bir cevap dahi neşretmiştir.³² Sabis son olarak Gürer'e, çizmeden yukarı söz ve dayanaklar yerine, milletvekilliğine ve Tayyare Cemiyeti'ne dair yaptığı hizmetlerle ilgili halkı aydınlatması tavsiyesinde bulunmuştur.

³⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1941.

³¹ Burada sözü edilenler, Sabit Sağroğlu ve Süleyman Necmi Selmen'dir. Sağroğlu, 1881 Kemah doğumludur. Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet fırkası kurucu üyesidir. II, VIII ve IX. dönem Erzincan, VI ve VII. Dönem Elazığ (Elaziz) milletvekilliklerinde bulunmuştur. 1960 yılında vefat etmiştir. Selmen, 1871 Bafra doğumludur. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda I. ve II. Dönem Canik (Samsun), Cumhuriyet Dönemi'nde de II, VI ve VII. Dönem Samsun milletvekilliğinde bulunmuştur. 1943 yılında vefat etmiştir. Bkz. *TBMM Albümü (1920-2010)*, Cilt 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 423 ve aynı eser C. 2, s. 559.

³² Dönemin İstanbul gazetelerinde, İngiliz Generali Harrington'un, Sabis'in Malta'dan kaçarak, vermiş olduğu şeref sözünü tutmadığına dair beyanını yayınlanmıştır. Bu konuyla ilgili anlarında şöyle demektedir: "(...) Esasen beni 1919'da Haydarpaşa'da yakalayarak Malta'ya sürmelerinin hangi namus ve şeref icabı olduğunu, hangi milletlerarası haklara dayandığını acı bir lisanla yazarak (*Hâkimiyet-i Milliye*) gazetesine "General Harrington'a cevap" başlıklı bir makale halinde gönderdim." Bkz. Sabis, a.g.e., s. 113-114. Ayrıca bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, "General Harrington'a Cevab", 11 Teşrinievvel 1337.

Fakat Gürer'in sonun sonu şeklinde bir cevabı daha vardır.³³ Bu arada, cevabı yayınlayan gazetelerden *Tasvir-i Efkâr* yöneticileri de tartışmanın uzamasından rahatsız olmuş olacaklar ki Gürer'in mektubunun başına şöyle bir açıklama koymuşlardır: "(...) Gazetemiz bu münakaşadan tamamen bitaraftır. Bu sıfatla da hükmü efkârı umumiyeye bırakarak serbest sütunlarını Matbuat Kanunu hükümleri mucibince muarızların yazılarına bizzarure açmış bulunmaktadır. *Tasvir-i Efkâr*'ın temennisi, içinde bulunduğumuz şu buhranlı zamanlarda bu münakaşanın her iki taraf için de arzu edilmeyecek vadilere sürüklenmemesidir."³⁴ Hiç şüphesiz, gazete yöneticilerinin yapmış olduğu bu açıklamadaki en önemli etken, bir süreliğine kapatılma endişesidir.

Gürer'e göre; Sabis'in suçladığı üç kişiyi de (Halit Bey, İsmail Hakkı Bey ve kendisi) aynı ithamla yani sarhoşlukla suçlaması gülünçtür. Sarf ettiği "tekmil Cihan Harbini işret sofralarında ve şahsi ihtiyaçları temin ve tatmin ile geçirmiş bir şahsi yaver" ithamı ise anlamlıdır. Çünkü Gürer'e göre Sabis, kendisinin yirmi dört yıl aralıksız olarak Atatürk'ün sofrasından başka sofrasının olmadığını bilmektedir.

Hüseyin Rauf Bey konusuna gelince, Sabis'in ordudan el çektiği dönemde *Başvekâlet* gibi bir unvan olmadığı gibi Hüseyin Rauf Bey de *İcra Vekilleri Heyeti* reisi değildir, Sabis ayrıldıktan epey sonra bu göreve gelmiştir. Emeklilik tebliğini de *İcra Vekilleri Heyeti* reisi yapmıştır.³⁵

Burada iki taraf arasında bir yanlış anlama söz konusudur. Gürer'in kastettiği dönemle Sabis'in kastettiği dönem arasında fark olduğu görülmektedir. Gürer, ordudan el çektiği Haziran 1922'yi kastederken, Sabis, Divan-ı Harp dönemi ve sonrasını kastetmektedir. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine getirilmiş ve 4 Ağustos 1923'e kadar bu görevi sürdürmüştür. 12 Temmuz 1922'den önceki görevi, yani Sabis'in görevden el çektiği dönemdeki görevi Nutuk'ta "TBMM İkinci Reisi" olarak geçmektedir.

Gürer, Sabis'in Malta esaretine dair şu sözlerle bir ithamda daha bulunmuştur: "(...)Maltadan kaçmak hazırlığına; alenen eşyalarını haraç mezat ederek satmakla başlayan Ali İhsan Sabis'in kaçacağı gün yürüyemeyecek derecede

³³ *Yeni Sabah*, 13 Haziran 1941 ayrıca bkz. Gürer, "General Ali İhsan Sabis'e Cevap", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941. İki tarafın karşılıklı cevabi yazılarına sürekli "son" göndermesi yapılmaları, dönemin basınında mizah konusu olmuştur. Bkz. Naci Sadullah, "Siz de Okuyunuz da Hep Beraber Gülelim", *Tan*, 14 Haziran 1941.

³⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941.

³⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 411.

*dört takım elbise giymesi, hakikaten Malta arkadaşlarını büyük hayretlerle güldürmüş ve on beş firari arkadaşını da yakalanacağız korkusu ile son derece telaş ve heyecana düşürmüş olduğunu Malta arkadaşları söylüyor (...)*³⁶

Musul konusunda da suç -her ne kadar Sabis ona yüklemeye çalışsa da - piyade yarbayı İsmail Hakkı Bey'de değildir. Bu konuda Halit Bey'in; Ali İhsan Paşa'nın yanlış verdiği emirden dolayı Dicle Grubu'nun felakete uğradığını söylemiş olduğunu hatırlatan Gürer, Sabis'in bu emirden bahsetmeyerek gerçeği bir sürü lafla örttüğü görüşündedir ve konuyla ilgili üç sorusu vardır: *"Daha evvelden bu zatın sarhoşluğu malum idiyse, neye vazifesinde bırakıldı? O güne kadar müsamaha ettilerse bu mühim cephe noksan veya zaafını neye bizzat ikmal etmediler? En nihayet ordu kumandanı; uzak yakın cepheye ne mesafede bulunursa bulunsun ordu kıtaat[ı] ile irtibatını temin edememek gibi bir mazeretle kendini kurtarabilir mi?"*³⁷

Sabis'in Suriye-Filistin Cephesi ile ilgili olarak, *"ordularımızın darma-dağınık bir hâlde Haleb'in şimaline kadar çekildikleri"* iddiasına da değinen Gürer, *Genelkurmay Harp Harihi Encümeni Başkanlığı'nın çıkarmış olduğu Askeri Mecmua'nın Atatürk'ün ölümü ile yayınladığı "fevkalade nüsha"* sında, bölgedeki Yıldırım Orduları'nın 17-30 Ekim 1918 arasındaki bölgedeki mücadelelerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığını belirtmiş ve derginin ilgili sayısından uzun bir alıntı yapmıştır.³⁸ Buna göre, orada düzenli bir geri çekilme, hatta son dönemde düşman taarruzuna karşı başarılı bir mukavemet vardır. Kaldı ki *"Yedinci Ordunun vazife aldığı tarihten Dicle Gru[b]unun esir edilmesi ve binaenaleyh Musulun düşmesi 12 ve 13 gün sonradır. Bu suretle de elim Musul vakası ile Filistin ve Suriye ricatinin hiçbir alakası olmadığı gün gibi aşikârdır (...)"*³⁹

3. Halit Akmansü'nün Tartışmaya Katılması

Günlerdir süren Gürer-Sabis düellosu, Gürer'in yukarıdaki yazısıyla biterken, ismi her iki tarafça da gündeme getirilen Halit Akmansü, her iki

³⁶ Gürer, "General Ali İhsan Sabis'e Cevap", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941. Gürer bu iddianın kimler tarafından dile getirilmiş olduğunu belirtmemektedir.

³⁷ A.g.m.

³⁸ Belirtilen derginin künyesi için bkz. *Askeri Mecmua*, C:X, S.114, (1 Eylül 1939). Derginin bu sayısından ayrı olarak "Atatürk" adlı eki vardır. Gürer'in yaptığı alıntı bu ektendir. Bkz. *Atatürk*, (Askeri Mecmua fevkalade Nüsha), Genelkurmay Harp Tarihi Encümeni Yay., Askerî Matbaa, İstanbul, 1939, s. 22-23.

³⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941.

gazeteye göndermiş olduğu mektupla sürece katılmıştır.⁴⁰ Akmansü öncelikle mektubunda, hasta olduğu ve hava değişimi için Daday'da bulunduğu için basını düzenli takip edemediğini, Gürer'in neşriyatını okuyamadığını, buna rağmen Sabis'in 7 Haziran'da *Tasvir-i Efkâr* ve 11 Haziran'da da *Yeni Sabah*'taki yazılarını okuduğunu belirtmektedir. Akmansü'nün mektubu 12 Haziran tarihlidir. Dolayısıyla Sabis'in yazılarından hemen sonra kaleme alınmıştır.

Akmansü, tartışmada dile getirilmiş olan raporu vermeye mecbur kaldığını söyleyerek, Sabis'in bu rapor nedeniyle değil, "dürüst hareket etmemesi, düşman vatanın göbeğindeyken orduda mafevok makama karşı itibarı sarsacak tavır ve harekette bulunması, mafevokleriyle uğraşması" nedeniyle emekliye sevk edildiğini vurgulamaktadır.⁴¹ Kendisi de zaten bu nedenlerden dolayı istifa etmiştir. İstifası sonrası Sabis, kendisine ordu levazım reisi Cemil Tahir Bey (General Cemil Tahir TANER) ve harekât şube müdürü Vecihi Bey'i (daha sonra Levazım reisi) gönderip, istifa nedenini öğrenmeye çalışmıştır. Akmansü'nün onlara cevabı, Sabis'in uygunsuz davranışlar içerisinde olduğu ve bu şekilde davranarak "kendisini de mesuliyet içerisine sürükleyeceğine kanaat getirmiş olması" şeklindedir. İstifası üst makamlara gönderilirken, Sabis tarafından istifa belgesine, "içki içmesinden dolayı kendisinin takdir edilmesine darılarak istifa ettiği" notu düşülmüştür. Hâlbuki kendisi, okuldan yüksek bir ahlak notuyla ve sınıf ikincisi olarak mezun olmuş ve askerlik hayatında da amirlerinden hiç takdir almamıştır. Ayrıca belirtildiği gibi ayyaş da değildir.

İstifasının Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilmesi üzerine, komutanlık tarafından kendisine istifasının gerçek nedeni sorulmuştur. Akmansü de daha önce sözlü olarak söylemiş olduğu ve Sabis'in jurnalcilik olarak nitelendirdiği bu beyanı, vatani ve vicdani bir vazife olarak gördüğü için yazılı olarak da vermiştir.

Akmansü, Dicle boyunda, Şirkat civarında esir edilen birlik konusunda Sabis'in İsmail Hakkı Bey ile ilgili suçlamalarına yönelik olarak, öncelikle İsmail Hakkı Bey'in sevk ve idarede kusuru olsa da kabahatin büyüğünün orduda olduğunu iddia etmektedir. Çünkü "Musul'dan 90 kilometre cenupta nihayet bir kolordu mevcudundaki bu kuvveti İsmail Hakkı Bey'in sarhoşluğu da malum iken adi muharebe vasıtalarıyla Musul'dan idareye

⁴⁰ *Yeni Sabah*, 18 Haziran 1941; *Tasvir-i Efkâr*, 18 Haziran 1941.

⁴¹ *Tasvir-i Efkâr*, 18 Haziran 1941.

*kalkışmak, fevkalade bir zamanda teşebbüsü şahsi ile hareket kabiliyeti olmayan bir maiyet kumandanına hâl ve vaziyete muvafık olmayan emirler vermek Generalin kendi hatalarıdır (...)"*⁴²

Esir olan alayların da mevcutları zayıf olmakla birlikte, genellikle Irak Cephesinde başarı göstermiş ve sancakları altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ile taltif edilmiş alaylar olduğunu söyleyen Akmansü, en büyük bir kumandanın da bazen hatalar yapabileceğini, önemli olanın eksikliğini bilmek ve kabullenmek olduğunu, hataların ölümlere yüklenemeyeceğini vurgulamaktadır.

Yazının ilerleyen bölümlerinde Akmansü, 1. Dünya Savaşı sırasında Ali İhsan Paşa'nın kendisiyle olan hukukuna dikkat çekmiştir. Buna göre, Ali İhsan Paşa Irak'ta ilk olarak 13. Kolordu Komutanı olarak görevlendirilmiştir ve Akmansü de kurmay yüzbaşı olarak onun maiyetinde bulunmuştur⁴³. Akmansü'nün 52. Fırka'ya tayinin çıkması üzerine Ali İhsan Paşa, kendisini göndermemek için Irak Grup Komutanlığı'na yazılı istekte bulunmuştur. Daha sonra bulunduğu 6. Ordu ve 1.Ordu komutanlığı görevlerinde de kendisini kurmay başkanı olarak istetmiştir. Hatta Musul'dan çıkarıldıktan sonra Ali İhsan Paşa'dan sonra ordu komutan vekili olan şahıs ile birlikte [adı belirtilmiyor ama 2. Tümen komutanı Aşir Bey] başarılı bir tahliye yürüttükleri için Nusaybin'e, karargâha gelindiğinde, yaveri Hasan Bey aracılığıyla kendisine Ali İhsan Paşa tarafından altın bir saat bile hediye edilmiştir.⁴⁴

Akmansü'nün iddiasına göre; Nusaybin'de iken, *General Allenby* tarafından İstanbul Hükümeti'ne verilen ve *ikinci mütareke* olarak adlandırılan ultimatomu üzerine görevden ayrılan Ali İhsan Paşa'ya, kendisi tarafından İstanbul'a gitmemesi, gitmesi hâlinde esir edilebileceği, Harput ve Malatya muntkasında oturması hâlinde kendisine her türlü hürmet ve kolaylığın gösterileceği söylene de o, gitmeyi tercih etmiştir. Gitme nedeni, İstanbul'da büyük bir makama getirileceğini düşünmesindedir. İstanbul yolculuğu öncesi İngilizlerden özel tren ve Haydarpaşa'ya kadar İngiliz

⁴² A.g.m.

⁴³ Ali İhsan Paşa'nın 13. Kolordu Komutanı olarak İran'da göstermiş olduğu başarılarla dair bkz. Mehmet Sinan Özgen, *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*, (Yayına Hazırlayan: Servet Avşar,-Hasan Babacan-Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.104.

⁴⁴ Saatin üzerinde şunlar yazılıdır: "*Harbi umumideki hidemat-ı bergüzidenize nişanei takdir. 13 üncü Kolordu Kumandanı Ali İhsan*" Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 18 Haziran 1941.

muhafız kuvveti talep etmiş, Haydarpaşa'ya vardığında da tutuklanıp Malta'ya gönderilmiştir.

Akmansü, Ali İhsan Paşa'nın İstanbul'a gitmesiyle, kendisinin Diyarbakır'da bulunan 13. Kolorduda kaldığını, Ali İhsan Paşa'nın kolordu bölgesindeki siyasetsizliği yüzünden işgal tehlikesi geçiren bölgenin, Türk camiasından ayrılmaması için General Kenan⁴⁵ ile birlikte en çok çalışanlardan olduğunu vurgulamaktadır. Üstelik hizmetleri bununla da kalmamaktadır. Kendisi, Kuvayımilliye tarihindeki ünlü "Malatya hadisesi"⁴⁶ nin en faal isimlerinden olduğu gibi, Sivas Kongresi'nin güvenli bir şekilde toplanmasını sağlayanlardandır.⁴⁷ Daha sonra da Milli Mücadele'de Sakarya Meydan Muharebesi'nde 3. Kafkas Tümeni'nin, Büyük Taarruz'da da 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami maiyetinde 5. Kafkas Tümeni'nin komutanı olarak görev yapmıştır.⁴⁸ Tüm bunları yapan, "sarhoş ve uykucu" olarak nitelenen kendisidir.

Daha sonra Akmansü, Sabis'in kendisine yönelttiği *Hilafet* ile ilgili ithamlarına cevap vermektedir. Buna göre, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre hiçbir milletvekili, meclis kürsüsünden söylemiş olduğu sözler nedeniyle sorgulanamaz ve konu zabıt ceridelerinde malumdur.⁴⁹

⁴⁵ Burada sözü edilen Mehmet Kenan Dalbaşar (Süv. 1318-7), 1888 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1912'de kurmay olmuş, Balkan Savaşları sonrasında Türk-Bulgar sınır komisyonunda yer almıştır. 1. Dünya Savaşı'nda çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Ağustos 1918'de 5. Tümen Komutanlığı'na atanmıştır. Milli Mücadele'de Sakarya Meydan Muharebesi'ne ve sonrasında takip harekâtına katılmıştır. 1926 yılında tümgeneralliğe tefi etmiş ve Genelkurmay 2. Başkanlığı görevine getirilmiştir. Son görevi olan 7. Kolordu Komutanlığı sırasında, 1935 yılında vefat etmiştir. Bkz. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1989, s. 196-197.

⁴⁶ Malatya hadisesi, Erzurum Kongresi sürecinde Elazığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhani tarafından bölgede çıkartılmak istenen bir ayaklanma girişimidir. Olaydan Nutuk'ta da bahsedilmiştir.

⁴⁷ Akmansü burada sözlerinin kanıtı olarak, M. Kemal Paşa tarafından "Kongre reisi" sıfatıyla 9 Eylül 1919 tarihinde 13. Kolordu'ya gönderilmiş olan bir teşekkür mektubunu göstermektedir.

⁴⁸ Buradaki önemli hizmetlerinin, daha sonra yayınlanan 4. Kolordu ile ilgili bir kitapta da yazılı olduğunu belirtmiştir. Söz konusu kitap, 97 sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı eki (S.38) olarak yayınlanmıştır. Bkz. Fahri Aykut, *İstiklâl Savaşında 4. Kolordu*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1935.

⁴⁹ Akmansü'nün belirtmiş olduğu zabıt ceridesi için bkz. TBMMZC, Devre: 2, C.7, İkinci İc-tima, (3.3.1340), s. 35-36. Görüşmelerde Akmansü özetle, hilafetin "şeri" değil "siyasi" tarafını düşündüğünü, "Hilafet mülgadır." demeyi doğru bulmadığını, bunun yerine "Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde." denilebileceğini beyan etmektedir.

Konunun gazete sütunlarında tartışılmasına da Akmansü'nün itirazı vardır. Ona göre, ilgili makamlar tarafından harp cerideleri ve askeri belgelere dayanılarak ve o günün alay kumandanlarından bugün hâlâ sağ olanlardan bilgi alınarak askeri tarih yazdırılabilecek ve halkın konuyla ilgili aydınlatılması sağlanabileceken, olayı gazete sütunlarında tartışmak abestir.

Sözlerini, 3 Eylül 1338'de Başkomutan M. Kemal Paşa'dan almış olduğu takdirnameyi paylaşarak bitiren Akmansü'ye göre, anlattıkları ve paylaştığı belgeler, “*Ali İhsan Sabis'in müfteriyane isnâdatını tekzibe kâfidir (...)*”⁵⁰

4. Sabis'in Akmansü'ye Cevabı

Akmansü'nün mektubuna Sabis, 24 Haziran'da on beş maddelik uzun bir cevap vermiştir. Öncelikle, tartışmaya Halit Bey'in ismini kendisinin karıştırmadığını (dolayısıyla Gürer'in karıştırdığını) vurgulayarak başlayan Sabis, Halit Bey'in Irak'ta 6. Ordu'da farklı, Millî Mücadele'de 1. Ordu'da farklı bir görüntü çizdiğini, ilkinin olumlu ikincisinin ise olumsuz olduğunu belirtmektedir. İkinci görevindeki olumsuzluğun nedeni olarak, “içki ve “dimağ yorgunluğu”nu göstermektedir.

Halit Bey'in Hilafet konusundaki tavrını yine gündeme getiren Sabis, her ne kadar milletvekillerinin kendi düşüncelerini açıklamaları doğalsa da, Halit Bey'in düşüncelerinin genellikle “ekzantrik ve isabetsiz” olduğunu söylemiştir.

Musul ile ilgili olarak, sözü Dicle Grubu'nun esaretine getiren Sabis, Ali Fuad Paşa gelemediğinden, görevini yapamayacağını bildiği hâlde İsmail Hakkı Bey'i grup komutanlığında bırakmak zorunda kaldığını, bu zatın da kendisinin vermiş olduğu çekilme emrini uygulamayarak esaret olayına neden olduğunu kaydetmektedir. Sabis'in bu konuyu teyit edecek bir tanığı da vardır. Bu tanık, dönemin topçu alay kumandanı Kaimmakam

⁵⁰ *Tasvir-i Efkar*, 18 Haziran 1941.

Zihni (TOYDEMİR) Bey'dir.⁵¹ Musul bölgesinde kalmasının ve Dicle boynuna, Şirket tarafına birkaç alayı kumanda için gitmemesinin nedeni ise "gülünç bir Don Kişotluk yapmamak"tır.⁵²

Şubat 1919'da İstanbul'a çağrılma emri geldiğinde, bu konuda Halit Bey ile sadece gidiş yolunu (karayolu ya da demiryolu) konuştuklarını, İstanbul'a giderken iddia edildiği gibi yüksek makamlara geçme hülyasında bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca yolculuk sırasında, İstanbul hakkında kimse şüphe doğuracak bir beyanda bulunmamıştır. Ona göre böyle bir şeyden bahsedilmiş olsaydı, kendisi Konya'da kalabilirdi.

Millî Mücadele sırasında Dinar ve Sandıklı taraflarına teftişe çıktığı bir sırada, Halit Bey'in geç kalktığından dolayı kendisine yetişemediğini, bu nedenle kendisini "tekdir" ettiğini, bunun üzerine Halit Bey'in istifa ettiğini iddia etmektedir. Sonra da Halit Bey, Sabis tarafından "jurnal" olarak nitelenen "rapor" u yazmıştır.⁵³

5. Tarafların Sonraki Yıllarda Yayınlanan Anı-Kitaplarında Tartışmaya Dair Değerlendirmeler

Yukarıda basın yoluyla yaşanan tartışmanın tarafları, sonraki yıllarda anı kitapları yayınlanmıştır. Bunlardan Sabis'in anıları, hem aralarında ilk yayınlanan anı-kitap olması hem de bizzat Sabis tarafından kaleme alınıp yayınlanması açısından önemlidir. Diğer iki anı-kitap ise anıların muhatapları tarafından yayınlanmamıştır. Akmansü'nün 1954 ve 1955 yıllarında iki cilt hâlinde yayınlanan anıları kız kardeşi Zübeyde Göğem'in oğlu Dr. Ziya Göğem tarafından,⁵⁴ Gürer'in 2006'da yayınlanan anıları ise torunu Hüseyin Gürer'in oğlu Turgut Gürer tarafından derlenip yayınlanmışlardır. 1941 yılında basın yoluyla yapılan tartışmaya Sabis ve Akmansü'nün anı kitaplarında değinilmişken, Gürer'in anı kitabında bu

⁵¹ Zihni Toydemir (1317-Top.10), 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Balkan Savaşı, 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de görev almıştır. Cumhuriyet döneminde 1932'de tuğgeneralliğe, 1937'de de tümgeneralliğe terfi etmiştir. Bu rütbede iken 1941 yılında emekliye ayrılmıştır. 1966 yılında vefat etmiştir. Bkz. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tuğay Komutanlarının Biyografileri*, C.2, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010, s. 306-307.

⁵² *Tasvir-i Efkâr*, 24 Haziran 1941.

⁵³ A.g.g.

⁵⁴ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, C. I-II, Halk Matbaası, İstanbul, 1954-1955.

konu yer almamıştır. Aşağıda, tartışmanın Sabis ve Akmansü'nün anı kitaplarına yansıyan tarafları verilecektir.

5.a. Sabis'in Anılarındaki Değerlendirmeler

Sabis'in anılarının ilk cildi 1943 yılında yayınlanmıştır. Bu cilt, 1. Dünya Savaşı öncesindeki genel durumun panoramasını aktarmakta ve Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecindeki dönemle ilgili anıları içermektedir.⁵⁵ Yayınlanan ilk cilt, kamuoyunda çeşitli tartışmaların yaşanmasına ve karşılıklı davaların açılmasına neden olmuştur.⁵⁶ Sabis, 23 Mayıs 1944'te Hükümet'in dış politikası, askerî makamlar, mahkemeler ve bazı milletvekilleri hakkında; bazı makamlara, gazete yönetimlerine ve bazı milletvekillerine "Türk gençliği ve Türk subayları" namına imzasız mektuplar göndererek millî menfaate aykırı propaganda yapmaktan tutuklanmıştır.⁵⁷ Yapılan yargılama sonucunda 15 ay hüküm giymesi ve Eylül 1947'ye kadar hapiste kalması nedeniyle anıların devamı uzun süre yayınlanamamıştır.⁵⁸ Nihayet 1951 yılında Sabis, 1. Dünya Savaşı anılarının devamını -ikinci cilt olarak- yayınlayacaktır.⁵⁹

⁵⁵ Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, C.1, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943.

⁵⁶ İlk ciltle ilgili olarak Tanin gazetesinde H.Cahit Yalçın iki ve Halil Kut bir yazıyla, Sabis'in anılarını eleştirmişler ve bunun üzerine Sabis tarafından, şahsına hakareten dolayı Yalçın ve Kut'a dava açılmıştır. Yalçın ve Kut'un yazılarıyla ilgili olarak bkz. H.Cahit Yalçın, "Bir Fena Kitap", *Tanin*, 20 Eylül 1943 ve Halil Kut, "Hem Hırsız Hem Yalancı Bu, Ali İhsan Sabis'tir", *Tanin*, 27 Eylül 1943. Bir süre sonra Sabis tarafından, bir yazısından dolayı F.Rıfki Atay'a da dava açılmıştır. Atay'ın yazısı için bkz. Falih Rıfki Atay, "Bu Ne Sıkılmamazlık!", *Ulus*, 25 Ekim 1943. Sabis'in açtığı davaya karşılık olarak Yalçın ve Kut da karşı dava açmışlardır. Kısa süre sonra anılarla ilgili olarak Sabis'e dava açanlara yenileri eklenmiştir. Kazım Özalp, Cemal Paşa'nın oğlu Behçet Cemal, Fethi Okyar'ın oğlu Osman Okyar, Ahmet Emin Yalman ve Naşit Hakkı Uluğ, Sabis'e dava açanlar arasındadır. Olaya başka isimler ve gazeteler de karışmıştır. Sonuçta taraflar, para ve hapis cezaları almışlarsa da çoğu ceza, "karşılıklılık durumu" olduğundan uygulanmamıştır. Sabis'in almış olduğu ceza, "1 yıl hapis ve 200 lira ağır para cezası"dır. Ayrıca kitabın ikinci baskısının "müsadere edilerek ortadan kaldırılmasına" karar verilmiştir. Buradan, "Harb Hatıralarım"ın çok satıldığına ve kitabın kısa sürede ikinci baskısının yapıldığına hükmedilebilir. Dava süreci için dönemin gazetelerinin 1943 yılının 17,23,24 Ekim ve 24 Kasım; 1944 yılının da 6,13 Ocak tarihli nüshalarına bakılabilir. Örneğin bkz. "Ali İhsan Sabis Davaları dün Karara Bağlandı", *Cumhuriyet*, 13 İkinci kanun 1944. Mart 1944'te Temyiz mahkemesi, Ocak ayında verilmiş olan kararı bozmuş ve Sabis hakkındaki hükmün uygulanmasına karar vermiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 23 Mart 1944.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1944.

⁵⁸ Mahkeme sonucunda 15 ay hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1948.

⁵⁹ Sabis, *Harb Hatıralarım*, C.2, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951.

Bu arada Sabis, 1950 yılı milletvekilliği seçimlerinde Demokrat Parti'den Afyonkarahisar ve Denizli'den milletvekili seçilmiş, bunlardan Afyonkarahisar'ı tercih ederek Meclis'e girmiştir. Bu dönemde, kendi ifadesine göre, gerek milletvekili arkadaşları ve gerekse eski silah arkadaşları tarafından kendisine, Millî Mücadele dönemi anılarını yazması yönünde ısrarlarda bulunulmuştur. Bunun üzerine, 1. Dünya Savaşı anılarının üçüncü ve dördüncü ciltlerini oluşturacak kitaplar yerine, İstiklal Harbi anılarını içeren beşinci cildi yayınlamaya karar vermiştir. Böylece ikinci cildin yayınlandığı 1951 yılı içerisinde, beşinci cilt de yayınlanmıştır.⁶⁰

1. Dünya Savaşı anılarını tamamlayacak olan üç ve dördüncü ciltler ise Sabis'in 1957 yılındaki vefatı nedeniyle yayınlanamamış ve el yazısı hâlinde oğlu Turgan Sabis'e intikal etmiştir. Turgan Sabis, hem daha önce yayınlanmamış olan üç ve dördüncü ciltleri hem de artık baskıları bitmiş olan bir, iki ve beşinci ciltleri 1990 yılında yayınlamıştır. Yalnız 1951 yılında yayınlanan ve Sabis'in İstiklal Harbi hatıralarını içeren beşinci cilt, iki bölüm hâlinde, beşinci ve altıncı cilt olarak yayınlanmıştır.⁶¹

Makalenin konusunu oluşturan yukarıdaki tartışmanın anılarda geçen kısımları, 1951 yayını beşinci cilt (dolayısıyla sonraki yayının beş ve altıncı ciltleri) ile 1951'de henüz yayınlanmayan ve 1991'de yayınlanacak olan dördüncü ciltlerde bulunmaktadır. Söz konusu ciltlerde, Sabis'in 1941 yılında Gürer ve Akmansü ile basın yoluyla yaşamış olduğu tartışmalara dair doğrudan bir anlatısı yoktur. Fakat tartışmalarda geçen konulara dair yeri geldikçe ayrıntılı anlatımlar yapılmaktadır.

Örneğin Musul'un boşaltılmasıyla ilgili olarak Sabis, İstanbul'dan Sadrazam ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan 9 Kasım 1918'de almış olduğu tebliğ üzerine, 10 Kasım'da Musul'u İngilizlere bıraktığını ve 6. Ordu karargâhını Nusaybin'e çektiğini yazmaktadır.⁶²

⁶⁰ Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 3-6.

⁶¹ İlk dört cilt için bkz. *Harb Hatıralarım: Birinci Cihan Harbi*, C. 1-4, Nehir Yayınları, İstanbul 1990-1991. Son iki cilt için bkz. *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5-6, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

⁶² Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 23. Bu konuda Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, "(...) Şu son zamanlarda Musul'un teslimi için tarafımdan emir verildiği konusunda bir söylenti çıktığını işittim. O sırada rahatsız olduğum için keyfiyeti hatırlayamadığım gibi, evrakım arasında da böyle bir müsveddeye rastlamadım. Bu olsa olsa, eğer İngilizler zorla zabta kalkıştırlarsa, boş yere kan dökülmemesi için karşı konulmaması yolunda bir emirden galat olsa gerektir. Zaten orduda en küçük mukavemeti takat yoktu. (...)" diyerek emir konusunda net bir cevap vermemektedir. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993,

Aynı şekilde, 1941’de Gürer ile yapmış olduğu tartışmada bahsi geçen geçen Allenby notası, İstanbul’a gidişi ve Malta’dan ayrılışı konularıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁶³

Malta’dan Anadolu’ya geçip Ankara’ya geldiğinde Sakarya Meydan Muharebesi henüz kazanılmıştır. Bundan sonraki anıları, göreve getirilmiş olduğu 1. Ordu komutanlığı ile ilgilidir.⁶⁴

Anılarda, 1. Ordu komutanlığına getirildikten sonra kendisine kurmay başkanı olarak seçtiği ve kurmay başkanlığından istifasına kadar (3 Ocak 1922) birlikte çalıştığı Halit Bey ile olan ilişkileriyle ilgili anlatımları da vardır. Bunları çoğu, 1941 tartışmasında sözü edilen konuların ayrıntılandırılmış hâlidir.⁶⁵

5.b. Akmansü’nün Anılarındaki Değerlendirmeler

Halit Akmansü’nün anıları, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi Akmansü’nün kız kardeşi Zübeyde Göğem’in oğlu Dr. Ziya Göğem tarafından, Halit Bey’in 1953 yılında vefatından hemen sonra, 1954 ve 1955 yıllarında iki cilt hâlinde yayınlanmıştır. Göğem’in yayınlamış olduğu hatıralar; Halit Bey’in ağzından bizzat Göğem tarafından kaydedilen notlar, dayısının me-sai arkadaşlarından mektup yoluyla öğrenmiş olduğu bilgiler ile dönemin çeşitli kaynaklarının derlenmesiyle oluşturulmuştur. 1929 yılında emekliye

s. 35. Diğer yandan, konuyla ilgili belge her ne kadar kendisinde yoksa da arşivde mevcuttur. Ahmet İzzet Paşa’nın, Musul’un tahliyesi ve silahların teslimine yönelik 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa’ya emri için bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.117, Ocak 2004, Belge no. 73, s. 219.

⁶³ Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, s. 12-19. ve ayrıca s. 72-78. Sabis, anılarının Malta’dan kaçışla ilgili bölümünde, Gürer tarafından ileri sürülen “esareti sırasında İngilizlerden manda talep etmeyi çevresine telkin etme” ve “Damat Ferit’ten af talebi” konularına girmemiştir.

⁶⁴ Kendisinin günlündeki görev Batı Cephesi’ne yöneliktir. Tabii bu görev İsmet Paşa’nın maiyetine girmeyi gerektirmemelidir. Düşüncesi, Batı’da biri Eskişehir, diğeri de Afyon karşısında iki ayrı cephe, iki ayrı ordu oluşturmaktır. Afyon’daki ordunun başına da kendisini düşünmektedir. Fakat birkaç gün sonra görevi kendisine tebliğ edildiğinde, bir şok yaşamıştır. Her ne kadar görev, istediği gibi olmuş ve Batı Cephesine tayin edilmişse de görevin içeriği, istemediği şekilde, İsmet Paşa’nın maiyeti altına girmek şeklinde gerçekleşmiştir. Tebligatı duyunca Fevzi Paşa ile görüşmüş ve düşünmek için süre istemiştir. Sonuçta kendisine verilen görevi kabul etmiş, kendisinden kıdemsiz olan İsmet Paşa’nın emri altına girmeyi “kıdeminin mahfuz kalması” ve “bugünkü vaziyetin muvakkat olması” şartıyla kabul etmiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 108-120.

⁶⁵ *A.g.e.*, s. 182-187. Sabis’in anılarında, Halit Bey ile ilgili 1941 polemiginde dile getirmediği bir iddia da yer almaktadır. Buna göre, kurmay başkanlığı tercihi sonrasında, Sabis’in daha önce öğrencisi olan bazı kurmay subaylar kendisini uyarımlar ve Halit Bey’in “İsmet Paşa’nın adamı” olduğunu söylemişlerdir. Bkz. *a.g.e.*, s. 60-61.

ayrılan Halit Bey, anlaşıldığı kadarıyla bu tarihten itibaren hayatının çeşitli dönemlerine ait notlar almış fakat bunları bir kitap hâlinde bastıramamıştır. Göğem, dayısıyla ilgili biyografi tarzında yazmış olduğu anılarda bu notlardan da yararlanmış ve bunları farklı bir punto ve yazı tipinde göstermiştir. Fakat sözlü anlatım konusu belirgin değildir. Bir başka deyişle, anılarda geçen olayların hangilerinin doğrudan Halit Bey'in sözlü anlatımı, hangilerinin Göğem tarafından ikincil kaynaklar kullanılarak yapılan alınlar olduğu net değildir.

Ali İhsan Paşa'nın anılarda yer bulduğu sayfaların ilki, Musul konusu anlatımındadır. Burada Göğem, Akmansü'nün Musul ile ilgili anılarını "Dicle Grubunun Esareti ve Musul Meselesi" başlığıyla aktarmıştır.⁶⁶ 1941 tartışmasında olduğu gibi buradaki anlatıma göre de Musul'un kaybındaki en büyük hata Ali İhsan Paşa'nındır. Çünkü vaziyeti yakından görerek muharebeyi bizzat idare etmek yerine, 100 km. uzaktan muharebeyi idareye kalkışmış ve dahası, bir kolordu kuvvetindeki birlikleri, cesur, tecrübeli ve itaatkâr bir asker olsa da görevi başında alkol kullanma gibi önemli bir kusuru bulunan İsmail Hakkı Bey'in komutasına vermiştir.

Ali İhsan Paşa'nın anılarda ikinci yer alışı, "1. Ordu Kurmay Başkanlığı İstifası ve Sebepleri" adlı bölümdedir.⁶⁷ Burada, 1. Ordu komutanı ile ordunun kurmay başkanı arasında yaşanan ve Halit Bey'in istifasıyla sonuçlanan süreç, Sabis'in anılarına göre daha ayrıntılı olarak verilmiştir.⁶⁸

Ali İhsan Paşa meselesi ile ilgili son anlatım, doğrudan 1941 yılındaki basın polemğine yöneliktir. Bölümün başlığı, "Şiddetli Bir Münakaşa Serisi" şeklindedir. Burada Göğem, 1941 yılında gazetelere yansıyan tartışmaları, Gürer, Sabis ve Akmansü'nün yazdıklarından özetleyerek vermiştir. Fakat bilinen bu yazıların dışında bir şeyden bahsetmektedir ki bu da Akmansü'nün yazdıklarının, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ta da memnuniyet uyandırdığıdır. Mareşal, Akmansü'nün gazetede

⁶⁶ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, C. I, Halk Matbaası, İstanbul, 1954, s. 39-53. Göğem başlıktan hemen sonra, konuyla ilgili 1941 yılında "karşılıklı şahsiyata kaçan, hakaretâmiz, aynı zamanda pek nahoş" olarak nitelendirdiği bir polemik yaşandığını, bu polemigi bir başka bölümde anlatacağını belirtmiştir. Nitekim anıların "Şiddetli Bir Münakaşa Serisi" bölümünde polemige yer verilmiştir.

⁶⁷ A.g.e., s. 112-127.

⁶⁸ Buna göre istifanın nedeni, Ali İhsan Paşa'nın orduda ikilik yaratabilecek türden davranışlarıdır. Halit Bey, "Neticesi iyi görünmeyen bu çirkin hareketin bilhassa manevi mesuliyetlerinden teberri [uzaklaşmak]" için istifa etmeyi uygun görmüştür. Bkz. a.g.e., s. 121-122. Burada, dilekçe metninin tamamı verilmiştir.

çkan yazısını okumuş ve gerçekleri söylediği için Akmansü'ye teşekkürlerini iletmiştir.⁶⁹

Gögem'in vermiş olduğu önemli bir bilgi de Akmansü'nün o dönemde bir değil iki mektup yazdığı ama ikinci mektubunun yayınlanmamış olduğudur. Buna göre, yukarıda da belirtildiği gibi Akmansü'nün 18 Haziran tarihli mektubu, *Tasvir-i Efkar* ve *Yeni Sabah*'ta yayınlanınca, Sabis buna 24 Haziran'da yanıt vermişti. Akmansü, bunun üzerine ikinci bir mektup yazmış ve büyük oğlu Mehmet Akmansü vasıtasıyla *Yeni Sabah*'a ulaştırmıştır. Fakat o dönemin dış gelişmelerinden (yeni başlayan Alman-Rus Harbi vb.) zaten rahatsızlık duyan politika çevreleri, içeride de eski komutanlar arasında meydana gelen bu polemikten hoşlanmamışlardır. Kaldı ki kısa zaman önce de Yunus Nadi - H. Cahit Yalçın arasında bir çekişme yaşanmış ve Matbuat Umum Müdürlüğü bunun üzerine bir tamim yayınlarak gazetelerde bu gibi münakaşaların yapılmamasını istemiştir. *Yeni Sabah*'a bu tamim hatırlatılmış, gazete yöneticileri de Mehmet Akmansü'ye, durumu bildirmişler ve gazete olarak kendilerine taraftar olduklarını ve babasını haklı bulduklarını, fakat mektubu yayınlamadan önce bir kez daha babasının fikrinin alınmasının doğru olacağını söylemişlerdir.⁷⁰ Bunun üzerine Mehmet Akmansü, mektubun yayınlanması için ısrar etmemiş, Kastamonu'daki babasına da durumu bildirmiştir. Halit Bey, durumun nezaketini anlamış ve mektubun yayınlanmasından vazgeçtiğini bir telgrafla bildirmiştir. Böylece ikinci mektup hiç yayınlanmamıştır.

İşte Gögem, dayısının on dört yıl önce yayınlanmayan bu mektubunu, on dört yıl sonra, 1955'te, dayısının anılarını anlatmış olduğu kitabın ikinci cildine -özetleyerek- almıştır.⁷¹ Buna göre, Akmansü'nün ikinci mektubu 29 Haziran tarihlidir ve Sabis'in 24 Haziran tarihli yazısına cevap niteliğindedir.

⁶⁹ Gögem'in verdiği bilgiye göre Çakmak bu teşekkürün Akmansü'ye bildirilmesini, kendisini o dönemde ziyarete gelen Rauf Bey'den rica etmiş, Rauf Bey de o dönemin milletvekili Abidin Bey vasıtasıyla Akmansü'ye ulaştırmıştır. Çakmak'ın Rauf Bey'e söyledikleri şunlardır: "Ali İhsan Paşa mazlumen tekaüde sevk edildiğini efkârı umumiyeye telkin etmek istiyor. Hakikat ise böyle değildir. Fakat biz, resmi dille bunu bu sırada ilan edemedik. Halit Beğ tarafsız bir zat sıfatı ile Ali İhsan'ın hâline vâkıf bir zat olarak hakikati tebarüz ettirdi. Buna çok memnun oldum. Kendisine teşekkürlerimi bildirmenizi rica ederim." Bkz. Ziya Gögem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü* (1884-1953), C. II, Halk Matbaası, İstanbul, 1955, s. 354.

⁷⁰ A.g.e., s. 354-355, 435.

⁷¹ A.g.e., s. 355.

Mektupta Akmansü, Sabis'in "1. Ordu'da iyi bir performans göstermememe" ve "alkol kullanma" yönündeki eleştirileri reddetmiştir. Mektupta ayrıca, Sabis'in Dicle Grubu'nun esareti konusunda tanık göstermiş olduğu Zihni Toydemir ile Akmansü'nün de 1933'te temasta bulunduğu ve söz konusu esaretin içeriğini anlamak için Toydemir'e bir mektup yazarak konuyla ilgili sorular sorduğu belirtilmektedir. Akmansü'ye göre, mektuba 26 Şubat 1933 tarihinde yanıt veren Toydemir de kendisini haklı bulmuştur.⁷²

Mektubun sonunda Akmansü, Ali İhsan Paşa aleyhinde vermiş olduğu raporun doğruluğunu bir kez daha vurgulamıştır. Bunu vermiş olduğu bir örnekle pekiştirmiştir. Buna göre Halil Bey, 2-3 Eylül 1922'de Uşak civarında Trikopis'i esir aldığı anda, Trikopis'e neden mağlup olduklarını sormuştur. Trikopis'in vermiş olduğu cevapların en önemlisi, "Ordumuza ikilik girdi, bu inzibatımızı bozdu." cümlesidir. İşte Akmansü'ye göre Ali İhsan Paşa da "Milletin göz bebeği ordusuna ikilik, disiplinsizlik tohumunu ekmeğe kalkmıştır."⁷³

Değerlendirme - Sonuç

Cevat Abbas Gürer'in 1941 yılının Ocak ayından itibaren Yeni Sabah'ta yayınlanmaya başlayan anılarıyla başlayan, söz konusu anılardaki iddialara karşı Ali İhsan Sabis'in cevaplarıyla devam eden ve son olarak Halil Akmansü'nün de devreye girmesiyle alevlenen tartışmalar, Türk tarihinin yakın dönemlerindeki iki önemli konu başlığını, Musul'un kaybı ve Büyük Taarruz öncesi hazırlıkları ilgilendirmesi açısından dikkate değerdir.

Gürer-Sabis polemikindeki ilk tartışmalar, Gürer'in iddia etmiş olduğu "Mustafa Kemal Paşa'nın Ali İhsan Paşa'yı ikazı" ve "Ali İhsan Paşa'nın esir edilerek Malta'ya gönderilmesi" konularında ortaya çıkmıştır. Ali İhsan Paşa'nın da belirtmiş olduğu gibi, iki ordu komutanı arasında yazışmalar vardır ama bu yazışmalar, "ikaz" niteliğinde değildir. Zaten Gürer de bir sonraki yazısında "ikaz" yerine "tenvir" sözcüğünü kullanmıştır. Esaret konusunda da Gürer'in, "(...) silâh çatmış bulunan 6. Ordu'ya baskın

⁷² A.g.e., s. 358.

⁷³ A.g.e., s. 364. Trikopis'in esir alındığına dair bir belge için bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 62, Aralık 1967, Belge no: 1409. 4. Kolordu komutanı Kemalettin Sami imzalı raporda, Trikopis ve maiyetindekilerin 5. Frka tarafından teslim alındığı belirtilmektedir.

yapan düşman, Musul üzerine yürümüş ve şimaline (kuzeyine) geçmişti. Ordu kumandanını da esir ederek Malta'ya kadar götürmüşlerdi." ifadesinin kafa karıştırıcı olduğu söylenebilir. Çünkü bu ifadeyle sanki Musul İngilizlerin eline geçer geçmez, Ali İhsan Paşa'nın da esir edilip Malta'ya gönderildiği gibi bir anlam çıkmaktadır. Hâlbuki esaret, Ali İhsan Paşa'nın İstanbul'a dönüşüyle başlamıştır. Dolayısıyla iki taraf arasındaki ilk tartışmayla ilgili olarak, Sabis'in haklı bir müdahalede bulunduğu söylenebilir. Buraya kadar tartışma, düzeyli bir şekilde cereyan etmiştir.

Gürer'in 26 Mayıs'taki yazısında kullandığı *"Musul için kendini feda etmeme"* suçlaması ve bu suçlamaya ek olarak, Ali İhsan Paşa'nın İngilizlere kafa tutmayıp onlarla uyuşarak bir süre daha görevine devam edebildiği iddialarıyla tartışmanın alevlendiği görülmektedir. Üstelik aynı yazıda sadece Musul'un kaybı konu edilmemiş, Millî Mücadele dönemine de atıfta bulunulmuş ve Ali İhsan Paşa'nın 1. Ordu komutanı iken takındığı tavır, *"düşman karşısında büyük tehlikeler doğuracak hareket"* şeklinde eleştirilmiştir.

Sabis de Gürer'e aynı sertlikte cevap vermiş ve *"ordu komutanının kişisel işleriyle uğraşan ve cepheye bir bölüğe dahi kumanda etmeyen bir yaver yüzbaşı"* şeklinde kendisini nitelendirmiştir. Sabis'e göre, Gürer'in *"ikaz"* dan *"tenvir"* e geçmesi de yeterli değildir. Olan şey, harp raporlarının bilgilendirme amaçlı *"teati"* sidir.

Tartışmanın bu safhasında da Sabis'in vermiş olduğu cevapların genellikle tatmin edici olduğu söylenebilir. Zira Gürer'in iddia ettiği gibi Ali İhsan Paşa'nın *"İngilizlerle uyuşması"* söz konusu değildir. Bölgede İngilizlere -özellikle Musul'un kaybı sonrasında- problem çıkarmış, Şubat 1919'a kadar bölgede kalmış ve sonuçta General Allenby'in İstanbul'a gelerek vermiş olduğu ultiatom sonucunda İstanbul'a çağrılmıştır.

Musul'un kaybı konusunda ise Ali İhsan Paşa'nın eleştirileceği tarih; İngilizlerin Musul'a girmiş olduğu tarih değil, 22 Ekim'de İngiliz taarruzuyla başlayan ve 29 Ekim 1918'de Dicle Grubu'nun esaretiyle sonuçlanan dönemdir. Başlayan İngiliz taarruzuna karşı mukavemet gösterilememiştir. Öyle ki Ali İhsan Paşa, 30 Ekim'de Erkânıharbiye Riyaseti'ne göndermiş olduğu yazıda, düşmanın Dicle boyundan üstün kuvvetlerle taarruza geçtiğini, Mütareke'nin yaklaştığını düşünerek şu ana kadar düşman harekâtını engellemeye çalıştıklarını fakat artan baskı karşısında önemli oranda kayıp verdiklerini, eğer mütareke kararlaştırılmadıysa Musul'u terk

etmek ve orduyu bozgundan kurtarmak için "iş'âr-ı keyfiyyet buyurulması"nı istirham etmiştir.⁷⁴

Diğer taraftan, Halit Akmansü'nün de özellikle vurguladığı gibi Dicle Grubu'nun esir edilmesiyle, Musul'u savunabilecek önemli bir güç elden çıkmıştır. Dicle Grubu'nun esareti konusunda ise özellikle dönemin anlarında görüldüğü kadarıyla, Ali İhsan Paşa ile Grup Komutanı İsmail Hakkı Bey'in sorumluluklarının olduğu söylenebilir.

İngilizlerin Musul'u ele geçirmelerinde, bir başka deyişle Ali İhsan Paşa'nın Musul'u tesliminde ise İstanbul'dan gelen emir etkili olmuştur. Buna göre, Mondros Mütarekesi'nin imzacı taraflarından Amiral Calthrope, 8 Kasım'da Sadaret'e bir telgraf çekmiş ve İngiliz Hükûmetinden almış olduğu emre göre, 7. Maddeye uygun olarak Musul'un boşaltılmasının ilgili komutana emredilmesini istemiştir. Silahlarını teslim etmek ve İngiliz komandanın göstereceği mevkiye askerini çekmek şartıyla, Ali İhsan Paşa'dan birliğin teslimi istenmeyecektir. Sadrazam ve Erkânıharbiye reisi Ahmet İzzet Paşa da aynı gün Ali İhsan Paşa'ya çektiği telgrafla durumu bildirmiş ve 9 Kasım'dan itibaren kendisine tebligat yapıldığını Amirale bildirdiğini belirtmiştir. Böylece Ali İhsan Paşa'nın beklediği çekilme emri gelmiştir.⁷⁵ Ali İhsan Paşa, 9 Kasım'da çekilme emrini aldıklarını ve Musul'u tahliye başladıklarını, 15 Kasım'a kadar tamamen çekileceklerini İstanbul'a bildirmiştir.⁷⁶ Söylenildiği gibi 15 Kasım'da çekilme tamamlanmıştır.

Gürer'in Millî Mücadele döneminde Sabis'e yönelik suçlamalarına bakıldığında ise bir doğruluk payı olduğu görülmektedir. Akmansü'nün devreye girmesiyle ayrıntıları daha da belirginleşen ve Atatürk'ün *Nutuk* adlı eserinde de yer verilen bu konuyla ilgili olarak, tam da Yunanlılara

⁷⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.142, Nisan 2018, Belge no. 1, s. 1-2 (Mondros Mütarekesi imzalanmak üzere olduğundan Ordunun dağılmadan elde tutulması gerektiğine dair Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti ile 6'ncı Ordu Komutanlığı arasında yapılan 30-31 Ekim 1918 tarihli yazışmalar). Belirtilen sayıda, Mütareke'nin imzalanmasından, Musul'un kaybına kadar olan süreçte, Ali İhsan Paşa'nın İstanbul ile yazışmalarına dair muhtelif belgeler bulunmaktadır. Ayrıca, Ali İhsan Paşa'nın Mütareke karşısındaki tutumuna dair bkz. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s. 39-45.

⁷⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.142, Nisan 2018, Belge no. 28, 28-1, s. 153-160 (Musul'un tahliyesi ve silahların teslimi hususunda Amiral Calthorpe ile Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti ve 6'ncı Ordu Komutanlığı arasında yapılan 8 Kasım 1918 tarihli yazışmalar)

⁷⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.142, Nisan 2018, Belge no. 30 s. 169-170. (Musul'un tahliyesine başlandığına dair 6'ncı Ordu Komutanlığı tarafından Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine gönderilen 9 Kasım 1918 tarihli rapor)

karşı genel bir taarruza hazırlanıldığı bir dönemde, Gürer'in de belirttiği gibi “*düşman karşısında büyük tehlikeler doğuracak*” bir hareketin söz konusu olduğu söylenebilir.

Malta esaretinden dönen Ali İhsan Paşa, belki de Anadolu topraklarına ayak bastığı andan itibaren kendisine gösterilmiş olan sevgi tezahürlerinin de etkisiyle, mağrur bir komutan görüntüsüyle Ankara'ya gelmiştir. Batı Cephesi'ne yönelik olarak gönlündeki görevi alamayıp kendisine tevdi edilen görevi kabul etmekle yetinmek zorunda kaldığında bile görevi, “*kıdeminin mahfuz kalması*” ve “*bugünkü vaziyetin muvakkat olması*” şerhiyle kabul etmiştir.

Batı Cephesi'nde 1. Ordu Komutanlığı görevini üstlendikten itibaren, İsmet Paşa'nın emri altına girmenin vermiş olduğu rahatsızlığı, gerek ordunun kendisinden önceki safahatını ve hâlihazırdaki durumunu eleştirerek, gerekse yaklaşan taarruzun eksiklerini sıkça gündeme getirerek göstermiştir. Durumun mücadele için kritik bir hâl alacağını gören ve kendisinin kurmay başkanı durumunda bulunan Halit Bey'in vermiş olduğu raporla ve sonrasındaki incelemeyle de 1. Ordu komutanlığı görevinden alınmıştır.

Ali İhsan Paşa'nın görevden alınışı sonrasında Akşehir'e gönderilen İstiklal Mahkemesi konuyu incelemiş ve inceleme sonunda mahkeme, kendilerinin yetkilerine girecek bir suç unsurunun oluşmadığına, gerekirse konunun Divan-ı Harp tarafından incelenebileceğine dair bir görüş bildirmiştir. Divan-ı Harp yargılaması sonucunda da “*tekdir*” edilmiş ve “*iktidarsızlık*” suçlamasıyla emekliye sevk edilmiştir. Bu noktada belirtmekte yarar vardır ki, Ali İhsan Paşa konusunun da gündeme geldiği TBMM Gizli Oturumu'nun kayıtları incelendiğinde, Gürer'in bahis konusu etmiş olduğu gibi Ali İhsan Paşa'nın affı vb. bir konuşmanın geçmediği görülmektedir.

Bu arada, Sabis'in özellikle Gürer'e karşı vermiş olduğu cevapların satır aralarında, Mustafa Kemal Paşa'ya da dolaylı yoldan tarizlerin olması, Nutuk'ta kendisine yapılan suçlamalara veril(e)memiş cevapların, böyle bir vesileyle verilmesi fırsatına dönüştürme gayreti olarak görülebilir.

Denilebilir ki Gürer'in tartışmada öne sürmüş olduğu iddialar, -Malta esaretindeki kaçış bahsinde de görüldüğü gibi- daha çok üçüncü şahıslardan edinilen bilgilere dayanan bir içeriktedir. Hâlbuki tartışmaya sonradan katılan Akmansü'nün iddiaları, Sabis ile iki farklı bölgede *komutan-kurmay*

başkanı ilişkisi içerisinde çalışmış oldukları için hem birebir gözlemlere dayanmaktadır hem de daha ayrıntılıdır. Yapılan suçlamaların dayanakları da daha elle tutulabilir niteliktedir.

Gürer-Sabis ve Sabis-Akmansü polemikleri, yakın dönem Askerî Tarih yazımında, sadece arşiv kaynaklarına ve resmi belgelere dayanılarak ortaya konulacak bir tarih yazımının, olaylara bakış açısında çok yüzeysel kalınacağına bir örneği gibidir. Dönemin tanıklarının yazmış olduğu anılar ya da olayların baş aktörlerinin yukarıda görüldüğü gibi varsa sonrasında yapmış oldukları tartışmalar; arşiv belgelerine ve resmi yayınlara aksetmeyen ayrıntıları ortaya çıkarması, konuyu daha renkli bir anlatıma sürüklemesi ve konuya araştırmacının farklı bakış açıları geliştirmesi açısından büyük önem taşıyan ve mutlaka kullanılması gereken enstrümanlar olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

MSB ATASE Arşivi

II. Resmi Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Albümü (1920-2010), Cilt 1-4, TBMM Bas. ve Halkla İlişkiler Md.lüğü Yayınları, Ankara, 2010.

III. Süreli Yayınlar

Askeri Mecmua

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Son Posta

Tan

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Ulus

Yeni Sabah

Yeni Türkiye

IV. Kitaplar

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Atatürk, (Askeri Mecmua fevkalade Nüsha), Genelkurmay Harp Tarihi Encümeni Yay., Askerî Matbaa, İstanbul, 1939, s. 22-23.

Aykut, Fahri, *İstiklal Savaşında 4. Kolordu*, Askerî Matbaa, (97 sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı S.38), İstanbul, 1935.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1927.

Göğem, Ziya, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, C. I-II, Halk Matbaası, İstanbul, 1954-55.

Gürer, Cevat Abbas, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, Halk Matbaası, İstanbul, 1939.

Gürer, Turgut (der.), *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2006.

Özgen, Mehmet Sinan, *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*, (Yayına Hazırlayan: Servet Avcı, -Hasan Babacan-Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Sabis, Ali İhsan, *Harb Hatıralarım*, C.1, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943.

_____, *Harb Hatıralarım*, C.2, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951.

_____, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951.

_____, *Harb Hatıralarım: Birinci Cihan Harbi*, C. 1-4, Nehir Yayınları, İstanbul 1990-91.

_____, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5-6, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Turgut, Hulusi (Der.), *Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, C.2, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010.

Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1989.

Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Basımevi, Ankara, 2001.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.2, 2. Baskı, Pera Yay., İstanbul, 1997.

V. Makaleleler

Atay, Falih Rıfki, "Bu Ne Sıkılmamazlık!", *Ulus*, 25 Ekim 1943.

Altay, İhsan, "Bir Münakaşa Hakkında Düşünceler", *Yeni Sabah*, 9 Haziran 1941.

Gürer, Cevat Abbas, "Atatürkle 24 Sene", *Son Posta*, 12 Aralık 1938.

_____, "19 Mayıs Evvel", *Yeni Sabah*, 16-22 Mayıs 1941.

_____, "General Ali İhsan Sabis'e Cevabım", *Yeni Sabah*, 26 Mayıs 1941.

_____, "Emekli General Ali İhsan'a Son Cevabım-1", *Yeni Sabah*, 4 Haziran 1941.

_____, "Emekli General Ali İhsan'a Son Cevabım-2", *Yeni Sabah*, 5 Haziran 1941.

_____, "General Ali İhsan Sabis'e Cevap", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941.

Kut, Halil, "Hem Hırsız Hem Yalancı Bu, Ali İhsan Sabis'tir", *Tanin*, 27 Eylül 1943.

Naci Sadullah, "Siz de Okuyunuz da Hep Beraber Gülelim", *Tan*, 14 Haziran 1941.

Sabis, Ali İhsan, "General Ali İhsan Sabis'in Bir Tavzihi", *Yeni Sabah*, 22 Mayıs 1941.

- _____, "Eski Bolu Mebusu Cevat Abbas'a Cevap" *Tasvir-i Efkâr*, 20 Mayıs 1941.
- _____, "Mecburi ve Son Bir İzah", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1941; *Yeni Sabah*, 11 Haziran 1941.
- _____, "General Harrington'a Cevab", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrinievvel 1337.
- Türkmen, Zekeriya, "Ali İhsan Sabis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, 2008, s. 346-348.
- Yalçın, H. Cahit, "Bir Fena Kitap", *Tanin*, 20 Eylül 1943.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 179-201.

Geliş Tarihi: 21 Ekim 2022

Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği ve Milli Kütüphane'nin Kuruluşu

Döndü Sena GÖNDÜRÜ**

Öz

Avrupa'da, yayınlanan yazılı eserleri derleyen, okuyucuların ve araştırmacıların hizmetine sunan ve "milli kütüphane" olarak adlandırılan kütüphaneler, 1795 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de bir milli kütüphane kurulması düşünülmüşse de bu mümkün olamamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra milli kütüphane kurulması konusunda karar alınmış, bazı projeler hazırlanmış ancak bunlar hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ile her eserden bir nüshanın toplanması ilerde açılacak olan Milli Kütüphane'nin temelini teşkil etmiştir. Milli kütüphane kurma hususunda somut adımlar, modern kütüphanecilik eğitimi almış olan Adnan Ötüken'in kişisel çabaları ve kararlılığı ile atılabilmektedir. 1942 yılından itibaren Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde modern kütüphanecilik kursları düzenlenerek kütüphane uzmanları yetiştirilmeye başlanmış, 1946 yılında Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu kurulmuştur. 1947 yılında faaliyete başlayan Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği de Adnan Ötüken'e ve Hazırlık Bürosu'na milli kütüphane kurma çalışmalarında maddi destek sağlayarak ve kitap toplayarak destek vermiştir. Türk Milli Kütüphanesi Ağustos 1948 tarihinde hizmete açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütüphanecilik, Milli Kütüphane, Adnan Ötüken, Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, (sena.arslan@yobu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-9768-4589).

The National Library Aid Association and the Foundation of the National Library

Abstract

Since 1795, libraries called "national libraries" have begun to be established in Europe, which compile the published written works and make them available to readers and researchers. Although it was thought to establish a national library in the Ottoman Empire, this was not possible. After the proclamation of the Republic, it was decided to establish a national library, some projects were prepared, but these could not be implemented. However, the Law on Compilation of Printed Letters and Pictures and the collection of a copy of each work constituted the basis of the National Library, which will be opened in the future. Concrete steps in the establishment of the national library could be taken with the personal efforts and determination of Adnan Ötügen, who had received modern librarianship training. Since 1942, modern librarianship courses have been organized in the Faculty of Language, History and Geography, and library specialists have been trained, and the National Library Preparatory Office was established in 1946. The Association for Helping the National Library, which started its activities in 1947, also supported the Preparation Bureau by providing financial support in the efforts to establish a national library and by collecting books. The Turkish National Library was open in August 1948.

Keywords: Librarianship, National Library, Adnan Ötügen, The Association for Helping the National Library

Giriş

Milli kütüphaneler, "ülkelerinin tarihi, politik ve sosyal yapılarına göre kuruluş ve gelişme sürecinde üretilen tüm fikir ürünlerini eksiksiz toplamak, bibliyografik denetimi, kataloglamada standartlaşmayı, bilgiye erişimi, bilgi ağlarının kurulması ve bunların uluslararası bilgi iletişim merkezlerine bağlanmasını sağlamakla yükümlü kurumlardır"¹. Tuncor da milli kütüphaneyi, milli kültür araştırmalarını mümkün kılmak, bu maksada elverişli bütün eserleri ve belgeleri bir araya toplayarak esaslı bir merkez vücuda getirmek aynı zamanda

¹ Leman Şenalp, "Türkiye Milli Kütüphanesi'nin Kuruluş Yılları (1945-1955)", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt:19, Sayı:2, 2005, s.219.

her türlü bilim ve sanat çalışma ve incelemelerini kolaylaştırmak amacıyla kurulmuş bir araştırma ve müracaat kütüphanesi olarak tanımlamaktadır.² Bu bağlamda milli kütüphaneler nesillerin kültür miraslarını korumak ve sonraki kuşaklara aktarmak adına önemli bir misyona sahiptirler.³

Avrupa'da XIX. yüzyılda milli kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. İlk olarak 1795 yılında Fransa'da Kraliyet Kütüphanesi Fransız Milli Kütüphanesi'ne dönüştürülmüştür. Bunu İngiltere, Danimarka, Avusturya gibi ülkeler takip etmiş, XIX. Yüzyıl içinde 20'den fazla milli kütüphane kurulmuştur.⁴ Bu kütüphaneler ülkelerindeki ve yabancı dillerdeki yazılı eserleri toplayan merkezler olarak ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik akımına paralel olarak bağımsız olan her ülkede bir milli kütüphane kurulmuştur.⁵

Osmanlı Devleti'nde de matbaacılığın gelişmeye başlaması ve yazılı eser sayısının artması ile birlikte bir milli kütüphane (devlet kütüphanesi) kurma fikri gündeme gelmiştir. Münif Efendi(Paşa), "Millet Kütüphanesi" yapılması hususunda 1869-1871 yıllarında, bir layiha hazırlamıştır. Ethem Pertev Paşa bazı ilaveler yaparak bu layihayı dönemin sadrazamı Ali Paşa'ya sunmuşsa da elle tutulur bir sonuca ulaşamamıştır.⁶ Diğer taraftan 1881'de kütüphanelerin idaresine dair bir layiha yayınlanmış, ardından basılan her eserden bir nüshasının ücretsiz kütüphaneye verilmesine dair bir irade yayınlanmışsa da bu girişimler bir milli kütüphane kurulmasına yönelik olamamıştır.⁷

II. Meşrutiyet döneminde kütüphaneye duyulan ihtiyaç artarken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 tarihindeki kongresinde kütüphanelerin düzenlenmesi ve başkentte bir milli kütüphanenin kurulması da gündeme alınmıştır. Bu dönemde adında "milli" kelimesi yer alan kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. "Milli" kelimesinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi yaklaşımının da bir yansıması olduğu ileri sürülebilir. İlk olarak

² Ferit Ragıp Tuncor, "Günden Güne ve Hızla Gelişen Bir Kültür Müessesesi Milli Kütüphane", *Öğretmen*, Yıl:19, Sayı:11, 1966, s.26

³ Adnan Ötügen, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt:IV, Sayı:1, 1955, s.30.

⁴ Mustafa Akbulut, "Milli Kütüphaneler", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt:XXXIII, Sayı:1, 1984, s.2.

⁵ Müjgan Cunbur, "Milli Kütüphane Yaptırma Teşebbüsleri", *Halkevleri Dergisi*, Yıl:3, Sayı:30, Nisan 1969, s.11

⁶ Gönül Büyüklimanlı vd.(Ed), *Geçmişten Geleceğe Köprü Milli Kütüphane*, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 2011, s.19; Cunbur, a.g.m., s.11.

⁷ Tuba Çavdar Karatepe, "Milli Kütüphane", <https://islamansiklopedisi.org.tr/milli-kutuphane>, (Erişim tarihi 1 Eylül 2022); *Geçmişten Geleceğe Köprü Milli Kütüphane*, s.19.

1912'de İzmir Milli Kütüphanesi kurulmuş, bunu Kayseri, Eskişehir ve Bursa'da kurulan daha çok halk kütüphanesi niteliğinde olan kuruluşlar takip etmiştir.⁸

1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Kütüphane Kurma Çalışmaları

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'de kütüphanelerin gelişimi hız kazandığı gibi kütüphane meselesi daha ciddiyetle ele alınmaya başlanmıştır. İlk olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye'de bulunan bütün ilim ve eğitim kurumları maarif vekaleti çatısı altında toplanırken kütüphaneler de maarif vekaletine bağlanmıştır.⁹ Müzeler, kütüphaneler ve güzel sanatlar işleri için maarif vekaleti hars şubesi görevli kılınmıştır. Bununla birlikte Osmanlı'dan devralınan kütüphanelerin durumu da pek de iç açıcı değildir. Mevcut kütüphaneler; bina, koleksiyon, bütçe ve personel açısından oldukça yetersizdir. ¹⁰ 1925 yılında Türkiye'de kütüphanelerin durumuna dair bir rapor hazırlayan hars şubesi müdürü Hamit Zübeyir Koşay şu tespitte bulunmaktadır: *"Türkiye Cumhuriyetini teşkil eden 74 Vilâyet, 395 kazadan 45 Vilâyet merkezi 366 kaza Umumi Kütüphaneden mahrumdur. Mevcut kütüphanelerden 11 tanesinin Bursa mülhakatında 15 tanesinin Kastamonu'da 40 dan fazlasının İstanbul'da olduğunu nazarı itibara alacak olursak kütüphanelerin sureti tevziinin de fena olduğu tahakkuk eder. İstanbul kütüphanelerinde yüz binlerce kitap olmasına mukabil tekmiil Anadolu'da hususi kütüphanelerde dahil olduğu halde nihayet 60-70 bin cilt kitap vardır. Kitapların cins ve nevinden sarfınazar bu adet Anadolu'nun nüfusu ve mesahasına göre fevkalade küçüktür."*¹¹

Söz konusu olumsuzlukların yanı sıra nüfusun önemli bir kısmının okur-yazar olmamasının da kütüphanelerin gelişimini yavaşlatan önemli etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Buna ülkede basılan kitap sayısının

⁸ Müşerref Avcı, *Atatürk Dönemi Kütüphanecilik Faaliyetleri (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s.73; Jale Baysal, *"Kütüphanecilik", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1309; Karatepe, *a.g.m.*

⁹ Leman Şenalp, *"Cumhuriyet Döneminde Kütüphaneciliğimiz"*, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt: 23, Sayı:1, 1974, s.40.

¹⁰ Leman Şenalp, *"Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri"*, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt:7, Sayı:21, 1991, s.514.

¹¹ Hamit Zübeyir Koşay, *"Kütüphanelere Dair"*, *Türk Kütüphaneciler Derneği*, Cilt:IX, Sayı:1, 1960, s.36.

düşüklüğü de eklenebilir.¹² Koşay, bahsi geçen raporunda kütüphanelerin söz konusu durumunun yanı sıra başkent Ankara'da bir devlet kütüphanesi kurulması ve kütüphanecilerin yetiştirilmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir.¹³

Koşay'ın raporunu takip eden yıllarda hükümet, Ankara'da bir milli kütüphane kurulması niyetindedir. Bu doğrultuda Mimar Kemalettin Bey'e bir proje hazırlanmış ise de somut bir adıma dönüşmemiştir. Bu dönemde zaman zaman basında da milli kütüphaneye duyulan ihtiyaç üzerinde durulmuştur.¹⁴ Daha sonraki yıllarda milli kütüphane kurulması meselesi tekrar ele alınmıştır. Profesör Egly'e kurulması planlanan kütüphane için bir proje hazırlanmış ancak kağıt üzerinde kalmıştır.¹⁵ Dolayısıyla Atatürk döneminde milli kütüphane kurma kararı söz konusudur ancak bunun eyleme dönüşmesi mümkün olamamıştır.

Bununla birlikte milli kütüphanesinin kurulması konusunda atılan en önemli adım 2 Temmuz 1934 yılında çıkarılan 2527 Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'dur.¹⁶ Kanuna göre Türkiye'de basılan her eserden beş nüsha Maarif Vekaletine verilecektir. Yine kanunda bu beş nüshanın kurulacak olan milli kütüphane, Ankara Umumi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Umumi Kütüphanesi ve İzmir Umumi

¹² Türkiye'de 1928-1933 yıllarında basılan eser sayısı 6.262, 1935 yılında basılan eser miktarı 1.618 iken 1940 yılında 2.119 kitap basılmıştır. 1944 yılında bu rakam 2.904'e ulaşmıştır. Bkz. "Türkiye'de 1928-1952 Yıllarına Ait Kitap İstatistikleri", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 1952, ss.163-165.

¹³ Koşay, *a.g.m.*, s.38.

¹⁴ Avcı, *a.g.t.*, ss.210-213; Hakan Yaşar, "Türk Milli Kütüphanesinin Tarihçesine Genel Bir Bakış", *Kitap ve Kütüphane*, Efeakademi Yayınları, İstanbul 2021, ss.163-164.

¹⁵ Yaşar, *a.g.m.*, s.163. 15 Temmuz 1933 tarihi Milliyet gazetesinde Ankara'da Keçiören'e uzanan asfalt yolun soluna tesadüf eden, ovaya hakim bir tepede milli müze, akademi ve milli kütüphane olmak üzere üç büyük müessesenin kurulacağı bunun için planların hazır olduğu yazmaktadır. "3 Büyük Müessese Kuruluyor: Akademi, Milli Müze ve Milli Kütüphane", *Milliyet*, 15 Temmuz 1933, s.8. 1937 tarihli bir haberde de yine Maarif Vekaleti'nin Ankara'da kurulacak milli kütüphane için incelemelerde bulunduğu, açılması planlanan kütüphanede İstanbul ve Anadolu'da bulunan tek kalmış eserlerin toplanacağından bahsedilmektedir. "Kütüphaneler", *Son Telgraf*, 10 Mart 1937, s.3.

¹⁶ Muzaffer Gökman kanunun çıkışı için Atatürk'ün direktif verdiğini anlatır: Atatürk, kendisine yıllar önce yazdığı bir kitabının hediye edilmesi üzerine Türkiye'de kitap ve kütüphanecilik ve basılan eserlerin takip edilip edilemediği üzerine sorular sormuştur. Aldığı cevaplar üzerine başka ülkelerde bu hususta nasıl bir yol takip edildiğini sorması ve bunun "devlet nüshası" uygulaması ile yapıldığını öğrenmesinin ardından da Türkiye'de "devlet nüshası" uygulamasının başlatılması için bir kanun düzenlenmesini istemiştir. Muzaffer Gökman, "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk'e Ait Bir Hatıra", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt:1, Sayı:2, 1952, ss.112-113.

Kütüphanesi (İzmir Milli Kütüphanesi)'ne verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷ Böylece Milli Kütüphane'nin temelleri atılmış ve basılan her eserden bir nüsha milli kütüphane için derlenmeye başlanmıştır. Ayrıca bahsi geçen kânda bir nüshanın milli kütüphaneye ayrılmasının kararlaştırılması dışında uzun bir süre somut adımlar atılamasa de dönemin eğitim bakanlığının milli kütüphane kurulmasını gündemine aldığını da göstermektedir.

1930'lu yıllarda mevcut kütüphanelerin düzenlenmesi amacıyla yabancı uzmanların getirilmesi, modern kütüphanecilik eğitimi için yurt dışına öğrenci gönderilmesi de yine cumhuriyet yönetiminin kütüphanelerin gelişimi hususundaki çabalarını ortaya koymaktadır. Bu gelişmelere rağmen gerek Türkiye'deki kütüphanelerin sayı, gerek bina durumları ve gerekse sahip oldukları kitap sayısı açısından oldukça yetersizdir. Cumhuriyet öncesi ile karşılaştırıldığında önemli bir yol kat edilmiş olmakla birlikte Avrupa'daki hatta Balkanlardaki kütüphanelerle karşılaştırıldığında oldukça yetersiz durumdadır.¹⁸ Benzer durum kütüphane çalışanları için de geçerlidir. Mevcut kütüphanelerde çalışan kütüphaneciler hem sayı hem de kütüphanecilik bilgisi konusunda yeterli düzeyde değildir.¹⁹ Önemli eksiklerden biri de Türkiye'de bir milli kütüphanenin olmamasıdır.

Milli kütüphane ihtiyacı zaman zaman dönemin aydınları tarafından da dile getirilmiştir. Kendisi de tarih profesörü olan Fuat Köprülü 1938 yılında yazdığı yazısında yalnız siyaset ve idare bakımından değil milli kültür bakımından da başşehir olma azmindeki Ankara'nın yeni Türk kültürünün de kaynağı olması gerektiğine vurgu yapmış ve bir üniversite şehri de olan Ankara'da milli kütüphaneye ihtiyaç olduğunu yazmıştır. Köprülü yazısında "Bize öyle bir milli kitapsaray lazımdır ki, yalnız münevver halk değil, türlü ilim şubeleri üzerinde çalışan mütehasşsılar orada bütün ihtiyaçlarını tatmin edebilsinler; kendi şubelerine ait bütün dünya neşriyatının en mühimlerini orada kolaylıkla bulabilsinler!" demektedir.²⁰ Aziz Berker de Ankara ve İstanbul'da modern ilmi usullere ve teşkilata göre birer devlet kütüphanesi kurulacağına değinmektedir.²¹

¹⁷ Resmi Gazete, Sayı:2741, 2 Temmuz 1934, s.4076.

¹⁸ Adnan Ötüken, *Kütüphaneciliğimiz İçin*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, Ankara 1979, s.7; Adnan Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt:IV, Sayı:1, 1955, s.5.

¹⁹ Koşay, a.g.m., 37; Ötüken, a.g.m., s.6.

²⁰ Fuat Köprülü, "Büyük Bir Eksikimiz", *Ülkü*, Cilt:10, Sayı:60, Şubat 1938, s.481-482.

²¹ Aziz Berker, "Kütüphanelerimiz", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt:4, Sayı:46, 16 Ağustos 1943, ss.2-3.

2. Adnan Ötüken'in Çabaları ve Milli Kütüphane'nin Kurulmasına Doğru

Milli kütüphane kurulması üzerinde asıl duran kişi Adnan Ötüken olmuştur. Milli Kütüphane'nin kurulması büyük ölçüde Adnan Ötüken'in çabaları ile gerçekleşecektir. Ötüken, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türkoloji ve Fransız Dili ve Edebiyatı eğitimi almış, ardından yurt dışına kütüphanecilik eğitimine gönderilen üç kişiden biri olmuştur.²² Modern kütüphanecilik eğitimi sırasında başta kütüphane uzmanlığı eğitimi gördüğü Berlin Devlet Kütüphanesi olmak üzere Almanya'da bulunan kütüphaneleri inceleme fırsatı bulmuştur.²³

1939 yılında yurda dönüşünün ardından, Türkoloji asistanlığı yerine Ankara'da Maarif Vekaleti Neşriyat Müdürlüğü vazifesini tercih etmiştir. Adnan Ötüken, neşriyat müdürlüğü vazifesi ile önemli çevrelerle bir ara da olma fırsatı elde etmiştir.²⁴ Ötüken yalnız bulunduğu çevrelerde milli kütüphanenin gerekliliğini anlatmakla kalmamış aynı zamanda Türkiye'de ve dünyada kütüphanelerin durumunu, milli kütüphaneye duyulan ihtiyacı ve kütüphaneciliğin geliştirilmesi ve bir bilim olarak kabul edilmesi gerekliliğini yazı ve konuşmaları ile anlatmaya çalışmıştır. Kendisi bu durumu şu sözlerle anlatmaktadır: *"Bu suretle Maarif Vekaleti muhitine bu işin önemi ve modern kütüphaneciliğin memleket ölçüsünde ne büyük bir ihtiyaca karşılık teşkil edeceği fikri oldukça telkin edilebilmiş, çeşitli neşir organlarında ve Ankara Radyosunda bu ihtisas şubesinin ehemmiyeti ve lüzumu hakkında devamlı propaganda yapılmış ve her şeyden önce Adnan Ötüken, bir milli kütüphane tesisinde muhtaç bulunduğu veya mücadele etmek mecburiyetinde kalacağı faktörlerin mahiyet ve şümülü hakkında bilgi, tecrübe ve cesaret kazanmış, geniş bir muhite kendini tanıtmak imkanlarını elde etmiş, kendisine bu mevzuda yardım edebilecek, bu teşebbüsü destekleyecek insanların itimadını celbe muvaffak olmuştur."*²⁵

Ötüken'e göre memlekette ilim adamının, çalışmaları için gerekli gördüğü eserleri temin edeceği, yabancı ülkelerde çıkan yayınları düzenli takip edebilen hatta yalnız Türkiye'deki yayınları muntazamca takip edip bunları

²² Milli Kütüphane ve Adnan Ötüken, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 1972, s.3.

²³ Necmeddin Sefercioğlu, Adnan Cahit Ötüken, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015, s.3-4.

²⁴ Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", s.4.

²⁵ Ötüken, Kütüphaneciliğimiz İçin., s.6.

eksiksiz olarak ve iyi tasnif edilmiş bir halde ilim adamının istifadesine sunabilen tek bir kütüphane yoktur.²⁶

Adnan Ötüken'in en önemli hedefi Türkiye'de milli kütüphanenin kurulmasını sağlamaktır. Ötüken, *Ülkü* dergisinde yazdığı yazılarında milli kütüphane için gerekli üç önemli unsura dikkat çekmiştir: kütüphane olarak inşa edilecek bir bina, bir an önce kütüphane uzmanı yetiştirilmesi ve bol miktarda kitap teminine imkan verecek düzenli bir bütçenin sağlanması²⁷. Adnan Ötüken 16 Mayıs 1943 tarihli yazısında milli kütüphanenin kurulması önündeki bu üç önemli zorluğu açıklamaya çalışır. Ötüken, kütüphane binası için yüksek öğrenim kurumlarının topluca bulunduğu Sıhhiye Vekilliği ile Cebeci arasında bir yere yapılmasını önermektedir.²⁸ Bina için gerek yapı malzemeleri gerekse bina özelliği ve donanımı ile kütüphane şartlarına uygun olarak inşa edilmesi gerektiğinin de altını çizmiştir. Yazısında "*Kütüphanelerimize yüksek tahsil görmüş ve kütüphanecilik ihtisası yapmış memurlar vermedikçe bu işleri düzeltmeye ve zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak modern kütüphaneler kurmaya imkan bulunamaz.*" Sözleri ile kütüphanecilik eğitimi almış personelin önemine dikkat çekmiştir. Bunun için yüksek dereceli kütüphane kurslarının açılması, Amerika, Almanya gibi kütüphanecilik hususunda önde gelen ülkelere yüksek tahsil için öğrenci gönderilmesi ve bu sayede açılacak olan devlet kütüphanesinin ihtiyacı olan elemanların yetiştirilmeye başlanması önerilmektedir.²⁹ Bunların yanı sıra kurulacak kütüphane hem önemli koleksiyonlara sahip olmalı hem de yeni çıkan yazılı eserleri takip ederek bünyesine katmalıdır. Kütüphane, yeni kurulacağı için her iki eksikliğini de tamamlamak amacıyla hatırı sayılır bir bütçe oluşturulmalıdır.³⁰

²⁶ Adnan Ötüken, "Kütüphane Meselesi", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt:2, Sayı:21, 1 Ağustos 1942, s.4; Adnan Ötüken, *Milli Kütüphane Kurulurken*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946, s.IV.

²⁷ Ötüken, "Devlet Kütüphanesi Kurulurken", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt:2, Sayı:24, 16 Eylül 1942, s.6.

²⁸ Bina için önerilen yer Siyasal Bilgiler Okulu, Hukuk Fakültesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ve yapımı devam eden Tıp Fakültesi arasında yer almaktadır.

²⁹ Adnan Ötüken, "Örnek Bilim Kütüphanesi", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt:4, Sayı:40, 16 Mayıs 1942, ss.13-15; Adnan Ötüken, *Milli Kütüphane Kurulurken*, ss.IX-XIV. Adnan Ötüken bu yazısında kurulacak olan devlet kütüphanesinin aynı zamanda ülkedeki kütüphanecileri yetiştirecek bir merkez olması fikrini öne sürmüştür.

³⁰ Ötüken bütçenin öneminin altını çizirken Almanya'daki kütüphanelerin kitap için ayırdıkları bütçelerden örnekler de verir: 3 milyon kitaba sahip Berlin Prusya Devlet Kütüphanesi 208.500, 2 milyon 200 kitabı bulunan Münih Bavyera Devlet Kütüphanesi 79.000 Türk lirası ayrırmaktadır. Ötüken, *a.g.m.*, s.16.

Adnan Ötüken, 1942 yılından itibaren Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde kütüphanecilik kursu vermeye başlamıştır. Bu kütüphanecilik kurslarına ilk zamanlar fakülte'deki bütün asistanlar ile ilmi yardımcıları ve yine fakültenin kütüphane memurlarının katılımı mecburi tutulmuş, bunların dışında isteyenlerin de katılımına açık olmuştur.³¹ Fakülte'deki bu kurslar ile Türkiye'nin "modern anlamda ilk kütüphanecileri" yetişmeğe başlamıştır.³² Milli kütüphane kurma konusunda kararlı olan Ötüken yazılarında da bahsettiği gibi ihtiyaç duyulacak personeli yetiştirmeye başlamıştır.³³

Ötüken, Milli Kütüphane'nin kuruluş sürecini anlattığı yazılarında ilgili çevrelerin konuya yeteri kadar önem vermediklerini ve yeteri kadar destek göremediklerinden yakınmaktadır. Hiç kuşkusuz hükümet çevrelerinin kütüphanecilik konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmamalarının milli kütüphanenin kuruluşu için beklenen desteğin veril(e)memesinde etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte 1939-1945 yıllarında yaşanan II. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz ekonomik koşullar hükümetin bu konuda somut adım atamamasında etkili olmuş olabilir. Nitekim Ötüken de 1939 yılında "Milli Kütüphane Kurulurken" başlıklı yazısında hükümetin büyük bir kütüphane kurma kararında olduğunu yazmaktadır.³⁴ 1943 Mayısına kadar kütüphaneye dair yazılar yazan Adnan Ötüken'in bu tarihten sonra yazı yazmaması da ilginçtir. Ayrıca Ötüken'in, söz konusu yazılarını dönemin iktidarı ve tek partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı niteliğindeki Ülkü dergisinde yer alması hükümet çevrelerinin onun fikrini destekledikleri şeklinde yorumlanabilir.

Adnan Ötüken, söz konusu kulis faaliyetlerinin ardından verdiği kurslarla az sayıda da olsa öğrenci(kütüphaneci) yetiştirdikten sonra 15 Nisan 1946 tarihinde Milli Kütüphane'nin açılması için ilk somut adımı atmıştır. Maarif Vekaleti Neşriyat Müdürlüğü'nün zemin katındaki bir odada Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu açılmıştır. Açılıştaki Neşriyat Müdürü Adnan Ötüken, müdür yardımcısı Melih Cevdet Anday, kütüphane

³¹ Ötüken, *Kütüphaneciliğimiz İçin...*, s.53.

³² Tuncor, *a.g.m.*, s.26.

³³ Milli Kütüphane'nin ilk uzman kütüphaneci Adnan Ötüken'in Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki kursundan öğrencisi Leman Şenalp olacaktır. Şenalp, "Türkiye Milli Kütüphanesi'nin Kuruluş Yılları (1945-1955)", s.221.

³⁴ Adnan Ötüken, "Milli Kütüphane Kurulurken", *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1939.

memuru Leman Şenalp ve müdürlük çalışanları yer almıştır.³⁵ Mehmet Emin Yurdakul'un iki eseri bu küçük törende bir dolaba konularak Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu açılmış ve kütüphanenin temelleri atılmıştır. Hazırlık bürosu kitaplığı kısa sürede gelişmeye başlamıştır. Ötüken bu süreci şu sözlerle anlatmaktadır: *"Maarif Vekaleti'nin Neşriyat Müdürüydüm. Bu müdürlüğün tahsisatiyle bu odaya yeni camlı dolaplar yaptırdım. Dairede mevcut bir kısım eşyayı da buraya naklettim. Bu dolaplar süratle kitapla doldu. Neşriyat müdürlüğünün muhtelif servislerinde bulunan ve çoğu Maarif Vekaleti Neşriyatından olan eserler de buraya taşındı."*³⁶ Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu'ndaki kitap miktarı bir yıl içerisinde 8.000'e ulaşmıştır. Yine Ötüken'in kurs öğrencileri de kütüphane çalışmalarına zaman buldukça yardım etmiştir.³⁷

Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu'nun çalışmaları hız kazanırken 14 Ağustos 1946 tarihinde Recep Peker'in başbakanlığında kurulan yeni hükümet, programını açıklamıştır. Söz konusu programda *"Ankara'da büyük bir milli kütüphanenin kurulması için gereken çalışmalara hemen başlanacak ve memlekette artan okuma alakasını karşılayıcı kitaplıklar açılması ve mevcutların geliştirilmesi planlanacaktır."*³⁸ denilerek hükümetin de milli kütüphane kurulması için teşebbüse geçeceği açıklanmıştır. Milli Kütüphane Hazırlık Bürosundan habersiz olan yeni hükümetin bu tutumu kütüphane için çalışmaları hızlandırmıştır.³⁹ Nitekim, Milli Eğitim Bakanlığı da 11 Şubat 1947 tarihli raporunda, Milli Kütüphanenin binasının yapılmasına takaddüm eden hazırlıklara girişildiği, kitap toplanmasına başlandığı, elemanların yetiştirilmesine devam edildiği belirtilmektedir. Hatta Milli Kütüphane kanunu tasarısının da hazırlandığı bilgisine yer verilmekte ve bakanlığın,

³⁵ Şenalp, "Milli Kütüphanemizin Kuruluş Yılları Üzerine...", *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt:23, Sayı:2, 2009, s.382.

³⁶ Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", s.12.

³⁷ Bazıları daha sonra Milli Kütüphane çalışanları içerisinde de yer alacak olan bu öğrenciler: Abdülkadir Salgır, Melahat Öğütürk, Muhteşem Alevcan, Sacide Alevcan, Beria Akbal, Hasan Taner, Türker Acaroğlu, Neriman Genç, Şadan Karasu, Feyha Tayga, Enver Koray, Ferit Ragıp Tuncer'dir. Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", s.13; Şenalp, "Türkiye Milli Kütüphanesinin Kuruluş Yılları Üzerine...", s.382.

³⁸ "Hükümetin Beyanname", *Ulus*, 15 Ağustos 1946, s.5; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt:1(24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), TBMM Basımevi, Ankara 2013, s.424.

³⁹ Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", s.14.

kütüphanenin açılması için çalışmalarını sürdürdüğüne işaret edilmektedir.⁴⁰

3. Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği'nin Kurulması ve Çalışmaların Hız Kazanması

Hazırlık Bürosunda her geçen gün kitap sayısının artması, iş yükü artışını da beraberinde getirmiştir. Adnan Ötüken tüm mesaisini Büronun işlerine harcamak amacıyla neşriyat müdürlüğü görevinden çekilmiştir. Ancak Hazırlık Bürosu henüz resmi bir hüviyet kazanmadığı için neşriyat şube müdürü olarak çalışmak durumunda kalmıştır.⁴¹ Ayrıca büronun bazı giderlerini ve kütüphane çalışmalarına katılanlara yapılacak ödemeleri karşılamak için de paraya ihtiyaç vardır. Diğer taraftan Hazırlık Bürosu'nun Milli Kütüphane'yi kurma konusunda da kitaba ve paraya ihtiyacı vardır. Milli Kütüphane Hazırlık Bürosuna maddi destek sağlamak amacıyla 21 Şubat 1947 tarihinde Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği kurulmuştur.⁴² Derneğin, söz konusu amacını gerçekleştirmek adına Milli Kütüphane fikrini yaymak ve ilgi uyandırmak, Milli Kütüphane'ye kitap bağışını teşvik etmek, para, menkul ve gayri menkul bağışını sağlamak ve kendi gelirleri ile Milli Kütüphane'ye yardımda bulunmak faaliyetlerinde bulunması kararlaştırılmıştır.⁴³ Dernek üyelerinin her yıl bir lira aidat ödemeleri kararlaştırılmıştır.⁴⁴

Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği'nin kurulmasında İzmir Milli Kütüphanesi'nin de yardım derneği sayesinde kurulmuş olmasının önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.⁴⁵ Derneğin kurucuları içerisinde milletvekilleri, üniversite hocaları, Ankara'daki kütüphanelerde çalışan kütüphaneciler, öğretmenler, gazeteciler, sağlıkçılar kısaca Ankara'nın

⁴⁰ BCA, 30.10.0.0/14.81.7.

⁴¹ Ötüken, *Kütüphaneciliğimiz İçin*, s.15; Sefercioğlu, a.g.e., s.16; Şenalp, "Türkiye Milli Kütüphanesinin Kuruluş Yılları Üzerine...", s.382.

⁴² Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", s.14; Şenalp, "Cumhuriyet Döneminde Kütüphaneciliğimiz", s.43; Şenalp, "Türkiye Milli Kütüphanesinin Kuruluş Yılları(1945-1955)", s.382.

⁴³ *Milli Kütüphaneye Yardım Derneği Ana Tüzüğü*, Ankara 1947, s.5.

⁴⁴ *Milli Kütüphaneye Yardım Derneği Ana Tüzüğü*, s.14.

⁴⁵ İzmir Milli Kütüphanesi'nin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Şahin, "Dünü ve Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane", *Tarih ve Toplum*, Cilt:23, Sayı:134, Şubat 1995, ss.39-46.

önde gelen münevver kesimi ve Ankara valisi yer almıştır. Milli eğitim bakanı da derneğin doğal üyesi olarak kabul edilmiştir.⁴⁶ Derneğin kurucuları içerisinde etkin isimlerin yer alması, bu kuruluşun kütüphanenin kurulması için daha çok destek sağlamak isteğinin bir yansıması olduğu söylenebilir. Ayrıca, söz konusu isimler, henüz yeni olan milli kütüphanenin kuruluş çalışmalarını geniş kesimlere duyurmak açısından da oldukça elverişlidir. Nitekim Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu'na bağışlanan kitap sayısındaki artış da bunu ortaya koymaktadır. Yine derneğin kurucuları incelendiğinde milli kütüphanenin kurulmasına en çok ihtiyacı olan kesimlerden oluştuğu öne sürülebilir.

Dernek ilk genel toplantısında Başbakan Recep Peker'i onursal başkan seçmiştir.⁴⁷ Recep Peker'in Milli Kütüphane'nin kurulmasını programına alması hiç kuşkusuz Dernek yönetiminin onu onursal başkan seçmesinde önemli rol oynamıştır.⁴⁸ Bununla birlikte kütüphane hazırlıkları için yeni hükümetin desteğini alma çabasının da bu kararda etkisi olabilir. Nitekim Ötüken, o günlere dair anlatımında Milli Kütüphane kuruluş sürecinde en fazla desteği Recep Peker hükümetinden gördüklerini anlatmaktadır.⁴⁹

21 Mart 1947 tarihli bir gazete haberine göre derneğin üye sayısı bini aşarken toplanan kitap sayısı önemli bir artış olmuştur. Yine aynı yazıda "Millî Kütüphane için yeni harflî Türkçe yayınların eksiksiz koleksiyonu derleme kanunu gereğince esasen toplanmış bulunmaktadır." denilmektedir.⁵⁰ Burada kastedilen 1934 tarihli derleme kanunu gereğince ülkede basılan her eserden milli kütüphane için ayrılan birer nüshadır.

Milli Kütüphaneye Yardım Derneği'nin de çabaları ile toplanan kitap sayısının hızla artması ile birlikte Neşriyat Müdürlüğü'nün bir odasında çalışmalarını sürdüren Hazırlık Bürosu da buraya sığamaz hale gelmiştir. Bina imkanlarının sınırlı olduğu Ankara'da Hazırlık Bürosu için Mithat

⁴⁶ *Milli Kütüphaneye Yardım Derneği Ana Tüzüğü*, ss.5-14; "Milli Kütüphaneye Yardım Derneği", *Ulus*, 25 Şubat 1947, s.2.

⁴⁷ "Başbakanın Milli Kütüphaneye Derneğine Başarı Dileği", *Ulus*, 3 Mart 1947, s.1.

⁴⁸ Adnan Ötüken, Milli Kütüphane'nin kuruluş sürecini anlattığı yazısında Recep Peker'in daha başbakan olmadan önce milli kütüphane kurma kararında olduğunu ve başbakan olduktan sonra gelip Ötüken'den bizzat milli kütüphane kurma çalışmaları hakkında bilgi aldığını ve para yardımıyla bulunduğunu anlatmaktadır. Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", ss.14-15.

⁴⁹ Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", s.14.

⁵⁰ "Milli Kütüphane İçin Hazırlık Süratle İlerliyor", *Ulus*, 21 Mart 1947, s.2.

Paşa Caddesinde, büyük bir salonu bulunan, beş odalı bir villa kiralanmıştır. Binanın üç yıllık kira bedeli Maarif Vekaleti tarafından peşin ödenmiştir. 1 Nisan 1947 tarihinde Hazırlık Bürosu Mithat Paşa'daki kiralık binasına taşınmıştır. Hazırlık Bürosu tabelasının da asıldığı bina da Adnan Ötüken, sekreter Nezahat Anaçan, kütüphane memuru Leman Şenalp ve fotoğrafçı Sanih Sarıdal olmak üzere dört kişi çalışmaları sürdürmüştür.⁵¹

Hazırlık Bürosu, tahsisatı olmadığı için yeni binasına taşınırken Ankara'daki bazı kurumlardan destek almıştır: Büronun eşyaları Sanat Okulu'nun kamyonları ile taşınmış, duvarların boya badanası Ankara Yapı Usta Okulu tarafından yapılmıştır. Ötüken'in öğrencileri de yine yerleşme esnasında hocalarının yanında olmuştur.⁵²

Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu'nun yeni binasına taşınmasından kısa bir süre sonra Büronun açılışı için bir tören gerçekleştirilmiştir. Törene, Milli Eğitim Bakanlığı erkanı, Basın ve Yayın Umum Müdürü ve Umum Müdürlük çalışanları, banka ve kurum müdürleri, kitap bağışında bulunanlar, Amerika ve İngiliz kültür heyetleri temsilcileri katılmıştır. Açılışa gelenlere Milli Kütüphane'nin nasıl çalıştığını anlatan bir film izletilmiştir.⁵³

Başbakan Recep Peker'in Hazırlık Bürosunu ziyareti ve Adnan Ötüken ile görüşmesi kütüphanenin kuruluş çalışmalarını hızlandırmıştır. Peker, üç saat süren ziyareti esnasında Ötüken'den bir milli kütüphanenin ne şekilde kurulabileceği hakkında bilgi almış, kendisine Amerikan Kongre Kütüphanesi'ni anlatan bir film izletilmiştir. Recep Peker Milli Kütüphane Yardım Derneği'ne 100.000 küsur lira para yardımında bulunmuş ve Milli Kütüphane'nin hazırlıkları hakkında sık sık malumat almıştır.⁵⁴

Milli Kütüphane'nin kurulması için çalışmalar sürdürülürken Adnan Ötüken'in Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde verdiği kütüphanecilik kursu da devam etmektedir. Bu sayede Milli Kütüphane için en önemli eksiklerden birisi olan kütüphanecilik eğitimi almış personel ihtiyacı de sağlanmış olacaktır. Milli Kütüphaneye Yardım Derneği de kütüphane çalışmaları için desteğini artırma çabasıdadır. Derneğin genel kurulu, Milli Kütüphaneyi

⁵¹ Şenalp, "Milli Kütüphane'nin Kuruluş Yılları Üzerine...", s.383; Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", s.17. Kirası Maarif Vekaleti tarafından ödenen binaya "Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu" tabelanın takılması, Büronun varlığının resmîyet kazanması anlamına gelmektedir.

⁵² Ötüken, *Kütüphaneciliğimiz İçin...*, s.19.

⁵³ "Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu Çalışmalarına Başladı", *Ulus*, 7 Mayıs 1947, s.3.

⁵⁴ Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", s.14.

Yardım Derneği'nin yararlı cemiyetler içerisine alınması için hükümete başvuru yapma kararı almıştır. 6 Ekim 1947 tarihinde Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği'nin yararlı derneklerden sayılmasına karar verilmiştir.⁵⁵

Bu arada dernek yurdun farklı şehirlerinden bağışlar toplamaktadır. Dernek zaman zaman yapılan bağışları gazeteden de duyurarak yapılan bağışlara teşekkür etmiştir. 9 Eylülde yayınlanan teşekkür haberine göre; Ankara'dan Koç Ticaret Türk Anonim Şirketi 50 lira, Seyfettin Alevcan 58, Saim Ülgen, 35, Mehmet Tunçer 7, Cemal Yalçın 6, Orhan Berkay 5, Tekin Alabay 4 eser, Dr. Nimet Taşkıran: 3 ciltlik kendi eseri, Meral Erkan 2, Bülent Berker 2, Prof. Hlrş: 1, İstanbul'dan Remziye Çambel 23, Nafia Tunaboylu 4, Safi Dümer 4, İlhan Taşkesen 3, Harun İsmet Sezen 1, Kırşehir'den Ali Baytok 8, Bursa'dan Zeki Mumcu 7, Burdur'dan İbrahim Zeki Burdurlu kendi kitaplarından 2 eser bağışlamıştır.⁵⁶

Bir başka haberde Dernek, daha önce de 400 lira yardımda bulunan T.C. Merkez Bankasının 600 liralık yardımına ve banka bültenlerinin ciltli tam koleksiyonu için teşekkür etmektedir. Ayrıca kendi neşriyatından 22 eser bağışlayan Sümerbank'a, merhum milletvekili Münir Akkaya adına 1.338 eser bağışlayan Akkaya ailesine, merhum milletvekili Hamdi Dikmen adına 790 eser bağışlayan Dikmen ailesine, 345 eser için Arat Kitabevi'ne, 308 eser bağışlayan Hüseyin Namık Orkun'a, 279 eser veren Cemaleddin Or'a, 216 kitap bağışlayan Berkalp Kitabevi'ne teşekkür edilmektedir.⁵⁷ Aynı haberde Derneğin İhsan Sungu'nun, Şerafettin Yaltkaya'nın, Selim Nüzhet Gerçek'in ve Dr. Galip Ataç'ın hususi kütüphanelerini de Millî Kütüphane için satın alacağını yazmaktadır.⁵⁸ Vefat eden Saffet Arıkan'ın ailesi de Arıkan'ın 946 kitabını, üç binlira değerindeki camlı kütüphanesini ve bin lira değerindeki 21 ciltlik Brockhous Ansiklopedisi'ni Millî Kütüphaneye bağışlamıştır.⁵⁹ Söz konusu teşekkür haberleri ile derneğin, aynı zamanda kamuoyunun ilgisini canlı tutmayı hedeflediği öne sürülebilir.

⁵⁵ BCA, 30.18.1.2/114.66.13; "Milli Kütüphaneye Yardım Derneği", *Ulus*, 15 Ekim 1947, s.2.

⁵⁶ "Milli Kütüphaneye Yapılan Yardımlar", *Ulus*, 9 Eylül 1947, s.6.

⁵⁷ Dernek; Perhan Cambel(62 eser), Hamdiye Altınseli(41), Baha Öngel(28), Raşit Bener 28, Sami Nabi Özerdim(27), Nafia Tunaboylu (20), Cemaleddin İzmirli(11), Adnan Ötüken(11), Melek Erbilin(10), Memduh Karaabalı(10), Hareket Dergisi Müessesesi(9), Emin Tokay(9), Cemal Köprülü(8), Vamık Bombatepe(7), İngiliz Kültür Heyeti(7)'ne ve 5 ve daha altında eser bağışı yapan 25 kişiye de teşekkürlerini sunmaktadır. "Milli Kütüphane'ye Yeni Bir Bina Tahsis Edildi", *Ulus*, 6 Aralık 1947, s.5.

⁵⁸ "Milli Kütüphane'ye Yeni Bir Bina Tahsis Edildi", *Ulus*, 6 Aralık 1947, s.5.

⁵⁹ "Milli Kütüphane Yeni Bağışlar", *Ulus*, 27 Aralık, s.2.

Millî Kütüphaneye Yardım Derneği gazetesine verdiği ilan ile de halkın Milli Kütüphaneye ilgisini ve desteğini artırmaya çalışmıştır. “Millî Kütüphane Vatandaşların Yardım ve Himayelerini Bekliyor İnsan Göçer, Kitap Kalır” başlıklı ilanda Milli Kütüphane'nin Türk Milletinin, mevcudiyetiyle övüneceği bir ilim âbidesi olacağı vurgulanmaktadır. İlan şu sözlerle halkı yardıma çağırılmaktadır: “*Bu millî müessesese; vatandaşların kitap bağışlarını, nakit ve mülk şeklinde yardımlarını bekliyor. Millî kütüphaneler dünyanın en zengin ve müreffeh memleketlerinde bile, devlet himayesi dışında halkın yardım ve bağışlarıyla kurulmuş ve gelişmişlerdir. Millî Kütüphanemiz, konusu ne olursa olsun, eski harfli Türkçe kitaplara, dergi ve gazete koleksiyonlarına, yazma eserlere, yabancı dillerdeki yayımlara bilhassa muhtaçtır. Yeni harfli Türkçe kitapların tam bir koleksiyonu Millî Kütüphane için derlenmiştir. Kitap ve para bağışında bulunanların adları, bu millî müessesenin şeref listelerinde ve levhalarında ebediyete intikal ettirilecektir. Millî Kütüphane, yaşayan Türk nesillerinin gelecek nesillere en büyük armağanı olacaktır.*”⁶⁰

Gerek Adnan Ötüken'in gerekse Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği'nin çabaları ile beş ay içerisinde kitap sayısı 60.000'e ulaşmıştır. Hazırlık Bürosunun 5 odalı binası da bodrum katına varıncaya kadar dolmuştur. Milli Kütüphane Hazırlık Bürosunun, kendisine tahsis edilen aylık 60.000 liralık ödenek ve Milli Kütüphaneye Yardım Derneği'nin kitap alımı ve Büronun ufak tefek masrafları için sağladığı sınırlı miktarda para dışında bir geliri yoktur.⁶¹ Gerek kütüphane için acilen bir binaya ihtiyaç duyulması gerekse yeni bir bina inşası için ödeneğin yetersiz olması nedeni ile Milli Kütüphane için özel bir bina inşa edilene kadar mevcut bir binanın kütüphaneye tahsisi düşünülmüştür. Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ve Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir'in de mesele ile yakından ilgilenmesi sonucu Saraçoğlu Mahallesi'nde gazino-kulüp olarak inşa edilmiş bina Milli Kütüphane'ye tahsis edilmiştir.⁶²

Hazırlık Bürosu, 1948 yılı başında yeni binasına taşınmıştır. Ötüken söz konusu kulüp binasının Milli Kütüphane'ye verilmesi hususunda olası karar değişikliğine karşı bir an önce taşınmasını uygun görmüştür. 27 Aralık 1947 tarihinde binanın Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu'na devrinin hemen ardından taşınmıştır.⁶³

⁶⁰ “Millî Kütüphane Vatandaşların Yardım ve Himayelerini Bekliyor”, *Ulus*, 7 Ekim 1947, s.6.

⁶¹ Ötüken, “*Millî Kütüphane Nasıl Kuruldu?*”, s.20.

⁶² “Millî Kütüphane'ye Yeni Bir Bina Tahsis Edildi”, *Ulus*, 6 Aralık 1947, s.5.

⁶³ Ötüken, *Kütüphaneciliğimiz İçin...*, 23.

Paul Bonantz'a yaptırılan bu bina, tamamlanmış bulunmakla birlikte kütüphane olarak düzenlenmesi için de para gerekmektedir. Hem Milli Kütüphaneye Yardım Derneği hem de bakanlıktan verilen cüzi miktardaki tahsisat ile yeni binanın düzenlenmesi ve açılış hazırlıkları Ağustos 1948'de tamamlanabilmıştır. Yeni binada hazırlık sürdürülürken Milli Kütüphaneye Yardım Derneği Eski Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı İhsan Sungu'nun 14 bin ciltlik kütüphanesini ve Doktor Galip Ataç'ın kitaplarını satın almıştır.⁶⁴

Adnan Ötüken bu zorlu süreçte yeni Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun kütüphane ile ilgilenmediğini ve kendisine yeteri kadar destek vermediğini yazmaktadır.⁶⁵ Leman Şenalp ise "*Ötüken, her ne kadar, Tahsin Banguoğlu'ndan beklediği ilgiyi bulamamaktan yakınıyorsa da, Milli Kütüphane'nin kullanıma açılışı, benim İsviçre'ye gönderilmem ve Milli Kütüphane Kuruluş Yasası'nın çıkartılması hep O'nun bakanlık döneminde gerçekleşmiştir..*" diyerek Ötüken'in bu tutumunu eleştirmektedir.⁶⁶

4. Milli Kütüphane Kapılarını Açıyor

Milli Kütüphane 16 Ağustos 1948 tarihinde açılmıştır.⁶⁷ Açılış töreni, bir gün öncesinde gazete yayınlanan bir ilan ile de duyurulmuştur. Söz konusu ilanda Milli Kütüphane'nin bir okuma yeri olmaktan çok ilmi araştırma ve incelemelerde bulunacaklara hizmet vereceği belirtilmiştir. Kütüphaneden yararlanacak olanlar şöyle sıralanmaktadır: "*üniversite ve yüksek okullar öğretim heyetleri mensuplarıyla öğrencileri, bütün öğretmenler ve öğrenciler, muvazzaf ve hizmetten ayrılmış ordu mensuplarıyla devlet memurları, serbest meslek sahipleri (doktor, eczacı, dişçi, avukat, tüccar, mühendis, ziraatçi, teknisyen, güzel sanatlar mensupları, [gazeteciler ve saire), bütün aydın vatandaşlar ve münevver gençlik.*" Yine ilanda Milli Kütüphane'den yararlanmak isteyenlerin iki adet vesikalık fotoğraf ile başvurarak kütüphane giriş kartı alabilecekleri de duyurulmaktadır.⁶⁸

Milli Kütüphane'nin açılış törenine, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Tefik Fikret Silay, Genel

⁶⁴ "Milli Kütüphane Salı Günü Halka Açılıyor", 15 Ağustos 1948, s.2.

⁶⁵ Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu", ss.22-23.

⁶⁶ Şenalp, "Türkiye Milli Kütüphanesi'nin Kuruluş Yılları 1945-1955", s.223.

⁶⁷ "Milli Kütüphane Dün Açıldı", *Ulus*, 17 Ağustos 1948, s.3.

⁶⁸ "Milli Kütüphane Açılıyor", *Ulus*, 15 Ağustos 1948, s.4.

Sekreter yardımcısı Cevat Dursunoğlu, Belediye Başkanı ve Ankara Halkevi Başkanı Ragıp Tüzün, bakanlık ileri gelenleri ve “seçkin bir davetli kitlesi” katılmıştır. Tahsin Banguoğlu açılış konuşmasında “*Milli Kütüphaneyi mütevazı bir tarzla bugün açıyoruz. Fakat aslında henüz temelini atmaktayız. Bu işe daha büyük bir şekilde başlamaya imkan bulamadık. Yakın bir zamanda büyük bir inkişafa mazhar olacağımızı umuyoruz... Kütüphanecilik tam manasiyle bir ilim, ihtisas işidir. Bu küçük eser modern kütüphanecilik bilgisinin kaynağı olacaktır. Kısa zamanda da başkentimizde bir Milli Kütüphane yapacağız. 3-5 milyon ciltlik bir kütüphanemiz olacaktır.*” sözlerine yer vermiş ve kendinden önceki eğitim bakanı Reşat Şemsettin Sırer'e ve Adnan Ötüken'e teşekkür etmiştir. Ardından Adnan Ötüken bir konuşma yapmıştır.⁶⁹ Her iki konuşmada da kütüphane binasının yakın bir zamanda yetersiz hale geleceğini ve yeni bir bina vurgusu söz konusudur.

Kütüphanenin Saraçoğlu Mahallesi'ndeki yeni binası, geniş bir okuma salonu ve geniş depo bölümlerinin yanı sıra modern kütüphane çalışmalarının gereği olan fotokopi atölyesi, film arşivi, sinema makineleri ile hizmete açılmıştır.⁷⁰ Bununla birlikte kütüphanenin pek çok eksiği de mevcuttur. Örneğin depo rafları henüz yapılamamıştır, çalışma masalarında lambalar yoktur. Bu noktada Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği hayır sahiplerine çağrıda bulunmuştur. Dernek, Ulus gazetesine gönderdiği mektupta hayırseverlerin söz konusu eksiklerin giderilmesinde maddi destek vererek genç neslin yetişmesine büyük hizmet sunacaklarını dile getirmiştir.⁷¹

Milli Kütüphane'de İstanbul ve Ankara üniversiteleri ile Gazi Terbiye Enstitüsü'nün farklı bölümlerinden mezun ve kütüphanecilik kursunu tamamlamış uzmanlar görev almıştır.⁷² Böylece Milli Kütüphane Türkiye'de modern kütüphaneciliğin tatbikat alanı ve yol göstericisi olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Milli Kütüphane'nin kuruluş süreci ile Türkiye'deki modern kütüphaneciliğin gelişiminin bir arada ilerlediği söylenebilir.

⁶⁹ “Milli Kütüphane Dün Açıldı”, *Ulus*, 17 Ağustos 1948, s.3.

⁷⁰ Muharrem Doğu, “Milli Kütüphane Açılırken”, *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:21, Eylül 1948, s.41.

⁷¹ “Milli Kütüphane Ragbet Görüyor”, *Ulus*, 25 Eylül 1948, s.2.

⁷² “Milli Kütüphane Salı Günü Halka Açılıyor”, *Ulus*, 15 Ağustos 1948, s.2.

Milli Kütüphane diğer kütüphanelerden farklı olarak sabah 9'dan akşam 22'ye kadar açık bulundurulmuştur.⁷³ Burada dünyanın önemli ansiklopedileri ve bibliyografyaya ait eserler, kütüphane katalogları, kanunlar külliyatı ve Büyük Millet Meclisi zabıt cerideleri, resmi gazeteleri ve 100.000 cilt kitap okuyucuların hizmetine sunulmuştur.⁷⁴ Bunların 40 bini Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu gereğince toplanmış yeni harfli yayınlardan oluşmuştur. 1934'ten itibaren Basma Eser ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nde Milli Kütüphane için saklı tutulan eserler de Milli Kütüphane'ye gönderilmiştir. Bu sayede Milli Kütüphane, 1928 yılından itibaren Türkiye'de basılan Türkçe eserler, dergi ve gazetelerin tam koleksiyonuna sahip olabilmıştır.⁷⁵ Söz konusu birikim Milli Kütüphane'ye dair gazete yazılarında da vurgulanmıştır. Adnan Ötüken de, bu bilgiyi 1948 yılında, kütüphaneyi gezdirdiği Akşam gazetesi yazarı Şahan Sıtkı'ya verirken 1955 yılında Milli Kütüphane'nin kuruluşunu anlattığı yazısında bu birikimden hiç bahsetmemekte Hazırlık Bürosu ile Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği'nin topladıkları üzerinde durmaktadır.⁷⁶ Leman Şenalp de Ötüken'in bu tutumunu ilginç bulmakta ve söz konusu eserlerin kataloglanmış olarak gönderildiğini belirtmektedir.⁷⁷

İlk açıldığı günden itibaren Milli Kütüphane'ye yoğun bir ilgi vardır. Kütüphanenin hizmette bulunduğu bir aylık zaman diliminde gelen okuyucu sayısı 4.759'dur. Bu süre zarfında kütüphane giriş kartını alan bir diğer ifade ile üye olan kişi sayısı bini geçmiştir. Kütüphaneye en çok ilgi gösteren üniversite öğrencileri olmuştur. Üniversite öğrencilerinin ders çalışması için bir salon tahsis edilmiş ve gece yarısına kadar açık tutulmuştur.⁷⁸ Kütüphaneden hizmet alanların sayısındaki artış devam etmiştir. Kütüphaneye bir yıl içinde üye olanların sayısı 5.000'i bulmuştur.⁷⁹ Mart 1949 sonuna kadar kütüphaneye gelen 53.510 okuyucunun 32.568'ini üniversite öğrencileri

⁷³ Milli Kütüphanede çalışan personelin mesai sonrası çalıştığı saatler için yapılacak ödemeler Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği tarafından karşılanmıştır.

⁷⁴ Doğdu, "Milli Kütüphane Açılırken", s.41; "Milli Kütüphane Rağbet Görüyor", *Ulus*, 25 Eylül 1948, s.2.

⁷⁵ Şahan Sıtkı, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruluyor", *Akşam*, 5 Ağustos 1948, s.5.

⁷⁶ Bkz. Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?"

⁷⁷ Şenalp Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nün dergi ve gazetelerle birlikte 80-90 bin civarında eseri 1953 yılında Milli Kütüphane'ye gönderdiğini yazmaktadır. Şenalp, "Milli Kütüphanemizin Kuruluş Yılları Üzerine", s.383.

⁷⁸ "Milli Kütüphane Rağbet Görüyor", *Ulus*, 25 Eylül 1948, s.2.

⁷⁹ Sami Nihat Özerdim, "Ankara'da Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", *Yücel*, Sayı:8, Ağustos 1950, s.42.

oluşturmuştur.⁸⁰ Ağustos 1949'a gelindiğinde kütüphaneden faydalananların sayısı 80.000'i bulmuştur.⁸¹

1949 yılında Milli Kütüphane'ye yapılan ziyaretin anlatıldığı bir yazıda kütüphane için şu anlatımda bulunmaktadır: “ Okuma salonuna giriyorum 200 kişilik salonda tek boş yer yok. Ve kalabalığa rağmen salonda tam bir mağbet sükunu dikkati çekiyor. Daha üç ay önce kahve köşelerinde çalışan üniversite gençleri şimdi bu aydınlık, sıcak ve rahat okuma salonunda kitaplara dalmışlar... Hülasa iç açıcı, gönlümüze aydınlık verici bir manzara; böyle bir kütüphaneye ne kadar muhtaçmışız.” Aynı yazıda kütüphane görevlilerinin uzman kişiler olması takdirle karşılanmakta ve “bu çocuklar canından bezmiş eski hafız kütüb tipi yerine geçen, modern anlamdaki ilk kütüphane mütehasıslarıdır... Mütahassıslardan biri, bana Türkiye’de ilk defa basılan Müteferrika kitaplarının koleksiyonu hakkında bilgi veriyor. Vankulu lügatini, bunun ikinci basımını gösteriyor. İlk ve ikinci basımlar arasında ne farklar bulunduğunu denemek için soruyorum, derhal baskı farklarını gösteriyor. Anlıyorum ki, bu genç uzmanlar mesleklerinin adamı olmuşlardır.”⁸² sözlerine yer verilmektedir.

Kütüphanenin hizmete açılması memnurlukla karşılanmakla birlikte batı ülkelerine nazaran 100-150 yıllık bir gecikmenin olduğu da dile getirilmektedir.⁸³ Milli Kütüphane'ye dair eleştirilerden biri de henüz Milli Kütüphane için bir kanun çıkarılmamış olmasıdır. Örneğin Peyami Sefa, 1949 yılında yazdığı bir yazısında dokuz ay geçmesine karşılık Milli Kütüphane için henüz bir kanun çıkarılmamış olmasını ve bu kurum için bir tahsisat oluşturulmamış olmasını büyük eksiklik olarak görmektedir.⁸⁴ Her geçen gün büyüyen kütüphanenin personel açısından da büyümesi gerekmektedir. Ayrıca, akşam altıdan sonra çalışacak personel ve onlara ödenecek ücret sorununu da beraberinde getirmiştir. Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği kitap konusunda verdiği desteği personel ücretleri içinde sürdürmektedir. Ne var ki bu da kütüphanenin gelişimi ve ihtiyaçları açısından yeterli değildir.

⁸⁰ Doğdu, “Milli Kütüphane”, s.25.

⁸¹ Özerdim, a.g.m., s.43.

⁸² “Milli Kütüphane Nasıl Çalışıyor”, *Halk Dergisi*, Yıl:2, Sayı:19, Şubat 1949, 8.

⁸³ Muharrem Doğdu Milli Kütüphane'nin açılışını ele aldığı ilk yazısında 200-300 yıllık bir gecikmeden bahsederken sonraki yazısında en az 100 yıllık bir gecikme ile açıldığını yazmaktadır. Doğdu, “Milli Kütüphane Açılırken”; Doğdu, “Milli Kütüphane”, *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:29, Mayıs 1949, s.23.

⁸⁴ Peyami Sefa, “Milli Kütüphane”, *Ulus*, 19 Mayıs 1949, s.1.4.

Ağustos 1948'de hizmete açılan Milli Kütüphane'nin kuruluşunun 23 Mart 1950 tarihinde çıkarılan Milli Kütüphane'nin Kuruluşu Hakkında Kanun ile tamamlandığı söylenebilir.⁸⁵ Yasa ile Milli Kütüphane Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir müdürlüğe dönüştürülmüş, Milli Kütüphane'nin görevi tanımlanmıştır.⁸⁶ Ayrıca söz konusu kanun ile kütüphanenin personel sayısında da önemli bir düzenleme yapılmıştır. Milli Kütüphane müdürlüğünün altında iki kütüphane uzmanı, 14 kütüphaneci, 4 memur, bir mikrofilm ve fotoğraf uzmanı ve bir mütercim kadrosu ile 3 daktilocu, 4 ciltçi ve 8 odacı kadrosu verilmiştir.⁸⁷

Kütüphane daha geniş bir kadro ile hizmet vermeyi sürdürürken kitap sayısı da hızla artmaya devam etmektedir. Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği de bu konuda çabalarını sürdürmektedir. Hükümet de derneğe 208 lira vermiştir.⁸⁸ Dernek söz konusu bağışın bir kısmı ile bir cilt atölyesi kurmuştur.⁸⁹ Diğer taraftan Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'ndeki kütüphanecilik kursu da kütüphaneci yetiştirmeye devam etmektedir. Söz konusu gelişmelerin yanı sıra Milli Kütüphane bünyesinde Bibliyografya Enstitüsü kurulması için çalışmalar başlatılmıştır.⁹⁰

Sonuç

Türkiye'de 1920'li yıllardan itibaren bir milli kütüphane kurulması istek ve kararı bulunmakta ise de bu istek ve çabaların somut adımlara dönüşmesinde ve Milli Kütüphane'nin kurulmasında Adnan Ötügen'in kişisel çabaları büyük rol oynamıştır. Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği de bu zorlu süreçte Ötügen'e, hem bağış ve satın alma yoluyla topladığı kitaplar hem de yaptığı maddi yardımlar ile önemli desteklerde bulunmuştur.

⁸⁵https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205632.pdf (Erişim Tarihi 13 Ağustos 2022)

⁸⁶ Buna göre Milli Kütüphanenin görevi, "milli kültür araştırmalarını mümkün kılmak, bu maksada elverişli bütün eserleri ve vesikaları bir araya toplayarak esaslı bir merkez vücuda getirmek ve aynı zamanda her türlü ilim ve sanat çalışma ve araştırmalarını kolaylaştırmak." Şeklinde tanımlanmıştır.

⁸⁷ Kütüphane açılırken tüm çalışanların toplamı 16'dır. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205632.pdf

⁸⁸ BCA, 30.18.1.2/121.96.3.

⁸⁹ Özerdim, *a.g.m.*, s.43.

⁹⁰ Filiz Başoğul, "Bibliyografya Enstitüsü", *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt:21, Sayı:1, 1972, s.38.

Milli Kütüphane batılı ülkelere nazaran geç kurulmuş olmakla birlikte hizmete açıldığı 1948 yılından itibaren önemli bir boşluğu doldurmuştur. Kütüphane, gerek devlet gerekse Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği'nin katkıları ile büyümeye devam etmiştir. Her geçen gün kitap sayısı artan kütüphane için 1954 yılında birinci ek bina, 1963 yılında da ek binaya bitişik iki yeni bina daha yapılmıştır. Milli Kütüphane, ancak 1983 yılında kendisi için inşa edilmiş yeni binasına taşınmıştır. Bu süreçlerde ve sonraki yıllarda Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği, kütüphaneye desteklerini sürdürmüştür.

Milli Kütüphane tıpkı kuruluş hedefinde olduğu gibi, başta üniversite öğrencileri olmak üzere toplumun eğitimli kesiminin bilimsel çalışmaları ve araştırmaları için ev sahipliğini üstlenmiştir. Yine kuruluş hedefinde olduğu gibi, Türkiye'de basılan eserlerin derlenmesi ve milli kültürün sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli bir merkez görevi görmektedir. Bunların yanı sıra, Milli Kütüphane ilk kurulduğu günden itibaren, bilhassa üniversite öğrencileri için, önemli bir ders çalışma mekanı olmuştur.

Milli Kütüphane, Türkiye'de modern kütüphaneciliğin gelişip yaygınlaşmasında da önemli rol oynamıştır. Türkiye'de modern kütüphaneciliğin gelişimi ile Milli Kütüphane'nin kuruluş ve gelişim süreçleri bir birini tamamlamıştır. Türk Milli Kütüphanesi Türkiye'de modern kütüphaneciliğin tatbikat mekanı olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
BCA, 30.18.1.2/114.66.13
BCA, 30.18.1.2/121.96.
BCA, 30.10.0.0/14.81.7.

II. Süreli Yayınlar

Akşam
Cumhuriyet
Halkbilgisi Dergisi
Halkevleri Dergisi
Son Telgraf
Türk Kütüphaneciliği Bülteni
Ulus
Ülkü
Yücel

III. Kitaplar

Büyüklimanlı Gönül vd.(Ed), *Geçmişten Geleceğe Köprü Milli Kütüphane*, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 2011.
Milli Kütüphaneye Yardım Derneği Ana Tüzüğü, Ankara 1947.
Milli Kütüphane ve Adnan Ötügen, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 1972.
Neziroğlu, İrfan - Yılmaz, Tuncer, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt:1(24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), TBMM Basımevi, Ankara 2013.
Ötügen, Adnan, *Kütüphaneciliğimiz İçin*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, Ankara 1979.
Sefercioğlu, Necmeddin, *Adnan Cahit Ötügen*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2015.

IV. Makaleler

Akbulut, Mustafa "Milli Kütüphaneler", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt:XXXIII, Sayı:1, 1984.
Baysal, Jale, "Kütüphanecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
Berker, Aziz, "Kütüphanelerimiz", *Ülkü Millî Kültür Dergisi*, Cilt:4, Sayı:46, 16 Ağustos 1943.
Cunbur, Müjgan, "Milli Kütüphane Yaptırma Teşebbüsleri", *Halkevleri Dergisi*, Yıl:3, Sayı:30, Nisan 1969.
Doğdu, Muharrem, "Milli Kütüphane Açılırken", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:21, Eylül 1948.
_____, "Milli Kütüphane Açılırken"; Doğdu, "Milli Kütüphane", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:29, Mayıs 1949.

- Gökman, Muzaffer, "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk'e Ait Bir Hatıra", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt:1, Sayı:2, 1952.
- Koşay, Hamit Zübeyir, "Kütüphanelere Dair", *Türk Kütüphaneciler Derneği*, Cilt:IX, Sayı:1, 1960.
- Köprülü, Fuat, "Büyük Bir Eksikimiz", *Ülkü*, Cilt:10, Sayı:60, Şubat 1938.
- Ötüken, Adnan, "Milli Kütüphane Kurulurken", *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1939.
- _____, "Kütüphane Meselesi", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt:2, Sayı:21, 1 Ağustos 1942.
- _____, *Milli Kütüphane Kurulurken*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946.
- _____, "Devlet Kütüphanesi Kurulurken", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt:2 , Sayı:24, 16 Eylül 1942.
- _____, "Örnek Bilim Kütüphanesi", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt:4, Sayı:40, 16 Mayıs 1942.
- _____, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt:IV, Sayı:1, 1955.
- Özerdim, Sami Nihat, "Ankara'da Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu?", *Yücel*, Sayı:8, Ağustos 1950
- Sefa, Peyami, "Milli Kütüphane", *Ulus*, 19 Mayıs 1949.
- Şahin, Mustafa, "Dünü ve Bugünüyle İzmir Milli Kütüphane", *Tarih ve Toplum*, Cilt:23, Sayı:134, Şubat 1995.
- Şenalp, Leman, "Cumhuriyet Döneminde Kütüphaneciliğimiz", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Cilt: 23, Sayı:1, 1974.
- _____, "Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt:7, Sayı:21, 1991.
- _____, "Türkiye Milli Kütüphanesi'nin Kuruluş Yılları (1945-1955)", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt:19, Sayı:2, 2005.
- _____, "Milli Kütüphanemizin Kuruluş Yılları Üzerine...", *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt:23, Sayı:2, 2009.
- Tuncor, Ferit Ragıp, "Günden Güne ve Hızla Gelişen Bir Kültür Müessesesi Milli Kütüphane", *Öğretmen*, Yıl:19, Sayı:11, 1966.
- "Türkiye'de 1928-1952 Yıllarına Ait Kitap İstatistikleri", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 1952.
- Yaşar, Hakan, "Türk Milli Kütüphanesinin Tarihçesine Genel Bir Bakış", *Kitap ve Kütüphane*, Efeakademi Yayınları, İstanbul 2021.

V. İnternet Kaynakları

- Karatepe, Tuba Çavdar, "Milli Kütüphane", <https://islamansiklopedisi.org.tr/milli-kutuphane>, (Erişim tarihi 1 Eylül 2022). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbtbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205632.pdf (Erişim tarihi 13 Ağustos 2022)

VI. Tezler

- Avcı, Müşerref, *Atatürk Dönemi Kütüphanecilik Faaliyetleri (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 203-267.

Geliş Tarihi: 23 Eylül 2022

Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Mondros Mütarekesi'nden II. TBMM Seçimlerine İttihat ve Terakki Fırkası'nı Canlandırma Teşebbüsleri ve İttihatçılık Tartışmaları

Esmâ TORUN ÇELİK**

"İttihat ve Terakki Türk Milletinin bağrından kopmuş bir mefkûre hamlesidir"

Ziya Gökalp

Öz

Osmanlı son dönemine damga vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra kendini feshederek, Teceddüt Fırkası'na dönüşmüştür. Ancak liderlerinin ülkeden kaçması ve pek çoğunun tutuklanıp Malta'ya sürülmesi ile birlikte İttihatçılar, bu yeni kurulan cemiyete sahip çıkmamış hatta adından bile hiç söz etmemişlerdir. Bununla birlikte İttihatçılardan bir kısmı da Kara Kemal ve Kara Vasıf tarafından kurulan Karakol teşkilatı içinde yer alarak, Milli Mücadele'nin başlarında İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ve insan kaçırılmasını sağlamışlardır. Bu dönemde yurt dışında bulunan Talat Paşa, Enver Paşa ve Cavid Bey İttihat ve Terakki adına bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Talat Paşa'nın ölümünden sonra Cavid Bey öncülüğünde İttihat ve Terakki'nin geleceği konusunda toplantılar yapmaya başlamışlardır. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla Malta'dan ülkeye dönen İttihatçılar, TBMM'de de güç kazanmaya başlamışlardır. İttihatçılar Mustafa Kemal'in liderliğinden pek memnun değillerdir ve devam etmesini de istememektedirler. Özellikle Kara Kemal ve Cavid Bey, İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırma konusundaki faaliyetlerin öncülüğünü üstlenmişlerdir. İlk tartışmalar

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (etorun@kocaeli.edu.tr), (0000-0002-9963-4737).

saltanatın kaldırılmasından hemen sonra başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin ne olduğu, geleceği, Milli Mücadeledeki rolü ve TBMM içindeki gücü bu tartışmaların odağındaki konulardır. Zaferden sonra İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenme sürecinde sorunlar yaşaması üzerine Gazi Mustafa Kemal, İzmit'e Kara Kemal'i de çağırarak, İttihat ve Terakki hakkında konuşmuştur. Ancak seçimleri yenileme kararı alınana kadar İttihatçılar sessiz kalmıştır. TBMM'nin seçimleri yenileme kararı, İstanbul'daki İttihatçıları harekete geçirmiş ve Cavid Bey'in evinde bir dizi toplantı gerçekleştirmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında Nisan 1923 ortalarına doğru basında tartışmalar başlamıştır. İttihatçıların sözcülüğünü Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit üstlenmiştir. Ankara Hükümeti ve hükümet yanlısı basın, İttihat ve Terakki Cemiyeti feshedilmiş olduğu için onun adına kimsenin konuşamayacağını savunmuşlardır. İttihatçılar, bu toplantıların Mustafa Kemal'in isteğiyle yapıldığını iddia ederek, toplantının gizli olmadığını savunmuşlardır. Toplantıda bir program hazırlayan İttihatçıları, II. Grup kendi yanına çekmeye çalışmıştır. İttihatçılar, Mustafa Kemal'in tepkisi üzerine seçimlere katılmama kararı almışlardır. İttihatçıların kaderi açısından önemli olan bu toplantılar ve tartışmalar Türk siyasi hayatında önemli izler bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Teceddüt Fırkası, Kara Kemal, Cavid Bey, TBMM, seçim, İstanbul

Attempts to Revive the Union and Progress and Discussions on Unionism (İttihatçılık) from Mudros Armistice to the Second Turkish Grand National Assembly Elections

Abstract

The Committee of Union and Progress, which marked the late Ottoman period, dissolved itself after the Armistice of Mudros and transformed into the Renewal Party (Teceddüt Fırkası). However, with the leaders fleeing the country and many of them arrested and exiled to Malta, the Unionists did not endorse this newly established association and did not even mention its name. However, some of the Unionists took part in the Sentinel Organization (Karakol Cemiyeti) established by Kara Kemal and Kara Vasıf, and ensured the smuggling of weapons, ammunition and people from Istanbul to Anatolia at the beginning of the War of Independence (Milli Mücadele). Talat Pasha, Enver Pasha and Cavid Bey, who were abroad during this period, carried out some activities on behalf of the Union and Progress. After the death of Talat Pasha, they started to hold meetings on the future of the Union and Progress under the leadership of Cavid Bey. With the victory of the Battle of Sakarya, the Unionists, who returned to the country from Malta, started to gain power in the Turkish Grand National Assembly. The Unionists were not very happy with Mustafa

Kemal's leadership and they did not want him to continue as the leader. Particularly Kara Kemal and Cavid Bey led activities on the revival of the Committee of Union and Progress. The first discussions started right after the abolition of the Sultanate. What the Committee of Union and Progress was, its future, its role in the national struggle and its power in the Turkish Grand National Assembly were the primary subjects of these discussions. After the decisive victory, Gazi Mustafa Kemal summoned Kara Kemal to Izmit and talked about the Committee of Union and Progress when there were problems in the organizational process of the Association for Defence of Law in Istanbul. However, the Unionists remained silent until the decision to renew the elections was taken. The decision of the Turkish Grand National Assembly to renew the elections prompted the Unionists in Istanbul and they held a series of meetings in Cavid Bey's house. Towards the middle of April 1923, discussions began in the press about the Committee of Union and Progress. The spokesperson of the Unionists was Hüseyin Cahit, the editor-in-chief of Tanin Newspaper. The Ankara Government and the pro-government press argued that since the Committee of Union and Progress was dissolved, no one could speak for it. The Unionists claimed that these meetings were held at the request of Mustafa Kemal and argued that the meeting was not a secret. The Second Group (the opposition group in the Turkish National Assembly before the declaration of the republic) tried to get the Unionists, who prepared a program at the meeting, onside. The Unionists decided not to participate in the elections upon the reaction of Mustafa Kemal. These meetings and discussions, which were important for the fate of the Unionists, left important traces in Turkish political life.

Keywords: Union and Progress, Teceddüt Party, Kara Kemal, Cavid Bey, TBMM, election, Istanbul

Giriş

1889'da İstanbul'da askeri tıp okulu öğrencileri tarafından kurulan İttihadî Osmanî Cemiyeti, Osmanlı'nın çöküşünü önlemek için tıpkı kendilerinden önceki aydınlarda olduğu gibi Meşrutiyetin ilanının bir çözümlenme yolu olarak görmüştür. Paris başta olmak üzere uzun yıllar yurt dışında faaliyet göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayatında yeni bir dönemi başlatacak olay hiç kuşkusuz, 1907'de Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne birleşmesidir. Selanik'te Merkezi Umumi oluşturularak ve cemiyetin kısa zamanda Rumeli'de pek çok şubesi açılarak, örgütlenmesi

sağlanmışır¹. Cemiyet, özellikle 3. Ordu içinde örgütlenmişti. Enver, Cemal ve Talat, Kazım Karabekir, Ali Fethi ve hatta Mustafa Kemal de bu cemiyete üye olmuşlardır. Terakki ve İttihat Cemiyeti Selanik şubesi, II. Abdülhamit'in despotik rejimine karşı muhalif olan unsurları birleştirmeyi başarmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik'te örgütlenme sürecine girdikten sonra adeta genel merkez konumunda olmuştur. Kolağası Niyazi'nin 3 Temmuz'da yanında 200 adamıyla Resne'de dağa çıkarak başlattığı hareket, II. Abdülhamit'in Meşrutiyeti ikinci kez ilan etmesiyle son bulmuştur². Meşrutiyetin ilanı başta Selanik ve İstanbul olmak üzere büyük kentlerde sevinçle karşılanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkeyi yönetme konusunda bir plandan ve projeden yoksun olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, perde gerisinden ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. Osmanlı Parlamentosu için yapılan seçimlerde çoğunluğu kazanmıştır. Ancak cemiyet içindeki ayrılıklar, fırka içinde yeni partilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cemiyete karşı muhalefet zamanla artmış ve sonunda Meşrutiyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan 31 Mart Ayaklanması meydana gelmiştir.³ Selanik'te kurulan ve Mustafa Kemal'in Kurmay Başkanlığı'nı üstlendiği Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırılmış ve II. Abdülhamit tahttan indirilerek, V. Mehmet Reşat tahta çıkarılmıştır. Bu tarihten itibaren İttihat ve Terakki Hükümetleri ülkeyi yönetmiştir. 1912 yılında Halaskâr Zabitan Grubu'nun başlattığı hareket sonucu iktidarı kaybeden İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı'nda alınan yenilgi sonrası yapılan Babıali Baskını ile yönetimi yeniden eline geçirmiştir. Ancak İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarı Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğramasından sonra olmuştur. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın öncesinde Enver Paşa Harbiye Nazırı, Talat Paşa Dâhiliye Nazırı ve Cemal Paşa da Bahriye Nazırı olmuş; Prens Sait Halim Paşa'nın istifasıyla sadrazamlığı da Talat Paşa üstlenmiştir.

I. Dünya Savaşı başlayınca Almanya'nın yanında Osmanlı'yı savaşa sokan İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri, savaşın kaybedilmesine engel olamamışlar ve ülkenin mütareke imzalayıp işgal edilmesine neden

¹ Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, ss.16-17.

² A.g.e., s.23-34.

³ Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Atatürk Yolu*, 9/37-38, Mayıs-Kasım 2006, ss. 15-53.

olmuşlardır. Osmanlı kamuoyuna göre, savaşa Osmanlı'yı sokan ve savaşın kaybedilmesine neden olan İttihatçılardır, özellikle devlet kademesinin en üstünde yer alan Talat, Enver ve Cemal paşalardır. İtilaf devletleri de savaşın uzaması nedeniyle yaşadıkları ekonomik sorunlardan ve kayıplardan İttihatçıları sorumlu tutmuşlardır.

Bu çalışmada Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra toplanan İttihat ve Terakki Kongre'sinde fırkanın kendini feshederek Teceddüt Fırkası'nın kurulması, Milli Mücadele döneminde İttihatçıların faaliyetleri, savaş yıllarından II. TBMM seçimlerine kadar olan dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden faaliyete geçirme amacına dönük çalışmaların yanı sıra, Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlandırılmasından sonra başlayan İttihatçılık tartışmaları, İttihatçıların faaliyetleri ve program oluşturma çabaları, Ankara Hükümeti'nin tepkileri çalışma sırasında incelenecek konular arasındadır. Konuyla ilgili elde edilen belge ve bulgular, neden sonuç bağlamında incelenecek ve değerlendirilecektir. Çalışmada incelenen konularla ilgili olan arşiv kaynakları, dönemin önde gelen gazete ve dergileri, anılar, birincil araştırma eserlerinden yararlanılacaktır. Çalışmanın amacı, Osmanlı son dönemine damga vuran İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türk siyasal hayatına etkilerinin ortaya konulmasına katkı sağlamaktır.

1. Mütareke Döneminde İttihat ve Terakki

1.a. İttihat ve Terakki'nin Feshedilmesi ve Teceddüt Fırkası'nın Kurulması

Milli Mücadele'nin silahlı eylem aşamasının sona ermesinden sonra başlayan ve II. TBMM'nin seçimleri yenileme kararı almasıyla alevlenen İttihat ve Terakki tartışmalarının odak noktasını, 1918 yılı Kasım ayının başında toplanan son kongrede, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin feshedilip edilmediği, Teceddüt Fırkası'nın İttihat ve Terakki'yi temsil edip etmediği konuları teşkil ediyordu. Bu nedenle öncelikle kısaca bu kongreye bakmak gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak yenilgiyi kabul etmiştir. Yenilgiyle birlikte İttihat ve Terakki'nin çatısı da çökmüştü. İttihatçıların bir kısmı ülkenin geleceği için ümitli iken bir kısmı korkulu bekleyiş içindeydi. Özellikle son dört yılda yönetim içinde olmayanlar, gelinen noktadan Enver, Talat ve Cemal Paşa

başta olmak üzere kabinede ve devletin üst kademelerinde görev yapan İttihatçıları sorumlu tutuyorlardı⁴. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, yenilginin sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki'nin liderlerinin bir an evvel yurt dışına çıkmalarını arzu etmekteydi. Mütarekeyi uygulamak için gelecek olan İtilaf devletleriyle aralarında İttihatçıların anlaşmazlık teşkil etmesini istemiyordu. Benzer biçimde dönemin Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey de Talat Paşa'ya hem kendi güvenlikleri hem de ülkenin geleceği için bir an evvel ülke dışına çıkmalarını tavsiye etmiştir. Ülke içinde yapılacak bir şey olmadığı kanaatini taşıyan İttihatçı liderler için bu çözüm akılcıydı. Ancak Talat Paşa, ülkeyi ve İstanbul'u muhaliflere terk etmek, İttihat ve Terakki'yi böyle bırakıp gitmek istememiştir. İttihat ve Terakki'ye yeni bir şekil vererek başına da İsmail Canbolat'ı getirmek amacındaydı. Ancak Enver Paşa bu konuda onunla aynı fikirde değildi. Enver Paşa'ya göre, artık İstanbul'da ve ülke içinde yapılacak bir şey olmadığı için yurt dışında faaliyet gösterilmesi gerekiyordu⁵. Talat Paşa, İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmasından sonra cemiyetin dağılmadan mütareke döneminde faaliyetlerine devam etmesini sağlamak amacıyla bir kongre hazırlığına girişmiştir. Mütarekenin imzalandığı gün gazetelerde yapılan duyuruyla kongreye, fırkanın merkezde bulunan Âyan ve Meclis-i Mebusan üyeleri davet edilmiştir.

Kongre 1 Kasım 1918'de toplanmıştır. Talat Paşa kongrenin açılışını yapmış ve fırka üyelerine Meşrutiyetten önce ve sonraki dönemde yaşanan olaylardan bahsederek adeta İttihat ve Terakki'nin tarihçesini aktarmıştır. Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda yaşananları, Almanya'nın yanında savaşa katılma nedenlerini anlatan Talat Paşa, savaşı kazanmak için her şeyi yaptıklarını ve dolayısıyla savaşın olumsuz sonuçlanmasından İttihatçıların sorumlu olmadığını savunmuştur⁶. Kongrede Talat Paşa ve Merkez-i Umumi istifa etmiş ve fırkanın yönetimi kongreye devredilmiştir. Kongrede Ertuğrul (Bilecik) Mebusu Şemsettin'in, İttihat ve Terakki'nin lağvedilmesini ve halk nazarında lekelenmemiş kişilerden oluşan yeni bir fırkanın

⁴ Birgen, "İttihat ve Terakki'de On Sene Mütareke Günlerinde İttihat ve Terakki," yazı dizisi, *Son Posta*, 7 Nisan 1937, s.9; *İttihat ve Terakki'de On Sene*, s.507-509.

⁵ Mustafa Ragıp Esatlı, "İttihat Ve Terakki'nin Son Devirlerinde Suikasdler ve Entrikalar," yazı dizisi *Akşam*, 30 Temmuz 1937, s.7.

⁶ Esatlı, a.g.y.d., 3 Ağustos 1937 *Akşam*, s.7; 4 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

kurulması hakkındaki teklifi kabul edilerek, yeni fırkanın programını yapmak üzere bir encümen oluşturulmuştur⁷. Katılımcıların büyük bir kısmı mevcut ortamda İttihat ve Terakki'nin amaçlarının ve programlarının değişmesi gerektiği kanaatindeydi⁸.

Kongre akşamında Talat, Enver ve Cemal Paşalar bir Alman gemisiyle yurt dışına kaçmıştır. Bu kaçış İttihat ve Terakki'ye bağlı kişiler arasında farklı etkilere yol açmıştır. Bir kısmı başka bir çözüm olmadığı için yakalanacaklarına yurt dışına kaçmalarını doğru bulurken, bir kısmı ise bu kaçışın onların suçluluğuna kanıt oluşturacağı düşüncesindedir.

İttihatçı liderlerin kaçışına rağmen bir gün aradan sonra 3 Kasım'da kongre tekrar toplanmış ve yeni fırkaya çoğunluğun kararıyla "Teceddüd" adını verilmiştir. Yeni fırkaya halkın gözünde savaşta yaşanan suiistimallerden ve olumsuz politikarlardan sorumlu olan lekelenmiş kişilerin alınmaması da kararlaştırılmıştır. Bu karara ilk itiraz eden Kara Kemal olmuştur⁹. Ancak çoğunluğun bu karara destek vermesi üzerine Kara Kemal, 10-15 destekçisiyle birlikte salonu terk etmiştir. Teceddüd Fırkası Reisliğine Ayandan Seyyid Bey, İkinci Reisliğine Ayandan Hüseyin Hüsnü Paşa ile Saruhan (Manisa) Mebusu Sabri Bey seçilmiştir¹⁰. Yeni fırkada İttihat ve Terakki'ye mensup olup da savaş yıllarında haksızlık ve yolsuzluklara adı karışmış, halkın kin ve nefretini kazanmış isimlere yer yoktu. Bu duruma tepki gösterenlerden biri de Cavid Bey idi. Cavid Bey, yeni fırkaya zaten girmek istemediklerini ve bunun için toplantıya bile katılmadıklarını vurgulayarak, Teceddüt Fırkası'nın kısa bir ömrü olacağını ileri sürmüştü ve yeni fırkayı "İttihat ve Terakki'nin yeniden vaftiz olunmasından başka bir şey değil" biçiminde nitelendirmiştir¹¹.

⁷ Bu encümen İsmail Canbolat, Yunus Nadi, Tevfik Rüştü, Ertuğrul Mebusu Şemsettin, Saruhan Mebusu Sabri, Konya Mebusu Hamdi, Amasya Mebusu Fazıl Arif ve İstanbul Mebusu Urfanidis, Galip Bahtiyar'dan oluşmaktaydı. Esatlı, a.g.y.d., 6 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

⁸ Esatlı, a.g.y.d., 6 Ağustos 1937, *Akşam*, s.77.

⁹ Esatlı, a.g.y.d., 14 Ağustos 1937, *Akşam*, s.

¹⁰ Fakat Seyyid Bey reisliği kabul etmemiş ve Hüseyin Hüsnü Paşa da bir süre sonra çekildiği için Teceddüt Fırkası Sabri Bey'in başkanlığı altında faaliyetini yürütmüştür. Esatlı, a.g.y.d., 15 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

¹¹ Cavid Bey, yeni fırkada İsmail Canbolat'ın neden olduğunu anlayamadığını belirtirken, "fikirleri herkesçe malum olan insanlarda en az görülecek şeyin teceddüd" olduğunu ileri sürmüştür. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi* C. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s.607; Esatlı ise, İttihat ve Terakki yönetiminde önemli bir şahsiyet olmasına rağmen Teceddüt Fırkası'na katılmasına rıza gösterilen İsmail Canbolat'ın savaş yıllarında Dâhiliye Nazırı görevini yürütürken "Küçük Efendi" lakaplı Kara Kemal'e karşı suiistimler ve yolsuzluklar

İttihat ve Terakki Fırkası kendini feshederek Teceddüt Fırkası'na dönüşmüş olmasına rağmen, önde gelen İttihatçılar, yeni fırkanın düşmanlara karşı mücadele ederek başarılı olamayacağı kanaatindeydiler. Ancak, Talat Paşa gibi İttihatçı liderler, yeni fırkayı İttihatçılığın yok olmasını önleyecek, İttihatçıları şimdilik bir arada tutacak bir araç olarak görüyorlardı. Buna rağmen hem işgalcilerle mücadele etmek, hem de İttihat ve Terakki'yi canlı tutmak için yeni girişimlerde bulunmayı da ihmal etmemişlerdir¹².

Celal Bayar gibi İttihatçılar da en başından beri bu girişimin geçici olduğunu düşünmüşlerdir. İttihat ve Terakki'nin bütün hukuk ve görevlerinin devredilerek, modern bir şekilde devam etmesi ve mevcut teşkilatının ülkenin yararına kullanılabilmesi için Teceddüt Fırkası'nın kurulduğunu ve bütün hukuk ve görevleriyle birlikte İttihat ve Terakki'yi devraldığı görüşündedir. Nitekim İzmir'deki İttihat ve Terakki şubesinin ismi değiştirilip Teceddüt Fırka'nın şubesi haline getirilmiş ve Bayar çalışmaya devam etmiştir¹³.

Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunun yer almadığı, fırkanın alt kadrolarında yer alan isimlerden oluştuğu halde, kamuoyundaki kendilerine yönelik olumsuz algıyı değiştirememiştir. Fırka kurulduktan sonra fırka ismiyle aynı adı taşıyan bir dergi çıkararak kamuoyundaki algıyı değiştirmeye çabalamıştır. İlk sayısında "*İttihat ve Terakki'nin istihalesi (biçim değiştirme) üzerine asri bir gaye ile teşekkür eden Teceddüt Fırkası...*" ifadesiyle fırkanın niteliği ortaya konulmuş ve yeni fırkanın programını yayınlamışlardır. Fırka beyannamesinde, kuruluş tarihi olarak 5 Kasım 1334 (1918) tarihi belirtilmiş ve kongrede seçilen Meclis İdare listesine de mecmuada yer verilmiştir¹⁴.

nedeniyle savaş açtığı ve mücadele ettiğini belirtmektedir. Esatlı, a.g.y.d., s.15 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

¹² Muhittin Birgen yeni fırkayı şöyle tanımlamıştır: "...Daha doğarken ölen bir müesseseye oldu... O, yalnız, İttihat ve Terakki'nin son nefesini verirken göğsünden kopmuş bir feryad olarak kaldı. Yalnız başına, tek kelimelik bir vasiyetname halinde kaldı.... Ağızlarda ancak birkaç gün yaşadı..." Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, s.511.

¹³ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.88-90. Bayar, İzmir'deki Teceddüt şubesinin isim levhasında İttihat ve Terakki isminin okunması nedeniyle düzeltip düzeltmeyeceği sorusuna şu karşılığı vermiştir: "*Zamanın tesiri ile altta kalanlar bir gün yine zamanın tesiri ile üste çıkabilir, hayat böyledir. Bekleyelim*". Bayar, C.5, s.83. Bayar'ın bu sözlerinden anlaşılıyor ki Teceddüt Fırkası kurularak, İttihat ve Terakki üyeleri hedef olmaktan ve dikkatleri üzerlerinden uzaklaştırmaya çalışmaktadırlar.

¹⁴ Derginin imtiyaz sahibi de aynı Saruhan Mebusu Sabri'dir. Mecmuanın yayın amacının belirtildiği yazıda, İttihat ve Terakki'nin yaşamını tamamlamış olmasından dolayı mı halkın

İttihat ve Terakki liderleri, savaş boyunca izledikleri politikalarından dolayı başarısız oldukları kanaatinde değillerdir. Bu nedenle iktidarı bırakmak istemiyorlardı. Ülkede kendilerine karşı oluşan tepkiyi savuşturmak adına Teceddüd Fırkası'nı kurmuşlar ve bir miktar para ve mal varlıklarını yeni fırkaya devretmişlerdir. Yaptıkları kongrenin ilk günü akşamı İttihat ve Terakki liderlerinin kaçması üzerine, yeni fırka kurma faaliyetleri de İttihatçılara duyulan tepkiden payını almıştır. Bu noktada hem İttihatçılar hem de kamuoyu yeni fırkanın ömrünü pek uzun görmemişlerdir.

Teceddüd Fırkası özellikle İstanbul'daki İttihat ve Terakki'ye ait olan kulüpleri ve şubeleri kendi adıyla kullanmaya başlamıştır. Adını değiştirmesine rağmen kamuoyunu yeni bir fırka olduğuna inandıramamış, İttihat ve Terakki'nin devamı olduğu iddiasıyla muhaliflerin şiddetli hücumuna uğramıştır. Ahmet Tefvik Paşa, sadaret yıllarında fırkanın feshedilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Dâhiliye Nezareti, feshedilen İttihat ve Terakki'nin menkul ve gayrimenkulüne el koymak için harekete geçmiştir. Teceddüd Fırkası, İttihat ve Terakki'nin feshedilmediğini savunarak, mallarının hükümete geçmesine engel olmaya çalışmıştır. Bu savunma ilginçtir ama hükümet nezdinde inandırıcı olamamıştır. Dâhiliye Nazırı İzzet Paşa, Teceddüd Fırkası'nın yayınladığı beyannameleri göstererek, İttihat ve Terakki Fırkası'nın feshedilmiş olduğu konusundaki fikrinde ısrarcı olmuştur¹⁵. Nihayetinde Ahmet Tefvik Paşa, Teceddüd Fırkası'nın İstanbul ve taşradaki şubelerini kapatmıştır. Damat Ferit Paşa sadarete geçince İttihatçıları tutuklatmaya girişmiştir. Teceddüd Fırkası'nın Reisi Saruhan Mebusu Sabri Bey de tutuklananlar arasındadır¹⁶. Hükümet sadece Teceddüd Fırkası'nın değil, İttihat ve Terakki'nin devamı olarak nitelenen Hürriyetperver Avam Fırkası'nın da bütün şubelerinin kapatılması konusunda talimat vermiş, bu fırkaların İttihat ve Terakki üyeleri tarafından kurulduğu ve İttihat ve Terakki feshedildiği için bütün mallarının kamuya

geleceği üzerinde zinde ve faydalı politika izleyemediği, yoksa fırkanın önde gelen isimlerinin yaptıkları işlerin çağın gereklerine uymadığı için mi ülkenin bu durumuna sebebiyet verdiği sorusunun tarihe bırakılması istenmiştir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki üyelerinin çoğunluğunun fırka reislerinin izledikleri politikayı tasvip etmedikleri ve mevcut haliyle devam edemeyeceği konusunda hem fikir oldukları belirtilmiştir. Fırkanın faaliyet sahasının ve mücadelesinin ise şimdilik yalnızca Meclisi Mebusan ile sınırlı olacağı ifade edilmiştir. "İzah-ı Maksad", 9 Kanunu-evvel 1334/1918, *Teceddüd Mecmuası*, s.1, 9, 15-16.

¹⁵ Esatlı, a.g.y.d., *Akşam*, 17 Ağustos 1937, s.7.

¹⁶ Esatlı, a.g.y.d., *Akşam*, 18 Ağustos 1937, s.7.

aktarılmasını emretmiştir¹⁷. Böylece muhalif İttihatçıların tahmin ettikleri gibi Teceddüd Fırkası da kısa ömürlü olmuştur.

Mütareke döneminin başlarında İtilaf devletlerinin de etkisiyle hükümetin İttihatçılara yönelik soruşturma, kovuşturma, tutuklamalarla yürüttüğü baskılar karşısında, İttihatçılar kendi kişisel kurtuluşlarıyla ülkenin kurtuluşunu birleştirmişler ve bu sayede yeniden iktidara gelebileceklerine inanmışlardır. Başlangıçta toplumdan yoğun biçimde tepki alan İttihat ve Terakki adını kullanmadan faaliyet göstermeyi amaçlamışlardır. Teceddüt Fırkası bu yoldaki ilk girişimdi; ülkede kalan önde gelen İttihatçılar bu fırkaya pek de umut bağlamamış hatta biraz da tepki ile karşılaşmışlardır.

1.b. Karakol Cemiyeti ve İttihatçılar

Kara Vasıf ve Kara Kemal'in öncülük ettiği Karakol Cemiyeti ise direniş hareketini yönlendirmek için kurulmuş gizli bir örgüt niteliğindedir¹⁸. 13 Kasım 1919'da kurulduğu belirtilse¹⁹ de, 1918 yılı Ekim ayının sonlarında Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında yapılan toplantıda Talat Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Tam tarihi belirlenememekle birlikte kuruluş tarihi Ekim-Kasım 1918'de olmalıdır²⁰. Karakol Cemiyeti, Milli Mücadele'nin örgütlenme sürecinde Anadolu'ya insan ve cephane kaçırmada önemli rol oynamıştır. Genel olarak milli direnişin önderi Mustafa Kemal'e bağlı olduklarını belirtmekle birlikte zaman zaman kendi güçlerine duydukları güvenle olsa gerek, kendi başlarına işler de yapmışlardır. 1919 Ağustos ayında Karakol Cemiyeti nizamname ve talimatnamesinin ülke çapında dağıtılması, Mustafa Kemal'in cemiyete tepki duymasına neden olmuştur. Mustafa Kemal, teşkilatın başındaki isim olan Kara Vasıf'ı gizli bir örgüt olan Karakol Cemiyeti aracılığıyla İttihat ve Terakki'yi yeniden iktidara getirmeyi amaçlamak ve Enver Paşa ile gizlice ilişki kurmakla suçlamıştır. Mustafa Kemal'e rağmen faaliyetlerine devam eden Karakol teşkilatı, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali sırasında

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A) DH. ŞFR. 96.172, 12.05.1337; MV 215 99, 05.08.1337.

¹⁸ Fethi Tevetoglu, Talat Paşa'nın yurt dışına çıkarken Kara Kemal'e verdiği talimat sonucunda Karakol Cemiyeti'nin kurulduğunu ileri sürmüştür. Fethi Tevetoglu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK, Ankara, 1991, s.4.

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi ve Batı Cephesi*, C.2. Kısım 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.62.

²⁰ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*, Olimpia Yayınları, İzmit, basım yılı yok, s.173.

Kara Vasıf ve Kara Kemal'in tutuklanmasıyla faaliyetleri azalmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde de resmen dağıtıldığı duyurulmuştur. Karakol örgütünde çalışanlar, Müdafaa-i Milliye (Mim Mim) Grubuna katılarak Ankaralı'nın emrine girmişlerdir. Böylece İttihatçılar, Milli Mücadele'nin hep kendi kontrollerinde gitmesi için gizlice çalışmalarına rağmen, liderlik mücadelesini Mustafa Kemal'e karşı kaybetmişlerdir²¹.

2. Milli Mücadele Yıllarında İttihat ve Terakki Fırkası'nı Canlandırma Teşebbüsleri

2.a. Enver Paşa'nın Faaliyeti

Yurt dışına çıkan İttihatçı liderler içinde İttihat ve Terakki'nin geleceği konusunda direktif veren ve faaliyet gösteren isimlerden biri de Enver Paşa'dır. Yurt dışına çıkmadan önce Teşkilat-ı Mahsusa başkanlığına asaleten atadığı Hüsamettin Bey'e, teşkilatın resmen kaldırılmasına rağmen gayri resmi olarak faaliyete devam etmesini istemiştir. Teşkilatın bundan sonraki adının "*Umum Âlem-i İslâm İhtilal Teşkilatı*" olacağını ve kendi denetiminde faaliyet göstereceğini ve teşkilatın İstanbul şubesi başkan olarak da onu atadığını belirtmiştir. Yakında Berlin'de toplanacak olan örgütün yönetim kurulu üyeleri olarak da Talat Paşa, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım'ın adlarını saymıştır²².

Bu dönemde Enver Paşa, Berlin'de bir kısım Teşkilatı Mahsusa üyeleriyle kurduğu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Örgütü'nün Türkiye'deki şubesi olarak Halk Şuralar Fırkası'nı kurmuştu. Almanya'dan Moskova'ya, oradan da Batum'a geçmiştir.

Bir an evvel Anadolu'ya geçmek isteyen Enver Paşa, Halil Paşa'ya yazdığı 26 Ağustos 1921 tarihli mektupta, artık başka isimler altında faaliyet göstermeyip sadece İttihat ve Terakki adının kullanılmasını istemiştir. Nitekim bu mektuptan hemen sonra 5-8 Eylül 1921'de Batum'da İttihat ve Terakki Kongresi'ni toplamıştır. Anadolu'ya geçme düşüncesindeki Enver Paşa, Sakarya Savaşı'nın yapıldığı ve belki de ulusun kaderinin çizildiği bu günlerde Doktor Nazım, Halil Paşa, Küçük Talat'ın da katıldığı kongrede

²¹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.55-56, 71-73.

²² Tansu, s.144-146.

yaptığı konuşmada, Anadolu Hükümeti'nin İttihat ve Terakki'ye karşı tutumundan memnuniyetsizliğini ortaya koyarak, mevcut yönetimin yasaları ihlal eden tutumu ve kişisel baskısı nedeniyle cemiyetin yeniden siyasal faaliyete geçirildiğini vurgulamıştır²³. Kongreden sonra Anadolu'ya geçme zamanının geldiğini düşünerek, girişimlerde bulunmuştur.

Enver Paşa, tekrar İttihat ve Terakki'nin lideri olarak kararlarını Ankara Hükümeti'ne bildirip, arkasından Anadolu'ya geçip İttihat ve Terakki Fırkası adıyla faaliyet gösterme kararındadır. İttihat ve Terakki Merkezi Umumi mühürüyle 8 Eylül 1921'de yazılan ve on maddelik kongre kararlarını içeren yazı TBMM'ye gönderilmek üzere yollanmıştır. Söz konusu yazı, 24 Eylül'de Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'e ulaşmıştır²⁴. Kongre kararlarını içeren yazı, 25 Eylül'de de İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderilmiştir²⁵.

Enver Paşa'nın düzenlediği İttihat ve Terakki Kongresi sonrasında alınan kararlarda en dikkat çekici olanlardan biri, ülkenin çıkarları nedeniyle şimdiye kadar sessiz kalmış olan fırkanın, kıymetli ve samimi bütün evlatlarının, "10 Temmuz" da başlayan tarihi ve milli görevini yerine getirmek için fırkanın namuslu ve özgür bayrağı altına davet edilmesidir. Faaliyete geçme kararına neden olan etkenleri belirtirken, Milli Mücadele'nin ve ülkenin iyi yönetilmediği yolundaki görüşlerini ortaya koymuştur. Fırkanın mütarekeden kongreye kadar içte ve dışta takip ettiği siyaseti aktaran Enver Paşa, gelecek kongreye kadar yetkiyi kongrenin eline aldığını belirtmiştir. Küçük Talat ve Halil Bey'in Anadolu'ya geçmesine izin verilmemesini eleştirilerek, yasal olmayan bu harekete Ankara Hükümeti'nin son vermesini istemiştir. Bunu yanı sıra TBMM'deki cemiyet üyelerinin yürürlükteki kanunlara uygun olarak İttihat ve Terakki Fırkası adı altında

²³ Osman Demirbaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele," *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s.210-212.

²⁴ Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki'nin merkezi Umumi mühürüyle gelen yazının tam metnine kitabında yer vermiştir. Ayrıca Enver Paşa'nın yanında bulunan Halil Paşa'nın, Tiflis'te bulunan Matbuat ve İstihbarat Müdürü umumisi Muhittin, Ardahan Mebusu Hilmi, Dr. Nazım ve Küçük Talat beylerin mektuplarına yer veriyor. Bu mektuplarda Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne yoğun eleştiriler vardır. Karabekir bu mektuplarla Enver Paşa etrafındaki faaliyetlerin açığa vurulduğunu ve İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin savaşın yoğun biçimde devam ettiği günlerde bile fırkacılık faaliyetine giriştiklerini ve Anadolu'ya geçip mücadeleyi ellerine almayı amaçladıklarını belirtmektedir. Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbinde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990, s.157-205.

²⁵ Çetin Aykurt, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batum Kongresi Hakkında Yayınlanmamış Bir Belge", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/I, 2013, ss.249-50.

serbestçe örgütlenmesine ve siyasi faaliyette bulunabilmesine izin verilmesini bekledikleri ifade edilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Cemiyetin Merkezi Umumi Türkiye Vekili olarak Doktor Nazım'ı seçtiği de 10 maddelik kararda yer almıştır. Bu kararların altında kongrenin son günü olan 8 Eylül 1921 tarihi yer almakta ve kongre icra bürosu olarak Halil, Talat, Nazım Beylerin ve İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi olarak Şadi Ali ismiyle Enver Paşa'nın imzası yer almaktadır²⁶.

Enver Paşa'nın Sakarya Zaferi'nden sonra Anadolu'ya geçme hayalleri suya düşmüş olmalı ki, Batum'dan ayrılıp Türkistan'a geçmeye karar vermiş ve 25 Eylül 1921 tarihli "*Ankara Büyük Millet Meclisi'ne Tebliğ Edilmek Üzere İttihâd ve Terakkî Kongresi Tarafından İttihaz Edilen Mukarrerat*" başlığıyla 6 maddeden oluşan bir metin yollanmıştır. Bu metin yukarıda bahsettiğimiz kararlardan daha yumuşak ifadeler ve talepler içermektedir. 2. maddesinde, İttihat ve Terakki üyelerinin ülkeden çıkarılması, tutuklanması veya yurda girmekten men edilmesi yolunda alınan kararların, kişisel özgürlüğü kısıtladığından Meşrutiyetin ve kanunlarının ruhuna aykırı olduğu ifade edilmiştir. 3. maddede fırka faaliyetlerinin serbest bırakılması talep edilirken; 4. maddede varlıkları zorunlu olan ve milli harekete yardımcı olacak diğer fırkalar gibi, İttihat ve Terakki (Halk Şurular) Fırkası'nın Milli Mücadeleye etkin biçimde katılmasına ve Anadolu hareketiyle iş birliği içinde olduğunu göstermek için serbestçe çalışmasına olanak sağlanması istenmiştir²⁷.

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, Enver Paşa ve arkadaşları İttihat ve Terakki'nin feshedildiğini kabul etmiyorlar ve hala varlığını sürdürdüğünü düşünmektedirler. İttihat ve Terakki üzerinden yeniden güç olma amacını taşımaktadırlar. İttihat ve Terakki üyelerinin lider kadrolarına Anadolu'ya geçiş izninin verilmediği bir dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın adına kongre düzenlemesinin amacını tam olarak bilmek imkânsızdır. Ancak Kütahtya-Eskişehir Savaşları'nda alınan yenilginin arkasından, Mustafa Kemal'in liderliği kaybedeceği düşünülerek, yeniden ordunun başına geçmeyi ve lider olmayı düşünmüş olması muhtemeldir. Bununla birlikte Enver Paşa, İttihat ve Terakki'yi temsil yetkisinin kendisine ait olduğu mesajını hem içte ve dıştaki İttihatçılara hem de milli hareketin lider kadrosuna vermek istemiş olabilir. Kılıç Ali'ye göre kongre süsü verilen bu toplantının

²⁶ Aykurt, s.252-55.

²⁷ A.g.m., s.256.

amacı ellerinden kaçırdıkları iktidar ve nüfuzu tekrar elde etmektir²⁸. İttihat ve Terakki'nin de programını değiştirme gibi bir amacı olduğunu kabul edilen programdan anlamak mümkündür. Bu kongre, Enver Paşa'nın İttihat ve Terakki üzerinden yeniden güç olma yolunda son ve etkisiz çırpınışı olarak tarihe geçmiştir.

Enver Paşa, Türkistan'a giderek İttihat ve Terakki tartışmalarından uzaklaşmış olmakla birlikte, yurt dışında bulunan İttihatçılar Milli Mücadele dönemi boyunca konuyu gündemden kaldırmamışlardır. Tam tersine Malta'dan kurtulan İttihatçılarla birlikte İttihat ve Terakki'yi diriltme çabaları daha güncel hale gelmeye başlamıştır.

2.b. Cavid Bey'in Yurtdışındaki Toplantıları

İttihat ve Terakki Fırkası, Mütareke'nin ilk günlerinde feshedilerek Teceddüt Fırkası'na dönüştürülmesine rağmen, özellikle yurt dışındaki İttihatçılar fırkanın tekrardan faaliyete geçeceği umudu içinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey'in günlüklerinde yazdıkları bunun en açık kanıtlarındandır²⁹. Berlin'de bulunan Talat Paşa, 6 Ocak 1921'de Roma'ya gelir gelmez Cavid ve Cami beylerle bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Ankara'dan siyasi temsilci olarak Roma'ya gönderilen Cami Bey, Mustafa Kemal'in liderliğini eleştiri konusu ederek, Anadolu hareketinin daha fazla devam ederse fiyasko olacağını ve mutlaka bir başa ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür³⁰. Kendilerini Anadolu hareketi üzerinde etkin olarak gören İttihatçılar, Roma'daki kongrelerini 16-21 Ocak 1921 tarihleri arasında yapmıştır. Talat, Ahmet Rıza, Cavid ve Cami Beyler dışındaki katılımcıların isimlerinin belirtilmediği bu toplantıların gizli kalması kararı alınmıştır. Bu kongrede Anadolu hareketi, Sovyetlerle ikili ilişkiler ve Mustafa Kemal'in liderliği tartışma konusu edilmiştir³¹. Kongreyi düzenleyen Cavid Bey, toplantıya katılanların tek menfaatinin

²⁸ Ali Kılıç, , *İstiklal Mahkemeleri Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.27.,

²⁹ Bkz. Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, C.I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2000; Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi* C.IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.

³⁰ Benzer görüşleri 18 Şubat 1921'de Londra konferansına katılmak üzere Ankara Hükümeti tarafından yollanan Bekir Sami Bey de Cavid ve Cami beylerle yaptığı görüşmede yinelemiştir. Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, C.II, ss.96, 122 Ankara Hükümeti'nin resmi temsilcileri özellikle İttihatçı kimliğiyle öne çıkan kişilere bunları söylemeleri ve kuvvetli bir şahsiyetin hareketin başına geçirilmesi konusundaki ısrarlı görüşleri İttihatçıları harekete geçirme amacına yönelik olabilir.

³¹ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, C.II, ss.100-106.

memleket endişesi olduğunu belirtmektedir³². Bu kongreyi öğrenen Ankara Hükümeti, bununla uzaktan veya yakından ilgili olmadığını bildiren resmi bir tebliğ yayınlamıştır. Bu kez Cavid Bey, böyle bir kongrenin olmadığını ileri sürmüştür³³.

Cavid Bey için İttihat Terakki feshedilmemiş, sadece görünür halde değildir. Savaş bitip de barış zamanı gelince kurulacak hükümetin bütün kuvvetleri birleştirmek zorunda olacağından, İttihatçıların ya bunlara yardımcı olmağa mecbur olacaklarını veya kendileriyle uyumlu ve hemfikir hatta tarafsız veya muhalif olanlarla bir gün iktidarı ele alabilecek bir fırka faaliyeti içinde olacaktır. Bu fırkanın İttihat ve Terakki'nin yerine geçip geçemeyeceği ve programının kimin yapacağı toplanacak bir kongre ile kararlaştırılacaktır³⁴. Bu arada Doktor Nazım'ın İttihatçıların yeni programını hazırlayarak 30 Mayıs 1921'de bir mektupla yolladığı Cavid Bey, fırkanın yeni programın ancak toplanacak bir kongrenin yapabileceğini kesin bir dille ifade etmiştir. Bu mektuplaşmalarda dikkati çeken nokta henüz daha 1921 yılının Mayıs-Haziran aylarında İttihatçıların Mustafa Kemal'i şahsi diktatörlükle suçlamalarıdır³⁵. Mustafa Kemal'in İttihatçıları barıştan sonra da Anadolu'ya sokmayacağı konusundaki Ali Fuat Paşa'nın sözlerini nakleden Enver Paşa'ya Cavid Bey, "hal böyleyse İttihat ve Terakki'nin ruhunu şahsında temsil eden Ziya Gökalp'in³⁶ Ankara'da ne işi var" diye sormuştur³⁷. Enver Paşa, Sakarya Savaşı'nın kazanılmasına kadar yakınlarına ve İttihatçı arkadaşlarına yazdığı mektuplarda Anadolu'ya geçme isteğinden bahsetmiştir. Mustafa Kemal, bu konuda başta Enver Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki hükümetinde yer alan ve savaş yıllarında sorumluluğu olan kişilerin Anadolu'ya geçmelerinin ulusal mücadeleye zarar vereceği gerekçesiyle engellemiştir. Enver Paşa, Sakarya Savaşı öncesi bir başarısızlık durumunda Anadolu'ya geçme hazırlıkları içindedir. Ancak Başkomutan sıfatıyla Mustafa Kemal'in ordunun başında büyük bir zafer kazanmasından sonra, Anadolu'ya geçmesi olanaksız hale geldiğinden Ekim 1921'de

³² Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, CII, s.109.

³³ *A.g.e.*, s.215.

³⁴ *A.g.e.*, s.175.

³⁵ *A.g.e.*, ss.203-205.

³⁶ Malta'da sürgünde olan Ziya Gökalp, İngilizlerle yapılan anlaşma sonucu 64 kişiyle birlikte Mayıs 1921'in sonunda serbest bırakılmış ve Ankara'ya gelmiş, Milli Harekete katılmıştır. Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2. B., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, ss.353, 369.

³⁷ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, CII, s.232.

Türkistan'a gitmiş, Basmacı Hareketine katılmış ve 4 Ağustos'ta 1922'de de şehit olmuştur.

Talat, Cemal ve Enver Paşa'nın yokluğunda öne çıkan İttihat ve Terakki üyeleri, her fırsatta barıştan sonra İttihat ve Terakki'nin canlandırılması gerektiği konusundaki görüşlerini belirtmişlerdir. Cavid Bey 28 Eylül 1921 tarihinde, Sakarya Zaferi'nden hemen sonra Ahmet Rıza'ya yazdığı mektupta İttihat ve Terakki'nin adını bile değiştirmeden canlandırılmasına taraftar olduğunu belirtmiştir. Cavid Bey, "...Bu fırkayı Roma'da beynimizde görüşülen tarzda teşkil etmek, bir kongre toplayarak programını tesbit eylemek lâzımdır..." diyerek barıştan sonra amacını net biçimde ortaya koymuştur³⁸. Bu ifadesi Roma'da yapılan kongrede, İttihat Terakki Fırkası'nın durumu ve yeni programı konularının da konuşulduğunu göstermektedir.

Cavid Bey'in İttihat ve Terakki konusunda en çok yazıştığı kişilerden biri olan Doktor Nazım'dır. Hariçteki İttihatçıların İttihat ve Terakki'yi ihya için hiçbir şey yapmayacaklarını ileri sürerek, şimdilik yapılacak tek şeyin teşkilatının güçlendirmesi olduğunu vurgulamıştır. Ancak fırka adına kimsenin konuşmaya yetkili olmadığını altını çizerek, barıştan sonra yapılacak bir kongre ile İttihat ve Terakki'ye yeniden hayat kazandırılacağını ifade etmiştir³⁹.

Milli Mücadele dönemi içinde İttihat ve Terakki'nin geleceği konusunda yapılan en önemli görüşme, 11 Mart 1922 tarihinde Cavid Bey ile Malta'dan kurtulan⁴⁰ Kara Kemal, Hüseyin Cahit ve İsmail Canbolat arasında Paris'te yapılmıştır. Bu görüşmede İttihat ve Terakki Fırkası adına kimsenin programı bulunmadığından, ortaya atılan programların fırka ile alakası olamayacağı vurgulanmıştır. Barış sağlandıktan sonra İstanbul'da toplanacak bir kongrenin, fırkanın geleceğine ve programına ilişkin karar vereceği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Toplantıya katılanlar, örgütün gücü ve tek olması nedeniyle Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Fırkası'nın başına geçmesi için teklifte bulunma kararını kabul etmişlerdir. Böylece hem örgüt için Mustafa Kemal'in nüfuzundan yararlanmayı, hem

³⁸ A.g.e., ss.252-53.

³⁹ A.g.e., ss.264-65.

⁴⁰ Hüseyin Cahit ve İsmail Canbolat İnönü Savaşı'ndan sonra Ankara Hükümeti ile İngilizler arasında yapılan anlaşma sonucunda 29-30 Mayıs 1921'de serbest bırakılan çoğu İttihatçı olan 37 kişi arasındaydılar. Kara Kemal ise, 6 Eylül 1921'de Ali İhsan Paşa'nın da aralarında yer aldığı 16 kişiyile birlikte Malta'dan kaçmıştır. Bkz. Şimşir, ss.368-369, 383-385.

de memleketi güçlü bir teşkilattan faydalandırmayı umarak, Mustafa Kemal'in bu teklifi kabul edeceğine inanmışlardı. Oysa Cavid Bey günlüğünde, Cemiyetin bu teklifini Mustafa Kemal'in kabul etmeyeceğini düşünüyordu ve bunu birkaç kez Kara Kemal'e de söylediğini ama inandıramadığını ifade etmektedir⁴¹.

İstanbul'da teşkilatın örgütünü ve gücünü koruduğunu, Ankara'da da güçlendirmeye çalıştıklarını ifade eden Kara Kemal, bu faaliyetleri gizli yürütmenin uygun olmayacağı gerekçesiyle Mustafa Kemal'e teşkilatın başına geçmesini teklif ettiklerini belirtmiştir. Kabul ederse çalışmalar alenen yapılacak, etmezse gelecek için hazırlık yapmakla yetineceklerini, bu süreçte seçim maddesinin daima göz önünde bulundurulacağını vurgulamıştır. Bu toplantıdan önce ülke içinde ve dışındaki İttihatçılarla görüşmeye başlayan Kara Kemal, Ankara ve İstanbul'da gereken kişilerle görüşme yapma kararını toplantıdakilere onaylatmıştır⁴².

İttihat ve Terakki yönetiminin önemli isimlerinden olan eski Maliye Nazırı Cavid Bey, tutmuş olduğu günlük notlarıyla, mütareke döneminde yurt dışındaki İttihatçıların faaliyetleri ve fırkayı canlandırma girişimleri konusunda oldukça önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu günlükler incelendiğinde daha Milli Mücadele'nin en başından beri Mustafa Kemal'e ve Ankara'ya yönelik aşağılama duygusuyla karşılık sürekli bir eleştirme çabası içinde olduğu görülecektir. Roma'da kaldığı süre boyunca Ankara'dan gelen temsilciler de dâhil olmak üzere her fırsatta Mustafa Kemal'in Anadolu Hareketi için yeterli olmadığı, kötü yönettiği, milli hareketin başarısız olacağı ve iyi bir lidere gereksinim duyulduğunu bazen kendisi bazen de onu ziyaret edenlerin ağzından yazmıştır. Çok az yer alan Mustafa Kemal ve Ankara övgülerini de aşağılayarak alıntılanmıştır. Cavid Bey'in bu görüşleri genel olarak eski İttihatçıları bağlamamakla birlikte, Milli Mücadele sonrası İttihat ve Terakki'nin diriltilmesi çabalarına Kara Kemal ile birlikte lider etmesi, İttihat ve Terakki erkânı içinde görüşlerinin genel olarak kabul edildiğini göstermektedir.

⁴¹ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, CII, ss.272-73.

⁴² A.g.e., C.II, s.273.

2.c. İttihatçı Liderlerin Yurda Dönmelerine İzin Verilmesi ve İlk Faaliyetleri

15 Mart 1921’de Talat Paşa, arkasından 5 Aralık 1921’de Sait Halim Paşa’nın ve 17 Nisan 1922’de Doktor Bahattin Şakir ve Cemal Azmi’nin Ermeniler tarafından katledilmeleri üzerine yurt dışında bulunan İttihatçılar oldukça tedirgin olmuşlardır. Ermenilerin öldürecekleri isimlerin listesini hazırladıkları ve bu listede pek çok İttihatçının yer aldığı haberleri üzerine 1922 yılının Nisan ayının sonunda Ankara Hükümeti tarafından yapılan açıklamada “*Anadolu kapıları Kuvâ-yi Milliye’ye muhâlif olmayan bil’umûm İttihat rü’esasına açıktır*” denilmiştir⁴³.

Bu karar genel olarak İttihatçılar tarafından olumlu karşılanırken, Cavid Bey gibi bazıları ise Ankara’nın, Ermenilerin bu hareketlerinin sadece İttihatçılar aleyhine olduğunu düşünerek sevindiği ve “*lakayt*” kaldığı iddiasındadırlar. Cavid Bey, olayların en başında olaylara sert tepki gösterilseydi, Ermenileri “*sükûta hiç olmazsa ihtiyata mecbur ederdî*” sözleriyle neredeyse yaşananlardan Ankara’yı suçlamaktadır⁴⁴. Ancak Ankara Hükümeti’nin aldığı karar ve tepkisi Ermeni kurşunlarına engel olamamış, bu kez de İttihat ve Terakki’nin önemli lideri Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922’de Tiflis’te şehit edilmiştir.

1922 yılının Mayıs ayından itibaren gerek Malta’dan sürgünden dönenler gerekse Mütarekeden sonra Avrupa’ya kaçanlar Anadolu’ya gelmeye başlamışlardır. Gelenlerin çoğunluğunun feshedilen İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri olduğu göz önüne alınırsa, bu tarihten itibaren fırkayı tekrar canlandırma konusunda özellikle İstanbul teşkilatında ve TBMM içinde faaliyetlere girişilmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Mart 1922’deki toplantıda bu konuda İstanbul’da ve Ankara’da çalışma yapma yetkisi de hali hazırda İstanbul’a gelen Kara Kemal’e verilmişti. O da barış sürecine hazırlık olması bakımından faaliyetlere çoktan başlamıştır.

TBMM’de Mustafa Kemal’in mutlak otoritesine karşı çıkışı ifade eden bir muhalif hareket olarak gördüğümüz II. Grub’un Temmuz 1922’de resmen ortaya çıktığını⁴⁵ düşünürsek, bu harekette İttihatçıların Anadolu’ya gelişinin etkisi olmadığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Hem

⁴³ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi C.IV*, ss.360-63.

⁴⁴ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri C.II*, s.300.

⁴⁵ Demirel, s.379.

zamanlama hem de üyelerinin içinde önemli İttihatçı kimliğiyle tanınan kişilerin olması, kesin Malta'dan veya mütarekeden sonra Avrupa'ya kaçan Anadolu'ya dönen İttihatçıların etkilemiş olabileceğini düşündürmektedir.

Ankara Hükümeti de İttihatçıları yakından takibe almış, yaptıkları toplantılar ve görüşmeleri istihbaratçılara izletmeye başlamıştır. İttihat Terakki'nin canlandırma teşebbüslerinin en aktif çalışanı veya liderlik edeni Kara Kemal gibi gözükmektedir. İstanbul'a geldikten hemen sonra işlerini yürüttüğü Mesadet Hanı'na birçok İttihatçı gelip gidiyordu, adeta İttihatçıların uğrak yeri idi. Daha Temmuz 1922'de Kara Kemal, Ankara'dan döndükten sonra "*hükümet-i haziranın*" İttihat ve Terakki teşkilatına dayandırılması esası üzerinde İzzet Paşa ve ricalinin katıldığı bir toplantı yaptığı, bu toplantıda Salah Cimcoz'un⁴⁶ bulunduğu konusunda istihbarat alınmıştır. Muhbirden alınan bilgiyi değerlendiren yetkili ise buna pek ihtimal vermediğini üst makamlara yazdığı yazıda belirtmiştir⁴⁷. Görünen o ki, Ankara Hükümeti İttihatçıların gelişinden sonra savaş yıllarında bile onları kontrol altında tutamadığından İstanbul'daki muhbirleri aracılığıyla bilgi toplamaya çalışmaktaydı.

Talat Paşa'nın ölümünden ve özellikle Malta'daki İttihatçıların dönüşlerinden sonra belki de barışın kısa zamanda gerçekleşeceği umuduyla Kara Kemal liderliğinde İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden canlandırma faaliyetleri hız kazanmıştır. Ülke dışında başlayan bu faaliyetler, Malta'dan sürgünden dönenlerin yurda girmelerine izin verilmesinden sonra ülke içinde de gizli de olsa yapılmaya başlamıştır. Bu noktada Kara Kemal kendini İttihat ve Terakki Fırkası adına yetkili olarak kabul ettirmiş gözükmektedir. Yurt dışında Cavid Bey merkezli gibi gözükken İttihat ve Terakki'yi diriltme çabaları, bu kez ülke içine Kara Kemal liderliğinde yapılmaya başlanmıştır.

⁴⁶ Salah Cimcoz, 1875'te İstanbul'da doğmuş ve İstanbul Hukuk Mektebini bitirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Kalem Gazetesi'ni çıkarmıştır. İttihat ve Terakki'ni üyesi olarak, 1914-18 yılları arasında Meclis-i Mebusan'da İstanbul mebusu olarak görev yapmıştır. İstanbul'un işgalinden sonra Malta'ya sürülen Osmanlı aydınları arasındadır. Ankara Hükümeti'nin girişimiyle 30 Nisan 1921'de Malta'dan sürgünden kurtarılmış ve yurda dönmüştür. 1926'da İzmir süikasti nedeniyle yargılanan İttihatçılar arasındadır. Ancak beraat etmiştir. TBMM'de IV, V, VI ve VII. Dönemlerde İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır. 1947'de ölmüştür. *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem, C.II*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1996, s.286-287.

⁴⁷ *TİTE Arşivi*, Kutu 67, Belge 96, 08. 07. 1338/1922.

3. Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İttihatçılık Tartışmaları

3.a. Basında İttihat ve Terakki Fırkası Hakkında Çıkan İlk Yazılar

Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı dönemde öne çıkan İttihatçı isimler neredeyse eski düzenlerini kurmuşlardır. Cavid Bey Düyunu Umumiye'deki görevine dönmüş, Kara Kemal şirketlerinin başına geçmiş, Hüseyin Cahit Tanin'i 14 Ekim 1922'de tekrar çıkarmaya başlamış, Doktor Nazım İstanbul'a dönmüş, İsmail Canbolat önce Samsun'a daha sonra Şubat 1923'te İstanbul'a gelmiştir. Kara Vasıf TBMM'ye katılarak, II. Grubun etkin üyelerinden olmuştur. Bu dönemde İttihatçılar kendi aralarında görüşmelere başlamışlardır. Kara Kemal, Rahmi, Hüseyin Cahit ve Cavid Beyler İstanbul'da Ekim 1922'de bir toplantı yaparak ülkenin içinde bulunduğu durumu görüşmüşlerdir. Kara Kemal ve Rahmi Beyler Ankara, İzmir gibi yerleri dolaşıp durum hakkında arkadaşlarına bilgi aktarmışlardır⁴⁸.

İttihat ve Terakki Fırkası konusunda basında yer alan ilk yazılar, daha saltanat kaldırılmadan önce Tanin'de Hüseyin Cahit tarafından kaleme alınmıştır. En tanınan İttihatçılardan olan Hüseyin Cahit, Tanin'i yeniden yayınlamaya başlamasıyla birlikte varlığını ve ağırlığını basında hissettirmeye başlamıştır. Seçimler öncesinde de göreceğimiz gibi İttihat ve Terakki Fırkası hakkında dâhili siyaset başlığı altında yazılar yazmaya başlamıştır. Fırkanın niteliği, özgürlük mücadelesindeki yeri, Milli Mücadele'de ki önemi, barış döneminde üyelerin neler yapması gerektiği konularında görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır.

Milli Mücadele sona erdikten sonra İttihat ve Terakki Fırkası'na ilişkin Hüseyin Cahit'in ilk yazısı "*Hangi Fırkadansın?*" başlığıyla 29 Ekim 1922 tarihinde Tanin gazetesinde yayınlanmıştır. Hüseyin Cahit, henüz barış anlaşması yapıp barış sağlanmadığı için, fırka meselelerinin konuşulmaması gerektiğini belirterek, böyle bir soruyu yersiz ve zamansız olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte fırkacılığın halen halledilememiş bir mesele olduğunu, siyasi hayat içinde zamanla gelişebileceğini ama bugün için Türkiye'de fırkalara yer olmadığını savunmuştur. İttihat ve Terakki'yi fırkadan çok meşrutiyet ve vatanperverlik etrafında toplanan kişilerin oluşturduğu bir ittifaka benzeten Hüseyin Cahit, savaştan önce ülkedeki tek fırka olduğunu belirtmiştir. Milli Mücadele, İttihatçılarla muhaliflerin birlikte çalışmalarını sağladiysa, Meşrutiyet ve hürriyet düşüncesinin de İttihat ve

⁴⁸ Cavid Bey, Meşrutiyet Rûznamesi C.IV, s.398.

Terakki'yi ortaya çıkardığını hatırlatan Hüseyin Cahit, Meşrutiyetten sonra İttihatçıların ayrıştığı gibi, savaştan sonra da oluşan bütünlüğün sürekli olmayacağını ve dağılacığını savunmuştur. Milli Mücadelenin zafere ulaşmasında önemli görevler yapanların pek çoğunun İttihat ve Terakki'nin kurucuları olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'nin savaştan önceki şekliyle yaşamasının mümkün olmadığını ileri sürmüştür⁴⁹.

Henüz barış dönemi sağlanmadığından birlik ve beraberliğin devam etmesi gerektiğini vurgularken, birden İttihat Terakki Fırkası'nın bugünkü durumunu değerlendirmeye başlamıştır. Bugün fırka adına hiç kimsenin konuşmaya yetkili olmadığını, savaştan sonra fırkanın işleyişinin ve yapılanmasının nasıl olacağını bilmemekle birlikte, genel bir kongrenin toplanarak, programını, teşkilatın yeni duruma göre değiştirilmesi ve düzenlenmesini lazım geldiğini vurgulamıştır. Bunlar yapılırken farklı düşüncede olanların çatışmasının ve ayrılmasının da doğal olacağını vurgulamıştır. Hüseyin Cahit yazısının sonunda, başlıktaki soruyu tekrarlayarak, bugün bu soruya bir Türk'ün vereceği tek cevabın "*vatan fırkasındanım*" olacağını vurgulamıştır⁵⁰.

Hüseyin Cahit'in yazısının en başında barış ortamı henüz olmadığından fırkalardan söz etmemek gerektiğini ısrarla vurgulamasına rağmen, İttihat ve Terakki'den ve takip etmesi gereken yoldan bahsetmesi son derece ilginçtir. Kendisinin böyle bir soruya maruz kaldığını ileri sürmesine rağmen, ülke gündemi Lozan'a kilitlenmiş durumdadır. İttihat ve Terakki'nin 1908'den beri en önemli isimlerinden biri olması, Tanin'de yazılarıyla fırkanın sözcülüğü yıllarca yapması, bu yazının nedensiz olamayacağı kanaati doğurmaktadır. Belki fırkanın hala var olduğu mesajını hem hükümete hem de eski üyelerine vermeye çalışıyor olabilir. Zira bu yazıyla uzun zamandan sonra ilk kez İttihat ve Terakki Fırkası yeniden basında konu olmaya başlamıştır.

İlginçtir yazının yayınlandığı gün Hüseyin Cahit, Cavid, Kara Kemal ve Rahmi Beyler bir toplantı yaparak ülkenin ve fırkanın durumu hakkında görüşme yapıyorlar, ama herhangi bir karar almıyorlar⁵¹. Bununla birlikte

⁴⁹ Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: 'Hangi Fırkadansınız?'" , *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1338/1922, s.1.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, "Hangi Fırkadansınız?" , *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1338/1922, s.1.

⁵¹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s.398.

fırka ile ilgili faaliyetler özellikle İstanbul teşkilatının düzenlenmesi ve Meclis'teki milletvekilleri tutumları öne çıkıyor. Silahlı mücadelenin bitmesi ve iktidar özlemi, savaş döneminde sessizliğe bürünen İttihatçılığın yeniden hareketlendirmeye yetmiştir. Hüseyin Cahit ise yine İttihat ve Terakki'nin basındaki en önemli sesi olarak göze çarpmaya başlayacak ve Ankara Hükümeti'ne muhalefeti giderek güçlenecektir.

Hüseyin Cahit, Halife Abdülmecit Efendi ile yapılan bir röportajda yeni teşkil edileceği ileri sürülen “Kemaliler” fırkasının sorulması üzerine, 25 Kasım 1922'de İttihat ve Terakki konusunu bir kere daha köşesine taşımıştır. “Kemaliler Fırkası” konusunu, Beyoğlu'nun arka sokaklarında üretilen bir dedikodudan ibaret olduğunu iddia etmiştir. Ülkede fırka değil vatan fikri etrafında toplanan bir millet olduğunu vurgulamıştır. Kemalilerin bir fırka olmadığını, Mustafa Kemal Milli Mücadeleyi başlattığı zaman İstanbul tarafından isyancı olarak görülerek böyle bir ismin yakıştırıldığını, Mustafa Kemal'in ortaya bir fırka reisi olmak için çıkmadığını, vatanın kurtuluşu için bayrak haline geldiğini ve vatanseverleri etrafına topladığını belirtmiştir. İttihat ve Terakki'nin bir zamanlar vatani yok olmaktan kurtarmak için doğduğu gibi, Anadolu hareketinin de aynı ihtiyaçtan doğduğunu, ikisi arasında ortaya çıkış kaynağı açısından hiçbir fark olmadığını savunmuştur. Bu noktada İttihat ve Terakki Fırkası ile Kemaliler arasında bir muhalif durumunun söz konusu olamayacağını, vatanın kurtuluşu için bugün herkesin Kemalilerden olduğunu ileri sürmüştür⁵². Bu yazıda dikkati çeken noktaların başında İttihat ve Terakki Fırkası ile Milli hareketi yapanları aynı kaynaktan gelen, aynı amaçlar için mücadele eden yapılar olarak değerlendirmesi ve İttihatçıların milli harekette önemli rol oynadıklarının vurgulanmasıdır. Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi Mütarekeden hemen sonra İttihat Terakki feshedilip yerine Teceddüt Fırkası kurulmasına rağmen İttihatçılar gerçekte bu fesih kararını asla kabul etmemişlerdir. Hüseyin Cahit'in yazısından anlaşıldığı kadarıyla, yeni bir parti kurulacağı iddiaları onları endişeye sevk etmiştir. Milli Mücadele'yi Mustafa Kemal ile İttihatçıların yaptığını ileri sürerek, yeni fırkaya gerek olmadığını, hali hazırda tek fırkanın İttihat ve Terakki olduğu fikri de bu yazının yazılış amaçlarından biri olması muhtemeldir.

⁵² Hüseyin Cahit, “Siyasiyât: Dâhili İşlerimiz Hakkında”, *Tanin*, 25 Teşrin Sani (Kasım) 1338/1922, s.1.

Saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak kaleme aldığı ilk yazısında, İmparatorluğun yerine “son asrın yetiştirdiği hürriyetin” doğduğunu, bütün milletlerin yönetim şeklinin halk egemenliğine doğru ilerlediğini, Türk milletinin sadece düşmana karşı değil işbirlikçi saltanata karşı da mücadele vererek, kendi yönetimini eline aldığını belirtmiştir. Hüseyin Cahit, saltanat kalkıp halk yönetimini eline alırsa bu rejimin esas itibariyle Cumhuriyetten başka bir şey olamayacağını savunmuştur. Ancak kuvvetler ayrılığı olması gerekirken, kuvvetler birliğine gidilmesini mahzurlu görür; ama bunları tartışmanın zamanı olmadığını, kayıtsız ve şartsız Türk milletinin varlığına dayanan bu inkılap için tek vücut olmak gerektiğini ileri sürmüştür⁵³.

Hüseyin Cahit gerek Milli Mücadele gerekse halk yönetimi gibi konularda yazarken, Meşrutiyetin ilanı sürecinde İttihat ve Terakki çatısı altında verilen mücadeleden bahsetmekte ve aynı amaç ve aynı yöntemlerle yapıldığını, sadece süreçlerin farklı olduğunu savunmaktadır. Şu dizeler onun bu görüşlerinin açık ve kısa ifadesidir⁵⁴:

“10 Temmuz inkılâbı güneş yüzlü, altın saçlı gürbüz bir çocuk doğurmuştu. Bu çocuk bin türlü tehlike ve ızdırab içinde hayat ve tecrübenin pençesinde uğraşa uğraşa büyüdü, bugün rüşdünü ilan ediyor. Şimdi onun elinde binlerce senelik şanlı Türklerin hürriyet ve istiklâl bayrağı dalgalanıyor. Arkasından bütün millet müttahiden haykıralım: -Yürü, İstikbâl sizindir!”

Bir yandan Cumhuriyet rejimini alkışlayan Hüseyin Cahit, hemen arkasından yönetime uyarılarda bulunmaya başlayacaktır. “On Temmuz inkılâbının yaşasın! larının yerini 31 Martın kahrolsun! larının” almaması için Meşrutiyet devrinde yapılan hatalardan ders almak ve uyanık durmak gerektiğini vurgulamıştır. Halk yönetimi ve Cumhuriyeti överken hilafetin Türkiye için önemli olduğunu savunarak, Halifenin nüfuz sahibi yapılmasının gereğine dikkat çekmiştir⁵⁵.

İlk bakışta Hüseyin Cahit, bu yazılarıyla Cumhuriyeti savunuyor gibi gözükse de yönetime yönelik eleştiriler ve yönlendirmelerin daha fazla yer tuttuğunu görüyoruz. Özellikle saltanatın kaldırılması ve halk yönetiminin anlamının Cumhuriyet olduğunu belirtmesi, Barış Konferansının toplanması arifesinde ve barışın sağlanmadığı bir dönemde oluşan milli birliğe

⁵³ Hüseyin Cahit, “Siyasiyât: İnkılâb”, *Tanin*, 4 Teşrin-i Sanî (Kasım)1338/1922, s.1.

⁵⁴ Hüseyin Cahit, “Siyasiyât: İnkılâb”, *Tanin*, 4 Teşrin-i Sanî (Kasım) 1338/1922, s.1.

⁵⁵ Hüseyin Cahit, “Siyasiyât: İhtiyat ve Basirete Lüzum Var” *Tanin*, 6 Teşrin-i Sanî (Kasım)1338/1922, s.1.

zarar verebilirdi. Nitekim Ankara yönetimi ve destekleyen gazeteler bu ifadeyi yalanlama gereği duymuşlardır.

Nitekim Cavid Bey, saltanat kaldırıldıktan hemen ertesi gün “*bu isim-siz devlete Cumhuriyet ismini izafe*” etmesinin, Mustafa Kemal’i ve Ankara’yı memnun edeceğini sanmadığını belirtmiştir⁵⁶. 6 Teşrin-i sani’deki yazısını ise hem kendisinin hem de yabancı çevrelerin çok beğendiğini ifade ederken, yine Ankara’nın bundan hoşlanmayacağını ileri sürmüştür⁵⁷. Cumhuriyet düşüncesi İttihatçıları genel olarak pek memnun etmemiş gibi görünüyor. Mesela Cavid Bey, Cumhuriyetin ilanı için olumlu bir kayıt düşmediği gibi, alenen Cumhuriyet olduğunu Hüseyin Cahit’in söylemesini alaycı biçimde belirtmiştir. Milli Mücadele dönemi ile ilgili günlüklerinde neredeyse en başından beri Mustafa Kemal’e ve Ankara’ya karşı sürekli alaycı ve eleştirel bir tutum sergilediği açıkça görülmektedir. Onun temas ettiği kişilerin büyük bir kısmı da benzer bir düşüncede olduklarını yine onun yazdıklarından çıkarmak mümkündür.

3.b. II. Grubun Seçim Kanunu’nda Değişiklik Önergesi ve Mustafa Kemal’in Halk Fırkası Tepkisi

Gazi Mustafa Kemal, bir yandan Lozan görüşmelerini yakından takip edip direktifler verirken, diğer yandan -Hüseyin Cahit’in yazılarında da ima edildiği gibi- hala ülkede en güçlü örgütlü yapı konumunda olan İttihat ve Terakki Fırkası’nın üyelerini yakından takip etmekteydi. Basında Hüseyin Cahit dışında örgütün pek destekçisi yok gibiydi, ama Tanin gazetesi hala gündemi belirleyebilecek potansiyele de sahipti. Meclis içinde II. Grubun Malta’dan dönen İttihatçılarla güçlenmesinden, silahlı mücadelenin zaferle sonuçlanmasından ve nihayetinde Cumhuriyetin ilanından sonra Meclis’teki birlik havasının dağılması onu endişelendiriyordu. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Fırkası’nın önde gelenleri fırkayı canlandırma hayali içindeydiler. Onlara göre, Milli Mücadele’de fırka faaliyetlerine sadece zorunlu bir ara verilmişti. Artık savaş bittiğine göre, iktidarı devralmak veya ortak olma derdindeydiler. Zira onlara göre ülke gerçekten kötü yönetiliyordu ve basın da iktidara yarıdakçılık yapıyordu. İttihatçılar, Mustafa

⁵⁶ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felaket Günleri II*, s.342.

⁵⁷ A.g.e., s.344.

Kemal'i Milli Mücadele için elzem görmüşlerdi ama savaştan sonraki yönetim planlarında O'nu düşünmüyorlardı⁵⁸.

Cumhuriyetin ilanı muhalifleri gelecek konusunda uyarılmış olmalı ki, Mustafa Kemal'i yönetimden uzak tutmak adına bazı faaliyetlere girişmeye başlamışlardı. İttihatçılar savaşın sona ermesini bekliyorlar ve İttihat Terakki'yi yeniden canlandırarak belki de iktidar olmayı arzu ediyorlardı. Nitekim Mustafa Kemal'in liderliği konusunda II. Grup'ta muhalefet edenler arasında birçok eski İttihatçının olmasına bu nazarla da bakılabilir.

Muhalefetin bu yoldaki ilk girişimleri 2 Aralık 1922'de II. Grup üyelerinden Erzurum Mebusu Süleyman Necati ve Mersin Mebusu Salâhattin ve Canik Mebusu Emin Beylerin Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi hakkındaki önergele Mustafa Kemal'i siyasi bir örgüt kurma konusunda etkilemiştir. Bu önergede bir kimsenin mebus seçilebilmesi için ya Misak-ı Milli sınırları içinde doğmuş olması veya Misak-ı Milli sınırları içinde en az beş yıl süreyle aralıksız ikamet etmeleri öngörülüyordu. Mustafa Kemal bu önergeyi, doğrudan doğruya kendini vatandaşlık hakkından mahrum bırakmaya yönelik bir teklif olarak görmüş ve sert tepki göstermiştir⁵⁹. Söz konusu önerge sahipleri, 2. Grup üyeleri olmalarının yanı sıra özellikle İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ile de bilinmektedirler.

Bu önergenin verilmesi ve İttihatçılık tartışmaları Mustafa Kemal'e iyi örgütlenmiş bir siyasi fırkaya ihtiyacı olduğunu düşündürmüş olmalı ki, söz konusu önergenin görüşülmesinden sadece 4 gün sonra 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adıyla bir siyasi bir parti kuracağını gazetecilere verdiği beyanatta kamuoyuna duyurmuştur. Bu beyanatında Milli Mücadele döneminde olduğu gibi bütün milletin birlik ve beraberlik içinde çalışmasına ihtiyaç olduğunu belirterek, tüm aydınları ve vatanseverleri iş birliğine davet etmiştir⁶⁰. Bir siyasi fırka kurma girişimi bile başlı başına İttihat ve Terakki'ye karşı ülkede yeni bir siyasi örgüt kurulacağını göstermektedir. Yeni bir fırka kurulacağını Gazi Mustafa Kemal tarafından duyurulması

⁵⁸ Cavid Bey'in fırka üzerindeki etkinliği bilinmektedir. Toplantılarında sürekli olarak Mustafa Kemal ve Ankara'daki yönetimi eleştirmektedir. Lozan görüşmeleri için gittiği zaman tuttuğu notlarda da sürekli olarak İsmet Paşa başta olmak üzere heyetteki üyeleri ve Ankara'nın tutumunu eleştirmektedir. Hatta bu savlarını desteklemek için zaman zaman yabancı diplomatların yorumlarına da günlükünde yer vermektedir. Bkz. Cavid Bey, Meşrutiyet Ruznamesi IV, s. 402.vd.

⁵⁹ <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c025/ehttbmm01025149.pdf>, s.160-161.

⁶⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri C.14, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, ss.171-72.

İttihatçılar hareketi geçirmiştir. Zira bu durumda diriltmeye çalıştıkları İttihat ve Terakki Fırkası'nın varlığı da tehlikeye girmişti.

4. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul'da Örgütlenme Çabaları, İttihatçılar ve Mustafa Kemal

4.a. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Örgütlenmesi ve İttihatçılar

1922 yılı sonu itibarıyla bakıldığında İstanbul'daki durum hiç de Mustafa Kemal'in istediği gibi değildi. İstanbul tam olarak işgalden kurtulamamıştı. 1922 yılının yaz aylarında İstanbul'da teşkilatlanmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İstanbul'daki gücünü ve etkisini paylaşmak istemeyen Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın (Mim Mim Grubu) engellemeleriyle karşılaşmıştır⁶¹. Kara Kemal'in ve diğer İttihatçıların yurda gelmesinden sonra yeniden toparlanan İttihat ve Terakki teşkilatı da güçlü konumdaydı. Bu iki iyi örgütlenmiş teşkilatın yanında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni teşkilatlandırarak ve bu örgütlerin katılmasını sağlayarak İstanbul'un tamamen Ankara'nın denetimi altına sokulması düşünülmekteydi. Bu amaçla 1922 yılının sonlarında Yakup Kadri, İstanbul'a gittiğinde bu düşüncenin gerçekleşmesinin zorluğunu görmüştür. Örgütün İstanbul'da teşkilatlandırılmasını sağlamaya çalışan Yakup Kadri, Mim Mim Grubu'nun, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tanımak istemediğini, Anadolu hareketi adına faaliyette bulunmaya yetkisiz saydığını ve örgütlenmesine tepki gösterdiğini iddia etmektedir. Bu iki milli örgütün çekişmesinden fayda sağlayanın Kara Kemal'in adamları olarak nitelendirdiği İttihat ve Terakki teşkilatının olduğunu savunmaktadır. Yakup Kadri, henüz İttihat ve Terakki'nin varlığı konusunda tartışma yaşanmamış olmasına rağmen, Kara Kemal'in liderliğinde Fırkanın faal hale gelmiş olduğunu, O'nun Mesadet Hanı'ndaki bürosunun genel merkez olarak kullanıldığını, yaygın

⁶¹ İstanbul'un işgalinden sonra dağılan Karakol teşkilatının yerine kurulan Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, 1921 yılı başlarında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı olarak kurulmuş, gizli çalışan bir örgüttü. Bu örgütün Müsellâh Müdafaa-i Milliye adı verilen kısmı Müslüman halkı savunmak için silahlı bir örgüt olarak teşkilatlandırılmışken; Mim Mim Grubu ise Anadolu'ya istihbarat başta olmak üzere silah, cephane ve asker sağlamakla görevliydi. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra TBMM Hükümeti İstanbul'u devralmasına rağmen, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na hâkim olan Mim Mim Grubu faaliyetlerini durdurmamış ve İstanbul'da geniş biçimde örgütlenmiştir. Asaf Özkan, "Dersaadet'ten Vilayet'e Geçiş Sürecinde İstanbul Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Seçimleri (1922 -1923), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 55, Güz 2014, s.260.

organının da Hüseyin Cahit'in Tanin'i olduğunu belirtmektedir. İstanbul'daki bu politik parçalanmışlığı, Milli Mücadele ruhunun uçup gitmesi olarak yorumlayan Yakup Kadri, Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi olan Doktor Adnan'ın bile eski İttihatçı arkadaşlarının etkisinde kalarak, İstanbul'daki en güçlü siyasi teşkilatın İttihat ve Terakki olduğunu belirtmekten geri durmadığını ileri sürmektedir. İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey'in ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni alaya alarak, "*Yakup Kadri'nin partisi*" diye adlandırdığını aktarmaktadır⁶². Hal böyleyken, yapılacak belediye veya mebus seçimlerinde İstanbul'u kazanmak oldukça zor görünmektedir.

Kara Kemal'in İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırma girişimlerini yakından izleyen Mustafa Kemal, gizli olarak önce Kılıç Ali'yi, Doktor Refik'i ve Sevkiyatçı Rıza'yı İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk teşkilatını gözden geçirmek, yöneticileriyle görüşmek ve kentteki havayı yerinde görmek için görevlendirmiştir. Kara Kemal'le görüşmenin faydalı olacağı konusunda teşkilattan gelen talep üzerine Hamdi Başar ve Yakup Kadri, birlikte Kara Kemal'in Mesadet Hanı'ndaki yazıhanesine gitmişlerdir. Toplantıda Kara Kemal'in II. Grupla ortaya çıkan ayrılığı uygun görmediğini, bunu ortadan kaldırmak için yardım edeceğini, hatta samimi bir anlaşma yapılırsa mevcut kuvvetiyle Müdafaa-i Hukuk teşkilatına yardımcı olabileceğini söylemiş olduğunu Kılıç Ali aktarmaktadır. Bu tavırdan hoşlanmayan Kılıç Ali, Kara Kemal'in hali hazırda İttihat Terakki'ye dayanarak kendini önemli göstermeye çalıştığını düşünerek toplantıya devam etmediklerini belirtiyor⁶³.

1922 yılının Aralık ayında belediye seçimleri için hazırlıklar yapılırken siyasi bölünmüşlük iyice gün yüzüne çıkmıştır. Kara Kemal, Vehbi ve Ethem Beylerin İttihat ve Terakki Fırkası adına faaliyet göstererek, kendi adaylarını Müdafaa-i Hukuk adına seçimlere sokmaya çalıştıklarını, Müdafaa-i Hukuk teşkilatının eski İttihatçılar, II. Grup ve hatta Hürriyet ve İtilafçılarla iş birliği yaptığını ileri süren Müdafaa-i Milliye Grubu üyesi Seyfi Bey, Kara Kemal'in Müdafaa-i Milliye teşkilatıyla işbirliği yapmayı reddettiğini ifade ederek, eğer önlem alınmazsa seçimleri İttihatçıların kazanacağını, teşkilatlarının bağlı bulunduğu Erkan- Harbiye Umumiye Riyaseti'ne bir yazıyla bildirmiştir⁶⁴.

⁶² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, ss.25-26.

⁶³ Ali Kılıç, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.29.

⁶⁴ Özkan, ss.262-63.

Bu iddialarda Müdafaa-i Milliye ile iş birliği yapmadığı için İttihat ve Terakki'ye yönelik bir tepki sezilmekle birlikte, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne karşı da pek olumlu bir düşünce içinde olmadığı görüldüğünden, görüşlerinin ne kadar gerçeği yansıttığını anlamak mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, bu uyarıyı dikkate alarak, Kara Kemal ve diğer İttihatçıların faaliyetlerini izlemesi için Felah Grubu'nu görevlendirmiştir. Yine Kara Kemal'in seçimler nedeniyle ilişki kurduğu kişilerin isimleri verilerek, faaliyetleri hakkında ve esnaf arasında sendika kurma teşebbüsü konusunda Felah Grubu'ndan bilgi talep etmiştir⁶⁵.

İttihatçılarla Müdafaa-i Hukuk Grubu adına görüşmeler 1922 sonlarında başlamıştır. Ancak bu görüşmelere rağmen İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk'u örgütlemeye çalışan Yakup Kadri, İttihatçıların kendilerine karşı pek de iyi niyetli olmadıklarını savunmaktadır. Müdafaa-i Hukuk Temsilcisi Yakup Kadri de, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin diğer iki teşkilat tarafından küçümsendiğini ve tanınmadığını sıklıkla belirtmektedir. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'deki en yakın arkadaşlarının bile İttihat ve Terakki'ye önem verdiklerini görmek onu endişeye sevk etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya bu durumu aktarma düşüncesindeyken, İzmit'e davet edilmiştir⁶⁶.

4.b. İzmit'te Kara Kemal ve Mustafa Kemal Görüşmesi ve Yankıları

İstanbul'da I. Müdafaa-i Hukuk Grubu ve İttihatçılar arasında yaşanan ayrışma ve parçalanmışlık Belediye Seçimleri ile iyice su yüzüne çıkınca, Mustafa Kemal bundan son derece rahatsız olmuş ve olaya el koymazsa milli amaçlara zarar vereceğine inanmıştır. Bu nedenle, yurt gezisinin İzmit durağında, İstanbul'daki bu üç teşkilatın liderleriyle görüşmek istemiş ve onları davet etmiştir. İstanbul gazetecileriyle basın toplantısı yapma düşüncesinde, diğer nedenlerin yanı sıra İstanbul'un mevcut durumu ve milli birlikten yoksunluğu rol oynamış olabilir.

Lozan Görüşmeleri'nin henüz başladığı bir zamanda uzun bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, Eskişehir'den sonra uğradığı İzmit'te İstanbul basınıyla bir toplantı yapmaya karar vermiştir. İstanbul basınının, Milli

⁶⁵ A.g.m., ss.263.

⁶⁶ Karaosmanoğlu, ss.26-27.

Mücadele'yi destekleyen gazetelerinin başyazarlarını bu toplantıya çağırarak, ülkenin içinde bulunduğu durumu, Lozan'daki görüşmeleri, yeni devletin rejimi ve kuracağını açıkladığı Halk Fırkası gibi konularda gazetecilere bilgi vermek, onların sorularını yanıtlamak ve bu yolla kamuoyunu gelişmelere hazırlamak amacındadır⁶⁷.

Mustafa Kemal basın toplantısında, Lozan görüşmelerinden, Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan, Hilafetin durumundan, kadınların siyasi haklarından ve Halk Fırkası'nı kurma amaçlarından bahsetmiş ve kurulacak bu fırkaya destek istemiştir. Ayrıca sıklıkla daha barışın sağlanamadığı ve İstanbul'un tam olarak kurtarılamadığını vurgulamıştır⁶⁸.

Gazi Mustafa Kemal, İzmit'te gazetecilerle basın toplantısından sonra İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Yakup Kadri, Mim Mim Grubu'nun başkanı ve zamanda Tevhid-i Efkâr gazetesi başyazarı olan Velid Ebüzziya ve İttihat ve Terakki'nin lideri konumunda olan Kara Kemal ile ayrı bir toplantı yapmıştır. Yakup Kadri, "*Politika'da 45 Yıl*" adlı eserinde İzmit'e gitme nedeni olarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni örgütlenme sürecinde İttihat ve Terakkiçilerin olumsuz etkilerini, en yakın arkadaşlarının bile İttihat ve Terakki şubelerine ilgi gösterdiklerini Mustafa Kemal'e bildirmek olduğunu belirtmiştir. Toplantıda Mustafa Kemal, katılımcılara ayrı ayrı temsil ettikleri örgütler hakkında sorular yönelmiş, Kara Kemal'e İttihat ve Terakki'yi sormuştur. Kara Kemal, İttihat ve Terakki adıyla siyasi bir örgütten bahsedilemeyeceğini, Malta'dan dönüşte eski fırkanın ayakta kalan bazı kalıntılarıyla karşılaştığını ve onları milli bir amaç için faydası olabilir düşüncesiyle "*milli bir faaliyet nüvesi*" halinde tutmaya çalıştığını söylemiştir. Velid Ebüzziya da İstanbul'da Mim Mim Grubu'nun tek vatani ve milli örgüt olduğunu bildirmiştir. Yakup Kadri ise esasında İstanbul'daki teşkilatlanma sırasında bu iki grubun olumsuz etkisiyle karşılaşmasına ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenmesine karşı tepkilerini belirtmeye gerekçe teşkilata İstanbul halkının gösterdiği ilgiyi aktarmıştır. Gazi ile yalnız görüşmediği için olan biteni aktaramamıştır. Buna karşılık Mustafa Kemal, açık ve net bir dille katılımcılara Erzurum ve Sivas Kongresi'nde kabul edilen ve TBMM'nin dayanağı olan, ülkedeki tek ve gerçek örgütün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olduğunu, her grubun veya

⁶⁷ Esmâ Torun, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı," *Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl.1 S.1, s.25.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.

kişilerin bu çatı altında birleşip iş birliği yapması gerektiğini vurgulamıştır. Kara Kemal bu sözleri onaylayarak, Yakup Kadri Bey ile daima ilişkide olduklarını ileri sürerek, İstanbul'a döndükleri zamanda tam bir iş birliği içinde çalışacakları sözünü vermiştir⁶⁹.

Kara Kemal'in bu toplantıda Mustafa Kemal'in konuşması hakkında, gerek Hüseyin Cahit'e gerekse diğer arkadaşlarına aktardığı bilgiler Yakup Kadri'nin görüşmeleri ile uyuşmamaktadır. Hüseyin Cahit, Kara Kemal'in kendilerine aktardığına göre, Mustafa Kemal savaş kazanıldığına göre İttihatçıların ne yapmayı planladıklarını sormuştur. Kara Kemal, İttihat ve Terakki Fırkası üyelerinin ülke içinde ve dışında dağıldıklarını, onlar adına konuşamayacağını, ama kendisinin ulusal lider kadro ile çalışacağını söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal de İttihatçıların gelecekteki düşünce ve planlarını öğrenmesini Kara Kemal'den istemiştir⁷⁰. O da İstanbul'a döndükten sonra bu konuşmayı arkadaşlarına anlatarak, onların görüşlerini almak için toplantılar düzenlemiştir.

Cavid Bey günlüğünde Mustafa Kemal Paşa ile Kara Kemal arasındaki görüşmeyi Hüseyin Cahit'in anlatımından biraz farklı yazmıştır. Cavid Bey'e göre, önce Kara Kemal İttihat ve Terakki teşkilatının tamamen mevcut olduğunu Paşa'ya söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, İttihat Terakki'nin ülkeye ettiği hizmeti vurgulayarak, yapılan yanlışlardan dolayı kişilerin eleştirilebileceğini, manevi şahsına kötü bir şey söylenemeyeceğini konuşmasının başında belirtmiştir. Örgütün dilerse tek çalışabileceğini ama bunu tasvip etmediğini söyleyen Mustafa Kemal, bu dönemde üç grubun (İttihatçılar, Müdafaa-i Hukukçular ve Mim Mim Grubu) birlikte çalışmasını ve daha sonra da Halk Fırkası'na katılmalarının uygun olacağını vurgulamıştır. Kara Kemal, bütün grupların Halk Fırkası'na katılması fikrinden pek hoşlanmamış ve şimdilik bu fikrin bir kenara bırakıp Müdafaa-i Hukuk adı altında çalışmayı önermiş ve Mustafa Kemal de kabul etmiştir⁷¹.

Kara Kemal, üç grup temsilcisiyle birlikte yaptıkları toplantıdan sonra Mustafa Kemal ile baş başa birkaç saat görüştiklerini Cavid Bey'e söylemiştir. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın, İttihatçı arkadaşları içinde

⁶⁹ Karaosmanoğlu, ss.27-30.

⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000, ss.367-368.

⁷¹ Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihioğlu, 2.B., Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.190.

çalışmak istemediği kimseler var mı? şeklindeki soruya, kafasında herhangi bir isim olmadığını, ilkelerini kabul eden herkesle çalışabileceğini ve İttihatçılarla grup halinde değil kişisel görüşüp anlaşma niyetinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca Kara Kemal, Mustafa Kemal'in kendisinden II. Grubu "sükûta" ikna etmesini istediğini belirtmiştir⁷².

Kara Kemal, görüşme sonunda Mustafa Kemal'in kendisine hem TBMM'deki hem de İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle görüşme görevi verdiğini belirterek çalışmalarına başlamıştır. Önce Ankara'ya giderek Fethi ve Yunus Nadi Beylerle görüşmüş, arkasından da II. Grubun önde gelen isimleriyle görüşmüş ve Mustafa Kemal'in mesajını iletmiştir. II. Grup üyeleri Mustafa Kemal'in prensiplerini ve örgütlerini dağıtmayı reddederek, kişi saltanatına karşı olduklarını, Cumhuriyetten bahsederlerse görüşebileceklerini Kara Kemal'e iletmişlerdir. Ankara'da Rauf, Fethi, Fevzi, Yunus Nadi ile birlikte bir toplantı daha yapmış ama uyuşma konusunda bir sonuca varamamışlardır. Kara Kemal, Ankara seyahatinde edindiği izlenime göre gerek birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda, gerek II. Grupta gerekse bağımsızlar içinde emir bekleyen çok sayıda İttihatçı olduğunu iddia etmiştir⁷³.

Ancak Yakup Kadri'nin anlatımıyla Kara Kemal'in ifadeleri arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Kara Kemal'in Mustafa Kemal ile ayrı bir görüşme yaptığı, görüşmenin içeriği ise sadece Kara Kemal'in Cavid Bey'e anlatımında yer almaktadır. Bu durumda Yakup Kadri'nin bu görüşmeden haberi olmamıştır. Bununla birlikte İzmit'teki görüşme konusunda Hüseyin Cahid ve Cavid Bey'in anlatımlarının detaylarında da farklılık söz konusudur. Kara Kemal bu görüşmeyi herkese farklı anlatmış olabilir. Yakup Kadri, Kara Kemal ve Velid Bey'in yer aldığı toplantıyı ise herkesin biraz kendine göre yorumladığı da düşünülebilir.

Ancak bu konuşmaların en ilginç yanı 1918 Kasım ayında resmi olarak feshedilmesine rağmen, Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Fırkası'na hala bir örgüt nazarıyla bakması ve Kara Kemal'in de bu doğrultuda görüş bildirmesidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ve üyelerini iyi tanıyan ve Milli Mücadele'deki iktidar mücadelelerini yakından bilen Mustafa Kemal, bir

⁷² Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi IV*, ss.510-11.

⁷³ A.g.e., ss.511.

fesih kararının İttihatçılarını dağıtmaya yetmeyeceğinin farkındadır. Bu nedenle önce onları bir örgüt olarak kabul ettiğini göstererek, örgüt üyelerinin fikirlerini ve faaliyetlerini görmek istemiş olabilir.

Yakup Kadri, İzmit'te Kara Kemal'in birlikte çalışma konusunda Mustafa Kemal'e verdiği sözden dolayı iş birliği yapmak için İstanbul'a gelmez, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak İttihat ve Terakki'yi ve Mim Mim Grubu'nu toplantıya çağırmıştır. Ancak Velid Ebüzziya'nın "*Siz kimsiniz hiçbirinizi tanımıyorum, siyasi hüviyetiniz hakkında hiçbir bilgin yok*" diyerek, kıyametler kopararak iş birliğini reddettiğini belirtmiştir. Kara Kemal'in ise sessizce ama küçümseyerek baktığını, Cavid Bey'in de Müdafaa-i Hukuk için Yakup Kadri'nin partisi dediğini aktarmaktadır. Yakup Kadri, İstanbul'un adeta bu üç örgüt arasında bölünmüş olduğunu, Mim Mim Grubu ile aralarındaki çekişmeden İttihat ve Terakki'nin yararlandığını, eski İttihatçıların birer birer gün yüzüne çıkmaya başladıklarını, liderliği üstlenmiş gözükken Kara Kemal'in Sirkeci'deki dairesinin adeta İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi haline getirildiğini ileri sürmektedir. Karaosmanoğlu, TBMM'nin İstanbul temsilcisi olan Dr. Adnan Bey'in kendisine "*İstanbul'un en kuvvetli siyasi teşekkülün İttihat ve Terakki olduğunu*" söylediğini vurgulamaktadır. Bu nokta, eski İttihatçılar arasında fırkalarını yeniden diriltme konusunda görüş birliği olduğu iddiasını güçlendirmektedir⁷⁴.

Yakup Kadri'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni örgütlenme sırasında yaşadığı sorunlar da pek haksız sayılmaz; zira 13 Mart tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde Velid Ebüzziya, İzmit'de Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeye rağmen hala Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kabul etmemiş ve bu görüşünü resmi makamların görüşleri olduğunu ileri sürmüştür. Gazetelerde teşkil edildiğini öğrenmelerine rağmen, aldıkları istihbarata göre, resmi makamların İstanbul'da hâlihazırda resmen teşkil edilmiş bir Müdafaa-i Hukuk'dan haberdar olmadığı iddia edilmiştir. Gazete bu iddiasını İstanbul Polis Müdürü Sadi Bey'le yapılan röportaja dayandırmaktadır. Sadi Bey, İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edildiğini belirten mühürlü iki satırlık bir tezkerenin vilayete verildiğini ve gelişigüzel müdüriyete yollandığını belirterek, başvuruyu yapanların yürürlükteki Cemiyetler Kanunu'na uygun davranmadığından, başvuru dilekçesine işlem yapılmayarak vilayete geri iade edildiğini belirtmiştir. Sadi Bey, Cemiyetler Kanunu

⁷⁴ Karaosmanoğlu, ss.24-26, 30-31.

gereğince bir cemiyet kurmak için öncelikle, kurulacak cemiyetin amacını, programını, idare ve merkez heyetini bildiren bir beyanname ile Hükümete başvurulması gerektiğini belirtmiş ve gazetelerde kurulduğu bahsedilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin usul ve törensel olarak kanunlara uygun olmadığı⁷⁵, bu nedenle de resmen kurulmuş bir cemiyet olarak görülemeyeceğini savunmuştur⁷⁵.

Sadi Bey'in bahsettiği kanun, yeni kurulan cemiyetlerle ilgilidir nitekim yazının devamında buna da açıklık getiriyor. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ise daha önce kurulmuş olduğu ve milletin bütün fertlerinin istisnasız doğal üye sayıldığı belirtildikten sonra, Cemiyetin nizamnamesine göre mahalle, nahiye, kaza ve vilayet teşkilatları aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması ve en sonda da vilayet merkez heyetinin seçilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Yazıda İstanbul'da henüz böyle bir intihabın yapıldığından haberdar olmadıklarını, "... Memleketin her köşesine dal budak salmış olan ve milletin misakı millisini istihsal hususunda yekvücut bir kitle halinde bulunduğu isbata delalet eden bu teşkilattan İstanbul'un daha uzun müddet mahrumiyeti doğru değildir" denilmiştir⁷⁶. Gazete bir yandan Sadi Bey'in iddialarını doğrular nitelikte haberi verirken diğer yandan satır arasında yalanladığı da fark edilmektedir. Nitekim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yeni kurulmuyor, İstanbul'daki şubelerini örgütlemeye çalışmaktadır. İstanbul teslim alınmış olmakla birlikte diğer kentler gibi işgal sonlandırılmadığı için gerek İttihatçılar ve Gerekse Müdafaa-i Milliyeciler bu durumdan epeyce yararlanarak, İstanbul'da etkinliklerini devam ettirmek istegindedirler. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Kara Kemal İstanbul'da güçlü bir örgüte sahip olduklarını sıklıkla vurgulamaktan çekinmemiştir.

5. İttihatçıların Fırkayı Canlandırma Teşebbüsleri

5.a. İzmit Görüşmesinden I. TBMM'nin Feshine Kadar

Kara Kemal, Cavid Bey'e İzmit görüşmesi sırasında Mustafa Kemal'in hem Meclis'teki grupla hem de İttihat ve Terakki'nin önde gelenleriyle görüşme yetkisi verdiğini söylemişti. Bu nedenle 20 Şubat 1923'te yaptıkları

⁷⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 13 Mart 1339 (1923), s.2.

⁷⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 13 Mart 1339/1923, s.2.

görüşme sırasında İttihatçı arkadaşlarıyla bir toplantı yapma kararı almışlardır. İsmail Canbolat, Doktor Nazım, Nesimi, Ali İhsan, Rusuhi, Rahmi, Halil, Şükrü, Hilmi, Hacı Adil, Nail ve Halil Beyler bu toplantıya davet edilmiştir⁷⁷.

İzmit'ten sonra İttihat ve Terakki'nin son kongresinin üç ay sonra 12-13 Nisan'da yapıldığı genel olarak ileri sürülmektedir⁷⁸. Bununla birlikte İttihat Terakki'nin söz konusu toplantıları 6 Mart'ta başlamış ve Hüseyin Cahid Bey'in 14 Nisan tarihindeki "*İttihat ve Terakki Ne yapıyor?*" başlıklı yazısıyla ifşa edene kadar devam etmiştir. Cavid Bey'in günlüklerinden saptayabildiğimiz kadarıyla 8-9 toplantı yapılmıştır. Genel olarak Cavid Bey'in evinde gerçekleşen bu toplantılara katılan isimler arasında Cavid, Kara Kemal, İsmail Canbolat, Doktor Nazım, Ahmed Nesimî, Ali İhsan, Rusûhi, Filibeli Hilmi, Yenibahçeli Nail, Eyüb Sabri, (Hüseyinzade) Ali, Ethem, Vehbi, Hüsnü, Hamdi Çavuş, Ahmet Şükrü, Rahmi Bey isimleri öne çıkmaktadır. Bununla birlikte son toplantılara katılanları belirtirken bazı isimleri vermeyen Cavid Bey, "*İstanbul'da işleriyle uğraşan İttihatçılar*"ında katıldığını belirtmekle yetinmiştir. Bu nedenle isimlerini saydıklarımız dışında birçok İttihatçı da bu toplantılar da hazır bulunmuşlardır⁷⁹.

6 Mart 1923 tarihli ilk toplantıda Mustafa Kemal ile iş birliği için şartları görüşmüşlerdir. İş birliği için, Teşkilatı Esasiye'de kuvvetler ayrılığı ve iki meclisli sistemi öngören değişiklikler yapılmasını ön şart olarak koymuşlardır. Görüşme sonunda bu şartları Mustafa Kemal'e bildirmeyi, kabul ederse seçimlerde ortak çalışmaya karar vermişlerdir. Eğer şartları kabul edilmezse ya bir beyanname yayınlarak seçimlere katılamama nedenlerini açıklayıp beklemek ya da seçimlerde güçlü oldukları yerlerden aday göstererek seçilmeleri için çalışmak şeklinde iki seçeneği kabul etmişlerdir. Ancak bunun için daha geniş katılımlı bir toplantı yapmayı gerekli bulmuşlardır⁸⁰.

Daha geniş katılımlı toplantıyı 18 Mart tarihinde yapan İttihatçılar, Ali İhsan Bey'in Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme üzerinde görüşme yapmışlardır. Ali İhsan Bey, Filibeli Hilmi ve Memduh Şevket'in TBMM'de Müdafaa-i Hukuk Grubu'na alınması yolundaki tekliflerini belirtmiş ve

⁷⁷ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi IV*, s.511.

⁷⁸ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperover Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, ss.40-42.

⁷⁹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss. 512-29.

⁸⁰ A.g.e., s. 512.

Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki ile grup olarak değil, şahsi olarak çalışabileceğini söylediğini aktarmıştır. Ancak Cavid⁸¹, Hüseyin Cahid ve Halil gibilerle çalışmayacağını vurgulamıştır. Toplantıda İttihat ve Terakki adı altında olmadan ve fırka niteliği taşımadan herhangi bir isim altında, yeni seçimler için Müdafaa-i Hukuk Grubu ile iş birliği yapmayı oy birliği ile kabul etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal, aday olarak gösterecekleri arkadaşlarının her birini reddederse bu durumda iş birliğinin sonlandırılabilirliği konusunda da karar almışlardır⁸². Bir sonraki gün yaptıkları toplantıda ise önceki gün görüştükleri ama karar almadıkları hilafet ve saltanatın mevcut durumu, Teşkilatı Esasiye konusunu tekrar görüşerek karara bağlamışlardır. Toplantıya katılanların çoğunluğu Cumhuriyet yönetimini kabul etmiş ve az bir kısmı ise halkın henüz Cumhuriyet yönetimine hazır olmadığı gerekçesiyle Meşrutiyet rejiminin devam etmesini istemiştir. Toplantı sonunda Mustafa Kemal'e iletilecek şartları kesin olarak belirlemişlerdir. Bu kararlar şunlardır⁸³:

"1-Hâkimiyet ve saltanat milletindir.

2-Hilafet ve saltanatın ayrılması kabul edilmiştir.

3- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda uzmanlar tarafından değişiklik yapılması gereklidir."

Arka arkaya toplanmaya devam eden İttihatçılar, 20 Mart'taki toplantıda bu kez Mustafa Kemal ile anlaşma sağlanamazsa neler yapacakları konusunu görüşmüşlerdir. Siyasi faaliyet yapma konusunda görüş birliğine varmışlar; ancak bunun şeklini belirlemek için öncelikle Mustafa Kemal'e sundukları teklifin sonucunu beklemeye karar vermişlerdir. Aldıkları ilke kararlarını ve şartlarını İttihat ve Terakki Fırkası adına Ali İhsan Bey'in Mustafa Kemal'e iletmesi, eğer Mustafa Kemal Paşa arzu ederse Kara Kemal'in de görüşmek için Ankara'ya gitmesi konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak bu karara rağmen Ali İhsan Bey hemen gitmemiş olmalı ki, Mustafa Kemal Paşa Doktor Adnan'a bir telgraf çekerek, İttihatçıların kongre yaptıklarını öğrendiğini ama şu ana kadar kararlarının

⁸¹ Cavid Bey'in Lozan'a gittiği halde hükümet aleyhinde Amerikan gazetelerine demeç verdiği için istenmiyor. Ama Cavid Bey bunun doğru olmadığını söylüyor; Hüseyin Cahit'in milli egemenlik aleyhinde yazmasından dolayı ve Halil'in de hiçbir kıymeti olmadığı için çalışmayacağını söylemiştir. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s. 514.

⁸² Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss. 514-15.

⁸³ A.g.e., s.516.

kendisine bildirilmemesine tepki göstermiş olduğunu Cavid Bey'in notlarından öğreniyoruz⁸⁴. Bu noktada alınan kararların bildirilmesi için neden bu kadar beklendiğini anlamak zordur.

5.b. Seçimleri Yenileme Kararı ve İttihatçılar

Bu arada 1 Nisan 1923 tarihinde TBMM, seçimleri yenileme kararı almıştır. Cavid Bey Barış Konferansı'nın devam ettiği bir dönemde seçimlerin yenilenmesini de doğru bulmamıştır. Bununla birlikte 5 Nisan'da bile Ali İhsan Bey hala Mustafa Kemal'e kararlarını ulaştıramamış, sadece Fethi ve Yunus Nadi Bey ile görüşebilmiştir. Bunun nedenini tam olarak bilemiyoruz, ancak bu durum karşısında Cavid Bey, İsmail Canbolat aracılığıyla Ankara'ya gidecek olan Doktor Adnan Bey'den iş birliğinin bir an önce sağlanması için destek istemiştir. Ancak Adnan Bey, zaten kendisinden İttihatçı diye şüphelendiklerini söyleyerek, bu isteği geri çevirmiş; sadece Rauf Bey'e söyleyeceğini belirtmiştir⁸⁵. Adnan Bey'in İttihatçılarla yakınlığı, İttihatçı olarak görülmesinde etkili olmuş olabilir. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Yakup Kadri de Adnan Bey'in İttihatçılara olan meylinde şikâyet etmiş ve bu görüşlerini muhtemelen Ankara'ya bildirmiştir⁸⁶.

İttihatçılar Ankara'dan gelecek haberleri beklerken 8 Nisan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal, Dokuz Umde'yi yayınlamış ve grubun Halk Fırkası'na dönüşeceğini bildirmiştir. Seçim bildirgesi olarak yayınlanmakla birlikte Halk Fırkası'nın ilk programı olarak da kabul edilen bu beyannamenin giriş bölümünde seçim kararının nedenleri açıklanırken, yeni dönemde tüm memleketi tek bir amaç etrafında toplamak için Halk Fırkası'nın kurulacağı vurgulanmıştır⁸⁷. Milletvekili adayı olmak için öncelikle bu umdelerin kabul edilmesi şart koşulmuştur.

Dokuz Umde'nin yayınlanması ve Ankara'dan işbirliği çabaları konusunda kesin bir cevap gelmemesi üzerine İttihatçılar daha geniş katılımlı

⁸⁴ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s. 516-17.

⁸⁵ *A.g.e.*, ss. 517-520.

⁸⁶ Cavid Bey Adnan Bey ile ilgili olumsuz algıda Yakup Kadri'nin rolüne dikkati çekmektedir. İttihat Terakki'ye önem verdiği gerekçesiyle her yerde kınadığını bu nedenle de Ankara'dan teşkilat için gelenlerin ona düşman gibi davrandıklarını iddia ediyor. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s. 522.

⁸⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Tıpkı Basım, Arba Yayınları, 1995, İstanbul, s.580.

bir toplantı düzenlemişlerdir. Toplantıda ayrı çalışmak gerektiği takdirde seçimlere bir programla katılma kararı alınmış ve programın esasları belirlenmiştir. Bu esaslar arasında daha önce aldıkları kararlar dışında İstanbul'un başkent kalması, hürriyetlere taraftar oldukları, mebus seçiminde genel oy usulünün benimsendiği, Kanun-i Esasi'nin TBMM tarafından yapılması, barış konusunda cephenin ve sürenin korunması ve vilayetlerin imarı için gereken fedakârlığın yapılması gibi kararlar yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa ile bu programı görüşmek üzere İsmail Canbolat'ın Ankara'ya gitmesi kararlaştırılmıştır. Eğer anlaşma sağlanırsa uygulama ve fikirlerinin ne olduğunun sorularak, ortak çalışmanın mevcut teşkilatla yapılacağı, II. Grupla da anlaşarak bazılarının milletvekili olması sağlanacaktı. Ankara'daki görüşmelere gerek olursa Kara Kemal de gidecektir. Aksi durumda yani Mustafa Kemal programlarını kabul etmezse ve anlaşma yapılmazsa, bu durumda TBMM içinde grup teşkil edilecek ve yine uyuşma konusunda çalışılacak, başarılı olmazsa İttihat ve Terakki çalışmada tamamen serbest olacaktır. Anlaşma için her çabayı göstermiş oldukları için artık vicdanen rahat olacaklardır⁸⁸.

Bu son toplantıda alınan kararlar dokuz umdeye tepki niteliğinde gibidir. Anlaşma için yanıt bekledikleri bir dönemde bu ilkelerin kabul edilmesi onları hayal kırıklığına uğratmış hatta biraz da oyalandıklarını düşündürmüş olabilir. Bu düşünceyle onlar da programlarını oluşturmuşlardır. Bu programda Mustafa Kemal'in düşüncesine ters olan hükümler de vardır. İki Meclisli sistem ve başkent İstanbul olması gibi. Bu farklılık ye Belediye seçimlerinde de yaşananlar Mustafa Kemal'i İttihatçılar konusunda kesin bir tutum almaya itecektir.

İttihatçılar toplantılarına 11 ve 13 Nisan'da devam etmişlerdir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Ali İhsan Bey, görüşmesini telgrafla bildirmiştir. Bu görüşmede Mustafa Kemal, ne İttihat Terakki ne de grup halinde müracaat edilmediğini, üç grubun birleştirilmesi için çok çaba göstermesine rağmen başarılı olmadığından bahsettiğini, Kara Kemal ile işbirliği konusunda görüştiklerini ancak Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndaki arkadaşlarının bunu uygun bulmadığını söylediğini aktarmıştır İstanbul'da aleyhlerinde yazılan yazılara dikkati çekerek, Kara Kemal'i cebri hareket etmekle suçladığını bildirmiştir⁸⁹.

⁸⁸ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss.522-23.

⁸⁹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss. 525-26.

Seçim kararı alınması, Dokuz Umde'den sonra bu telgraf İttihat ve Terakki'nin Mustafa Kemal'in şartlarını kabul edeceği umudunu tamamen ortadan kaldırmıştır. Mustafa Kemal için seçimlerde tüm memleketin Müdafaa-i Hukuk'u desteklemesini istemesi üzerine İttihat ve Terakki'nin alacağı tutumun ne olacağı merak konusu olmuştur. Hüseyin Cahit Bey'in yazısı⁹⁰ ile birlikte de İttihat ve Terakki tartışmaları gündemi bir süre meşgul etmiştir.

İsmail Canbolat Ankara'da yaptığı görüşmeleri aktarırken, Mustafa Kemal'in başta ortak çalışmayı kabul ettiğini ancak arkadaşlarıyla görüşükten sonra vazgeçtiği iddiasını doğruluyordu. Bu fikir değişikliğinde Fethi Bey'in çok önemli rolü olduğunu ileri sürmüştür. Cavid Bey ve Kara Kemal ve İsmail Canbolat Ankara'dan gelen haberler üzerine bir karar almak için toplantı yapmışlardır. Mustafa Kemal'in seçim faaliyetlerini bitirmelerini istediği konusunda artık emin olduklarını söyleyerek, çalışmalarını sonlandırma kararı almışlardır. Bunu Mustafa Kemal'e telgrafla bildirmeyi düşünmüş olmaların rağmen, Mustafa Kemal'in iş birliği kararını basın yoluyla vermesinden dolayı onlar da gazetelere bir beyanatla yetinmeye karar vermişlerdir⁹¹.

İttihat ve Terakki üyeleri Kara Kemal'in liderliğinde toplantılar yaparak iş birliği için şartlar öne sürmüşlerdir. Ancak bu noktada mevcut olan en güçlü örgüt kendilerini gördükleri için Müdafaa-i Hukuk'un İstanbul'daki örgütlenmesini hem küçümsemişler hem de engel olmaya çalışmışlardır. Ayrıca belediye seçimlerindeki faaliyetleri de dikkati çekmiştir. İzmit görüşmesinden sonra Yakup Kadri, üç grubu ortak çalışma konusunda yönlendirmeye çalıştığını ama ne Kara Kemal'in ne de Velid Ebüzziya'nın buna yanaşmadığını aktarmaktadır. Velid Ebüzziya'nın resmi olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul'da olmadığını ileri sürmesi son derece ilginçtir⁹². Büyük Taarruz'dan sonra 1922 yılının sonlarında Yakup Kadri teşkilatı kurması için İstanbul'a yollanmıştı.

Zira Yakup Kadri'nin M.M. Grubu'nun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tanımak istemediğini, alttan alta propagandalarla kötümeye

⁹⁰ Cavid Bey, Hüseyin Cahit'in bu yazısıyla anlaşma yolunda son girişimlerin ve görüşmelerin ifşa edildiğini, bundan memnun olmadığını belirtmektedir. Bu yazının İstanbul'da ve Ankara'da bütün basında lüzumsuz bir tartışmaya neden olacağı kanaatindedir. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s.527.

⁹¹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss.528-530.

⁹² Karaosmanoğlu, s.31.

çalıştıklarını hatta İstanbul Valisi ve Polis Müdürü'nün de MM Grubuna dâhil olduklarından Müdafaa-i Hukuk'a girenler hakkında soruşturma ve araştırma yaptırdıklarını iddia etmişti. Bu yazıyı okuduktan sonra Yakup Kadri hemen ertesi gün Mustafa Kemal'e bir telgraf yollamıştır. İstanbul'da İttihatçıların ve Velid Bey'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlanmasına engel olduklarını açıkça belirtmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Afyon Karahisar Mebusu Ali Bey'i (Kel Ali, Çetinkaya) ve Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Hocayı olayları yerinde görmek ve önlem almak üzere İstanbul'a yollamıştır⁹³.

Ali Bey ve Rasih Hoca geldikten sonra örgütlenme süreci tamamlanmaya girişmiştir. Basında sık sık Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kazalar ve nahiyelerinin açılışları ve her kademesindeki seçimler yer almaya başlamıştır. Bu haberlere yer veren Tevhid-i Efkâr gazetesi 3 Nisan 1339 tarihli haberinde Cemiyetin liva heyeti merkeziye seçimlerinin yapıldığını duyurmuştur. İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlanmasının 15 gün içinde tamamlanacağı okuyucularına aktarılmıştır⁹⁴.

Ali ve Rasih Efendiler İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenmesini tamamlamaya çalışmalarına rağmen, kentte yeterince güçlü konumu kazanamamıştır. 1 Nisan 1923'te TBMM'nin seçim kararı almasından sonra eski İttihatçılar birer birer ortaya çıkmaya başlamışlardır. Seçimlere İttihatçıların katılıp katılmayacağı gündemi meşgul etmeye başlamıştır. İttihatçılar ve İttihat ve Terakki tartışmaları TBMM'nin seçim kararı almasından hemen sonra başlamıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni İstanbul'da teşkilatlandırmaya çalışan Ali ve Rasih efendilere de bu konuda sıklıkla sorular sorulmaya başlanmıştır. Rasih Hoca, İttihat ve Terakki hakkındaki görüşlerini gazetecilere şöyle açıklamıştır. Bu görüşler daha sonra Ankara Hükümeti'nin görüşlerinin temelini oluşturduğu için burada vermek istiyorum⁹⁵:

"Meclisi Mebusan'da bulunan (İttihad ve Terakki) mebusları yaptıklarının iyi musib olmadığını takdir ederek 'vazifemiz artık tarihe inkılap etti' dediler.

"Efendiler, biz hep o firkanın mensubları idik bugün artık (İttihad ve Terakki) yoktur ve tamamiyle tarihe inkılap etmiştir. Yurdumuzu harab ederek

⁹³ A.g.e., ss.25,32.

⁹⁴ Tevhid-i Efkâr, 31 Mart 1339/1923, s.3; 3 Nisan 1339/1923, s.1.

⁹⁵ Tevhid-i Efkâr, 4 Nisan 1339/1923, s.1.

srıışanlara tesadüf edersek soracak hesabımız çoktur. Millet bundan sonra işini kendisi görecektir...”

Görüldüğü gibi Ankara için ne İttihat Terakki Fırkası ne de İttihatçıların varlığı söz konusu değildir. İttihat ve Terakki tarihe karışmış, onu diriltmek isteyenlere karşı da sert tepki göstereceklerini açıkça ortaya koymuşlardır.

6. TBMM'nin Seçim Kararından Sonra İttihat ve Terakki Konusunda Basında Yaşanan Tartışmalar

TBMM'nin seçimleri yenileme kararıyla birlikte kimlerin seçime katılacağı konusu tartışma konusu edilmişti. İlk haberler üç gurubun seçime katılacağı yolundadır. Bunlar: Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, Müdafaa-i Milliye Grubu (M.M.), Amele Grubu, Müstakillerdir. Velid Ebüzziya bu gruplar içinde Mütarekenin başından beri güçlü bir örgüte sahip olan ve başında bulunduğu Müdafaa-i Milliye-cilerin adaylarının güçlü olacağını savunmaktadır. İttihatçıların başında ise İaşeci Kara Kemal olduğu ve sırf faaliyet göstermek için diğer gruplardan adayları ithal edeceğini ileri sürmüştür⁹⁶.

İttihatçıların seçime gireceği haberlerinin yer alması üzerine İttihat ve Terakki Fırkası'nın var olup olmadığı konusu tartışılmaya başlanmıştır. Ankara Hükümeti'nin desteğindeki Müdafaa-i Hukuk temsilcileri, Mütarekenin başında fırkanın kendini feshettiği ve kongrenin bu kararı onayladığını, bir kısım fırka üyesi tarafından Teceddüd Fırkası'nın kurulduğunu, ancak onun da birkaç gün sonra kapandığını belirtmiştir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyelerinin Müdafaa-i Hukuk'a dâhil oldukları vurgulanan bir başka noktadır⁹⁷. Bu aynı zamanda hükümetin resmi görüşünü oluşturmaktadır.

İttihat ve Terakki Fırkası konusundaki tartışmalar artık sadece seçime katılıp katılmayacaklarıyla sınırlı değildir. Bu kez esas mesele böyle bir fırkanın olup olmadığı, kimin temsil ettiği, kime destek vereceği, feshedilmişse hangi Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda ağırlıkla buldukları

⁹⁶ A.g.g., 4 Nisan 1339/1923, s.1.

⁹⁷ A.g.g., 5 Nisan 1339/1923, s.2.

konuları neredeyse bir ay boyunca İstanbul basının tartışılan en önemli gündem maddesi olmuştur.

İttihatçıların temsil eder konumda görülen isim Kara Kemal'dir. Gazetelerde İttihatçıların Kara Kemal etrafında toplanarak tekrar seçimlere katılmak istedikleri, bu amaçla toplantılar yapmaya başladıkları haberleri üzerine Ankara Hükümeti temsilcileri tepki göstermiş ve İttihat ve Terakki adıyla bir fırkanın olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Bunun üzerine iddialar Kara Kemal'e sorulmuştur. Kara Kemal, bu konuda açıklama yapmasının doğru olmayacağını, ülkenin olağanüstü bir vaziyette olduğunu, buhran geçtikten sonra gerekli açıklamayı yapacağını belirtmiştir. İttihat ve Terakki var mı, yok mu, seçimlere katılacak mı sorularına yanıt vermekten kaçınmıştır⁹⁸.

Açıkça belirtmese de Kara Kemal'in ve dolayısıyla İttihat ve Terakki üyelerinin İstanbul'da gizlice faaliyet gösterdikleri kamuoyunca bilinmektedir. Seçimlerin yenilenmesi kararından sonra sadece İttihatçılar değil, Müdafaa-i Milliyeci Ebüzziya da gizli biçimde faaliyetler içinde olmuştur. 28 mebusun seçileceği İstanbul'da örgütlenme açısından neredeyse İttihatçı ve Millicilerden sonra 3. sırada olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlerde başarısız olma olasılığı Ankara'yı çok endişelendirmiştir. Gazi Mustafa Kemal, İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti dışında diğer örgütleri etkisizleştirmek veya seçimlere katılmalarını önlemek için M.M. Örgütü Başkanı olan Hüsametdin Bey'i İstanbul'a göndermek istemiştir. Kendisini temsilen ve müfettiş sıfatıyla yollamak istediği Hüsametdin Bey, Teşkilatı Mahsusa başkanlığı yapmış ve hali hazırda Ankara'nın istihbarat örgütünün de başındaydı⁹⁹.

Ancak Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak), böyle sine önemli ve birçok tehlikenin olduğu bir dönemde Hüsametdin Bey'in Ankara'dan ayrılmasını doğru bulmamıştır. Bunun üzerine Hüsametdin Bey, İstanbul'da çok güvendiği arkadaşlarına telgrafla talimatlar vererek, İttihatçıların ve II. Grup üyelerinin yakından takip edilmesini, hem de Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun seçimleri kazanması için çalışmalarını istemiştir¹⁰⁰. Bu arada Gazi Mustafa Kemal de Adnan Bey'e bir telgraf yollayarak, Belediye Teftiş Heyeti seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk Grubu

⁹⁸ A.g.g., 6 Nisan 1339/1923, s.1.

⁹⁹ Tansu, s.389-390.

¹⁰⁰ Tansu, s.389-391.

dışında üye seçilmesinin neden olacağı olumsuz etki nedeniyle yapılmasına engel olunmasını istemiştir¹⁰¹.

Bir süredir toplantılar yapmaya ve politika belirlemeye çalışan eski İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri, seçim kararı alınmasıyla birlikte toplantılarını sıklaştırarak, seçimler için kararlar almaya çalışmaktaydılar. Aynı zamanda Ankara'ya yolladıkları temsilcileri aracılığıyla iş birliği yapma konusunda girişimlerde bulunmuşlar ve şartlarını bildirmişlerdir. Bu toplantılara ve faaliyetlerine bakıldığında İttihat ve Terakki'nin bir fırka olarak görüldüğü göze çarpmaktadır. Ancak Ankara Hükümeti, İttihat ve Terakki'yi bir fırka veya cemiyet olarak tanımak istememiş, içlerinden bazılarıyla çalışmayı kabul etmiştir.

İstanbul'da ikinci seçmenlerin seçilmesi münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa İstanbullulara bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname İstanbul halkını birlik olmaya, oyları parçalamamaya ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin fırkası olan Halk Fırkası'nın umdelerini desteklemeye çağırmıştır. Henüz İstanbul'un işgal altında olduğunu hatırlatarak, bütün dünyanın gözünün İstanbul halkı üzerinde olduğunu, oyların I. Müdafaa-i Hukuk Grubu'na verilerek birlik ve beraberlik mesajı vermelerini istemiştir¹⁰².

Seçim kararının alınmasından sonra basında İttihat ve Terakki aleyhine sert eleştiriler içeren yazılar yer almaya başlamıştır. Özellikle seçimlere katılacakları konusundaki söylentiler, Kara Kemal'in fırkayı örgütlenme çabaları ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenmesinde sıkıntılar yaşanması bazı gazete yazarlarını harekete geçirmiştir. İttihat ve Terakki'nin tarihe gömülmesinin çok hayırlı olacağını savunan Ahmet Emin (Yalman) bunlardan biridir. İttihat ve Terakki'nin içinde iyi adamların da olmasına rağmen, seçimlere katılmaları durumunda ülke bütünlüğüne zarar verecekleri kanaatindeydi¹⁰³.

İttihatçılara yoğun eleştiriler yapan isimlerden biri olan Suphi Nuri, 6 Nisan 1923 tarihli yazısında adlarını belirtmemiş olsa da Kara Kemal ve Cavid Bey'i doğrudan hedef almıştır. İttihatçıları ikiye ayırarak, Milli Mücadele'ye katılıp Mustafa Kemal'in yanında yer alanları "*namuslu efrad*",

¹⁰¹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s.522.

¹⁰² "Başkomutanımızın İstanbul'a Hitabı", *Akşam*, 13 Nisan 1339/1923, s.1.

¹⁰³ Ahmet Emin, "İntihabatta Muhalif Kuvvetler", *Vatan*, 5 Nisan 1339/1923, s.1.

yurt dışında ve İstanbul'da bulunanları ise "*lekeli ve muzır*" olarak nitelendirmiştir. "*Lekeli ve muzır*" olan "*iaşecilerin*" savaş yıllarında işgalcilerle dost olduklarını ve "*men-i ihtikâ*" dan büyük paralar kazandıklarını iddia etmiştir. Namuslu olan İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almalarına rağmen, "*muzır ve lekeli*" olan ittilahçı grubun II. Grup ile iş birliği yaparak, iktidara geçme hevesinde olduğunu ileri sürmüştür¹⁰⁴.

Yakup Kadri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni İstanbul'da örgütlenmesini sağlama sırasında İttihatçıların engelleriyle karşılaştığı için onlara oldukça tepkilidir. Seçimlere katılacakları konusunda söylentiler ortaya çıkınca, öfkesini ve kızgınlığını İkdâm gazetesinde yazdığı yazılarla ortaya koymuştur. İttihat ve Terakki'nin ülkeyi savaşa sokarak ve yenilmesine neden olarak vatan evlatlarının binlercesinin yok olmasından sorumlu olduğunu savunmuştur. Halkın sonsuza kadar İttihatçılara yüreğini kapattığını belirten Yakup Kadri, savaş yıllarında İstanbul halkına "*hamur yerine çamur yediren*" bu adamları, İstanbul halkının hafızaları unutsa bile midelelerinin unutmayacaklarını iddia etmiştir¹⁰⁵. Daha sonraki yazılarında da sert biçimde eleştirmeye ve kötölemeye devam etmiştir. İttihatçıların seçimlere katılmasına, seçimlerde II. Grubu desteklemesine ve gizli kapaklı çalışmasına karşı bir tutum içinde olmuştur.

İttihatçılarla Ankara Hükümeti arasında iş birliği çabalarını koparan ve tartışmanın basına taşınmasını sağlayan bazı gelişmeler vardır. Bunların başında daha önce belirtildiği gibi Müdafaa-i Hukuk'un Halk Fırkası'na dönüştürülerek Dokuz Umde'den oluşan programının yayınlanmasından sonra, sanki buna karşılık verircesine 12-13 Nisan tarihli toplantıda İttihatçıların dokuz maddelik, adeta fırka programı niteliğinde kararlar almaları ve Mustafa Kemal'in İttihatçılar ve iş birliği konusunda basına verdiği demektir.

Bu dönemde gazetelerde İttihat ve Terakki aleyhine yazıların sıklıkla yer almaya başlaması üzerine Hüseyin Cahit iddialara cevap verme gereği duymuştur.

Tartışmaların odağındaki yazı ise 14 Nisan 1923 tarihli Tanin'de yayınlanan ve Hüseyin Cahit'in kaleminden çıkan "*İttihat ve Terakki Ne*

¹⁰⁴ Suphi Nuri, "Halk Fırkası İkinci Grup İttihatçılık", *İleri*, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

¹⁰⁵ Yakup Kadri, "İttihat ve Terakki mi?", *İkdâm*, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

Yapıyor” başlıklı başmakaledir. Hüseyin Cahit savaş devam ederken İttihatçıların var güçleriyle vatanın kurtuluşu için mücadele ettiğini ve fırkacılığın akıllarından bile geçmediğini belirterek yazısına başlamıştır. Seçimlerin yapılması kararından sonra ise herkesin aklına İttihat ve Terakki’nin ayrı bir fırka olarak mı seçimlere katılacağı, Mustafa Kemal’in kurduğu Halk Fırkası’na karşı muhalif bir tutum mu alacağı ve seçimlerde ne yapacağı sorularının gelmesinin olağanlığına vurgu yapmıştır. Resmen mevcut olmasına rağmen, gayri resmi olarak hala önemli bir güç olması nedeniyle kamuoyunun İttihat ve Terakki hakkında bilgi sahibi olmak istediğini ve resmen olmadığını söylemenin zihinlerdeki tereddüdü ortadan kaldırmadığını ileri sürmüştür¹⁰⁶.

Kamuoyunun kafasındaki sorulara yanıt olmak üzere kaleme aldığı yazısında, ilk kez açıkça İttihat ve Terakki teşkilatının ve kadrolarının var olduğunu yazan Hüseyin Cahit, cemiyetin resmi olarak olmaması nedeniyle onun adına resmen konuşacak kimsenin olmamasından da üzüntüyle söz etmektedir. Barış sağlanana kadar fırka işleriyle uğraşmama kararında olan İttihat ve Terakki’nin ileri gelenlerinin, barıştan sonra fırkanın geleceğine karar vermek için bir kongre yapmayı düşündüklerini belirtmiştir. Ancak henüz barış antlaşması imzalanmadan seçim kararı alınması üzerine İttihatçılar, acilen bir karar almak zorunda kaldıkları için resmi olmasa da özel bir kongre niteliğinde toplantılar yaparak, İttihat ve Terakki Fırkası’nın geleceğini görüşmüşlerdir. Hüseyin Cahit’e göre ortada gizli yapılan bir faaliyet veya amaç yoktu. Hiç beklemedikleri bir anda alınan seçim kararı karşısında İttihat ve Terakki’nin geleceğine yön verme ve teşkilatına ve üyelerine yol haritası belirlemek için fırka erkânının toplanmaya mecbur kaldığını belirtmiştir¹⁰⁷.

TBMM’de bulunan iki grup içinde de İttihatçıların yer aldığını belirten Hüseyin Cahit, yeni kurulmaya çalışılan Halk Fırkası esasları üzerine seçimler yapıldığı için, kendilerinin de hareket tarzı belirlemelerine gerek olduğunu savunmuştur. TBMM’deki grupların ideolojileri hakkında da görüşlerini belirtmiştir. Gazi Mustafa Kemal’in başkanlık yaptığı I. Grubun hâkimiyet-i milliye esasını ve milliyetçiliği benimsediğinden hilafet ve saltanatı ayırdığını ifade ettikten sonra, bu anlayışın yeni olmadığını, milli egemenlik düşüncesini 1908’de İttihat ve Terakki’nin ülkeye getirdiğini ileri

¹⁰⁶ Hüseyin Cahit, “Siyasiyat: İttihat ve Terakki Ne Yapıyor?”, *Tanin*, 14 Nisan 1339/1923, s.1.

¹⁰⁷ A.g.g., s.1.

sürmüştür. Milli Mücadele'nin milli egemenlik yolunda hızla ilerlemesinin ve şahsi saltanatın kaldırılmasının nedeni budur. Bu noktada milli hâkimiyeti ve milliyetçiliği benimseyen, "teceddütperver" olan I. Grup ile İttihat ve Terakki arasında bir fark olmadığını savunmuştur. İki grup arasındaki tek farkın İttihatçıların kuvvetler ayrılığını savunurken, I. Grubun kuvvetler birliği esasını benimsemeleri olduğunu, ancak bu görüş ayrılığının birlikte çalışmalarına engel teşkil etmeyeceğini vurgulamıştır. Milli Mücadele'nin kazanılması için fırkacılığı bir yana bırakıp, Mustafa Kemal önderliğinde hareket eden İttihat ve Terakki üyelerinin seçimleri kazanıp iktidara gelmek gibi bir arzularının olmadığını ileri süren Hüseyin Cahit, ülkeyi kurtaran güçlere iktidarı bırakmak ve ülkeye en iyi biçimde hizmet etmek için Mustafa Kemal'e ortak çalışma teklifinde bulduklarını belirtmiştir. Yazısının her satırında İttihatçılardan övgüyle bahsederek, ülkede daima olumlu işler yapmak isteyen, siyasi rekabet içinde olmayan, ülke adına yapılan yararlı işlere katkı sağlamayı amaçlayan vatanseverler olarak tanımlamıştır. İttihat ve Terakki için dünyada vatan sevgisinden daha büyük bir çıkar olmadığı için Mustafa Kemal'e başvurarak, "...Meclis'te hâkimiyet-i milliyeye taraftar, teceddüd-perver ve münevver bir grup teşkil" edilmesini teklif ettiğini belirtmiştir. İsrarla kendileri veya İttihat ve Terakki adına bir talepleri olmadığını yineleyen Hüseyin Cahit, bu teklife hala bir cevap verilmediğini, bu nedenle girişimin farklı şekilde yorumlanmaya başladığı için bu yazıyı kaleme aldığını ifade etmiştir¹⁰⁸.

Hüseyin Cahit'in bu yazısı baştan sona İttihat ve Terakki ve İttihatçılık övgüsüyle doludur. İttihatçıların iki grup içinde de olduğunu belirtirken, I. Grup ve Mustafa Kemal'in görüşleriyle ayrılıkları olmadığı için ortak çalışma isteklerini dile getirdiklerini vurgulamıştır. Bu noktada Milli Mücadele'nin kazanılmasında İttihat ve Terakki'nin hizmetlerinden de sıklıkla bahsederek, adeta "birlikte kazandık birlikte devam edelim" çağrısı yapmaktadır. İlkesel olarak tek ayrı noktanın kuvvetlerin ayrılması/birliği olduğunu ileri sürse de yukarıda verdiğimiz toplantı notlarına bakıldığında farklılıkların daha fazla olduğu göze çarpacaktır. Ayrıca İttihat ve Terakki varken, Halk Fırkası'nın kurulmasını da İttihatçılar ve Hüseyin Cahit'in pek doğru bulmadığı gözükmektedir. Bu yazıyı İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri hakkında yanlış anlamayı ortadan kaldırmak amacıyla kaleme aldığını

¹⁰⁸ A.g.g., s.1

belirtmesine rağmen, bu yazıyla birlikte basında İttihat ve Terakki Fırkası tartışma gündemine oturtulmuştur.

Hüseyin Cahit'in yazısından hemen sonra Mustafa Kemal, Anadolu Ajansı aracılığıyla İttihat ve Terakki hakkındaki düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Fırkası adına kimseden ortak çalışma teklifi almadığını, esasen bugün kimsenin söz konusu fırka adına hareket etmek veya söz söylemek yetkisine sahip olmadığını, Mütareke döneminin başında fırkanın merkez heyetinin davetiyle toplanan kongre kararıyla Teceddüt Fırkası'na dönüştürülerek bütün haklarını ve mallarını devrettiğini ve böylece adının da tarihe karıştığını söylemiştir. Bir zamanlar kendisi de dâhil birçok kişinin bu cemiyetin kurucusu veya üyesi olduklarını belirten Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin Teceddüt Fırkası'na dönüştürülmesinden sonra üyelerinin çoğunun Milli Mücadele'ye destek verip, Türk milletinin yüksek kararlılığından doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılıp programını kabul ettiklerinin altını çizmiştir¹⁰⁹.

Mustafa Kemal bu açıklamasıyla Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'e ortak çalışmak için başvurdukları şeklindeki ifadesini yalanlamıştır. Bununla birlikte zaten kimsenin İttihat ve Terakki adına hareket edebilmesinin ve söz söylemesinin mümkün olmadığını da altını çizmiştir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi gerek Ali İhsan Bey gerekse İsmail Canbolat Ankara'ya giderek, bazı mebuslarla görüşmüşlerdir. Ama Mustafa Kemal ile görüştüğüne dair bir kayıt yoktur.

Hüseyin Cahit'in İttihat ve Terakki hakkındaki yazılarına gazetelerde yanıt veren ve şiddetle eleştirenlerin başında Akşam'da Necmeddin Sadak, Vatan'da Ahmet Emin ve İleri'de Suphi Nuri gelmektedir.

Necmettin Sadak, bir süredir gazetelerde İttihat ve Terakki'nin seçimlere katılıp katılmayacağı ve faaliyetleri hakkında yer alan dedikoduların yerine, açıktan açığa yapılan faaliyetler hakkında bilgi verdiği için Hüseyin Cahit'e teşekkür ederek yazısına başlamıştır. Hemen arkasından, Hüseyin Cahit'in yanıtlaması için bir dizi soru yöneltmiştir. Bunlar arasında eski İttihat ve Terakki erkânının bir fırka adına konuşmaya yetkili olup olmadığı, "teşriki mesai" teklifini yapan kişilerin hangi sıfatla gittikleri, İttihat ve Terakki adıyla böyle bir dönemde faaliyet göstermenin fırkacılık sayılıp

¹⁰⁹ "Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

sayılmayacağı gibi sorular başta gelmektedir. Necmeddin Sadak, Hüseyin Cahit'in Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun benimsediği milli hâkimiyet düşüncesi ile İttihat ve Terakki'nin programı arasında fark olmadığı düşüncesini de eleştirmiştir. İttihat ve Terakki'nin benimsediği milli hâkimiyetin on kişilik bir oligarşik yapıdan ibaret olduğunu belirterek, biraz dikkatli incelenirse İttihat ve Terakki hükümetiyle bugünkü hükümet şekli arasında herhangi bir benzerlik bulmanın mümkün olmadığını savunmuştur. Ayrıca milli hâkimiyetin seçim zamanı ortaya çıkarılmış bir "*emri vaki*" gibi addetmesine de tepki göstererek, Hüseyin Cahit'i, milli hâkimiyeti "*pek hafif bir mantıkla muhakeme etmekle*" suçlamıştır. I. Grup ile İttihat ve Terakki'nin esasları arasında fark olmadığı görüşünü de eleştirerek, İttihat ve Terakki yönetiminin kayıp bir vatan bıraktığını, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ise bir milli devlet ortaya çıkardığını vurgulamıştır¹¹⁰.

Hüseyin Cahit, kendisine ve faaliyet gösteren İttihat ve Terakki erkânına karşı başlayan sert eleştirilere beş gün boyunca yazdığı yazılarla cevap vermeye ve haklılığını kanıtlamaya çalışmıştır. 15 Nisan tarihli yazısında Necmeddin Sadak'ın sorularını yanıtlamadan önce bir kere daha İttihat ve Terakki adına söz söyleme yetkisinin kimseye ait olmadığını belirterek, amacının kamuoyunda var olan yanlış anlamalara son vermek olduğunu ifade etmiştir. İlk olarak Sadak'ın iş birliği teklifinin hangi sıfatla yaptığı sorusuna "*birer Türk vatandaşı sıfatıyla*" cevabını vermiştir. Tüm vatanseverlerin kaynaştığı bir dönemde neden İttihat ve Terakki'nin ayrı bir teklifle iş birliği yapma isteğini ayrı bir fırka ve zümrecilik olduğunu ifade eden Sadak'a, kendisinin I. Grup'la kaynaşıp kaynaşmadığı sorusuyla yanıt vermiştir. Hüseyin Cahit, Necmettin Sadak'ın kuvvetler birliği fikrine ilk karşı çıkanlardan biri olduğunu iddia ederek, kendisinin de bu kanaati taşıırken, I. Grup'la kaynaşmasını nasıl mümkün olabileceğini sormuştur. Kendisi ve arkadaşlarının I. Grup ile görüş ayrılığının kendilerini iş birliği konusunda teklif yapmaya ittiğini belirtmiştir. Her Türk vatandaşının herhangi bir gruba dâhil olma hakkı olduğunu gibi başka bir grup da oluşturabileceğini vurgulamıştır. Ancak kendilerinin yeni bir grup oluşturma yerine, iki grup arasındaki fikir ayrılığının birlikte çalışmaya engel oluşturmadığını, birlikte çalışmalarının demokrasi için daha uygun olacağı kanaatinde olduklarını ifade etmiştir. Hüseyin Cahit, kendilerinin Dünya Savaşı'ndan sorumlu tutulması görüşüne de karşı çıkmaktadır. O'na göre

¹¹⁰ Necmeddin Sadak, "İttihat ve Terakki Hakkında Birkaç İstizâh", *Akşam*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

İttihat ve Terakki denildiği zaman geniş kapsamlı olduğunu, kendileri kadar içinde çok sayıda İttihatçıyı barındıran I. Grubu'n da bu mesuliyete dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹¹¹. Hüseyin Cahit, bu yazısıyla Halk Fırkası ile İttihat ve Terakki arasındaki görüş farkını da ortaya koyarken, İttihatçıların birlikte çalışma konusundaki isteklerinin samimiyeti ve ülke çıkarları için daha iyi olacağı konusunda kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır.

Hüseyin Cahit, 16 Nisan tarihli yazısında, İttihat ve Terakki aleyhine başlayan yalan yanlış ve maksatlı yazılar nedeniyle yazmış olduğu açıklamaların büyük bir fırtına koparmasını şaşkınlıkla karşıladığını belirtmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki namına ortak çalışma teklifi almadığını gazetelere verdiği demeçte belirttiğini hatırlatarak, bu ifadenin bir gün önceki yazısında Necmettin Sadak'a verdiği cevabı doğrular nitelikte olduğunu yazmıştır. İttihat ve Terakki adına kimsenin konuşma yetkisine sahip olmadığından, ortak çalışma teklifinin İttihat ve Terakki adına yapıldığını, bir Türk vatandaşı sıfatıyla yapıldığını tekrar vurgulamıştır. Ahmet Emin'in "hafi" kongre toplandığı iddialarına da yanıt vererek, kongrenin toplanacağı haberinin gazetelerde yer almadığı için bu iddia yapılıyorsa haklı olabileceğini, ancak böyle bir suçlama ile karşılaşabilecekleri endişesiyle "alakadar zevata" önceden toplantının yapılacağı ve sonuçları konusunda bilgi verildiğini ileri sürmüştür. "Biz de gizli bir iş yoktur" cümlesiyle İttihatçıların faaliyetlerinin Ankara'nın bilgisi dahilinde yapıldığını iddia etmiştir. Tanin'de yazdığı yazılarının bazı kısımlarını alarak Ahmet Emin'in, kendisini "Şahsi hükümrânlık usulüne aâdet esası üzerine el altından propaganda" yaptığı iddiasını "yalan ve iftira" olarak nitelendirmiş ve tepki göstermiştir. Söz konusu yazıları sütununa taşıyan Hüseyin Cahit, hilafetin, her türlü nüfuzdan tecrit edilerek sadece ruhani bir makam haline getirilmesi yolundaki teşebbüslere dışardaki Müslümanların şiddetle itiraz etmelerinden ve halifenin aynı zamanda "ciddi bir nüfuz" sahip olması gerektiğinden bahsederek, Türkiye'yi İslam dünyasında güçlü kılacağı ve bu nedenle varlığını sürdürmesi konusundaki görüşlerini tekrar etmiştir¹¹². Hüseyin Cahit, yazısında bir kez daha Halifeliğin güçlü bir nüfuza sahip biçimde devam etmesi gerektiğini açıkça savunmuştur.

¹¹¹ Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Bir İzâh", *Tanin*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

¹¹² Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Bir Bardak Suda Fırtına," *Tanin*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Hüseyin Cahit, “*İttihat ve Terakki Fırkası mevcut olmadığı halde gazetele-
rimizin bilgi verecek başka isim bulmadıklarından dolayı belki de sırf kolaylık için
İttihatçı demeye devam ettikleri birtakım kimselere hususi ve şahsi emeller, gizli
faaliyetler atfolunduğunu*” ileri sürmüştür. İttihatçı denilen bu kişilerin kişisel
çıkarcılığında koşmadıklarını göstermek için Müdafaa-i Hukuk Grubu ile
birlikte çalışma arzusunda bulduklarını, samimi davrandıklarını, “*tevhid-
i kuvva*” esasının siyasi düşüncelerine uymadığını söylediklerini belirterek,
tek anlaşılmadıkları noktanın bu olduğunu belirtmiştir. Eski İttihat ve Te-
rakki üyelerinin kuvvetler birliği konusunda görüş ayrılığı olduğu için
Müdafaa-i Hukuk Grubu’na ortak çalışma teklifi yaptığını vurgulayarak,
zaten “*müstakbel Halk Fırkası*”nın bütün esaslarını kabul etmiş olsalardı bu
teklifin yapılmasına da gerek olmayacağını savunmuştur. Görüş ayrılığı söz
konusu olduğu için doğrudan tek tek Müdafaa-i Hukuk Grubu’na girmek
yerine grup teşkil edilerek girilmesinin düşünüldüğünü belirtmiştir. Bu sa-
mimi ve iyi niyetli yapılan teklifin kabahat gibi görülmesine karşı çıkararak,
kendileri bu teklifi yapmayı görev saydıklarını vurgulamıştır¹¹³.

Hüseyin Cahit, bu yazısıyla kendisinin de içinde bulunduğu İttihat ve
Terakki Fırkası’nın eski üyelerinin fırkayı faaliyete geçirme ve siyasal ha-
yatta etkin olma yolunda faaliyetleri hakkında kamuoyuna bilgi vermiş,
hem de amaçlarının şahsi veya grup çıkarlarından öte memleketin hayrına
olduğunu kabul ettirmeye çalışmıştır. Yazısında İttihat ve Terakki’nin mev-
cut olmadığını sıklıkla dile getirmesine rağmen, satır aralarında grup
halinde aktif çalışan ve yeniden siyasal hayatta yer almaya çalışan eski İtti-
hatçıların bir grup olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca Halk Fırkası’nın
kurulacağı belirtilmesine rağmen, yazılarında Müdafaa-i Hukuk Grubu de-
meyi tercih ettiği görülmektedir.

Bu tartışmalar ve faaliyetler karşısında tedirgin olan Mustafa Ke-
mal’in önderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Grubu, TBMM’nin son toplantısını
yaptığı 15 Nisan 1923’te Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda değişiklik yapıla-
rak, Saltanatın kaldırılması hakkındaki kanuna söz veya yazı ile muhalefet
etmeyi vatana ihanet suçu kapsamına alınmıştır. Tartışmalardan sonra yasa
değişikliği aynen kabul edilerek yasalaşmıştır. Bu kanun değişikliğinin
Meclis kapanmadan alel-acele geçirilmesinin nedenleri arasında Müdafaa-i
Hukuk Grubu’nun Trabzon şubesinin, Grubun Halk Fırkası’na dönüşme
kararına muhalefet etmesi ve Kara Kemal’in liderliğinde İttihat ve Terakki

¹¹³ Hüseyin Cahit, “Siyasiyat: Bir Bardak Suda Fırtına,” *Tanin*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Fırkası'nı diriltme çabaları sayılabilir¹¹⁴. Bu yasa değişikliği II. Grubun tepkisiyle karşılaşmış ve sert tartışmalara neden olmuştur¹¹⁵. Böylece saltanatın kaldırılması ve milli egemenliğe geçiş ilkesi garanti altına alınmış ve Cumhuriyete giden yol tartışılmaz hale getirilmiştir.

Bu yasa değişikliği basında pek tartışma konusu edilmemiştir. Genellikle İttihat ve Terakki ve seçimler konusu kamuoyunun gündemini meşgul etmeye devam etmiştir. Tevhid-i Efkâr da yazdığı yazıyla tartışmalara katılan Ebüzziya Velid, İttihatçılığı, siyasi ve sosyal yaşamda tedavisi mümkün olmayan müzmin bir hastalık olarak tanımlamıştır. İttihatçıları meşrutiyeti getirenler olmalarına rağmen, toplumu fırkacılık adı altında ve İttihatçı/İttihatçı olmayan şeklinde ikiye ayırarak, büyük zararlar verdiklerini, İttihatçıların on yıllık iktidarından örnekler vererek ortaya koymuştur. Alınan yenilgilerden ve hatalardan dolayı İttihatçıların hiçbir zaman kendilerini sorumlu tutmadıklarını ve hep başkalarını suçlamayı alışkanlık hale getirdiğini savunarak, bugüne kadar İttihatçıların yaptıklarından ötürü hesap sorulmadığına dikkati çekmiştir. Mütarekeden sonra sormaya başladıklarını, ancak milli hareket başlayınca birçoğu milli harekete katıldığından, işgalcilere karşı verilen mücadeleye zarar vermemek için vazgeçtiklerini belirten Ebüzziya Velid, ortada olan İttihatçılık meselesinin yine halledilemeyeceğini ileri sürmüştür. Millî Mücadele sona erdirilmeden TBMM'nin seçimleri yenileme kararı almasını da eleştirerek, İttihatçılık tartışmalarına neden olarak göstermiştir¹¹⁶.

Özellikle İttihat ve Terakki'nin İstanbul'daki faaliyetleri hakkındaki haberler basında bir hayli yer tutmuştur. İttihatçılar içinde özellikle Kara Kemal'in seçimlere müdahale ettiği ve propaganda yaptığı iddiaları basında yer almaktaydı. İttihatçılar adına hareket eden "iaşeciler ve inhisarcılar"ın Kadıköy Belediye Meclisi seçimlerinde kendi adaylarının kazanması için büyük gayretle çalıştıkları haberi Vatan Gazetesi'nde yer almıştır. Türü entrikalar çevirdiklerini iddia ettikleri İttihatçı grubun başında eski İaşe Nazırı Kemal Bey'in olduğu ve bizzat yapılan propagandalara ve faaliyetlere nezaret ettiği ifade edilmiştir¹¹⁷. Bu yazı üzerine İttihatçıları savunan tek gazete olarak görülen Tanin'de yer alan imzasız bir yazıda, haberi yapan

¹¹⁴ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.41.

¹¹⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar I-II*, 2.B., İstanbul, Temel Yayınları, 2007, s.371.

¹¹⁶ Ebüzziya Velid, "İttihatçılık", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Nisan 1339, s.1.

¹¹⁷ *Vatan*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Vatan gazetesi ağır biçimde eleştirilmiş ve yalan haber yaptıkları ileri sürülmüştür. Kemal Bey'in matbaalarını arayarak, yedi sekiz aydan beri Kadıköy'e ayak bile basmadığını söylediği belirtilerek, bu yalan haberlere son verilmesi istenmiştir¹¹⁸.

İttihatçıların İstanbul seçimlerinde yaptıkları faaliyetler konusunda Vakit gazetesinde de haberler yer almıştır. 16 Nisan günü yayınlanan "*İttihat ve Terakki*" başlıklı başmakalede ise, İttihatçıların İstanbul seçimlerindeki tutumu ve Kara Kemal'in faaliyetleri, kapatılmış İttihat ve Terakki'nin eski üyelerinin ayrı bir teşkilat halinde seçim mücadelesine katılma isteği olarak yorumlanmıştır. Mehmet Asım imzalı yazıda Milli Mücadele'nin henüz sona ermediği için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üzerine aldığı sorumluluğun henüz tam sonuçlanmadığını, idari, mali ve siyasi bağımsızlığı sağlayacak bir barışın imzalanmasına kadar görevine devam edeceği vurgulanarak, İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendi adına seçimlere katılma yetkisi olup olmadığını tartışma konusu etmiştir. Seçimlere katılma yetkisi için öncelikle var olmak gerektiğini, oysa İttihat ve Terakki'nin 1918'de kendini feshederek Teceddüt Fırkası'nın kurulduğunu, daha sonra onun da kapatıldığını ve üyelerinin büyük kısmının Müdafaa-i Hukuk Grubu'na katıldığını belirterek, böyle bir fırkanın var olmadığı için seçimlere katılamayacağı ileri sürülmüştür. Eski İttihatçıların aynı isim altında fırkayı yeniden kurmaları konusundaki olasılığı değerlendiren Mehmet Asım, genel savaş ilanı ve savaşın idaresinde doğan mağlubiyetten dolayı sorumlu olduğundan, Mütareke'den hemen sonra Meclis-i Mebusan'ın soruşturma başlattığı belirtilmiştir. Beşinci Şube'de yürütülen soruşturmanın Meclis'in dağıtılmasından dolayı sonuçlandırılmamasına rağmen, hali hazırda İttihat ve Terakki'nin siyasi faaliyete geçebilmesi için daha önce başlatılan bu soruşturmanın resmen sonuçlanması ve savaşın kaybedilmesi sorumluluğundan aklanması gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte savaş henüz resmen sona ermediği için bu soruşturmanın bugün yapılamayıp, barıştan sonraya bırakılmasının tercih edildiğini vurgulamıştır. Mehmet Asım, Milli Mücadele'yi genel savaşın devamı olarak nitelendirerek, savaş sorumlularının maiyetinin anlaşılması için savaşın sona ermesinden sonra kovuşturmanın devam edeceğini ve bu nedenle İttihat ve Terakki'nin bu zamanda siyasi faaliyette bulunamayacağı savunulmuştur. Teşkilat olarak siyasi faaliyette bulunamayacaklarını savunmakla birlikte bireysel olarak

¹¹⁸ "Vatan Gazetesinin..." *Tanin*, 17 Nisan 1339/1923, s.1.

faaliyet göstermelerinin mümkün olduğunu belirterek, Ziya Gökalp ve Eyüp Sabri gibi bir zamanlar İttihat ve Terakki Fırkası'nın Merkezi Umumi azasından olan kişilerin resmen mebus ve memuriyet görevlerinin olduğunu vurgulamıştır. Sorun geçmişte İttihat ve Terakki Fırkası'nda önemli mevkilerde olmak değil, fırka adına hareket etmek ve onu canlandırmaya çalışmak olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁹. Mehmet Asım, bu ifadesiyle adeta hükümetin görüşlerine tercüman olmaktadır. Zira I. Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde, orduda üst kadrolarda, sivil bürokrasi içinde yer alan çok sayıda eskiden İttihatçı olan şahsiyetler vardır ve İttihatçılıklarını geçmiş dönemde bıraktıkları için hiçbir zaman sorun teşkil etmemiştir.

İttihat ve Terakki tartışmalarına Sinop Mebusu ve Lozan'a giden delegeler arasında bulunan Rıza Nur da katılmıştır. Vakıf gazetesine verdiği beyanatta İstanbul'da İttihat ve Terakki namına ortaya çıkmak isteyen kişilerin Kemal, Hüseyin Cahit ve Cavid Beyler olduğunu ve I. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun aleyhinde bulduklarını, son on yıllık idareleri sonucunda ülkeyi mezara koyup bir kısım liderlerinin Avrupa'ya gittiklerini ve milletin vatanın kurtuluşu için canını feda ederek çalıştığı günlerde onların keyif sürdüğünü ileri sürmüştür. Savaş sona erince devletin başına geçmeye çalışan bu kişilerin dışında Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde çalışan birçok eski İttihatçıların bulunduğunu, onların İttihatçılığı kullanmayarak millet için çalışmaya devam ettiğini ve İttihatçılığın tarihe karıştığı görüşünde olduklarını savunmuştur. Rıza Nur, Kara Kemal'in Ankara'ya adam göndererek birlikte çalışmayı, seçimlerde destek olmayı, eğer kabul etmeyip çekilin derseniz siyasetten de çekilmeyi teklif ettiklerini, Gazi'nin de birlikte çalışmayı kabul etmeyip çekilmelerini istemeleri üzerine "maskelerini attılar" sözleriyle verdikleri sözde samimi olmadıklarını ileri sürmüştür. Hedef olarak gösterdiği Kemal, Cavid ve Hüseyin Cahit Beylere yönelik ağır eleştirilerde bulunmuş ve onları yabancı mali kurumlarla ilişkide olmakla suçlamıştır¹²⁰.

İstanbul'daki toplantılarda başı çeken Kara Kemal ve Cavid Bey ve basında İttihat ve Terakki'nin tek savunucusu olan Hüseyin Cahit'e yönelik ağır suçlamalar içeren bu beyanata sert yanıt veren yazı yine Tanin de yayınlanmıştır. İmzasız yayınlanan bu yazıda Rıza Nur "nifakçı" olarak nitelenerek, iddialarına maddeler halinde yanıt verilmiştir. Milli Mücadele

¹¹⁹ Mehmet Asım, "İttihat ve Terakki", *Vakıf*, 16. Nisan 1339/1923, s.1.

¹²⁰ "Rıza Nur Bey'in Beyanati", *Vakıf*, 17 Nisan 1339/1923, s.2.

sirasında Malta'da sürgünde olduklarını hatırlatarak, amaçlarının ülkeye hizmet etmek olduğunu, I. Grup ile aralarında tek farklı noktanın “*kuvvetler ayrılığı*” konusunda olduğunu, Gazi'nin işbirliğini kabul etmemesinden sonra söyledikleri seçim faaliyeti içinde olmadıklarını ifade etmiştir. Yazıda Rıza Nur'un Milli Mücadele'ye nasıl zorla dâhil edildiği uzun uzun anlatılarak, ağır ithamda bulunulmuştur¹²¹. İttihat ve Terakki Fırkası namına hareket eden bazı kişilerin, İstanbul Belediye Genel Meclis seçimlerinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mührü taklit edilerek aday listesini yayınladığı iddialarının gerçeği yansıtmadığını, bu faaliyeti yapanların fırka adına hareket etmemiş olduklarını açıkladıkları ifade edilmiştir¹²².

Gazi Mustafa Kemal'e yapılan iş birliği teklifinin reddedilmesi ve seçimlerde faaliyet göstermelerinin istenmemesi üzerine Kara Kemal, seçimlerdeki tutumları konusunda 18 Nisan'da Vakit gazetesi muhabirine bir açıklama yapmıştır. Kara Kemal, Kadıköy Belediye Meclisi Umumi seçimlerine karışmadığını, oy bile atmadığını belirterek, Malta'dan dönüşünde ülkeye hizmet etmek için ne gerekiyorsa onu yapmayı düşündüğünü, birlik ve beraberliği sağlamlaştırmak için çalıştığını, seçimlerde iş birliği yapılması teklifinin de bu amaca yönelik olduğunu ancak bu amacı bazılarının ayrılma olarak nitelediklerini söylemiştir. Ankara'nın tekliflerine ret yanıtı vermesinin yanı sıra faaliyet göstermelerini de istemediğini belirterek, barış masasında birlik ve beraberliğe zarar verilmemesi için ne kendisinin ne de arkadaşlarının seçimler sırasında Müdafaa-i Hukuku sınıktıya sokacak herhangi bir faaliyette bulunmayacaklarını kesin bir dille ifade etmiştir.¹²³

Kara Kemal'in açıklamaları basında geniş yer bulmuştur. İttihat ve Terakki'nin gizli faaliyetleri hakkında basında bir süredir devam eden dedikodulara Kara Kemal'in bu samimi beyanatıyla son vermiş olduğunu belirten İsmail Müştak, yaklaşık bir aydan beri devam eden tartışmaları Kemal Bey'in ifadesinden yola çıkarak özetlemeye çalışmıştır. Teceddüd Fırkası'na dönüştüğü günden itibaren İttihat ve Terakki'nin ortadan kalktığını, yasal olarak var olmayan bir fırka adına kimsenin faaliyete geçmesinin mümkün olmadığını belirterek, bugüne kadar İttihat ve Terakki adına mal

¹²¹ “Nifakçıyane Sözleri Kim Söylüyor”, *Tanin*, 18 Nisan 1339/1923, ss.1.

¹²² “Bir Yalan Daha”, *Tanin*, 19 Nisan 1339/1923, s.1.

¹²³ “Kemal Bey İntihab Faaliyetinden Çekiliyor”, *Vakit*, 19 Nisan 1339/1923, s.1.

edilen görüşme ve tekliflerin sadece “*müdavele-i efkâr*” mahiyetinde olduğunu ileri sürmüştür. İsmail Müştak, son yaşanan toplantılardan bahsederken kişilerin ve grupların görüş farklılıkları olabileceğini, aynı fikirde olanların siyasi teşkil vücuda getirmelerinin önünde yasal engel bulunmadığını, görüşleri aynı olanlar diğerleriyle görüşerek yararlı olacağını düşündükleri önerilerde bulunmuş olduklarını, fakat diğer tarafın bunu yararlı bulmayarak, böylesine nazik zamanlarda mücadele şöyle dursun münakaşanın bile caiz olmadığı görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Kara Kemal ve arkadaşlarının, henüz vatanının tehlikeden kurtulmadığını bilen her vatansever namuslu kişilerin yapacağı gibi, siyasi teşkilat fikrinden vaz geçerek, birliği ve beraberliği sağlamlaştırmak adına milli cephede bir fert olarak kalmaya karar verdiklerini ifade etmiştir¹²⁴.

İttihat ve Terakki hakkındaki son yazılar Kemal Bey’in beyanatıyla ilgilidir. Tevhid-i Efkâr gazetesinin başyazısında İttihatçılarla ilgili tartışmalarda Hüseyin Cahit’in yazdıklarının önemli yer tuttuğu görüşü paylaşılmıştır. İttihat ve Terakki feshedilmiş ve tarihe karışmış demelerine rağmen, Mustafa Kemal’e iş birliği teklifini yapan heyetin şekli ve mahiyeti konusunda Hüseyin Cahit’in ikna edici bir açıklama yapamadığını belirten Ebüzziya Velid, kişilerin Halk Fırkası’na bireysel başvurusu mümkün olmasına rağmen müracaatın birkaç kişi adına yapılması, başvurunun şahsi olmadığını kanıtı olduğunu ve bir siyasi teşekkül adına yapıldığı izlenimi doğurduğunu belirtmiştir. Ayrıca kuvvetler ayrılığı/birliği konusunun Hüseyin Cahit’in söylediği gibi görüşmeyle çözülecek bir konu olmadığını, bu noktada Gazi’ye yapılan teklif tamimiyle ayrı görüşlere sahip ve ayrı ilkeleri savunan kişiler adına yapıldığını, bu kişilerin de İttihat ve Terakki döneminin belli başlı sorumluları olduğu vurgulanmıştır. İttihatçılar adına yapılan bu teklifin kaynağı ve amacı itibarıyla kabul edilemez olduğunun belirtildiği yazıda, Kemal Beyin, İstanbul’daki Belediye Umum Meclis Seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk adına faaliyet gösterenlerle “*teşriki mesai*” ettiğini belirtmesi bile seçimlere karıştığının itirafı olarak yorumlanmıştır. Kara Kemal’in seçimlere katılmasının İttihat ve Terakki adı verilen heyetin varlığını gösteren açık delil olarak görülmüştür. Bu noktada İttihat ve Terakki yoktur, tarihe karışmıştır sözlerinin gülünç olduğuna vurgu yaparak, İttihat ve Terakki’nin ülkeyi senelerce inleyen gözü doymaz sorumluları için var, hala varsayıldığının anlaşıldığı belirtilmektedir. Ancak milletin başına

¹²⁴ İsmail Müştak, “Siyasiyat Kemal Beyin Beyanati Münasebetiyle”, *Vakit*, 20 Nisan 1339, s.1.

senelerce bela kesinlere karşı kamuoyunda kin ve nefret olduğunu ifade etmiştir¹²⁵.

Seçimler dolayısıyla başlayan tartışmalarda İttihat ve Terakki hakkında Tanin'de çıkan son yazıyı Lozan görüşmelerini takip etmek üzere Lozan'a giden Hüseyin Cahit Bey'in yerine İsmail Müştak Bey yazmıştır. Bu tarihten sonra seçimler ve Lozan Görüşmeleri devam ederken Tanin'de İttihatçılarla ilgili bir yazı yer almamıştır. Benzer biçimde diğer gazetelerde de İttihat ve Terakki hakkında yazı yer almamıştır. Kara Kemal'in verdiği beyanat kısmen etkili olmuş olabilir. Ancak kanımca en önemli neden Lozan Görüşmeleri'nin ikinci safhasının başlamasıdır. Bu süreçte birlik ve beraberlik mesajı vermek, masadaki delegelerin elini güçlendireceği düşüncesi genel olarak kamuoyunda hâkimdir.

İttihatçıların seçim faaliyetinden çekilmesi, II. Grub'un İstanbul'da örgütünün olmaması ve seçimlerde faal çalışmaktan feragat ederek program ve beyanname neşretmeyeceğini açıklaması üzerine gerek İstanbul'da ve gerekse Anadolu'da tek hâkim güç I. Müdafaa-i Hukuk Grubu kalmıştı ve seçimler onun denetiminde yapılıyordu. İkinci Grub'un bu kararında Kemal Bey'in açıklamasıyla ilgisi olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Hüseyin Avni Bey, grup olarak değil, şahsi olarak çalışacaklarını, ülkenin içinde bulunduğu durumun kendilerini böyle bir karar almaya sevk ettiğini belirtmiştir¹²⁶. Ancak Nisan ayının sonunda II. Grup üyelerinin İstanbul'da toplanmaları II. Grubu yeniden mesele haline getirmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki teşkilatı el koyacağı yolunda haberler, kesin doğrulanmamakla birlikte yer yer basında kısa soluklu yer bulmuştur¹²⁷. II. Grup ve seçimlerle ilgili haberler, II. Grup hakkında üyelerin verdikleri bilgiler, İttihat ve Terakki ile ortak çalışabilecekleri konusunda yaptıkları açıklamalar Nisan ayının sonlarında ve Mayıs ayının başında basında az da olsa yer tutmuştur¹²⁸.

Bir yandan İttihatçıların İstanbul'daki faaliyetlerini istihbarat birimlerine yakından takip ettiren Ankara Hükümeti, II. Müdafaa-i Hukuk Grubu ile İttihatçılar arasında iş birliği ihtimalinden endişe duymuştur. Bazı kişilerden alınan bilgiler konunun sürekli takibini de zorunlu kılmıştır. Gerek

¹²⁵ Ebüzziya Velid, "Bend-i Yevmi Yine İttihatçılık Bahsi", *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1339, s.1.

¹²⁶ "İntihabat etrafında Yeni dedikodular Var", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1339, s.4.

¹²⁷ "İntihabat Şuunu İkinci Grup Rüesası Şehrimizde Toplandılar", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1339, s.3.

¹²⁸ "İkinci Grup Hakkında", *Tevhidi Efkâr*, 30 Nisan 1339, s.1.

İttihatçılar gerekse II. Grub'un bazı üyelerinin iş birliğine sıcak baktığı istihbarat raporlarında iddia edilmektedir¹²⁹. Kara Kemal'in beyanından sonra İstihbarat Teşkilatı'nın başında yer alan Hüsâmettin Bey, İttihatçıların seçimlerde faaliyet göstermeyecekleri ve II. Grub'a yardımcı bulunmayacakları konusunda bir raporu Ankara'ya yollamıştır. Gece gündüz yanlarında olduğu İttihatçıların bu konuda kararlı olduklarını ifade ederek, bu karardan II. Grub'un çok müteessir olduğunu, İttihatçıları ikna etmeye çalışmalarına rağmen başarılı olamadıkları savunmuştur¹³⁰. Ancak Nisan sonlarına doğru istihbarat birimlerinden alınan raporlarda İttihatçıların İstanbul'daki seçimleri için gösterdikleri faaliyetler, adaylarının isim listeleri yer almaktadır. Bu raporda uzun bir aday listesi yer almaktadır. Bu raporda da İttihatçıların II. Grup ile ilişkilerine de yer verilmiş ve ortak çalışma konusunda somut bir gelişme belirtilmemekle birlikte, II. Grub'un propagandasını yapan Tan gazetesinin Ankara'da yayınlanamadığından İstanbul'da çıkarmak için yaptıkları faaliyetlerden bahsedilerek, yasal olarak buna engel olunması tavsiye edilmiştir¹³¹. Ancak seçimler dolayısıyla İttihatçılar ile II. Grup arasındaki ilişkiler istihbaratçılara konu olmaya devam etmiştir. 10 Mayıs tarihli raporda İttihatçılarla II. Grup arasında gizli toplantıların devam ettiği, İstanbul'un bu toplantılar için uygun olduğu, istedikleri gibi çalıştıkları ifade edilmiştir¹³².

Bu raporlara bakıldığında iki muhalif grup arasındaki görüşmeler gizli olarak devam etmiş, ancak seçimlere pek yansımamıştır. Lozan Görüşmeleri sürerken açıktan faaliyet göstermeyi zaten göze almaları mümkün değildir. Ancak seçimlerde I. Müdafaa-i Hukuk adaylarının çoğunlukla kazanması, iki muhalif teşkilatın etkisizleşmesine ya da başka bir deyişle en azından bir süre etkilerini yitirmelerine neden olacaktır.

Sonuç

II. Abdülhamit'in despotik rejimini yıkararak hürriyet vaadiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki, kısa zamanda artan muhalefet, siyasi deneyimsizlik, toprak kayıplarının devam etmesi ve sürekli hale gelen savaşlar nedeniyle baskıcı politikalara girişmiştir. İttihatçı/Ahrarcı, İttihatçı/İtilafçı,

¹²⁹ TİTE Arşivi, Kutu 67, Belge 142, 11.04.1339, s.1.

¹³⁰ TİTE Arşivi, Kutu 67, Belge 141, 21 Nisan 1339, s.1-2; Kutu 63, Belge 118, 21.04.1339, s.1-2.

¹³¹ TİTE Arşivi, Kutu 42, Belge 10, 26.04.1339, 1-6.

¹³² TİTE Arşivi, Kutu 42, Belge 10, 10.05.1339, s1-2.

İttihatçı/ Halaskârcı ve ittihatçı/ittihatçı olmayan kavgası siyasal, idari ve askeri yaşamı olumsuz etkilemiştir. Osmanlı'yı Almanya'nın yanında savaşa sokan İttihat ve Terakki hükümetlerinin yanlış politikaları nedeniyle Dünya Savaşı ağır yenilgiyle sonuçlanmıştır. Savaşın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla birlikte İttihatçılar hem ülke içinde yenilginin, İtilaf kanadında savaşın uzamasının baş sorumlusu olarak görülmüşlerdir. Bu durum karşısında Talat Paşa'nın başını çektiği İttihatçılar Mütareke'nin hemen ertesinde bir kongre yaparak, İttihat ve Terakki'yi feshedip, Teceddüd adıyla yeni bir fırka kurarak, teşkilatlarını korumayı amaçlamışlardır. Yeni fırka ne kendi teşkilatı tarafından, ne de kamuoyu tarafından pek ciddiye alınmamış ve İttihat ve Terakki'nin feshedilmesi kabul edilmemiştir. Nitekim kısa bir süre kapatılmaktan kurtulamamıştır. Mütareke sonrası İttihatçıların şeklen fırkayı değiştirme konusunda tek girişimi bu değildir; Ever Paşa da "Umum Âlem-i İslâm İhtilal Teşkilatı" adıyla bir cemiyet kurmuştur. Ama her ikisi de Milli Mücadele'nin başlangıç yıllarında ülke içinde faaliyet gösterememiştir. İttihatçıların önde gelen liderlerin ülkeyi terk etmesi üzerine İttihatçılar başsız kalmış ve Milli Mücadele'ye destek olmak için bir kısmı Karakol Teşkilatı içinde faaliyet gösterirken bir kısmı en başından beri Mustafa Kemal'in yanında olmuştur. Milli Mücadele döneminde eski İttihat ve Terakki üyeleri önemli katkılar sağlamakla birlikte bir kısmı için artık İttihatçılık ver Fırkacılık tarihe karışmıştır ve aktif olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk içinde faaliyet göstermişlerdir. Karakol Teşkilatı'yla güç sağlamaya çalışan İttihatçılara ise hem Mustafa Kemal engel olmuş ve hem de liderlik eden Kara Kemal ve Kara Vasıf'ın tutuklanıp Malta'ya gönderilmeleri teşkilatın dağılmasına neden olmuştur. Zaten TBMM'nin açılmasıyla birlikte iktidar Ankara'da ve özellikle Mustafa Kemal'de toplanmıştır.

Ülke içinde İttihatçıların faaliyetleri kontrol altında ve Müdafaa-i Hukuk teşkilatı içinde toplanmışken, yurt dışında bulunan İttihatçılardan Enver ve Cavid Bey tarafından fırkayı canlandırma girişimleri göze çarpmaktadır. Anadolu'da yürütülen Milli mücadele'den uzak tutulmaya çalışıldıklarını fark eden bu isimlerin faaliyete geçmesinde Ankara'dan bazı mebusların kendilerine gelen haberlerin ve isteklerin önemli rolü vardır. Cavid Bey'i Roma ve Paris'te ziyaret eden Ankara temsilcilerinin birçoğunun Mustafa Kemal ve milli hareket hakkındaki olumsuz görüşleri ve Meclis'te çok sayıda İttihatçının da bu kanaatte oldukları iddiaları, kibirli

olan, tekrar iktidarı ele geçirmek için ellerini ovuşturan, ülke için tek kurtuluş çaresi olarak kendilerini gören İttihatçı liderleri harekete geçirmeye yetmiştir. Cavid Bey ilk önce Talat Paşa ile daha sonraları da Malta'dan kurtulanların da katıldığı toplantılarla barıştan sonra İttihat ve Terakki'yi canlandırma hayallerine kapılmış ve uygun zaman için beklemeye başlamıştır. Enver Paşa ise, daha önceki faaliyetlerinden vazgeçerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına 3-5 kişi ile Bakü'de bir kongre yaparak, fırkanın liderliğini eline aldığını Ankara'ya ve eski İttihatçılara duyurmaya çalışmıştır. Ancak Sakarya Savaşı'nın kazanılması üzerine Anadolu'ya geçme hayalleri suya düşerek Türkistan'a gitmiştir.

Yurt dışına kaçan İttihatçı liderlerin Ermeni kurşunuyla öldürülmelelerinden bir kısım İttihatçı ileri gelenleri, Ankara Hükümeti'nin özellikle de Mustafa Kemal'i sorumlu tutmuşlardır. Nitekim 1921 yılı sonlarında Anadolu'ya geçmeleri için onay çıkmasıyla birçok İttihatçı ülkeye giriş yapmıştır. Bunların içinde Malta'dan sürgünden dönenler de vardır. Ancak onların Anadolu'ya geçmelerine ve hatta TBMM'ye girmelerine izin verilmesi bile onların öfkelerini yok etmeye yetmemiştir. Geldikten sonra da II. Grup içinde yer almaya ve Mustafa Kemal'e muhalefet göstermeye başlamışlardır.

Yurt dışından gelenler ve ülke içinde hala İttihatçılık fikrinde olanlar kendi aralarında İstanbul'da toplanmaya başlamışlardır. Özellikle Kara Kemal, İstanbul'daki teşkilatı güçlendirmek için el altından faaliyetlere girişmiştir. Cavid Bey ile birlikte toplantılar yaparak, barıştan sonra fırkayı canlandıracaklarına yönelik mesajlar vermeye başlamışlardır. Milli Mücadele'nin silahlı aşamasının sonlandırılması ve Lozan Görüşmeleri sürecinde ihtiyatlı biçimde Hüseyin Cahit tarafından İttihatçılardan bahseden yazılarında İttihat ve Terakki üyelerinin Milli mücadele'ye verdikleri katkıların vurgulanarak tek örgütlü siyasal oluşum olduğunun vurgulanması, Mustafa Kemal ve Hükümetine bir mesaj verme amacını taşımış olabilir. Bu arada Kemaliler adıyla bir gruptan bahsedilmesi Hüseyin Cahit'i rahatsız etmiştir. Sanırım yeni dönemde İttihatçılar en güçlü ve örgütlü tek teşkilat oldukları inancıyla Mustafa Kemal'in kendileriyle iş birliği yapmak zorunda kalacağı inancını taşımaktaydılar. Zira 1922 yılının sonlarında İstanbul Belediye Seçimleri'nde kendi güçlerini göstermek arzusuyla çalışıyorlardı ve İstanbul'da esas gücün hala İttihatçıların ellerinde olduğunu

ortaya koymak istiyorlardı. Bu dönemde seçim kanunu'nda yapılan değişiklik talebiyle Mustafa Kemal'i siyaset dışına itme çabası da İttihatçıların faaliyetleriyle birlikte değerlendiren ve verilmek istenen mesajları alan Mustafa Kemal, bir yandan İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin güçlü biçimde örgütlenmesini sağlamak için talimatlar verirken, diğer yandan yeni bir siyasi fırka kurulacağını bu tarihlerde açıklamıştır. Bu açıklama İttihatçıları telaşa düşürmüştür. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenmesini baltalamaya ve belediye seçimlerine hâkim olduklarını duyurmaya çalışmışlardır.

İttihatçı zihniyeti yakından tanıyan Mustafa Kemal, farklı biçimlerde uyararak, İttihatçıları siyaset dışı bırakmaya çalışmasına rağmen, İstanbul'un resmen kurtarılmadığı bu dönemde İttihatçılar iktidar boşluğunu kullanmayı tercih etmişlerdir. Esasen en baştan beri Mustafa Kemal'e liderlik bile teklif ederek İttihat ve Terakki Fırkası'na hayat vermeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal'in liderliği seçenek olmaktan çıktıktan sonra kendi güçlerini göstererek, Mustafa Kemal'e zorla da olsa tanınmalarını sağlamayı arzu etmişlerdir. Ülkenin yeni döneminde İttihatçı kadroların bilgi ve deneyimine ihtiyaç duyulacağı ve ülkedeki tek teşkilatlı örgüt oldukları inancıyla Şubat-Mart aylarında el altından toplantılar yaparak İttihat ve Terakki'yi faaliyete geçirme teşebbüslerine girişmişlerdir. Halk Fırkası konusunda girişimde bulunulmaması da İttihatçıları cesaretlendirmiş olabilir.

Lozan Görüşmeleri döneminde ülke gündeminde yer bulmayan İttihatçılık ve İttihat ve Terakki tartışmaları, Lozan'ın kesintiye uğradığı dönemde yeniden basında yer bulmaya başlamıştır. Özellikle tartışmaların alevlenmesinde iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi TBMM'nin seçimlerin yenilenmesi kararı alması, ikincisi ise Halk Fırkası'nın kurulduğunun açıklanarak, "*dokuz umde*"den oluşan seçim bildirgesinin yayınlanmasıdır. Seçimlere katılacak olan gruplar konuşulurken özellikle İstanbul'da en güçlü teşkilatın İttihatçılar, en zayıf olanın I. Müdafaa-i Hukuk Grubu olduğunun belirtilmesi Ankara'yı da endişeye sevk etmiştir. Hükümet yanlısı olan Hâkimiyet-i Milliye, Vatan, Vakıf, Akşam gibi gazeteler, İttihat ve Terakki'nin feshedilmiş bir fırka olduğunu, kimsenin onun adına faaliyet gösteremeyeceğini vurgulayan yazılar yayınlamışlardır.

İttihatçılar ise, Cavid Bey'in öncülüğünde yapılan toplantılarda hem fırkanın geleceği, hem de seçimler konusunda teşkilatın tutumu konusu görüşülmüş ve seçimlerde Ankara Hükümeti'ne işbirliği için teklif götürülmüştür. Bu teklif konusunun basında yer alması üzerine Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki adına kendisine böyle teklif gelmediğini ve gelececeğini, zira fırkanın Mütareke devrinin başında feshedildiğini belirtmiştir. İttihatçılığın geçmişte kaldığını, bir zamanlar kendisinin ve birçok mebusun bu fırkada yer aldığını, ama artık fırkanın tarihe karıştığını ve bu ad altında kimsenin faaliyetine izin verilmeyeceğini vurgulamıştır. İşbirliği teklifinin reddedilmesi üzerine geniş katılımlı bir toplantı yapan İttihatçılar adeta Halk Fırkası'nın umdelerine karşılık gibi bazı kararlar almışlardır. Bu toplantı kamuoyundan habersiz yapılmasına rağmen, Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesinde İttihatçıların Milli Mücadele'deki faaliyetleri, demokratik yaşamdaki önemini ve faaliyetleri hakkındaki yazısı, yaklaşık bir hafta sürecek olan itttihatçı tartışmalarını alevlendirmiştir. Bu yazıya Vakıf, Akşam, Tevhid-i Efkâr gibi gazetelerde Ahmet Emin, Necmettin Sadak, Mehmet Asım ve Velid Ebüzziya gibi yazarlar tepki göstermişlerdir. Bu tartışmalarda sıklıkla İttihat ve Terakki'nin feshedilmiş olduğu için onun adına kimsenin yetkili olamayacağı konusunda Hüseyin Cahit, muhalefetle aynı kanaatte olduğunu ve işbirliği teklifinin "*bir vatan-
daş*" olarak yapıldığını savunmuştur. Tanin dışındaki gazetelerde İttihat ve Terakki'nin savaşın kaybedilmesinden, savaş içindeki yolsuzluklardan, ülkenin işgale uğramasından sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte feshedilmiş fırkanın üyelerinin büyük kısmının Milli Mücadele'ye katılarak Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda yer aldığı vurgulanmıştır. Ülke içindeki fırkacılıktan İttihatçılar sorumlu tutularak, barış sürecinin henüz tamamlanmadığı ve birlik ve beraberliğin çok önemli olduğu bir dönemde böyle bir tutumun ülkeye çok zarar vereceği savunulmuştur. Bu tartışmalara iki olay son noktayı koymuştur. Öncelikle Lozan Görüşmeleri 23 Nisan'da yeniden başlayacağı için kamuoyunda tartışmalar kesilmiştir. Hüseyin Cahit de gazetesi adına görüşmeleri izlemek için Lozan'a gitmiştir. Kara Kemal de böyle bir dönemde tartışmaların daha fazla uzamaması için olsa gerek seçimlere katılmayacaklarını, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın çıkarlarına zarar veren bir tutum içinde olmayacaklarını açıklamıştır. Böylece İttihat ve Terakki Fırkası'nı canlandırma girişimleri ve İttihatçılık tartışmaları şimdilik son bulmuştur. Bununla birlikte dönemin siyasal gelişmelerine önemli etkisi olmuş, gerek Halk Fırkası'nın kurulma kararının alınmasında

gerekse seçimlere gidilmesi konusunda Gazi Mustafa Kemal'in kararlarını etkilemiş olması muhtemeldir.

Milli Mücadele döneminin başında başlayan İttihatçılarla Mustafa Kemal arasındaki iktidar mücadelesinde kazanan Mustafa Kemal'dir. Bununla birlikte II. TBMM seçimlerinde İttihat ve Terakki mensubu bazı İttihatçı isimler de yer almıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.) DH. ŞFR. 96.172, 12.05.1337; MV 215 99, 05.08.1337.
 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşiv), Kutu 67, Belge 142, 11.04.1339, s.1.
 TİTE Arşivi, Kutu 67, Belge 141, 21 Nisan 1339, s.1-2;
 TİTE Arşivi, Kutu 63, Belge 118, 21.04.1339, s.1-2.
 TİTE Arşivi, Kutu 42, Belge 10, 26.04.1339, s.1-6.
 TİTE Arşivi, Kutu 42, Belge 10, 10.05.1339, s.1-2.
 TİTE Arşivi, Kutu 67, Belge 96, 08.07.1338.

Resmi Yayınlar

Sürelî Yayınlar

- “Başkomutanımızın İstanbul’a Hitabı”, *Akşam*, 13 Nisan 1339/1923, s.1.
 “Bir Yalan Daha”, *Tanin*, 19 Nisan 1339/1923, s.1.
 “İkinci Grup Hakkında”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1339/1923, s.1.
 “İntihabat etrafında Yeni dedikodular Var”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1339/1923, s.4.
 “İntihabat Şuunu İkinci Grup Rüesası Şehrimizde Toplandılar”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1339/1923, s.3.
 “İzah-ı Maksad”, 9 Kanunu-evvel 1334, *Teceddüd Mecmuası*, s.1, 9, 15-16.
 “Kemal Bey İntihab Faaliyetinden Çekiliyor”, *Vakit*, 19 Nisan 1339/1923, s.1.
 “Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.
 “Nifakçuyane Sözleri Kim Söylüyor”, *Tanin*, 18 Nisan 1339/1923, s.1.
 “Rıza Nur Bey’in Beyanâtı”, *Vakit*, 17 Nisan 1339/1923, s.2.
 “Vatan Gazetesinin...” *Tanin*, 17 Nisan 1339/1923, s.1.
 Ahmet Emin, “İntihabatta Muhalif Kuvvetler”, *Vatan*, 5 Nisan 1339/1923, s.1.
 Birgen, Muhittin, “İttihat ve Terakki’de On Sene Mütareke Günlerinde İttihat ve Terakki,” yazı dizisi, *Son Posta*, 7 Nisan 1937, s.9;
 Ebüzziya Velid, “Bend-i Yevmi Yine İttihatçılık Bahsi”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1339, s.1.
 Ebüzziya Velid, “İttihatçılık”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Esatlı, Mustafa Ragıp, "İttihat Ve Terakki'nin Son Devirlerinde Suikasdler ve Entrikalar," yazı dizisi *Akşam*, 30 Temmuz 1937, s.7; 3 Ağustos 1937 *Akşam*, tefrika 167, s.7; 4 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7; 3 Ağustos 1937 *Akşam*, s.7; 4 Ağustos 1937, *Akşam* s.7; 6 Ağustos 1937, s.7; 14 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7; 15 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7; 17 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7; 18 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: 'Hangi Fırkadansınız?'" , *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1338/1922, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Bir Bardak Suda Fırtına," *Tanin*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Bir İzâh", *Tanin*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyât: İhtiyat ve Basirete Lüzum Var" *Tanin*, 6 Teşrin-i Sanî(Kasım) 1338/1922, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyât: İnkılâb", *Tanin*, 4 Teşrin-i Sanî (Kasım) 1338/1922, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: İttihat ve Terakki Ne Yapıyor?" , *Tanin*, 14 Nisan 1339/1923, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyât:Dahili İşlerimiz Hakkında", *Tanin*, 25 Teşrin-i Sanî (Kasım) 1338/1922, s.1.

İsmail Müştak, "Siyasiyat Kemal Beyin Beyanâtı Münasebetiyle", *Vakit*, 20 Nisan 1339/1923, s.1.

Mehmet Asım, "İttihat ve Terakki", *Vakit*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Necmeddin Sadak, "İttihat ve Terakki Hakkında Birkaç İstizâh", *Akşam*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

Suphi Nuri, "Halk Fırkası İkinci Grup İttihatçılık", *İleri*, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

Tevhid-i Efkâr, 31 Mart 1339/1923, s.3; 3 Nisan 1339/1923, s.1.

Tevhid-i Efkâr, 4 Nisan 1339/1923, s.1.

Tevhid-i Efkâr, 4 Nisan 1339/1923, s.1.

Tevhid-i Efkâr, 5 Nisan 1339/1923, s.2.

Tevhid-i Efkâr, 13 Mart 1339/1923, s.2.

Tevhid-i Efkâr, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

Vatan, 16 Nisan 1339/1923.

Yakup Kadri, "İttihat ve Terakki mi?" , *İkdam*, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

Kitaplar

Atatürk'ün Bütün Eserleri C.14, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, C.1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, 6.B., Yay. Haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi* C.III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.

- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar I-II*, 2.B., Temel Yayınları, İstanbul, 2007.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Duru, Kazım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957.
- Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbinde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- Kılıç, Ali, *İstiklal Mahkemeleri Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, C.I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
- Şimşir, Bilâl N., *Malta Sürgünleri*, 2.B., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*, Olimpia Yayınları, İzmit, basım yılı yok.
- Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK, Ankara, 1991.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Tıpkı Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- Türk İstiklal Harbi ve Batı Cephesi*, C.2. Kısım 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, 2.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000.
- Zürcher, Eric Jan, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, 2.B., Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Zürcher, Eric Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Makaleler

- Aykurt, Çetin, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batum Kongresi Hakkında Yayınlanmamış Bir Belge", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, 2013, ss.249-262.
- Aysal, Necdet, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Atatürk Yolu*, 9/37-38, Mayıs-Kasım 2006, ss. 15-53.
- Özkan, Asaf, "Dersaadet'ten Vilayet'e Geçiş Sürecinde İstanbul Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Seçimleri (1922 -1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 55, Güz 2014, ss.243-276.
- Torun, Esmâ, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı", *Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl.1 S.1, (ss.23-36)

Tezler

- Demirbaş, Osman Demirbaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele," *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

İnternet kaynakları

[https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTA-
NAK/TBMM/d01/c025/ehttbmm01025149.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c025/ehttbmm01025149.pdf), s.160-161.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 269-288.

Geliş Tarihi: 30 Eylül 2022

Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Rusya'nın Boğazlar Politikasında Boğazönü Adalarının Önemi (1912-1914)

Hayri ÇAPRAZ**

Öz

Bu çalışma Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi çıkışında bulunan Boğazönü Adaları'na yönelik Rusya İmparatorluğu'nun 1912-1914 yılları arasındaki politikasını değerlendirmektedir. Çalışma, Osmanlı Devleti hakimiyet alanlarına yönelik Avrupalı devletlerin kendi içinde ve Rusya ile aralarındaki rekabetin Ege Denizi'nde de analizi açısından önemlidir. Araştırmanın ortaya konulmasında, Rusya Deniz Bakanlığı memurlarının ve Rusya Dışişleri diplomatlarının konuya yönelik yazışmaları ana kaynaklar oldu. Bu çerçevede, konu, öncelikli olarak Rusya'nın Boğazönü Adaları politikası ve onun Avrupalı devletlerle rekabeti temelinde değerlendirildi. Rus dış politikası açısından Boğazönü adalarından hangisinde, hangi devletin egemen olmasının daha uygun olacağına yönelik Rus diplomat ve memurların düşüncelerine yer verildi. Rusya'nın Boğazönü adalarına yönelik politikası ortaya konulurken, Avrupalı etkin devletlerin de, tüm Ege adaları konusundaki yaklaşımlarına değinildi. Fransa ve İngiltere'nin Ege Denizinde Yunanistan üzerinden geliştirdikleri politikaya dikkat çekildi. Çalışmada Rusya'nın Boğazönü adalarını, daha çok Çanakkale Boğazının güvenliği açısından değerlendirdiği ve Boğazönü adalarında Güçlü bir Avrupa devletini istemediği ortaya konuldu

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Boğazönü Adaları, Gökçeada, Bozcaada, Limni, Ege Adaları, Yunanistan

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, (hayricapraz@gmail.com), (0000-0002-2846-948X).

The Importance of the Islands Facing Dardanelles Straight in Russia's Straits Policy (1912-1914) ***

Abstract

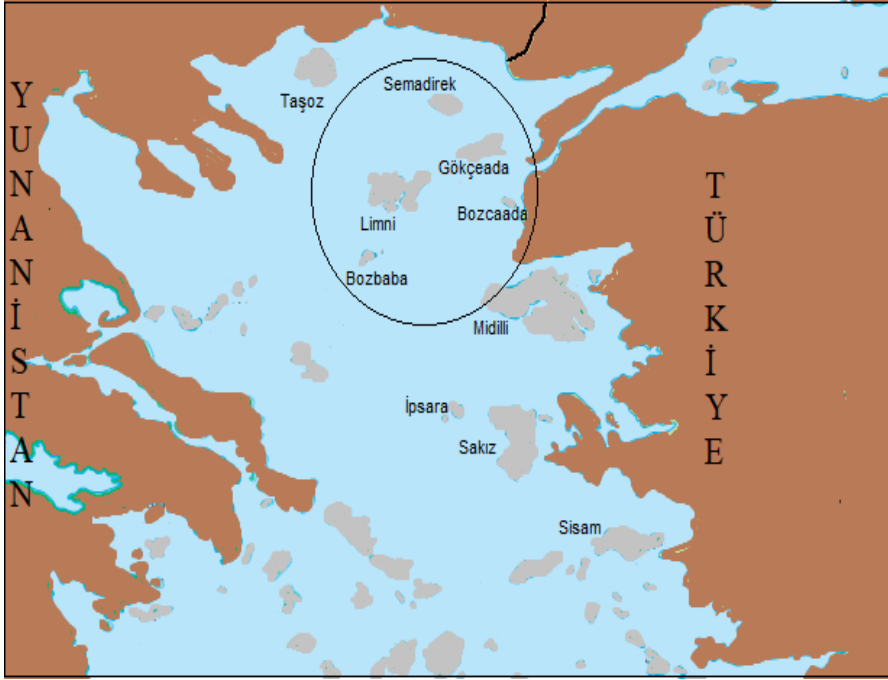
This study evaluates the policy of the Russian Empire between 1912-1914 towards the Islands Facing Dardanelles Straight, located at the Aegean Sea exit of the Dardanelles. The study is valuable in terms of the analysis of the rivalry between the European states and Russia for the Ottoman Empire dominance areas in the Aegean Sea. Correspondences of Russian Naval Ministry officials and Russian foreign diplomats were the main sources in revealing the research. In this context, the subject was primarily evaluated on the basis of Russia's policy on the the Islands Facing Dardanelles Straight and its rivalry with European states. In terms of Russian foreign policy, the opinions of Russian diplomats and officials on which of the Islands Facing Dardanelles Straight would be more appropriate for which state to dominate were given. While the policy of Russia towards the Bosphorus islands was revealed, the approaches of the European active states on all Aegean islands were also mentioned. Attention was drawn to the policy developed by France and England over Greece in the Aegean Sea. In the study, it was revealed that Russia evaluates the Islands Facing Dardanelles Straight mostly in terms of the security of the Dardanelles and Russia does not want a strong European state in the Islands Facing Dardanelles Straight.

Keywords: Turkey, Bogazonu Islands, Gokceada, Bozcaada, Limnos, Aegean Islands, Greece

Giriş

Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi çıkışında bulunan adalar, coğrafi olarak Boğazı tamamlayıcı parçalardır. Bunlar Gökçeada, Bozcaada, Tavşan (Karayer adaları), Limni, Semadirek ve Bozbaba olup, Boğazönü adaları olarak bilinmektedir. Bu adalar askeri açıdan bakıldığında, Boğazın hemen çıkışında bulunması dolayısıyla gemilerin gidiş-geliş güvenliğine doğrudan etki edebilecek konumdadırlar.

*** The Islands Facing Dardanelles Straight: Boğazönü Adaları

Harita: Boğazönü Adaları

Boğazönü adaları yanında, Ege Denizinde bulunan ve Anadolu'ya oldukça yakın olan diğer adalar da güvenlik, denizin uluslararası kullanımı, Anadolu ile kültürel ilişkilerin korunması ve ekonomik iş birlikleri açısından önemlidir. Ege denizindeki tüm adaları kendi içinde 5 gruba ayırmak mümkündür¹.

1. Trakya ve Bogazönü (Çanakkale) adaları grubu
2. Saruhan (Doğu Sporad) adaları grubu (Midilli, Sakız, Sisam... adalarının bulunduğu grup)
3. Menteşe adaları grubu ve Meis adası (Oniki Ada'nın içinde bulunduğu grup)
4. Kuzey Sporad Adaları grubu (Ege'nin batısı, Orta Yunanistan kıyıları yakını)
5. Kiklad adaları grubu (Ege'nin batısı, Mora yarımadası doğusundaki adalar)

¹ G. Ak, "Ege'deki Hayalet: Türk - Yunan Deniz Sınırı, Durum ve Etkiler", *CTAD*, Yıl 10, Sayı 20 (Güz 2014) s. 259.

Ege adaları üzerinde hakimiyet konusu, özellikle 1912 yılından itibaren Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında gerilimi artırdı. Yunanistan'ın 1830 yılında bağımsız olmasından itibaren, adalara yönelik politikası, Ege Denizindeki gerginliklerin başlıca sebeplerindendi. Adalar konusu sadece Yunanistan'ı ilgilendiren bir konu olmadı. Türk Boğazları üzerine 19.yüzyıldan itibaren etkin politikalar geliştiren Rusya da, Boğazların güvenliğini etkilediği gerekçesiyle Çanakkale Boğazı çıkışındaki adalarla ilgilendi. Rusya, Avrupa'nın başlıca etkin devletleriyle (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) rekabet halinde bulunması dolayısıyla, küresel çıkarlarına bağlı olarak adalar konusunda politikalar geliştirdi. Benzer politikayı İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan gibi devletler de izledi.

Bu çalışmada, İtalya'nın Oniki Ada'ya yerleşmesinden (1912) Birinci Dünya Savaşına kadar olan süreçte Rusya İmparatorluğu'nun Boğazönü adalarına yönelik politikası incelendi. Boğazlar politikası temelinde, Rusya'nın diğer devletlerle politik ilişkilerinde Boğazönü adalarının yeri tespit edildi. Rusya'nın Boğazlar konusu kapsamlı ve ayrıntılı başka bir çalışma olacağından, bu makalenin odaklanması Boğazönü Adalarına yönelik oldu². Araştırmanın metodolojisinde öncelikli olarak Rusya'nın Çanakkale Boğazı odaklı adalara yönelik yaklaşımı ortaya konuldu. Daha sonra, adaların nasıl bir diplomatik sürece konu edildiği yazıldı. Konunun incelenmesinde Rusya'nın Avrupa ve Osmanlı Devleti başkentlerindeki elçilerinin kendi Dışişleri ile yazışmaları, Rusya Deniz Kuvvetlerinin görüşlerini ortaya koyan belgeler, Türkçe ve Rusça konuya ait akademik çalışmalar değerlendirildi.

1. Ege Adalarının İtalya ve Yunanistan Tarafından İşgali

Ege Denizi'nin güneydoğusunda bulunan Rodos ve Oniki Ada 1912 Nisan ve Mayıs aylarında Trablusgarp Savaşı zemininde İtalya tarafından işgal edildi. Savaşın sonra Osmanlı Devleti ve İtalya arasında imzalanan 18 Ekim 1912 tarihli Uşi antlaşmasıyla Rodos ve Oniki Ada Osmanlı Devleti'nde kaldı. Ancak İtalya, Yunanistan tarafından adaların işgal edilmesi

² Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasındaki Boğazlar Politikası için bakınız: C. Tükin, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul 1947; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

ihtimali dolayısıyla boşaltma konusunda hızlı davranmadı. Fransa ile Yunanistan'ın iş birliği yaparak, Ege adalarına yerleşmesini, Doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından uygun görmedi. Bu nedenle, Osmanlı Devleti Uşi Antlaşmasının şartlarını yerine getirinceye kadar, adaları boşaltmayacağını açıkladı³.

İtalya, 1911-1912 yıllarında Trablusgarp ve Ege'de Oniki Ada'yı işgal ettiği sırada, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ olmak üzere 4 Balkan devleti Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hakimiyetine karşı Rusya'nın da aracılığı ile ittifak yaptılar. 8 Ekim 1912'de Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bundan 9 gün sonra Bulgaristan ve Sırbistan'ın, 11 gün sonra da Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesiyle Birinci Balkan Savaşı başladı.

Yunanistan'ın Ege donanması, 21-22 Ekim 1912'de Limni adasını ele geçirdi. Bir gün sonra, adanın Mondros limanını kendine üs yaptı. Adada Türk ve Yunan halkları bulunmaktaydı. Yunan donanması deniz harekâtına devam ederek, 31 Ekim'de Gökçeada'yı, 1 Kasım'da Semadirek'i, 7 Kasım'da Bozcaada'yı ve 20 Aralık'da Midilli'yi işgal etti⁴. Birinci Balkan Savaşı sırasında Girit, Nikarya (İkaria), Sisam (Samos) adaları halkı Yunanistan ile birleşme kararı aldı. Böylece, 1912 Ekim'inden Aralık'ına kadar Limni (Lemnos), Taşoz (Thasos), Semadirek (Samothraki), Gökçeada (İmroz), Bozcaada (Tenedos), Midilli (Mytilene), Sakız (Khios), Kokuluada (Cunda- Moskonesia) ve İpsara (Psara) adaları Yunan donanması tarafından işgal edildi⁵. Bu sırada, Rodos ve Oniki Ada İtalya'nın işgali altında kaldı. Türk ve Yunan deniz kuvvetleri muharebe halinde iken, her iki tarafta Britanya deniz askerleri bulunmaktaydı. Yunan donanmasının harekât planında İngiliz Amiral Makker'in büyük katkısı oldu⁶.

³ N. Hayta, *Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 63-65.

⁴ H. ÖZLÜ, "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın İşgali Süreci", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, 2012-Güz, s. 16; Murat Akbaş, *Balkan Savaşlarında Deniz Cephesi (1912-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2018, s. 99, 100.

⁵ *Islands of the Northern and Eastern Aegean*, General Editor: G.W. Prothero, Published By H.M. Stationery Office, London 1920, s. 20.

⁶ H. Özlü, *a.g.m.*, s. 14, 16-20, 24.

2. Rusya'nın Boğazönü Adaları Politikası

Rusya'nın Boğazönü adalarına yönelik politikasının belirleyici noktası, Çanakkale Boğazı'nın güvenliği⁷. 1900'lü yılların başından itibaren Rusya'nın Boğazlar ve çevresine yönelik geliştirebileceği politikaya engel olabilecek devletlerden İngiltere ve Fransa'nın yanına, bir de İtalya ve Almanya eklendi. Özellikle Almanya, 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti ile askeri-ekonomik ilişkilerini geliştirerek, Rusya'nın yeni ve güçlü rakibi olarak belirlemektedir⁸. Dolayısıyla Rusya, Boğazlar ve çevresi konusunda, yeni bir Avrupa devleti ile daha mücadele etmek zorundaydı.

25 Kasım 1912'de Rusya'nın 2. Harekât Dairesi Başkanı üstteğmen A.V. Nemits tarafından hazırlanan raporda Boğazların önemine yönelik vurgu olduğu gibi, Boğaz çevresi adalar da konu edilmekteydi. Nemits'e göre Rusya, Çanakkale Boğazı'nın her iki tarafından gemilerin rahatlıkla giriş-çıkış yapabileceği statüyü hazırlamalıydı. İstanbul Boğazı'nın Karadeniz tarafında bir bölgede donanma için bir liman ve kale sahibi olmalıydı. Ancak bu kazanım, başka bir devlete Boğaz'da, Marmara'da, Çanakkale Boğazı'nda veya Çanakkale çıkışına yakın takımadalarda bir yer ele geçirme fırsatı sağlayacaksa, buna teşebbüs edilmemeliydi⁹. Dolayısıyla Nemits'e göre Rusya'nın hakimiyet önceliği açısından, İstanbul Boğazı girişi ile Çanakkale Boğazı girişi aynı öneme sahipti.

Nemits'in raporunda, Boğazların herhangi bir bölgesi ve onların giriş-çıkış güvenliğini sağlayan birinci derecede yakın adalar bir bütün halinde değerlendirildi¹⁰. Boğazların veya onun yakın çevresinde bir bölge uğruna diğer bölgelerden feragat edilemeyeceği, Boğazlar alınacaksa, bir bütün halinde çevresiyle beraber alınması önerilmektedir.

⁷ *Mejdunarodnie Otnoşeniya v Epohu İmperializma: Dokumenti iz arhivov Tsarskogo i Vremennogo Pravitelstvo 1878-1917*, (bundan sonraki dipnotlarda: *Mejdunarodnie Otnoşeniya... ..*, şeklinde gösterilecektir.) Seriya III, Tom I, Gosudarstvennoe Sotsiolno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad 1931, s. XVII.

⁸ Yu. A. Pisarev, *Velikie Derjavi i Balkan Nakanune Pervoy Mirovoy Voynı*, Nauka, Moskva 1985, s. 43.

⁹ Ya. M. Zaher, "Konstantinopol i Prolivı", *Krasny Arhiv*, Tom 6, God: 1924, Moskva, s. 56, 57.

¹⁰ *Gosudarstvenny Arhiv Rossiyskoy Federatsii* (bundan sonra "GARF" olarak gösterilecektir), Fond 601, opis 1, Delo 549, list 184 ob.

Raporda, Çanakkale Boğazının güvenliğini ilgilendiren Boğazözü adalarının Rusya açısından stratejik önemi açık olarak ortaya konulmaktadır. Balkan Savaşları sırasında Limni ve Bozcaada'nın Yunanistan tarafından işgalinin Rusya çıkarları açısından kabul edilemez olduğu belirtilmektedir. Gökçeada'da ise, Rusya donanmasına demir atmak için bir liman tahsis edilmesi halinde, bu adanın Yunanistan'a verilebileceğine değinilmektedir. Çanakkale Boğazı'na yakın adaların herhangi bir güçlü devletin (büyük devlet) eline geçmemesi öncelikli tercih olarak öne çıkarılmaktadır¹¹.

Nemits'in görüşüne göre Rusya, Boğazlar ve çevresindeki hâkimiyet alanını mümkün olduğu kadar geniş tutmalıdır. Karadeniz ve Ege denizi arasında gemilerinin tam bir serbestiyet içinde seyir yapabilmesi için, Anadolu tarafı ile yetinilmemeli, Balkan yarımadasında da gerekli olacak alana sahip olunmalıdır. Bu karasal bölge içine, Karadeniz ve Ege denizinde donanmaya hakimiyet sağlayacak Girit ile beraber tüm Ege adaları dâhil edilebilir¹². Rusya için Boğazlara hakimiyet, sonrasında Boğazözü adalarını ele geçirmek ve hatta Marmara ve Ege denizlerinde ulaşımı etkileyecek alanların hakimiyet altına alınması önerilmektedir.

Nemits'in görüşlerine uygun bir rapor da Deniz Kuvvetleri Komutanlığı karargahından Koramiral Knez Liven'den Denizcilik Bakanı İ. K. Grigoroviç'e geldi. Bu raporda Koramiral Liven, Nemits'in raporundaki bilgileri değerlendirerek Boğazların önemini vurguladı. Nemits'in ortaya koyduğu, "1910'da Rusya'nın tüm ihracatının % 43'ü Karadeniz üzerinden yapıldığı" bilgisine dayanarak, Rusya'nın gelişiminde Karadeniz'den serbest bir şekilde çıkışın birinci derecede önemli olduğunun altını çizdi. Grigoroviç, Amiral Liven'den gelen raporun bir kopyasını aynı gün (25 Kasım 1912) Dışişleri Bakanına ilettili¹³.

Dışişleri Bakanlığı, Boğazlar ve adaları ilgilendiren raporlar geldiği sırada, Rusya'nın çıkarları açısından Çanakkale Boğazı'nın Ege tarafı çıkışı sonrası hangi adaların Osmanlı Devleti'nde ve Yunanistan'da kalabileceği konusunda Denizcilik Bakanlığının fikrini sordu. Denizcilik Bakanlığı adaları Rusya açısından önem derecesine göre 3 kısma ayırdı: birincisi, Gökçeada, Limni, Bozcaada ve Semadirek, ikincisi iç Kiklad ve üçüncüsü

¹¹ Ya. M. Zaher, *a.g.m.*, s. 57.

¹² Ya. M. Zaher, *a.g.m.*, s. 58, 59.

¹³ Ya. M. Zaher, *a.g.m.*, s. 57, 58.

dış Kiklad'dır. Birinci grup adalar Çanakkale Boğazı'nın doğrudan yakınında bulunduğu için dolayı zayıf bir devletin elinde bulunması gereklidir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin elinde bulunması tercih edilmelidir. İkinci ve üçüncü derecedeki adalar güçlü bir devlete bırakılabilir, ancak bu Avusturya olmamalıdır. Raporda, adalarda güçlü bir devletin veya Osmanlı Devleti yerine Yunanistan'ın da tercih edilebileceği belirtilmektedir. Osmanlı Devleti veya Yunanistan'ın almasının Rusya açısından bir farkının olmadığı da belirtilmiştir¹⁴.

3. Devletlerarası İlişkilerde Ege Adaları Konusuna Rusya'nın Tepkisi

Rusya'nın adalar politikasında belirleyici bir diğer etken, devletlerarası ilişkilerdi. Birinci Balkan Savaşı devam ederken, Yunanistan'ın Adriyatik'te destekçilerinden biri Fransa'ydı. Fransa, Yunanistan'ı İtalya'ya karşı denge olarak planlamaktaydı. Yunanistan, gerek Fransa'nın, gerekse İngiltere'nin desteğiyle Ege Adalarını istedi. Ancak bu talep Rusya'yı rahatsız etti. Rusya, Boğazönü adaları olarak adlandırılan Çanakkale Boğazı çıkışındaki Gökçeada, Bozcaada, Limni ve Semadirek adalarının Yunanlılara verilmesini istemiyordu. Yunanistan ve onu himaye edenlerin bu adalarda nüfuz kurarak Boğazın çıkışını kapatabilecekleri endişesini taşımaktaydı¹⁵. Rusya Dışişleri Bakanı S. Sazonov, Fransız elçisine Petersburg'da adalarla ilgili olarak düşüncelerini aktardı. Buna göre, Sazonov, Yunanistan'ın Girit'i alabileceği, ancak başka hiçbir adayı alamayacağını; Yunanistan'ın, Bizans'ın varisi gibi davranıp Çanakkale Boğazı'na hâkim olamayacağını; Boğazların savaş sırasında ticaret gemilerine açık olması gerektiğini belirtti. Sazonov'un yaklaşımından anlaşıldığı üzere, Ege Denizi'nde Yunanistan hâkimiyetinin Rusya ticaretine zarar verebileceği endişesi vardı¹⁶.

Rusya, Yunanistan'ın İngiltere ile yakın olması ve politik tercihlerine güvenmemesi dolayısıyla, adalar konusunda Osmanlı Devleti lehine çözüme yakın duruyordu. 18 Aralık 1912'de yapılan Büyükelçiler

¹⁴ Ya. M. Zaher, *a.g.m.*, s. 60, 61.

¹⁵ *İstoriya Diplomatii, Diplomatiya v Novoe Vremya, (1872-1919), Tom II*, Sostavil: H.M. Hvostov, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1945, s. 229.

¹⁶ F.İ. Notoviç, *Diplomatiçeskaya Borba v Godi Pervoy Mirovoy Voynı*, Tom Perviy, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1947, s. 113, 114.

konferansında İngiltere tarafı Limni, Gökçeada ve Semadirek adalarının Yunanistan'da kalmasını savunurken, Rusya ise bu adaların Osmanlı Devleti'nde kalması taraftarı bir tavır sergiledi¹⁷. Aynı konferansta Arnavutluk konusu, "Büyük" devletlerin aralarında değerlendireceği bir konu olarak bırakıldı. Bu konferans öncesinde Arnavutluk'un güneyine yerleşmeye çalışan Yunanistan, bir anlamda Adriyatik Denizi'nin giriş-çıkışını kontrol edecek boğaza hakim olmaya çabalıyordu. Bu durumdan rahatsız olan özellikle İtalya'ydı¹⁸. İtalya, gerek Adriyatik'te, gerekse Ege tarafında İngiltere ve Fransa destekli Yunanistan'ın tavırlarından rahatsız olan başlıca ülkeydi¹⁹.

İngiltere de İtalya gibi, Yunanistan'ın Güney Arnavutluk bölgesinden çekilmesi taraftarıydı. Yunanlıların, sonuçları ağır olacak romantik davranışlarından kaçınmaları gerektiği kanaatindeydi. Bu nedenle İngiltere, Güney Arnavutluk bölgesi konusunda Yunanistan'ın Büyük Devletlerin kararlarına uymasını istedi. Aksi takdirde Kavala'yı Bulgaristan'a verme konusunda Rusya, Avusturya ve İtalya'yı tahrik edeceğini, hatta bu devletlerin Ege adaları konusunda kendisine zorluklar çıkaracakları kanaatindeydi²⁰.

Boğazönü dahil Ege Adaları ve Arnavutluk konusu henüz bir çözüme kavuşturulamadan 30 Mayıs 1913'de Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasındaki savaşı bitiren Londra antlaşması imzalandı. Buna göre Girit adasının Yunanistan'a ait olduğu kabul edildi. Geri kalan Ege adalarının kaderi ve Arnavutluk'un sınırının belirlenmesi Avrupa'nın Büyük devletleri olarak kabul edilen İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya'nın görüşüne bırakıldı²¹.

Ege adaları konusu büyük devletlerin diplomatik mücadelelerinde pazarlık için kullanılabilecek bir konu olarak kaldı. Almanya, Avusturya ve

¹⁷ *Balkan Harbi Kronolojisi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 90.

¹⁸ G. Yellice, "Güney Arnavutluk (Kuzey Epir) Meselesi 1912-1914, *ÇTTAD*, XXI / 42 (2021 Bahar), s. 115, 118.

¹⁹ G. Yellice, Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, Yıl 2021, Sayı 5, s. 294.

²⁰ G. Yellice, A.g.m., *ÇTTAD*, XXI / 42 (2021 Bahar), s. 122.

²¹ H. Pazarıcı, *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*, A.Ü. S.B.F. yayınları, Ankara 1986, s. 2.

İtalya devletleri Yunan donanması tarafından işgal edilen adaların tamamının Yunanistan'a ait olduğunu kabul niyetinde değillerdi. Boğazönü adaları olan Gökçeada ve Limni'nin ve Anadolu'ya oldukça yakın olan Midilli ve Sakız'ın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi fikrindeydiler. Fransa ve İngiltere ise, Midilli ve Sakız'ın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi taraftarı değillerdi. Özellikle Fransa, Oniki Ada ve Rodos dahil Egedeki tüm adaların Yunanlılara verilmesi yaklaşımına sahipti. İngiltere, zayıf bir şekilde Fransa'yı desteklemekteydi. İngiltere için önemli olan adaların büyük bir devletin egemenliğinde bulunmamasıydı²².

Balkan Savaşı'nın başında Rusya adına Dışişleri Bakanı Sazonov, Fransa'nın Petersburg elçisine, Yunanistan'ın sadece Girit'i alabileceğini diğer adaları almaması gerektiğini belirtti. Ancak Rusya, Yunanistan donanmasının Ege adalarını işgali ile politikasını değiştirdi. Yunanistan'ın işgallerine sert tepki göstermedi. Bununla birlikte Rusya tarafı, Yunanistan'ın Kral Konstantin yönetiminin kendilerine karşı dostluklarına güven duymamaktaydı. Aslında Rusya'nın amacı, "Bizans" varisi gibi hareket eden Yunanistan'ın boğazların güvenliğini tehdit edecek şekilde adalara yerleşmemesiydi²³.

Avusturya-Macaristan ve İtalya Londra antlaşması sonrası (Mayıs 1913), Adriyatik ve Ege'deki pazarlıklara bağlı olarak, Yunanistan'ın Ege'deki işgallerine itirazlarını yumuşattılar. 1913 Ağustos'unun ikinci yarısında elçilerin Londra'da buluşmasında, Yunanistan'ın Güney Arnavutluk'tan ve Sazan (Sazani, Saseno) adasından uzaklaştırılması düşüncesi İtalya ve Avusturya-Macaristan'ın yumuşamasında etkili oldu. Burada yapılan ön görüşmelerde Yunanistan'ın Gökçeada, Bozcaada ve Taşoz adaları hariç Ege'de işgal ettiği adaları alabileceği planlandı. İtalya'nın işgali altında bulunan Oniki Ada ise Avrupa'nın etkin altı devletinin kendi aralarındaki görüşmelere bırakıldı. 1913 Ağustos'undaki tasarının resmi bir bağlayıcılığı henüz yoktu. Ancak sorunun devletlerarası imzalarla karara bağlanacağı süreç için önemli bir aşamayı²⁴.

Osmanlı Devleti için, 1913 Ağustos'unda Londra'daki görüşmelerde tasarlanan planın kabul edilebilir yanı bulunmamaktaydı. Çünkü devletlerarası hukuk ve diplomasi açısından Oniki Ada kendisine ait olup, buna

²² F.İ. Notoviç, *a.g.e.*, s. 113.

²³ F.İ. Notoviç, *a.g.e.*, s. 113, 114.

²⁴ F.İ. Notoviç, *a.g.e.*, s. 114, 115.

yönelik adım bulunmamaktaydı. Ayrıca Ege'de Yunanistan hem Anadolu'nun hem de Adalar denizinin güvenliğini sarsacak şekilde kendisine ait olmayan adaları işgal etmişti. Dolayısıyla Londra'daki görüşmelerin kendisi açısından hukuki dayanağı yoktu, ancak bu Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki dengeleri koruma, Osmanlı Devleti'ne yönelik paylaşımçı niyetleri ile açıklanabilir durumdaydı.

Osmanlı Hükümeti, Midilli ve Sakız adasının Yunanistan'da kalması halinde, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne huzur vermeyeceğini, buraya askeri üs kuracağını, Anadolu'nun kıyılarına yönelik politik oyunları için bir laboratuvar yapacağını ve kaçak silah akışına sebep olacağını bildirdi. Ekim 1913'te Osmanlı Devleti'nin Berlin elçisi Mahmut Muhtar Paşa, Fransa Dışişleri Genel Sekreteri Jül Kambon'a (Jules Cambon) aynı kaygıyı ilettili. Midilli ve Sakız adalarının Yunanistan'da kalması halinde, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a savaş ilan edeceğini bildirdi. Muhtar Paşa 17 Kasım 1913 beyanında Osmanlı Devleti'nin Taşoz (Thasos) için tartışma çıkarmayacağını, ancak, Anadolu'nun hemen yakınında bulunan Midilli, Sakız ve Sisam adalarından vazgeçmesinin mümkün olmayacağını belirtti. Eğer Yunanistan bu adalardan vazgeçerse, Rodos adasının ona verilmesine karşı çıkılmayacağını bildirdi²⁵.

Avrupa'nın beş etkin devleti ve Rusya Yunanistan lehine tavırlarını korudular. Adalar konusunda bir çözüm getirmeyen 30 Mayıs 1913 Londra antlaşması maddeleri 14 Kasım 1913'te Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında imzalanan Atina antlaşması ile tekrar onaylandı²⁶. Rusya da 1913 yılının sonundaki gelişmelere bağlı olarak Yunanistan'ın Ege'de işgal ettiği adaları büyük kısmını almasında bir sakınca görmemeye başladı. Rusya'nın Ege adalarına bakışında değişikliğe, Almanya'nın İstanbul'da nüfuzunun artması önemli bir etki yaptı. Osmanlı Devleti Kasım 1913'te Almanya ile bir antlaşma yaparak, Alman subayların Osmanlı ordusunda görev almasını sağlayacak zemini hazırladı. Limon Von Sanders'in komutanlığında Alman askeri görevliler İstanbul'a geldiler. 24 Aralık'ta İstanbul'a gelen Limon Von Sanders Boğazlarda bulunan birliğin (korpus) komutasını alarak düzenlemeler yapacaktı²⁷. Bilindiği üzere Rusya, İstanbul ve boğazlarda herhangi güçlü bir devletin bulunmasını istemiyordu. Alman general Limon Von Sanders'in Boğazları koruyacak şekilde Osmanlı ordusunu

²⁵ F.İ. Notoviç, *a.g.e.*, s. 117, 132, 133.

²⁶ H. Pazarcı, *a.g.e.*, s. 2, 3.

²⁷ *İstoriya diplomatii...*, s. 236.

düzenlemekle görevlendirilmesi, Rusya ve Almanya arasındaki ilişkilerin gerginliğinin artmasında önemli bir safha oldu²⁸. Rusya'nın adalar konusunda İngiltere ve Fransa ile ortak noktaya doğru gelmesinde Almanya'nın boğazlarda askeri olarak güçlenmesinin etkisi büyüktü²⁹.

1913 Aralık ayında Ege adaları meselesi etkin bir şekilde ele alınmaya başlandı. İngiltere Dışişleri Bakanı E. Grey, adaların Yunanistan'a verilmesi yönünde konuyla ilgili etkin devletlere teklifte bulundu³⁰. Avrupalı etkin devletler ve Rusya, Arnavutluk meselesinde Yunanistan'ın geri adım atması ve bunun karşılığında da Ege'de ayrıcalıklar verilmesine gayret ederek, Arnavutluk ve Ege adaları konusunu suni olarak birbirine bağladılar³¹. Rusya tüm adaların verilmesi taraftarı değildi. Ancak, keskin bir tepkisi de yoktu. Osmanlı Devlet yöneticilerinin ise Anadolu'ya yakın adaları Yunanistan'a vermek gibi niyetleri yoktu. Osmanlı Devleti'nin Paris elçisi Rıfat Paşa 23 Aralık 1913'te, Fransa'nın yeni Dışişleri Bakanı Haston Dumerg'e Sakız ve Midilli'yi (Kios ve Mitilen) almak için her yolun deneneceğini aktardı³². Ancak Avrupa'nın etkin devletleri birbirleri arasındaki dengiyi de dikkate alarak adaların Yunanistan'a verilmesine yol açacak zemini hazırladılar. İtalya'yı doğrudan karşılığın almayacak şekilde, Oniki Ada konusunda sessiz kaldılar. Yani Ege'de İtalyanın varlığı kabul edildi. Hâlbuki üç mesele (Arnavutluk, Oniki Ada, Yunan işgalindeki adalar) birbirinden bağımsız gelişmelerdi. Oniki Ada konusu, Osmanlı Devleti ve İtalya arasında bir sorun olmasına rağmen, Adriyatik tarafı ile bağlantılı diplomatik denklemin içine girdi.

Rusya, adalar konusunda Londra merkezli gelişmelere keskin bir tepki ortaya koymazken, kendi içinde ve bazı devletlerle diplomatik yazışmalarda, özellikle Limni konusunda duruşunu korumayada çalışıyordu. Rusya'nın özellikle Denizcilik kuvvetleri, Limni'nin stratejik açıdan Osmanlı yönetiminde kalmasını istemekteydi. Ancak Dışişleri Bakanlığının bu konudaki tavrı ilginçti. Bir taraftan Limni'nin Osmanlı Devleti'nde kalması

²⁸ F.i. Notoviç, *a.g.e.*, s. 82.

²⁹ Yu. V. Luneva, *Bosfor i Dardanelli*, Kvadriga: Obyedinennaya Redaktsiya MVD Rossii, Moskva 2010, s. 199, 200.

³⁰ N. Hayta, *a.g.e.*, s. 98.

³¹ Notoviç, *a.g.e.*, s. 138; Hayta, *a.g.e.*, Ankara 2008, ss. 96, 112. Epir ve Ege adaları sorununun birbiri ile bağlantılı olduğu Rusya'nın Paris elçisi Aleksandr İzvol'skiy'in ülkesi dışişleri bakanı Sergey Sazonov'a yazdığı adalar ile ilgili yazıda açık olarak ifade edilmiştir. *Mejdunarodnie Otnoşeniya...*, s. 211, 212.

³² F.İ. Notoviç, *a.g.e.*, s. 138; N. Hayta, *a.g.e.*, Ankara 2008, s. 96, 112.

için sorunu tekrar canlandırmasının zor olduğunu imparator II.Nikolay'a yazarken³³, diğer taraftan Dışişleri Bakanı Sazonov, 14 Ocak 1914'te Paris'te bulunan elçilerine, Limni'nin Osmanlı Devleti'nde kalması taraftarı olduklarını Fransa dışişlerine iletmesini istemekteydi. Almanya, İtalya ve Avusturya da Limni'nin Yunanistan'a verilmesini istememekteydiler³⁴. Bu durumda, Rusya, İtalya, Avusturya-Macaristan gibi devletlerin iknası için Yunanistan'ın Arnavutluk'taki niyetlerinden kesin olarak vazgeçmesi gerekmektedir.

İngiltere, Yunanistan'ın Güney Arnavutluk (Epir bölgesi) bölgesine yönelik taleplerinden vazgeçmesi gerektiğini 20 Ocak 1914'te Rusya Dışişlerine bildirdi. Rusya'da bu konuda hem fikirdi. İtalya, Yunanistan'ın 1 Mart'tan itibaren Güney Arnavutluk bölgesini boşaltmaya başlamasını ve 31 Mart' kadar bunun sonlanmasını istedi. İtalya'nın bu talebi kabul edildi. Uyulmaması halinde askeri kuvvet kullanılabileceği planlaması da yapıldı³⁵.

İngiltere ve Fransa merkezli geliştirilen diplomasi çerçevesinde Midilli ve Sakız adasının Yunanistan'a bırakılması kararlaştırıldı. Bu karar diğer dört devlet tarafından da (Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) tepki almadı. Osmanlı Devleti'nin bu karara tepkisini engelleme amaçlı askeri nitelikli gemi gönderilebileceği de kabul edildi³⁶.

Şubat 1914'te Avrupalı başlıca etkin devletler Londra'da bir araya geldiler. Bu toplantıda, Oniki Ada ile ilgili herhangi bir karar almayıp, bu adaların üstü kapalı olarak İtalya'nın egemenliğinde kalmasına göz yumdular. Yunan donanmasının işgal ettiği Gökçeada, Bozcaada ve Meis'i Osmanlı Devleti'ne, kuzeydoğu Ege adalarını ise Yunanistan'ın "zilliyetine" (possession) bıraktılar. Adalarda Yunanistan'ın herhangi bir askeri tahkimat yapamayacağını karara bağladılar. Aldıkları kararları, 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a, 14 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'ne bildirdiler³⁷. Böylece, Gökçeada, Bozcaada ve Meis Osmanlı Devleti'ne bırakılırken, Yunan işgalindeki diğer adalar Yunanistan'a kaldı³⁸. Londra'da toplanan Avrupa'nın etkin devletleri ve Rusya, Yunanistan'ın Güney Arnavutluk (Kuzey Epir

³³ *Mejdunarodnie Otnoşeniya...*, s. 45.

³⁴ *A.g.e.*, s. 3, 4, 16.

³⁵ *A.g.e.*, s. 60, 211, 267.

³⁶ *A.g.e.*, s. 142, 143.

³⁷ H. Pazarıcı, *a.g.e.*, s. 2, 3.

³⁸ N. Hayta, *a.g.e.*, s. 128.

bölgesi) ve Sazan (Sazani) adasını 1 Mart 1914'ten itibaren bir ay içinde boşaltmasını istediler³⁹.

Londra notasına Yunan hükümeti olumsuz tepki vermedi. Rusya'nın Atina Büyükelçisi, 22 Şubat 1914'te kendi Dışişleri Bakanına yazdığı yazıda, 13-14 Şubat 1914 tarihinde Rusya ve Avrupalı devletlerin Arnavutluk'un güneyini boşaltması için Yunanistan'a bildirdikleri notaya, Yunan tarafının olumlu yaklaşmasının, Ege'de kendisinin desteklenmesi için büyük bir adım olduğu kanaatini⁴⁰ taşımalarından kaynaklandığını yazdı.

Şubat 1914'te Londra'da Avrupa'nın etkin devletleri, Yunanistan'ın Güney Arnavutluk'u boşaltmasına karşılık Ege Adalarını bağışlamış görünüyordular. Adriyatik muhtemel bir Sırbistan-Avusturya ve buradan Avusturya-Rusya çatışmasını önlemek, yine aynı şekilde İtalya-Yunanistan ve buradan İtalya-Fransa çatışmasını engellemek adına, Arnavutluk'un güney bölgesi, kendine has Arnavutluk yapılanması içinde bırakıldı. Buna karşılık Osmanlı Devleti egemenlik alanı olan Ege'deki bazı adalar Yunanistan'a bırakıldı.

Osmanlı Devleti Londra'da kendisine Meis, Gökçeada ve Bozcaada'nın bırakılması, diğer adaların Yunanistan'a verilmesi kararından memnun kalmadı. Osmanlı Devleti Meclisi'nde notaya nasıl cevap verilmesi gerektiği tartışıldı. Eğitim Bakanı Şükrü Bey, Cemal Paşa ve Enver Paşa notaya şimdilik cevap verilmemesi taraftarıydılar. Talat Paşa da bu soruna cevabı ertelemek ve İttihat Terakki Partisi içinde tartışılmasından sonra karara varılmasını önerdi. Meclis'de başkanlığı yürüten Mithat Şükrü Bey, notaya verilecek tepkiye bağlı olarak zararlı sonuçlar ortaya çıkabilir endişesini dile getirdi. Sonuçta, Talat Paşa'nın görüşleri doğrultusunda notaya verilecek tepki karara bağlandı⁴¹.

Osmanlı Devleti yöneticileri, Yunanistan ile doğrudan görüşmeler yoluyla adaların hiç olmazsa bir kısmını almaya çalıştıysa da, bir sonuç elde edemedi. Osmanlı Devleti, özellikle Midilli ve Sakız adasının Yunanistan'da kalmasını istemiyordu. Bunlar Anadolu'nun güvenliğini etkileyecek ilk

³⁹ İerusalimskiy Yu. Yu., A.M. Tiunçik, "Uçastie Rossii v Reşenii Obşeyevropeyskih Voprosov ob Ostrovah Egeyskogo Morya i Statuse Severnogo Epira v Pervoy Polovine 1914 goda", *İzvestiya Samarskogo Tsentra Rossiyskoy Akademii Nauk, İstoriçeskie Nauki*, Tom 1, No: 2, 2019, s. 93.

⁴⁰ *Mejdunarodnie Otnoşeniya...*, s. 395, 396.

⁴¹ *A.g.e.*, s. 370.

başta gelen adalardı. Ancak müzakere için muhatabı Yunanistan değil, Avrupalı devletlerdi. Bu sorunu çözmek için Said Halim Paşa, Rusya'nın İstanbul'da bulunan elçilik danışmanı diplomat Konstantin N. Gulkeviç aracılığıyla Londra görüşmeleri sonrası 24 Şubat 1914'te Rusya'dan yardım istedi. Gulkeviç, diğer devletlere aynı şekilde bir müracaatta bulunmaması karşılığında talebi kendi devletine iletteceğini belirtti. Gulkeviç, kendi dışişlerine durumu bildirirken, eninde sonunda Sakız ve Midilli'nin Osmanlı Devleti'nde kalacağını, bu nedenle bu durumun değerlendirilebileceği şeklinde kanaatini de ekledi. Ancak Rusya Dışişleri Bakanlığı 25 Şubat'ta bu talebe verdiği cevapta, Londra'da adalarla ilgili alınan kararlara uyulması gerektiğini, hatta Osmanlı Devleti'nin adalara yönelik herhangi bir hareketinin Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın da dahil olduğu yeni bir Balkan karışıklığına yol açabileceği kanaatini ekledi. İstanbul'daki Rusya elçisi Mihail Nikolayeviç Girs, bu bilgiyi Said Halim Paşa'ya aktardığında, Paşa, barış yolu ile haklarını aradıklarını bildirdi⁴².

Şubat 1914 Londra'da Ege'nin kuzeyindeki adalar içinde Limni'nin de Yunanistan'a verilmesi Rusya'nın Boğazönü adalar politikası açısından uygun değildi⁴³. Ege Adaları, Boğazlar, Güney Arnavutluk konusu üzerinde başlıca 6 devletten (İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa, Rusya) biri olarak Rusya etkin diplomasisine rağmen Ege Adaları konusunda 1914 yılına gelinirken istediği sonuçları alamadı. Ancak mevcut durumu kalıcı olarak da kabul etmedi.

Rusya Dış işleri Avrupa dengelerine bağlı diplomasi yürütürken, askeri kanat adalardan stratejik öneme sahip olanları bırakma niyetinde değildi. Bu niyetlerini Birinci Dünya Savaşı başladığında yine ortaya koydular. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başlarında da adalarla ilgili daha önce gelen raporlardaki yaklaşım benzer şekilde tekrar ortaya konuldu. Rusya, 1913 Ağustos'u öncesi düşüncelerini koruyordu. 1914 Kasım'ında Boğazlar ve Boğazönü adalarının kara-deniz harekâtı açısından önemini ortaya koyacak şekilde bir rapor general Y.N. Danilov'un talebiyle hazırlandı. Bu raporda, o tarihte Karadeniz Donanma kuvvetlerinden 2.derece kaptan A.V. Nemits'in ve 2. derece kaptan A.D. Bubnov'un verileri de kullanıldı. Raporda, Gökçeada, Bozcaada, Limni ve Semadirek'den oluşan Boğazönü adalarının Çanakkale Boğazı'nın bir parçası olduğu belirtildi. Çanakkale

⁴² A.g.e., s. 417, 418, 423, 424.

⁴³ A.M. Tiunçik, a.g.m., s. 98.

darboğazı ve onu çevreleyen bölgeyi ele geçirmek ve burada yerleşmenin Rusya için ideal bir sonuç olacağına vurgu yapıldı. Çünkü Çanakkale Boğazı'nın bir tarafına veya iki tarafına hakim olmak, Gökçeada ve Bozcaada'ya hakim olmadıkça yeterli değildi⁴⁴.

Çanakkale Boğazı'nın Ege girişinde gemilerin manevra yapması için bir alana ihtiyaç vardı. Donanmanın gücünü rahatça açabileceği ve tekrar savaşa dönebileceği bir alan gerekliydi. Dolayısıyla, su bölgesinin yanında bir deniz kalesi olmalıydı. Böyle bir deniz kalesi harekât alanı sağlayacağından yakınındaki adalar bu amaçla kullanılabilirdi. Ada, manevra alanı oluşturmaya imkân sağlayacağı gibi, bir savunma hattı oluşturmaya fırsat sağlayabilirdi. Dolayısıyla, Boğazönü adalarının alınması gerekliydi. Gökçeada ve Bozcaada boğazdan serbest çıkışa doğrudan etki edecek adalar olarak nitelenirken, Limni ve Semadirek ise, Çanakkale Boğazı'na doğru yüzen gemilere karşı büyük veya küçük tehdit oluşturabilecek konumda değerlendirilmişlerdir⁴⁵.

Raporda, Gökçeada ve Bozcaada yanında Limni adasının da Rusya'nın elinde bulunması gerektiği öngörülmektedir. Limni'ye konumu dolayısıyla Semadirek'ten daha fazla önem atfedilmektedir. Limni'ye hakim olduğunda, Ege'nin kuzeydoğu kısmına hakimiyetin kolay olacağı düşünülmektedir. Limni'de Rusya donanmasının kendisini daha iyi savunabileceği belirtilmektedir. Eğer Rusya, Limni ve Semadirek adalarına hakim olamayacaksa, güçlü bir devletin de buraya hakim olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu plan gerçekleştirilmezse, ikinci alternatif olarak, stratejik öneme sahip bu adalar için ikinci derece gücü olan bir devlet ile bu adalarda anlaşılabilmesi önerisi vardır. Bu devletin Yunanistan olabileceği belirtilmiştir⁴⁶.

Gerek 1912 ve gerekse 1914 yılında hazırlanan raporlara bakıldığında, Boğazönü adalarına yönelik Rusya askeri stratejistleri, mümkünse 4 adanın da hakimiyet altına alınmasını, bu olmazsa ikinci derece bir devlet ile anlaşarak adaları kullanma koşullarının oluşturulmasını önermektedirler.

⁴⁴ GARF, Fond 601, opis 1, Delo 549, list 183, 183 ob.

⁴⁵ GARF, Fond 601, opis 1, Delo 549, list 188, 188 ob.

⁴⁶ GARF, Fond 601, opis 1, Delo 549, list 184, 184 ob.

Sonuç

Çanakkale Boğazı önünde bulunan adalar, uluslararası ulaşımın ve Anadolu'nun güvenliği açısından stratejik öneme sahip olduklarından Rusya ve özellikle Osmanlı Devleti tarafından Boğazın uzantıları olarak değerlendirildi. 1912-1914 sürecinde yaşanan askeri çatışmalar ve diplomatik müzakerelerde Osmanlı Devleti mümkünse tüm Ege adalarını, özellikle de Anadolu'ya yakın olanları elinde tutmak istedi. Avrupa'nın başlıca etkin devletleri (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) ve Rusya kendi aralarındaki rekabete bağlı olarak, güçlü bir devletin buralara yerleşmesini istemediler. İngiltere ve özellikle Fransa zaman zaman Yunanistan lehine tavırlar alırken, Rusya, güçlü bir devlet veya onun nüfuz ettiği bir başka devletin almasındansa, Osmanlı Devleti'nde kalmasını tercih etti. Rusya açısından Boğazönü adları, özellikle Boğazların güvenliği açısından önemliydi.

Boğazönü adaları ve hatta tüm Ege Adaları üzerinde 1912-1914 sürecinde Rusya'yla beraber Avrupalı etkin devletlerin kendi aralarındaki nüfuz mücadelesi, İtalya ve Yunanistan'ın işgal ettiği adalar konusunda kesin bir kararın alınmasını engelledi. Özellikle Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan'ın kendi dış politilarına uygun olarak tavırları, İngiltere ve Fransa'nın adalar konusunda Yunanistan lehine dönen tavırlarının önüne geçti. Rusya, Boğazönü adalarında kendi devlet çıkarlarına (ekonomik, askeri) uygun çözümlere destek verdi. Çünkü, 19.yüzyıldan itibaren dış siyasetinin odak noktasında bulunan Boğazların güvenliği açısından çevre bölgelerle de ilgilenmekteydi. Rus dış politikası, Yunanistan'a olan güvensizliğinden kaynaklı, adaların Osmanlı Devleti'nde kalması ya da tarafsız hale getirilmesi yönünde bir eğilim sahibiydi.

1912-1914 sürecinde Boğazönü ve Ege adalarına yönelik politikaların şekillenmesinde, Avrupa'nın etkin devletleri ve Rusya'nın kendi aralarındaki rekabete bağlı, birbirlerine karşı temkinli ve başka toplumlar üzerinden pazarlıklı diplomasi geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Fransa ve İngiltere, kendi nüfuzlarında "zayıf" bir ülkeyi (Yunanistan'ı) Ege'de Almanya ve Rusya varlığına karşı güçlendirme amacıyla oldukları dikkat çekmektedir. İtalya'nın, Adriyatik'te güçlenecek Yunanistan'ı engellemek için Güney Arnavutluk bölgesinden Yunanistan'ın çıkarılması karşılığında, Oniki Ada dışında adaların Yunanistan'ın kullanımına

verilebileceğine yönelik İngiltere ve Fransa'nın tavrına güçlü itirazları olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Fransa ve İngiltere'nin, 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası Ege Denizinde İtalya'nın Oniki Ada'yı iade etmemesi konusunu devletlerarası krize dönüştürmeyecek şekilde askıda tuttukları tespit edilmektedir. Bu tavır, daha büyük krizlerde (büyük bir dünya savaşı gibi) oluşacak saflaşmaya etki edecek şekildedir. Bu devletler arasında Rusya'nın ise, küresel mücadelenin bir bölgesi olan Ege, Adriyatik ve Balkanlar bütününde güçlenen Alman nüfuzuna karşı, İngiltere ve Fransa desteğini kaybetmemek için, temkinli dış politika izlediği dikkat çekmektedir. Ancak Rusya'nın, Boğazönü adaları konusunda, Boğazların güvenliğine bağlı olarak, kendi lehine çözüm için Fransa ve İngiltere ile yoğun diplomatik yazışmalara da giriştiği anlaşılmaktadır.

Rusya yönetimi, 1912-1914 Osmanlı Devleti ve Boğazönü adalarına yönelik politikasında askeri uzmanlarının görüşleriyle, diplomatlarının dış politika imkanlarını uzlaştırmaya çalışmıştır. Özellikle Rusya Deniz Kuvvetleri'nin Boğazönü adalarının Osmanlı Devleti'nde kalması ve daha sonraki süreçte Rusya'nın ele geçirebileceğine yönelik hedefler çizdiği, Dışişleri Bakanlığı'nın ise, onların görüşlerini desteklemekle birlikte, devletlerarası diplomatik mücadeleye bağlı olarak tepkiler geliştirdiği görülmektedir.

Sonuç itibariyle, 1912-1913 I. Balkan Savaşı sırasında Yunan donanmasının adaları işgali sonrası oluşturduğu fiili durum, adalar konusunda diplomatik görüşmeleri zorunlu hale getirdi. İngiltere ve Fransa'nın desteği ile Oniki Ada, Gökçeda, Bozcaada dışındaki Ege adaları Yunanistan'ın zilliyetinde kaldı. 19. yüzyıldan itibaren devam eden Avrupalı devletler ve uluslar arasındaki güç ve ideoloji temelli mücadele 1912-1914 döneminde Ege adaları konusunda da kendisini gösterdi. Büyük krizlere veya savaşlara yol açacak Kuzey Doğu Akdeniz (Ege Denizi) üzerinden şiddetlenen sorunlar, özellikle 1878'den sonra yeni saflaşmalara zemin teşkil eden diplomatik çatışmaların içine eklendi. Rusya, bu diplomatik çatışmanın içinde, Boğazlar merkezli Boğazönü adalarını (Özellikle Limni, Gökçeda, Bozcaada'yı) korumaya alacak politikalar geliştirdi.

KAYNAKÇA

Arşiv

Gosdarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii, Fond 601, opis 1, Delo 549. "Zapiska kapitana II-go ranga A.D. Bubnova, Voennno-morskoe znaçenie ostrovov egeyskogo arhipelaga, privilegyuşih k Dardanel'skomu Prolivu".

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri ve Telif Eserler

AK, Gökhan, "Ege'deki Hayalet: Türk - Yunan Deniz Sınırı, Durum ve Etkiler", *CTAD*, Yıl 10, Sayı 20 (Güz 2014) ss. 255-288.

AKBAŞ, Murat, *Balkan Savaşlarında Deniz Cephesi (1912-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2018.

Balkan Harbi Kronolojisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

HAYTA, Necdet, *Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.

Islands of the Northern and Eastern Aegean, General Editor: G.W. Prothero, Published By H.M. Stationery Office, London 1920.

İERUSALİMSİKİY, Yuriy Yuryeviç, TİUNÇİK Andrey Mihayloviç, "Uçastie Rossii v Resenii Obşeyevropeyskih Voprosov ob Ostrovah Egeyskogo Morya i Statuse Severnogo Epira v Pervoy Polovine 1914 goda", *İzvestiya Samarskogo Tsentra Rossiyskoy Akademii Nauk, İstoricheskie Nauki*, Tom 1, No: 2, 2019.

İstoriya diplomatii, Diplomatiya v Novoe Vremya, (1872-1919), Tom II, Sostavil: H.M. Hvosotov, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskva 1945.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

LUNEVA, Yuliya Viktorovna, *Bosfor i Dardanelli*, Kvadriga:Obyedinennaya Redaktsiya MVD Rossii, Moskva 2010.

Mejdunarodnie Otnoşeniya v Epohu İmperializma: Dokumentı iz Arhivov Tsarskogo i Vremenogo Pravitelstv. 1878 - 1917., Seriya III, Tom I, Gosudarstvennoe Sotsiolno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva-Leningrad 1931, s. XVII.

NOTOVIÇ, Filipp İosifoviç, *Diplomatiçeskaya Borba v Godı Pevoy Mirovoy Voynı*, Tom Per-viy, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1947.

ÖZLÜ, Hüsnü, "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın İşgali Süreci", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII / 25, 2012 Güz. ss. 9-32.

PAZARCI, Hüseyin, *Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü*, A.Ü. S.B.F. yayınları, Ankara 1986.

- PİSAREV, Yuriy Alekseyeviç, *Velikie Derjavı i Balkanı Nakanune Pervoy Mirovoy Voynı*, Nauka, Moskva 1985
- ŞENER, Bülent, Ege Denizi'nde Egemenliği Tartışmalı Ada, Adacık, Kayalıklar Sorunu ve Son Durum: Kardak Kayalıkları Kimin? <https://21yyte.org/tr/merkezler/ege-denizinde-egemenligi-tartismali-ada-adacik-kayaliklar-sorunu-ve-son-durum-kardak-kayaliklari-kimin> (10.09.2022)
- TUKİN, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul 1947.
- YELLİCE, Gürhan, "Güney Arnavutluk (Kuzey Epir) Meselesi 1912-1914, *ÇTTAD*, XXI / 42 (2021 Bahar), ss. 111-152
- YELLİCE, Gürhan, Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, Yıl 2021, Sayı 5, ss. 269-305.
- ZAHHER, Yakov Mihayloviç, "Konstantinopol i Prolivı", *Krasnyy Arhiv*, Tom 6, God: 1924, Moskva.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 289-302.

Geliş Tarihi: 9 Kasım 2022

Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Afganistan'a Verdiği Askeri, Sağlık ve Eğitim Alanındaki Destekler

Fahri YETİM**

Öz

Türk-Afgan ilişkilerinin oldukça eskilere dayanan bir geçmişi vardır. Türk tarihinin Orta Asya'dan başlayan macerasında Ön Asya güzergâhı üzerinde bulunan Afganistan, tarih boyunca yoğun siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelere sahne olmuştur. Tarihi ipek yolu döneminden modern dönemlere uzanan çizgide iki ülke, Asya ile Batı dünyası arasındaki gelişmelerde Türkiye ve Afganistan çoğu zaman kilit konumunda bulunmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin, özellikle Türklerin İslamiyet'i kabulünden Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar uzanan devirlere dayanan zengin bir tarihsel arka planı vardır. Bu potansiyele dayanan ilişkilerdeki yoğunluk, Türk Milli Mücadelesi ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de artarak devam etmiştir. Nitekim Afganistan, Milli Mücadele döneminde Türkiye'yi en erken tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Modern dönemler içinde sömürgecilik ve Soğuk Savaş dönemlerinde Büyük Güçlerin hegemonya kurma alanı içinde yer alan Afganistan, uzun zaman büyük siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik ve sosyal sorunlar yaşamıştır. Bu süreçte Afganistan'ın en büyük destekçilerinden biri Türkiye olmuştur. Türkiye, kuruluşundan itibaren Afganistan'a eğitim, kültür, sağlık ve diğer alanlarda sürekli destek sağlayarak bu ülkenin istikrarına ve modernleşmesine katkıda bulunmuştur. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde(Devlet Arşivleri Başkanlığı) bulunan çok sayıda belge bunun örneklerine işaret etmektedir.

Bu çalışmada iki ülke arasında geliştirilen ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin Afganistan'a sözü edilen alanlarda verdiği desteğin bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, (fyetim@ogu.edu.tr), (0000-0001-9921-3193).

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afganistan, Milli Mücadele, Destek

Military, Health and Education Support of Turkey to Afghanistan in the Republic Period

Abstract

Turkish-Afghan relations have a long history. Afghanistan, on the route of Asia Minor in the adventure of Turkish history starting from Central Asia, has witnessed intense political, military and economic developments throughout history. Turkey and Afghanistan have often been essential in the effects between the two countries, Asia and the Western world, on the line stretching from the historical silk road to modern times. The relations between the two countries have a rich historical background, dating back to the periods, especially from the acceptance of Islam by the Turks to the end of the Ottoman Empire. The intensity of the relations based on this potential continued to increase during the Turkish National Struggle and the Republic of Turkey established after it. As a matter of fact, Afghanistan was one of the countries that recognized Turkey as the earliest during the National Struggle. Afghanistan, which was in the hegemony area of the Great Powers during the colonialism and Cold War periods in modern times, has experienced great political instability, and economic and social problems for a long time. In this process, one of the biggest supporters of Afghanistan has been Turkey. Since its establishment, Turkey has contributed to Afghanistan's stability and modernization by providing continuous support in education, culture, health and other fields. Numerous documents in the Prime Ministry Republic Archive point to examples of this.

In this study, an evaluation of Turkey's support to Afghanistan in the mentioned areas will be made within the framework of the relations developed between the two countries.

Keywords: Türkiye, Afghanistan, National Struggle, Support

Giriş

Türkiye ve Afganistan ilişkilerini, Türklerin batı ve güney yönündeki göçleri sürecinde bu coğrafya ile temasından başlatmak mümkündür. 9 ve 10. Yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanan Türklerin İslamlaşma süreci içinde bir süre sonra bu bölgede ilk Müslüman Türk devletlerinden biri olan Gazneliler Devleti kurulmuştur. 1040 yılında yapılan Dandanakan Savaşı

sonucunda Selçuklu hâkimiyetinin Horasan'da üstünlüğü ele geçirmesiyle birlikte bu bölgede de Anadolu'ya kadar uzanan Batı Türklüğünün etkileri daha fazla artmıştır. Osmanlılar döneminde uzun yıllar Doğu Türklüğünün bir parçası olarak Timur ve Babür döneminden sonra ise Afganistan Rus yayılmacılığının güney yönündeki hedeflerinden biri haline gelmiştir. 18. Yüzyılda hız kazanan Rus yayılmacılığı, 19. Yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin de gerileme sürecine girmesiyle birlikte Orta Asya'daki Türkistan hanlıkları üzerinde Rus baskısı iyiden iyiye artmıştır. Rusya'nın bir taraftan Pan-Slavizm yoluyla Balkanlar üzerinden, diğer taraftan bu hanlıklar üzerinden Osmanlı Devleti'ni kuşatma politikaları karşısında Osmanlı Devleti buna bir önlem olarak Afganistan ile temas kurmuş ve bu amaçla 1877 Ağustos sonlarında sabık İstanbul kadılarında Ahmet Hulusi Efendi'yi fevkalade elçi olarak Afganistan'a göndermiştir. Emir Şir Ali Han tarafından büyük bir hürmetle karşılanan Türk elçisi Osmanlı Devleti'nin, İngiltere (D)devletinin de dostluk ilişkilerini düzeltilmesi taleplerini de içeren bu yöndeki tekliflerini Emir'e iletmiştir. Emir buna karşılık Osmanlı Devleti'nin ve İslam halifeliğinin kendilerine ilgisinden ziyadesiyle memnun olduklarını, ancak İngiltere konusunda İngilizlerin kendileri açısından en az Ruslar kadar tehlikeli olduklarını ve Afganistan'ın üçlü bir kuşatmayla (Rusya, İran ve İngiltere) karşıya olduğunu ifade etmiştir. İki ülke arasındaki bu girişimden beklenen sonuç alınamamıştır¹. Bu aşamadan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler iki devletin kendi sorunlarıyla yüz yüze kaldığı ortamda Milli Mücadele dönemine kadar düşük bir yoğunlukta seyretmiştir.

1. Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Türkiye-Afganistan İlişkileri

Yeni dönemde Türk-Afgan dostluğunun temelini atanlar Türkiye'nin özgürlükçü aydınları olmuştur. Bunlar daha ziyade Abdülhamid rejimine muhalefet eden ve Mısır'a yerleşen doktor, mühendis, maliyeci, ressam, matbaacı gibi elinden iş gelen kişilerdir. Nitekim Afganistan'ın ilk gazetesi olan *Seracal Ahbar-ı Afganistan'ı* çıkaran öğrenimini Türkiye'de yapmış olan Muhammed Tarzi'dir. Bu gazete Afganistan'da bağımsızlık fikrinin uyanmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Tarzi, Mısır'da kaçak olarak

¹ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler (1775-1875)*, Ankara 1994, s. 116-117.

bulunan Türk yurtseverlerini Afganistan'a götürmek konusunda Emir'i ikna ederek bu aydınların Afgan milli hareketine desteğini sağlamıştır².

Milli Mücadele, Türkiye için askeri ve maddi açıdan taşıdığı zorluklar kadar siyasi ilişkiler açısından da önemli zorlukları içeriyordu. Savaşın ilk dönemlerinde Türkiye diplomatik bir yalnızlık içinde bulunurken 1921 yılından itibaren askeri başarıların gelmeye başlamasıyla birlikte bu durum değişmeye başlamıştır. Bunun yansımalarından biri de TBMM Hükümetinin 1 Mart 1921'de Afganistan'la yaptığı dostluk antlaşması olmuştur. Bu antlaşma öncesinde Cemal Paşa vasıtasıyla ilişkiler açısından daha müsait bir ortam hazırlanmış ve bu ortamda Atatürk ile Afgan Kralı Amanullah Han arasında 1920 yılı yaz aylarında mektuplaşmalar başlamış ve bu mektuplaşmalarla iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan antlaşmaya gelinmiştir³. Türkiye adına Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerin imza koydukları ve Moskova'da yapılan ve toplam 10 maddelik bu antlaşmaya göre; iki ülke birbirlerinin bağımsızlıklarını tanıyor (madde 1), her iki ülkeden herhangi birine emperyalist bir saldırı olduğunda bu tehlikeyi birlikte püskürtmeyi kabul etmekte (madde 4), iki ülke ilişkilerini ticari ve ekonomik yönlerden geliştirmeleri ve karşılıklı konsolosluk işlemlerini hızlandırma hükümlerini getiriyordu (madde 6). Antlaşmaya göre ayrıca Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, bu amaçla Afganistan'a öğretmen ve subay göndermeyi, gönderilecek öğretmen ve subayların en az beş yıl süreyle görevde kalmaları Afganistan isterse bu alandaki desteğin yenileneceği taahhüt ediliyordu (madde 9)⁴.

Bu antlaşmanın ardından Afganistan ilk Türkiye elçisi olarak Sultan Ahmet Han'ı Türkiye'ye göndermiştir. Sultan Ahmet Han'ın 9 Nisan 1921'de Türkiye'ye gelmesinin ardından 11 Haziran 1921'de Türkiye'de Afganistan elçiliğine bayrak çekilmiştir. Türkiye de buna mukabele olarak Afganistan'a tam yetkili olarak ilk Türk elçisi olarak 12 Mart 1922 tarihinde Korgeneral Ömer Fahrettin (Türkkan) Paşa'yı atamıştır. Fahrettin Paşa'nı bu göreve atanması, Afgan Kralı Amanullah Han'ın daha önce mektupla belirttiği Afganistan harbiyesinin tanzim edilmesi yönündeki isteğine cevap niteliğindedir. Fahrettin Paşa buradaki görevini 1926'ya kadar sürdürmüştür.

² Zeki Sarhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul 2002, s. 17.

³ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Ankara 2002, s. 41-47. Bu mektuplardan birinde Afgan Kralı Amanullah Han, Afganistan devletinin harbiyesini tanzim etmek için Türkiye'de bir askeri heyetin gönderilmesini istemiştir. Şimşir, *a.g.e.*, s71.

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.1 (1920-1945)*, Ankara 1983, s. 25-26.

ve dört yıl süreyle Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip ederek Rusya'nın baskısına maruz kalan Türklerin faaliyetlerini yakından takip etmiştir⁵.

Bu antlaşmadan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızlıca bir gelişme göstermiştir. Bu cümleden olarak Afganistan Kralı Amanullah Han 20 Mayıs 1928'de Türkiye ziyareti için Ankara'ya gelmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında 25 Mayıs 1928'de "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Dokuz maddeden oluşan ve Türkiye adına Tefvik Rüştü, Afganistan adına Gülâm Sıdık imzalarını taşıyan bu antlaşma, 1921'deki antlaşma ile benzer hükümleri içermekte ve iki ülke arasındaki dostluk ve güveni pekiştirme amacını taşımaktaydı. Yine bu antlaşma ile Türkiye'nin özellikle eğitim ve askeri alanda Afganistan'a vereceği desteklerin altı bir kez daha çizilmiştir⁶. Bu antlaşma, bugünkü deyimle ifade edilecek olursa "teknik yardım"ı öngörmüş ve bu kavram hükme bağlanmıştır. Bu antlaşma, bu niteliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin imzaladığı ilk antlaşma olmuştur. Yapılacak işbirliği konusunda "teşrik-i mesai" ve "tevhid-i mesai" kavramlarının kullanılması dikkat çekicidir. Bu antlaşma ile Afganistan ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkiler üst seviye çıkarılmış ve diplomasi alanındaki konsolosluk düzeyindeki ilişkiler büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. Bu cümleden olarak Yusuf Hikmet (Bayur) Bey Afganistan'a büyükelçi olarak gönderilmiştir.

2. Türkiye'nin Afganistan'a Verdiği Destekler:

2.1. Askeri Alandaki Yardımlar

1928 Antlaşması gereğince Afgan ordusunu modernleştirmek amacıyla Korgeneral Kazım (Orbay) başkanlığında Albay Hidayet, Nuri, Reşit, Cemil, Muharrem, Binbaşı İzzet ve Halim, Askeri Uzmanlar Heyeti 21 Ekim 1921 tarihinde Afganistan'a gönderilmiştir. Korgeneral Kazım Orbay, Amanullah Han tarafından Afganistan Genelkurmay Başkanlığına getirilmiş ve Orbay ve ekibinde yer alan dört miralay perişan durumdaki Afgan ordusunu düzeltmeye çalışmıştır⁷.

⁵ Geçmişten Günümüze Türk-Afğan İlişkileri, Ankara 2009, s.45-47.

⁶ A.g.e., s. 161.; Soysal, a.g.e., s. 330-332.

⁷ A.g.e., s. 68.

Antlaşma gereği Türkiye Afganistan'a askeri yardım uygulamalarını başlatmıştır. Bu cümleden olarak Kâbil'de açılmış olan İhtiyati Zabitan Mektebi'nde öğretmen olarak görev yapmak üzere beş subayın Türkiye'den rütbeleri bildirilmek ve sefarete mensup olmak şartıyla gönderilmesi istenmiştir. Bu çerçevede Afgan ordusundan gelen ve Üçüncü Kolordu'da eğitime alınan sekiz yüzbaşı ve yedi mülazımın eğitimleri devam edinceye kadar Türk subayları gibi maaş almaları sağlanmıştır. Ayrıca her yıl en çok elli Afgan subayı Türkiye'de kurs ve staj görmek üzere Türk ordusuna kabul edilmiştir⁸. Bunun dışında antlaşma çerçevesinde Milli Müdafaa Vekâleti'nin 15 Mart 1926 tarihli toplantısında Türkiye'nin Afganistan'a katarsura, iki bin İngiliz piyade tüfeği, dört makineli tüfek ve beş yüz bin mermi gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁹.

Daha sonra yine bu kapsamda yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak 5. Kolordu Komutan General Naci Paşa Afganistan Hükümeti Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na getirilmiştir¹⁰.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgelerden hareket ederek bu dönemde askeri yardım sürecinin şu şekilde bir seyir izlediği görülmektedir.

09.01.1929 tarih ve 2430 numaralı tezkere ile Milli Müdafaa Vekâleti'nden gelen teklif üzerine Afganistan ordusunda görev alacak zabitan hakkında İcra Vekilleri Heyeti tarafından 16.01 1929 tarihli toplantısında bu hususla ilgili kanun layihası hazırlanmıştır¹¹.

18.11.1935 tarihli Başvekâletten Genelkurmay Başkanlığı ve İktisat Vekâleti'ne gönderilen yazıda Afganistan Hükümeti tarafından Türkiye'den istenilen Harbiye Mektebine bir ders nazırı bir süvari muallimi ve bir de taşkömürü işlerinde uzman bir mühendisin gönderilmesiyle ilgili gereken işlemin yapılması istenilmektedir¹².

17.02.1942 tarih ve 22298/78 numara ile Başvekâletten Milli Müdafaa Vekilliği'ne gönderilen yazıda Afganistan Yüksek Kumanda Kursu'nda çalıştırılmak üzere Afganistan Hükümetince Kâbil'e gönderilmesi istenilen iki

⁸ B.C.A., 119.31.14.

⁹ Soysal, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁰ *A.g.e.*, s. 55.

¹¹ B.C.A., 30-10-0-0-20-119-18.

¹² B.C.A., 30-10-00-00-212-444-2-2.

subayla ilgili olarak İcra Vekilleri Heyeti'nin 19.02.1942 tarihli toplantısında bu kişilerin Afganistan'a gönderilmesinin uygun olduğu bildirilmiştir¹³.

20.02.1937 tarihli reisicumhur imzalı belgede ise Afganistan Harbiye Mektebi için seçilen ve Kâbil'e gidecek 11 subaya siyasal pasaport verilmesine atfen Hariciye Vekilliği'nin yaptığı teklifin İcra Vekilleri Heyeti tarafından 20.02.1937 tarihinde onaylandığı bildirilmiştir¹⁴.

8 Temmuz 1937'de Türkiye'nin öncülüğünde İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan Sadabad Pakti'ndan sonra Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler stratejik boyutlar kazanarak gelişmeye devam etmiştir.

Soğuk Savaş döneminde gerileme sürecine giren Türkiye-Afganistan ilişkileri 20. Yılın sonlarına doğru yeniden canlanma dönemine girmiştir. Yeni dönemde 16 Ocak 2003 tarihinde iki ülke arasında bu alanda Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması imzalanmış ve bu suretle bu alandaki gelişmeler yeni boyutlara ulaşmıştır.

2.2.Sağlık Alanındaki Destekler

Türkiye'nin Afganistan'a sağlık alanında verdiği destekleri Amanullah Han'ın talebi üzerine bu ülkeye gönderilen bilim adamlarından biri olan Kâmil Rıfki (Urga)'dan başlatmak yerinde olur. Kral ailesinin doktorluğunu yapan ve Kâbil Tıp Fakültesi'nin kuruculuğunu yapan Urga, bu ülkede 17 yıl kalmıştır. Kâmil Urga, Afganlılar tarafından çok sevilmiş ve Kâbil'de Rıfki adını verdikleri bir sanatoryum açmışlardır. Bu süreçte Afganistan'da Eczacılık Okulu, Erkek Hasta Bakıcı Okulu ve Ebe Okulu yine buradaki Türkler tarafından kurulmuştur. Bu okulların bütün ana binaları ve öğrenci yurtları yine Rıfki Bey tarafından yaptırılmıştır.

Türkiye'nin Afganistan ilişkilerine verdiği önem diplomasi düzeyinde artarak devam etmiş ve 11 Haziran 1933'te Memduh Şevket Esendal bu ülkeye büyükelçi olarak gönderilmiştir. Esendal görev yaptığı 8 yıl içinde (31Ekim 1941)Türk hükümeti ve Atatürk'ün direktiflerini en iyi şekilde uygulayarak Türkiye'nin bu ülkedeki nüfuzunu en üst seviyeye çıkarmıştır.

¹³ B.C.A., 30-10-0-0-258-734-11.

¹⁴ B.C.A., 30-0-18-1-2-72-14-009.

06.04.1937 tarih ve Reiscumhur imzalı hükümet kararnamesinde İstanbul Belediyesi Emrâz-ı Zühreviye Teşkilatı İstanbul Muayenesi Baştabibi Dr. Abdurrahman Derman'ın Kâbil Tıp Fakültesinde muallimlik yapmak üzere Afganistan'a gitmesine İcra Vekilleri Heyeti'nce 06.04.1937 tarihinde izin verildiği bildirilmektedir¹⁵.

22.04.1942 tarih ve 71961 sayılı Milli Müdafaa Vekâleti'nden Başvekâlete gönderilen yazıda Afganistan Harbiye Nezareti'nde çalışmak üzere Türkiye'den intaniye mütehasısı, bakteriyolog tabip ve uzvi kimya muallimi subay istenildiği, ancak bu alanlarda Türkiye'de de az olması nedeniyle bunun şimdilik muvafık olmadığı, ancak mutlak vermek gerekiyorsa adedi fazla olan başka branşlardan seçilerek gönderilmesi için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin gerekli seçimleri yapması istenilmektedir¹⁶.

04.03.1943 tarihli Hariciye Vekâletinden Başvekâlete gönderilen yazıda ise, Afganistan Büyükelçiliği'nden alınan takrire; Afganistan Tıp Fakültesi hastanelerinde çalıştırılmak üzere Afganistan Hükümeti tarafından istenilen profesör ve mütehasıslardan bir kısmının on aydan beri henüz seçilip gönderilemediği, iki ülke arasındaki mevcut antlaşma gereğince bunun ivedilikle halledilmesi gerektiği, bundan böyle bu tür isteklerin iki ay zarfında görüşülerek sonuçlandırılacağı verildiği bildirilmektedir¹⁷.

Bu konuda bir başka belge olan ve Reis-i Cumhur imzasını taşıyan kararnameye göre; *"Afganistan Hükümeti'nin talebi üzerine Afganistan'ın Kandehar, Herat, Mezarişerif vilayetleri memleket hastaneleri baştabiplikleri ile emrâz-ı sâriye mücadelesi işlerinde çalışmak üzere hizmet kabul etmek isteyen Çorum Memleket Hastanesi Dahili Hastalıklar Mütehasısı Doktor Fazıl Cengiz ile Manisa Beynelmîlel Moris Şinasi Hastanesi dahili hastalıklar mütehasısı Doktor Mehmet Reşit Engiz, Ağrı Vilayeti Memleket Hastanesi dahili hastalıklar mütehasısı Doktor Ahmet Asım Koştan ve Ankara Belediye Hastanesi dahili hastalıklar mütehasısı Doktor Raşit Sınırgeçti'ye izin verilmesi Sıhhat ve İçtimai Muavenet*

¹⁵ B.C.A., 30-18-1-2-73-27-11. Bu meyanda bir başka örnek olarak; *"Afganistan hizmetinde bulunan doktorlarımızdan Nuri Kâmil'in 1312 sayılı kanun hükümleri ile 1683 sayılı kanunun 10. maddesi mucibince Afganistan Hükümetinde çalışmasına müsaade verilmesi, Hariciye Vekilliğinin 15.06.1937 tarih 1225/381 sayılı teklifi ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet vekilliğinin 19.08.1937 tarih ve 169/17212 sayılı mütalaası üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20.08.1937 tarihinde karar verilmiştir"* şeklindeki reiscumhur imzalı kararname ile ilgili belge gösterilebilir. B.C.A., 030-0-18-0-01-78-72-013.

¹⁶ B.C.A., 30-10-0-0-258-7434-13.

¹⁷ B.C.A., 30.10.0.0.258-734-14.

*Vekaletinin muvafakatına atfen Hariciye Vekilliği'nin 23.3.1938 tarih ve 6390/139 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 8.4.1938 tarihinde onanmıştır*¹⁸.

Bir başka örnek olarak sağlık durumunun bozulması dolayısıyla sözleşmesi feshedilerek yurda dönmüş olan röntgen uzmanı Dr. Nureddin Savcı'nın yerine gönderilecek Yozgat Memleket Hastanesi Röntgen Uzmanı Dr. Ahmet Talaslı ile ilgili 28 Nisan 1941 tarihli bakanlar kurulu kararı gösterilebilir¹⁹.

İlerleyen tarihlerde bu alanda Afganistan'a giden görevliler tam teşekküllü hastaneler, kimya laboratuvarları, bakteriyoloji kurumları, tıp okulları kurarak Afganistan'ın tıp ilmiye tanışmasını sağlamışlardır²⁰. Afganistan'da ilk otopsiyi Dr. Binbaşı Galip Göker kurşunla yaralanan biri üzerinde yapmıştır. 1954'de Dr. Gıyas Ünsal nöro-psikiyatri, Dr. Turgut Aksoy radyolojiye, Doç. Dr. Dünder Birkan farmakolojiye, Dr. Yarbay Necati Vural dahiliye kliniğinde görevlendirilmişlerdir²¹.

Sağlık alanında verilen bu destekler veterinerlik alanında verilen hizmetlerle de devam etmiştir. Buna bir örnek olarak da; Konya Hayvan Hastanesi uzman veterineri Namık Buharalılar ile Ankara Veteriner Müdürlüğü Klinik uzmanı Selçuk Çakır ve Eskişehir Tohum Islah İstasyonu ziraat yüksek mühendisi Kadri Akat ile İkinci ordu müfettişliği tıp müşaviri veteriner bakteriyolog Albay Hayri Selçuk'un Afganistan hükümeti nezdinde üç yıl süreyle görevlendirilmelerine izin veren İcra Vekilleri Heyetinin 15.08 1957 sayılı kararı gösterilebilir²².

2.3.Eğitim ve Kültür Alanında Verilen Destekler

Türkiye ile Afganistan arasında yapılan 01 Mart 1921 ve 25 Mayıs 1928'de yapılan Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmaları eğitim ve kültür alanlarındaki işbirliğini de içeriyordu. Bu cümleden olarak Türkiye

¹⁸ B.C.A., 030-18-01-02-82. Bunun benzer bir örneği de; "Afganistan Hükümetinin talebine binaen Afganistan'ın Kabil Üniversitesinde çalışmak üzere vazife kabul etmek isteyen Ankara Numune Hastanesi operatör muavinlerinden Dr. Faruk İlhan ile mezkur hastane eski dahiliye muavinlerinden Dr. Adnan Atam'ın Afganistan Hükümeti emrinde vazife kabul etmelerine izin verilmesi, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğininin 14.11.1938. tarih ve 271/27565 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 28.11.1938 tarihinden onanmıştır şeklindeki belgedir. B.C.A., 030-18-01-02-85-98-19.

¹⁹ B.C.A., 30-18-1-2-94-35-17.

²⁰ Özlem Korkmaz, "Afganistan'a Türk Yardımı (1920-1960)", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s. 217.

²¹ A.g.e., s. 220.

²² B.C.A., 30-18-1-2-46-40-13-4.

1930'lerden itibaren bu yöndeki desteğini uygulamaya başlamış ve Afganistan'a öğretmenler göndermeye başlamıştır. Özellikle Amanullah Han döneminde Afganistan'dan yüzlerce kız ve erkek öğrenci Türkiye'ye gönderilmiş ve iyi yetişmeleri sağlanmıştır. Eğitim konusunda Amanullah Han döneminde ilk ve ortaöğretim veren okullar çoğaltılmaya ve geliştirilmeye çalışılmışsa da bu girişimler ihtiyacı karşılamaya yetmemiştir. Sonraki dönemlerde ülkedeki ilerleme ve gelişme akımına karşı isyanlar çıkmış ve Türkiye'ye gönderilen öğrenciler geri çağırılmıştır. Amanullah Han'dan sonra yerine geçen bir çete reisi Beççe-i Saka lakaplı Habibullah'ın Türk heyetini geri göndermiş ve bütün yenilikleri durdurmuştur. Ancak kısa bir süre Amanullah Han çizgisinde hareket eden Nadir Şah'ın ülkeyi bu eşkıyadan kurtarması üzerine ilişkiler yine normale dönmüştür²³. Nadir Şah döneminde 1932'de açılan üniversitenin tıp, hukuk, ve siyasal bilimler fakültelerinde eğitimin yapılandırılması için Türkiye'den doktor uzman ve eğitimci gönderilmesi talep edilmiştir²⁴. Türkiye bu talepleri yerine getirmeye çalışmıştır. Bu anlayışla hareket eden Türkiye, cumhuriyet tarihi boyunca Afganistan genelinde 27 okul inşa ettirmiştir. Bu okullardan 38.000 öğrenci faydalanmaktadır. Ayrıca Kabil'de halen yapılanma süreci devam etmekte olan bir Türkoloji projesi mevcuttur. Bu süreç erken dönemlerden itibaren gelişmeye başlamıştır. Afganistanlı pek çok öğrenci 1930 ve 1940'lı yıllarda Ankara'da Mülkiye'den mezun olduktan sonra anayasa ve idari alanda ülkelerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Yine bu dönemlerde birçok Mülkiyeli uzman bilim adamı Afganistan'da görev yaparak bu ülkenin idari yönden daha fazla gelişmesine yardımcı olmuştur. Bunlar arasında Hasan Vasfi Mentеш, Emin Ali Çavlı, Ord. Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Ord. Prof. Ethem Menemencioğlu, Prof. Atıf Akgüç, Prof. Mehmet Ali Dağpınar bunlardan bazılarıdır²⁵.

Eğitim ve kültür açısından gelişmeler belgelere şu şekilde yansımış görünmektedir:

Afganistan Maarif Müfettişliğine atana İsmail Hikmet Ertaylan'a diplomatik pasaport verilmesiyle ilgili 13.01.19139 tarihli bakanlar kurulu

²³ Salim Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, 136-137.

²⁴ Korkmaz, *a.g.m.* s.205.

²⁵ Şimşir, *a.g.e.*, 367-371.

kararı²⁶, Afganistan'daki eğitimin Türk Maarif yetkilileri tarafından denetlenerek eksikliklerinin giderilemeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bu konuda verilen destek branş öğretmeni desteği boyutlarına kadar varmış görünmektedir. Bunun bir örneği olarak; Ankara Üçüncü Ortaokul Müdür Muavini ve resim öğretmeni Nusrat Karaca'nın aylığı ödenmek suretiyle Afganistan Hükümeti nezdinde görevlendirilmesiyle ilgili olarak reisi cumhur imzalı 16.08. 1944 tarihli bakanlar kurulu kararı gösterilebilir²⁷.

Bir başka örnek ise; kuruluşu Türklerin eseri olan Afganistan'da Kâbil Muallim Mektebi olarak bilinen okulda görev yaparken bu görevi sona eren Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi Öğretmeni Hasan Örengil'in sözleşmesinin üç yıl daha uzatılmasını onaylayan 23.01.1947. tarihli Bakanlar Kurulu kararıdır²⁸.

Benzer bir örnek de; Emniyet Genel Müdürlüğü Basın Yayın Tetkik Uzmanı Hikmet Tongur'un Türkiye'deki görevine ait aylığı devam etmek suretiyle üç yıl süreyle Afganistan Polis Öğretmenliği görevini almasına izin veren reisi cumhur imzasını taşıyan 08.04.1952. tarihli bakanlar kurulu kararıdır²⁹.

Bu tür örneklerden biri de Afganistan'ın maliye teşkilatında yapılacak düzenlemelerle ilgili olarak Maliye Vekâleti Muhasebat Umum Müdür Muavini Niyazi Şahin'in bir yıl süreyle Afganistan Hükümeti hizmetinde görev almasını onaylayan 06,05.1955. tarihli bakanlar kararıdır³⁰.

Benzer bir destek de ziraat alanında da verilmiş ve Yüksek Ziraat Mühendisi Hüseyin Gencer iki yıl süreyle Afganistan'da görevlendirilmiştir.

Bu alandaki ilişkileri geliştirmek ve kurumsal bir temele oturtmak için iki ülke arasında bir Birleşmiş Milletler Eğitim Kültür Teşkilatı ilkeleri doğrultusunda iki ülke arasında 1959 yılında 11 maddelik bir kültür anlaşması imzalanmıştır³¹.

²⁶ B.C.A.,/30-1-2-18--85-114-19.

²⁷ B C.A., 30-18.-1-2-106-59-2.

²⁸ B.C.A.,/030-18-01-02-112-89-12.

²⁹ B.C.A., 030-18-1-2-128-29.

³⁰ B.C.A., 030-01-02-139-42-7. Bunun benzer bir örneği de Maliye Vekaleti Tetkik Kurulu üyesi Şinasi Tabar'ın, Afgan Hükümeti nezdinde iki yıl süreyle görevlendirildiğini belirten 18.06.1956. tarihli bakanlar kurulu kararıdır. B.C.A., 030-18-1-2-143-50-17.

³¹ Türkiye adına Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Afganistan adına Esedullah Seraj imzasını taşıyan bu anlaşmaya göre; iki ülke mevcut mevzuat çerçevesinde bu alandaki işbirliğini

Bir başka eğitim hizmeti olarak Afganistan'a giden Türk misyonunun çocuklarının eğitimi için okul açılması gerekmiştir. Bu amaçla Prof. Dr. Orhan Oğuz 1952'de Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurarak Türk sefaretinin içinde bir Türk Okulu açılmasını sağlamış ve bu okulun müdürlüğünü de bizzat kendisi yapmıştır.

Sonuç

Türkiye-Afganistan ilişkileri tarih boyunca olumlu yönde seyretmiştir. Bu ilişki konjonktürel bir ilişki olmayıp tarihi derinliğe dayanır. Bu ilişkide en olumlu gelişmeler, Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminde olmuştur. Bu süreçte Afganistan, Türkiye'nin bağımsızlığını ilk tanıyan devletlerden biri olmuştur. Daha sonraları, özellikle Soğuk Savaş döneminde büyük güçlerin nüfuz alanı mücadelesinden Türk-Afgan ilişkileri de olumsuz yönde etkilenmiştir. Her şeye rağmen Afganistan modernleşmede rol model olarak gördüğü Türkiye'yi yakından takip etmiştir. Türkiye de Afganistan'a her zaman yardım elini uzatarak bu ülkenin istikrarlı gelişimine katkıda bulunmuştur. Modern dönemler itibarıyla iki ülkenin ilişkileri daima olumlu seyretmiş ve Türkiye'nin Milli Mücadele ve sonrasında döneminde bu ülkeye yaptığı yardımlar ve verdiği destekler Türk-Afgan ilişkilerinin yeni zeminini oluşturmuştur. Kadim tarihi derinliğe sahip olan iki ülkenin ilişkileri konjonktürel düzeyde ele alınamayacak kadar çok eski ve önemlidir. Dolayısıyla her zaman farklı değerlendirme ve yorumlara açıktır.

geliştirilmesi ve yeni eğitim kurum kumları açılması, yükseköğretimde üniversite personelinin ve ilim araştırmacılarının mübadelesinin gerçekleştirilmesi, üniversite eğitiminde denklik verilmesi, kültür, sanat alanlarında karşılıklı etkinliklerin düzenlenmesi... gibi hükümleri kapsamaktaydı. B.C.A., 30-18-1-2-154-60-9.

KAYNAKÇA

Arşiv belgeleri: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A., 119.31.14.

B.C.A., 30-10-0-0-20-119-18.

B.C.A., 30-10-00-00-212-444-2-2.

B.C.A., 30-10-0-0-258-734-11.

B.C.A., 30-0-18-1-2-72-14-009.

B.C.A., 30-18-1-2-73-27-11.

B.C.A., 030-0-18-0-01-78-72-013.

B.C.A., 30-10-0-0-258-7434-13.

B.C.A., 30.10.0.0.258-734-14.

B.C.A., 030-18-01-02-82.

B.C.A., 030-18-01-02-85-98-19.

B.C.A., 30-18-1-2-94-35-17.

B.C.A., 30-18-1-2-46-40-13-4.

B.C.A., 30-1-2-18--85-114-19.

B.C.A., 30-18-1-2-106-59-2.

B.C.A., 030-18-01-02-112-89-12.

B.C.A., 030-18-1-2-128-29.

B.C.A., 030-01-02-139-42-7.

B.C.A., 030-18-1-2-143-50-17.

B.C.A., 30-18-1-2-154-60-9.

Yayınlanmış eserler:

CÖHÇE, Salim, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002

KORKMAZ, Özlem, "Afganistan'a Türk Yardımı (1920-1960)", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002.

Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, Ankara 2009.

SARAY, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler (1775-1875)*, Ankara 1994.

SARIHAN, Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul 2002.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,C.1 (1920-1945)*, Ankara 1983.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk ve Afganistan*, Ankara 2002.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 301-322.

Geliş Tarihi: 15 Aralık 2022

Kabul Tarihi: 13 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Osmanlı Hapishanelerinde Firar Vakaları ve Firarları Önlemeye Yönelik Tedbirler

Süleyman ÖCAL**

Öz

Tarihi süreç içerisinde suç ve buna bağlı olarak özgürlükten mahrum bırakılma, yani tutukluluk halinde hapishaneler ceza infaz kurumu ve suçluların ıslahı gibi hususlarda önemli görevler üstlenmiştir. Hapishaneler 1840 yılından önce mahkûmların çarptırıldıkları cezanın infazı için bekletildikleri bir yer iken bu tarihten itibaren ceza infaz ve ıslah kurumu olarak görevini ifa etmiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin kurumsal olarak ortaya çıkışından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen sürede hapishanelerde gerçekleşen firar hadiseleri ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv vesikalarından faydalanılarak ele alınmıştır. Farklı koşul ve olumsuzluklardan yararlanılarak gerçekleşen firar hadiseleri örnekleriyle incelenerek firarların hangi nedenlerden ötürü ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti tarafından firarları önlemeye yönelik olarak hangi tedbirlerin alınmak istendiğine ve alınan tedbirlere yer verilmeye çalışılmıştır. Hapishanelerin fiziki koşullarındaki yetersizlikler ve karmaşıklıklar, memurların karşılaştıkları çeşitli zorluklar, görevlerini layıkıyla yerine getirmemeleri ve gardiyanların belli kriterlere göre seçilmemeleri gibi temel nedenlere dayanan olumsuzlukların firarlara neden olduğu tespit edilmiştir. Fakat tespit edilen eksiklikler ve sorunların devlete birçok kez raporlarla bildirilmiş olmasına rağmen devletin içinde bulunduğu olumsuzluklar nedeniyle çözüm üretmekte zorlandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hapishaneler, Firar Vakaları.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları ABD, (suleyman.ocal@giresun.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-2997-1826).

Escapes from Ottoman Prisons and Measures Taken to Prevent Escapes

Abstract

In the historical process prisons have taken on great duties as the penitentiary or rehabilitation institutions in the cases of crime and deprivation of liberty, that is detention. Before 1840 prisons were the institutions where prisoners were kept and waited for the execution of their sentences, afterwards prisons carried out their duty as a execution of punishment and rehabilitation institution. In this study the escapes from the prisons, were examined according to Ottoman archival documents, beginning from the emergence of the prisons in the Ottoman Empire to the establishment of Turkish Republic. By examining the examples of desertion incidents caused by different conditions and faults, it has been tried to reveal what caused to escapes and what measures were taken by Ottoman Empire to prevent their escapes. It is seen that basic reasons of escapes are deficiencies and various complexities in the physical condition of the prisons, the difficulties faced by the officials, lack of responsibility of guardians and employment of guardians without certain criteria. Although the detected deficiencies and problems were reported to the state many times, it was noted that state had difficulty in producing a solution because of the heavy conditions that state was in.

Keywords: Ottoman, Prisons, Escape Cases.

Giriş

İnsanlar, tarih boyunca suçu önlemek için çeşitli çareler aramıştır. Suç fiilinin engellenmesi için yapılan çalışmalar ceza sistemini ortaya çıkarmıştır¹. Suç ve ceza ikilisinin karşılığı ise insanların bu iki kavrama bakış açısına bağlı olarak zaman içerisinde değişiklikler arz etmiştir.

Hapishane kavramı devlet otoritesinin *suçlular* olarak sınıflandırdığı belirli bir kesimi çağırıştırır. Kamu güvenliği mevzubahis olduğunda ceza

¹ Cihat Tanış, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11/ S. 57, Haziran 2018, s. 241.

kurumlarının görev alanı devletin sınırları içerisinde yaşayan herkesi kapsar².

Hapishanelerin tarihte iki önemli görevi yerine getirmek için kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan ilki suçlanan bir kişinin veya işlediği suç karşılık olarak çalışacağını, verdiği zararı gidereceğine dair güvence veren suçlunun tutulduğu yerdir. Diğeri ise suçu kesinleşmiş ve mahkûm edilmiş kişinin kapatıldığı yerdir. Bu bahsedilen iki durumdan ilkinin uygulanması daha eski bir geçmişe sahiptir. İkinci ise yani suçluların cezalarını infaz etmek için bir yere kapatılması, bazı suçlar için uygun görülmeyen idam cezası veya insan bedenine verilen ceza yönteminin uygulanmak istenmesiyle ortaya çıkmıştır³. Osmanlı Devleti'nde ceza infaz kurumları olarak hapishaneler oluşmadan önce zindan adı verilen kale burçları ve hanlar suçluya verilecek cezanın kesinleşmesi sürecinde suçlu veya suçlanan kişilerin tutulduğu yerlerdi⁴. Bunların dışında kaza merkezlerindeki yönetim teşkilatının en tepesinde bulunan idari âmirin ikamet ettiği konağın mahzeni gibi yerler de bu amaçla kullanılan mekânlardı⁵. Osmanlı Devleti'nde hapishane ihtiyacının mekânsal olarak karşılanması için de, ilerleyen kısımlarda bahsedileceği gibi, çeşitli alternatifler üretilmeye çalışılmıştır.

1. Hapishanelerin Tarihsel Gelişimi

Hapishaneler 17. yüzyıla gelinceye kadar hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği yerler olarak kullanılmamıştır. Ancak bu tarihten sonra hükümlülere verilen hürriyeti bağlayıcı cezalar ile birlikte, bu nevi cezaların infazının yerine getirildiği kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu demek değildir ki insanlar 17. yüzyıla gelinceye kadar herhangi bir mekânda

² Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, der. Noemı Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s. 235.

³ Kaspar Riemschneider, "Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza," Çev. Turgut Yiğit, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.15/S. 26, 1991, s. 341.

⁴ Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 15; Fatmagül Demirel, *Kastamonu Hapishanesi, "Üsküdar'a kadar" Kastamonu*, haz., Lütfi Seymen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 299.

⁵ Şenol Çelik, "XX. Yüzyıl Başlarında Buldan Hapishanesinin Genel Durumu (1906-1920)", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, PA.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları:1, Denizli 2007, s. 429.

tutuklu kalmamışlardır. İnsanların kapalı olarak tutuldukları mekânlar binlerce yıl öncesinden beri vardı. Bununla birlikte o dönemlerde tutukluluktan maksat; suçlanan kişinin yargılanma sürecini bekletmek, idam cezası gibi bir ceza alan kişinin kaçmasını önlemek, infaz anına kadar suçlunun gözetim altında tutulmasını sağlamaktı. Hatta bu mekânlar siyasi çekişmelerde iktidar sahiplerinin rakiplerini etkisiz hale getirmek amacıyla kimi zaman ömür boyu kapalı tuttukları zindan olarak da kullanılmıştır⁶.

Hapishanelerden önce ceza infaz yöntemi olarak Orta Çağın ilk dönemlerinde kefarete ve para cezaları, Orta Çağın son dönemlerinde ise işkenceler ve acı çektirilerek verilen idam cezaları ceza infaz yöntemleri arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Aydınlanma ile birlikte hürriyeti bağlayıcı ceza ve para cezası yaygınlaşmaya başlamıştır⁷. Osmanlı Devleti'nde ise hapis cezası uygulaması ilk İslam devletlerindeki benzer bir şekilde gelişim göstermiştir. Başlangıçta hapis cezası temel ve yaygın olarak uygulanan bir ceza infaz yöntemi değildir. Onun yerine *sürgün* ve *kalebendlik* gibi cezalar uygulanmıştır⁸. Fakat ilerleyen dönemlerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı'da yargı kararı olmadan bir kimsenin cezalandırılması ve suçluya ceza verilebilmesi için kadıdan suçun sabit olduğuna dair bir belgenin (hüccet-i şer'iyye) alınması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde suçluya hapis cezasının verilmesinde hâkim, cezanın infazında ise *ehl-i örf* geniş bir yetkiye sahipti. Değişen duruma ve şartlara göre zaman zaman konuyla ilgili kanuni düzenlemeler yapılmaktaydı⁹. Bir ceza infaz kurumu olarak hapishanelerin plan ve proje doğrultusunda ortaya çıkışı 19. yüzyıldadır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde değişen yönetim tutumu, ceza infaz yönünden de kendini göstermiştir. Ceza sistemindeki değişim gerçekleştirilirken Avrupa takip edilmiştir¹⁰. Tanzimat devrinde 1840, 1851, 1858 tarihli ceza kanunlarının hazırlanması ile birlikte ceza ve infaz hukukunda yapılan değişiklikler cezalandırma yönteminde hapis cezasının etkinliğini

⁶ Mehmet Emin ARTUK, Mehmet Emin ALŞAHİN, "Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 21/S. 2 Y. 2015, Özel Sayı Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın'a Armağan, s. 146.; Andrew Coyle, *Understanding Prisons*, Open University Press, Glasgow 2005. s. 26.

⁷ Timur Demirtaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitapevi, İstanbul 2010, s. 3-4.

⁸ Yıldız, a.g.e., s. 29.

⁹ Ali Bardakoğlu, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Diyanet Vakfı, s. 63.

¹⁰ Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, der. Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s. 201.

arttırmıştır¹¹. 20. yüzyılın ilk yarısında ise Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ve Hapishaneler Müdüriyeti, devletin nüfus üzerindeki etkisini daha fazla arttırmak isteğini gösteren, sorumluluk ve yetkilerle donatılmış önemli kurumlar olarak öne çıkmıştır¹².

2. Osmanlı Hapishanelerinde Gerçekleşen Bazı Firar Hadiseleri

Osmanlı hapishanelerinde meydana gelen firar olayları ceza infaz kurumlarının en önemli sorunlarından biriydi. Hapishane binalarının istenilen derecede sağlam olmaması ve gardiyan, jandarma, müstahdem gibi hapishane görevlilerinin görevlerini layıkıyla yerine getirmemeleri¹³ hapishanelerde gerçekleşen firar olaylarının önde gelen sebeplerindendi. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan hapishanelerin birçoğunda bu yönde problemler ve buna bağlı olarak gerçekleşen firarlar vardı. Farklı yöntemlerle gerçekleşen firar olaylarının örneklendirilerek anlatılması hapishanelerdeki mevcut durumun ve firarların nasıl gerçekleştiğinin daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır.

2.a. Fiziki Şartlar Nedeniyle Gerçekleşen Firarlar

Ankara hapishanesi kerpiç duvarlar ve ahşap kapılar ile bina kılınmıştı. Duvarların ve kapının dayanıklı malzemelerden inşa edilmemiş olması; duvarların delinerek, kapıların kırılarak mahkûmların firar etme ihtimalini arttırmaktaydı. Bu yollarla firar teşebbüsüne dair birçok örnek karşımıza çıkmaktadır. Bu gibi firar hadiselerini örneklendirecek olursak:

3 Temmuz 1861 tarihinde Ankara hapishanesinin ikinci koğuşunun duvarlarına darbeler indirilerek duvar delinmek suretiyle firarda bulunulmak istenmiştir. Ancak dış sokakta dükkânı bulunan bir şahıs sesleri işiterek yetkililere haber vermiştir. Hapishane müdürü, ser gardiyan ve gardiyanlarla birlikte yapılan incelemede duvarın delindiği, deliğin gizlenmesi için de duvara çakılan bir kazıkla çamaşır serildiği anlaşılmıştır¹⁴.

¹¹ Bardakoğlu, a.g.m., s. 63.

¹² Schull, a.g.m., s. 235.

¹³ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 94, Gömlek No: 65.

¹⁴ BOA, A.İMKT.UM., Dosya No: 480, Gömlek No 81.

Bazen ise adi bir ev hapisane olarak kullanılmıştır. Evin mukavemet-siz olması içerde bulunan mahkûmların firar etme ihtimalini arttırmıştır. 18 Nisan 1919 tarihinde Van’da bu mekân ve şekilde bahsedilen bir firar teşeb-büsü gerçekleşmiş ancak mahkûmlar kaçmayı başaramamışlardır¹⁵. Yine Hapishane-i Umumi’de sabaha karşı gerçekleşen firar hadisesinde zindan kısmında bulunan altı ve normal koğuştta bulunan bir mahkûm ayakların-daki zincirleri çıkararak zindanın yaklaşık iki metre altında bulunan duvarları delerek hapisane müstemilatı olan ve metruk halde bulunan di-ğer zindana girerek oradan da Defter-i Hakani’ye geçip firar etmişlerdir¹⁶.

Hapishane-i Umumi’nin fiziki şartlarından yararlanılarak gerçekle-şen başka bir firar hadisesinde ise dört sene hapse mahkûm Ali ve Galip isimli mahkûmlar hapisanenin tersane kısmının dış bahçesindeki baraka-larda, idama mahkûm Artaki(?) bahçeye nazır altıncı koğuştta ve Mesut tersane içinde ikamet etmekteydiler. Dış bahçedeki barakalarla altıncı koğuşt mahkûmları geceleri bile bahçedeki helaya çıkabilmekteydiler. Bu yüzden bahçede gece gündüz bir gardiyan nöbet tutmaktaydı. Ali, Galip ve Artaki bu güvenlik zafiyetini kullanarak gece yarısı tuvalet ihtiyaçlarını gidermek için dışarıya çıktılar. Daha önce tedarik ettikleri elektrik telleriyle bahçenin marangozhane tarafındaki duvarda bulunan elektrik fincanlarından duvar-ın üstüne çıktılar. Marangozhaneden bodruma ve oradan dış avluya geçerek penceredeki tahta kapakları kırıp içeri girdiler. Firariler Sultan Ah-med meydanına bakan pencerelerin üst tarafına delik açarak binanın çatısına ve oradan da meydana atlayıp firar ettiler. Tersane üçüncü koğu-şunda kalan Mesud ise iç bahçenin duvarına tırmanarak çatıya, jandarma kulübesinin önüne çıkarak oradan Binbirdirek’e doğru yönelerek çatıdan çatıya atlamak suretiyle firar etmişti¹⁷. Mahkûmların bir kısmı barakalarda kalmakta ve tuvalet ihtiyaçlarını gidermek için gece de dahil olmak üzere dışarı çıkabilmektedirler. Bu durum ve hapisanenin fiziki dağınıklığı ve yetersizliği firar etmek isteyenlere kolaylık sağlamaktaydı.

Cinayet ve hırsızlık suçlarından mahkûm olmuş Osman, Mustafa ve biraderi Mehmet isimli kişiler gece vaktinde Ankara Hapishanesi’ni ateşe vermek suretiyle karışıklık çıkarıp bu karışıklıktan faydalanarak kaçmak is-temişlerdir. Hapishanenin kapılarının ahşaptan olması yangını

¹⁵ BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya No: 5, Gömlek No: 60.

¹⁶ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 85.

¹⁷ BOA, DH.MB..HPS, Dosya No:161, Gömlek No: 35.

kolaylaştırmıştır. Ancak olay büyümeden bertaraf edilmiştir. Bu hadise hapishanelerdeki mahkûmların firarlarının önlenmesi için demir kapılı, birbiri içinde kârgir ve müstahkem binaların inşa edilmesinin önemini göstermektedir¹⁸.

Ancak hapishanelerin fiziki şartlarının iyileştirilmesine yönelik olarak yapılan çalışmalar da firarlara yol açabilmekteydi. İshakpaşa Hapishanesi'nde koşullarının iyileştirilmesi için yapılan inşaat çalışması nedeniyle oluşan zafiyetten faydalanan mahkûmlar firar etmişlerdir. Firarları önlemek için jandarma alay kumandanlığı başkanlığında ve Hapishane-i Umumi müdürü riyasetinde bir komisyon tertip edilmek istenmiştir¹⁹.

2.b. Görevlilerin İhmalî/Yetersizlikleri Nedeniyle Gerçekleşen Firarlar

Hapishanelerde görevli bulunan gardiyan, jandarma, müstahdem, memur gibi görevliler vazifelerine yeteri kadar itina göstermediklerinde de firar vakaları gerçekleşmekteydi²⁰. Bunlarla ilgili olarak gerçekleşen bazı hadiseler şu şekilde gerçekleşmişti:

Ankara Hapishanesi'nde bulunan suçluların bazıları hırsızlık, cinayet gibi ağır suçlardan mahkûm olmuşlardı. Bu mahkûmların geneli güçlü ve kuvvetliydi. Bu nedenle mahkûmların firar etmelerini önlemek için geceleri *tomruğa*²¹ vurulmaları gerekmekteydi. Bu gibi mahkûmlar eğer tomruğa vurulmazlar ise huzursuzluk ve başka türlü sorunlar da çıkarmaktaydılar. Gerçekleşen firar hadisesinde tomruğa vurulmayan mahkûmlar sabah hapishane kapısı açıldığında meydana gelen hengamede demirlerini ellerine alıp, hatta bazıları hızlı davranıp zaptiyelerin bellerinden silahlarını çekip zaptiyeler ile çatışarak, onları öldürmekten de çekinmeyerek hapishaneden firar etmişlerdi²². Bu firar olayından Ankara Hapishanesinin genel yapısı ile ilgili fikir edinmek mümkündür. Görevlilerin vazifelerini gerektiği gibi ifa

¹⁸ BOA, A.İMKT.UM., Dosya No: 480, Gömlek No 81.

¹⁹ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 35, Gömlek No: 97.

²⁰ BOA, DH.MB..HPS, Dosya No:95, Gömlek No: 52.

²¹ Tomruk: Vaktiyle mücrimlerin ayakları geçirilip bağlanmak üzere iki deliği olan bir kütükten ibaret azap ve işkence aleti. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 911.

²² BOA, A.İMKT.UM., Dosya No: 480, Gömlek No 81.

etmemeleri nedeniyle oluşan güvenlik zafiyeti oldukça fazladır. Firar teşebbüsünde bulunmak isteyen mahkûmlar çoğu kez bu gibi zafiyetleri kollamışlardır.

Hapishane-i Umumi'de gardiyanların zafiyetinden faydalanılarak gerçekleşen başka bir firar hadisesinde hapishanenin mahzen kısmında idam ve müebbet küreğe mahkûm Saadet bin Hüseyin, Konyalı Rıza bin Hacı Ahmet ile katil maddesinden tutuklu bulunan Sarı Ali, Arap Mehmet adlı kişiler hapishane gardiyanlarını bağlayarak hapishanenin bitişiğindeki hanenin bahçe duvarına bir kalas direk gömerek firar etmişlerdir. Hapishane müdüriyetince firar olayı ile ilgili tahkikat yapılmıştır. İnceleme neticesinde yazılan raporda hapishanedeki mahkûmların zabt u rabt altına alınması için gerekli fiziki önlemlerin alınmaya çalışıldığı, mahkûmların kaldığı barakaların gözlem altında tutulduğu, duvarların güçlendirildiği, girintili çıkıntılı mahallerin yapıldığı ancak yine de firar vakalarının önüne geçilemediği ifade edilmiştir²³. Hapishanedeki fiziki güvenlik önemlerinin yeterince alındığını düşünürsek hapishanenin güvenliğinden sorumlu memurların, gardiyanların ve jandarmanın görevlerini layıkıyla yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Dersim Hapishanesi'nde yaşanan bir firar vakasında ise hapishane duvarı delinmiştir. Duvar delmek için gerekli alet ve edevatın dışarıdan içeriye sokulduğu olayda memur ve müstahdemlerin görevlerini düzgün yapmadıkları tespit edilmiştir²⁴.

Yukarıda bahsettiğimiz İshak Paşa Hapishanesi'nde gerçekleşen olaydan yaklaşık olarak sekiz ay sonra 7 Haziran 1919 tarihinde Umum Jandarma Kumandanı Miralay Ali Kemal Bey yazmış olduğu raporda çoğalan ve gün geçtikçe daha da artan firar teşebbüsleri nedeniyle gerek umumi ve gerek Adliye Nezareti'ne bağlı hususi tevkifhaneleri teftiş ettiğini, teftiş neticesinde haricen muhafaza memuru, jandarma, zabitan ve efradının en faal ve güvenilir bir heyetten müteşekkil bulunduğunu belirtmiştir. Ancak firar etme fikrine kapılan mahkûmların genel itibarıyla gardiyanlarla temasta bulunan, onlarla oturup kalkan, görüşen, kumar oynayan kişilerin olduğu belirtmiştir. Gardiyan ve memurların her an görülmesi mümkün olabilecek

²³ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 72.

²⁴ BOA, DH.MB..HPS, Dosya No:36, Gömlek No: 32.

firar teşebbüslerini ve hazırlıklarını görememelerinden veya görmek istemediklerinden firar teşebbüslerinin gerçekleştiğine kanaat getirdiğini yazmıştır²⁵.

2.c. Sağlık ve Çeşitli Vazifeler Nedeniyle Mahkûmların Hapishane Dışına Gönderilmesi/ Görevlendirilmesi Nedeniyle Gerçekleşen Firarlar

Mahkûmların sağlık problemleri veya çeşitli vazifelerde görevlendirilmeleri nedeniyle hapishane dışına çıkmalarına izin verilmesi firarlara sebebiyet verebilmekteydi. Fi'l-i şeni suçundan üç yıl küreğe mahkûm Mustafa ve hırsızlık suçundan mahkûm Ali Osman isimli şahıslar hapishane hastanesine su nakletmekte iken görevlilerin ihmali nedeniyle firar etmişlerdir. Yapılan inceleme neticesinde firarda ihmal ve müsamahası bulunan memurlar görevlerinden azledilmiştir²⁶.

Mahkûmların sağlıkları ile ilgili problemler, onların nerede ve nasıl muayene ve tedavi edilecekleri firar vakaları açısından önemli sorunlardı. Hapishane-i Umumi ve İstanbul Tevkifhanesi'ndeki mahkûmların bazılarının dişleri ağrıdığı veya dişlerindeki çürükleri tedavi ettirmek istediklerinde hapishane dışındaki dişçilere gitmelerine izin verilmekteydi. Bu nedenle doğabilecek güvenlik zafiyetinden faydalanan mahkûmların firar etmeleri muhtemeldi. Bunun önüne geçilebilmek amacıyla diş mütehasıslarından bazılarının mahkûmların diş tedavilerini yapmak, dişlerini çekmek için makul bir ücret karşılığında ve gerektiğinde hapishaneye gelerek zanaatlarını icra etmeleri istenmiştir. Eğer bu gerçekleşir ise asayiş ve idari anlamda birçok sorunun önüne geçilebileceği düşünülmüş ve Hapishaneler İdare-i Umumisi'ne bu yönde bir dilekçe yazılmıştır²⁷.

Hapishaneden firarların nedenlerinden biri de hapishanelerdeki aşırı yığılma ve bundan dolayı meydana gelen sağlığa aykırı bir ortamın oluşması idi. 1921 yılında Çanakkale hapishane ve tevkifhanesindeki koşullarla ilgili hazırlanan raporda mahkûm sayılarının artması nedeniyle aşırı bir yoğunluğun olduğu, bu durumun olması gereken sağlık koşullarının

²⁵ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 46.

²⁶ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 101, Gömlek No: 21.

²⁷ BOA, DH.MB..HPS, Dosya No:134, Gömlek No: 24.

sağlanamamasına ve dolayısıyla firar vakalarının artmasına neden olduğundan bahsedilmiştir.²⁸

Kimi zaman ise mahkûmlar kaçış planını gerçekleştiremeyip firar edemediklerinde hapisane içerisinde isyan çıkarmış, polis ve jandarmayla çatışmaya girmişlerdir. Olayların büyümesine neden olmuşlar, asayiş ve güvenliği tehdit etmişlerdir²⁹. Kimi zaman ise bu örnekte olduğu gibi firarlar için daha farklı yöntemlerin denendiği olmuştur. Sahtekarlık nedeniyle on beş sene küreğe mahkûm edilmiş, mülâzımlıktan kovulmuş bir kişi hapisaneye kadınların kabul edildiği bir gün üzerine çarşaf giyip kılık değiştirerek firar etmiştir³⁰.

3. Firara Neden Olan Sebepler

Hem merkez hem de liva hapisanelerinde vuku bulan firar olayları hapisane binalarının istenilen derecede sağlam olmamalarından ileri gelmekteydi. Bunun dışında diğer en büyük nedenlerden biri ise maaş azlığından dolayı çalışacak, yeterli ve ehil gardiyanların bulunamamasıydı³¹. Ancak bu ifadenin döneme göre değişebileceğini söyleyebiliriz. Çünkü bilhassa savaş dönemlerinde, işgal zamanlarında insanlar yaşamış oldukları çeşitli zorluklar nedeniyle başka şehirlere göç ettiklerinde ekonomik nedenlerden dolayı geçim sıkıntıları çekmişlerdir. Bunu aşabilmek için de gardiyanlık mesleği cazip hale gelmiştir. 1921 yılında bu mesleği icra etmek isteyen, ülkenin farklı şehirlerindeki onlarca işsiz insan dilekçeler yazarak bu mesleği icra etmek istediklerini yetkili makamlara iletmışlerdir. Hapisane-i Umumi'de gardiyanlık, kapıcılık vs. mesleklere başvurudaki yoğunluğun bir diğer nedeni hapisanede yapılmakta olan yeni teşkilatlanmanın duyulmuş olmasıdır³².

Milli Mücadele döneminde yaşanan olaylar ve ülkenin çeşitli bölgelerinde gerçekleşen işgaller, işgal edilmeyen bölgelerde bulunan hapisanelerin yoğunluğunu arttırmaktaydı. Bu durum hapisanenin nizam ve intizamını olumsuz yönde etkilemekte, sıhhi şartları bozmaktaydı.³³

²⁸ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 17, Gömlek No: 71.

²⁹ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 39, Gömlek No: 62.

³⁰ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 101, Gömlek No: 21.

³¹ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No:94, Gömlek No: 65.

³² BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 55, Gömlek No: 64.

³³ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 17, Gömlek No: 71.

Jandarmalar ve gardiyanlar hapishanenin güvenliğini sağlama, firarları önleme açısından oldukça önemliydi. Görevlerini layıkıyla yapmadıklarında firar vakaları sık sık tekrarlamaktaydı³⁴.

Hapishane muhafaza memurları, jandarma, zabitan ve efradı hapishanelerdeki güvenliğin, nizamın sağlanması ve firarların önlenmesi hususunda en önemli paya sahipti. Onların mahkûmlarla oturup kalkması, kumar oynaması gibi kurulan gereksiz temaslar dikkatlerini dağıtmaktaydı. Aslında bu durum her an görülmesi mümkün olan firar hazırlıklarının gözden kaçmasına neden olmakta³⁵ ve kimi zaman da mahkûmların gardiyanları bağlayarak firar etmesine sebebiyet vermektedir³⁶. İstanbul vali vekilinin Dahiliye Nezareti'ne yazmış olduğu arzualde anlattığına göre hapishanelerde yaşanan bu gibi düzensizlikler ve maaşların azlığı, özellikle görevlerini düzgün yapmak isteyen gardiyanların istifasına sebep olmaktadır. Zaten az olan gardiyan sayısı istifalarla birlikte iyice azalınca mahkûmlar gardiyanları ölümle tehdit etmeye başlamış ve neredeyse hapishanelerdeki kontrolü ele geçirmişlerdi. Hapishane içerisinde başı boş gezen mahkûmlar tünel kazmak, duvar delmek gibi zahmetli işlere bile girmeyip bir araya gelerek sayıca az olan gardiyanların üzerlerinde yürüyüp duvarlardan atlayarak firar etmelerine sebep olmaktadır³⁷.

Hapishanelerde artan mahkûm yoğunluğu, mahkûmların kontrolünü zorlaştırmaktaydı. Aynı zamanda sıhhi olarak da hapishanelerin düzenini bozmaktaydı. Hapishanelerde hastalıkların salgın şeklinde yayılması firarları arttırmaktaydı³⁸.

Testere, demir, bıçak vs. gibi sert delici ve kesici alet ve edevatın hapishane içerisine sokulması hapishanelerdeki firar hadiselerini arttırdığı gibi güvenliği de zafiyete uğratmaktaydı³⁹. Bu durumdan hem mahkûmların hem de gardiyan ve memurların etkilenme ihtimali vardı.

Hapishanelerin teftişi neticesinde hazırlanan raporlarda firar hadiselerine neden olan olumsuz koşullar hakkında bilgilere de yer verilmiştir.

³⁴ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 101, Gömlek No: 21., BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 82.

³⁵ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 46.

³⁶ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 72.

³⁷ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 39, Gömlek No: 62.

³⁸ BOA, DH.MB..HP, Dosya No: 39, Gömlek No: 11.

³⁹ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 39, Gömlek No: 62.

Hapishane ve Tevkifhanelerin ıslahı, inzibatı ve sıhate kavuşturulması konusunda Jandarma kumandanı, sıhhiye müdürü, nafia sermühendisi ve Mektubi Mümeyyizi Sadri Beylerden müteşekkil komisyonca hazırlanan ve İstanbul Valiliğine sunulan raporda hapishanelerin içerisinde bulunduğu fiziki durumun insanların hayatlarını devam ettirebilmesi için gerekli olan şartları taşımadığına, mahkûmların herhangi bir uğraşa yönlendirilmediklerine, aslında terzihane, kundurahane, marangozhane gibi meşgul olunabilecek yerler bulunmasına rağmen kapalı olduğuna değinmiştir. Mahkûmların dışarıya çıkışlarının yeteri kadar kontrol edilemediğine, sağlıklı beslenemediklerine bu yüzden çeşitli hastalıklara yakalandıklarına, yeteri kadar temizlenemediklerine, yeteri kadar kılık-kıyafete sahip olmadıklarına ve ısınma konusunda hapishanelerin yetersiz olduğuna dair bilgiler verilmiştir⁴⁰. Raporda bahsedilen olumsuz koşullar incelendiğinde vermiş olduğumuz örneklerdeki firar olaylarının sebebi olduğu görülmektedir.

Dersaadet Tevkifhanesi'nde⁴¹ meydana gelen firarlar hakkında tefişte bulunan Dersaadet Jandarma Mıntıkası Müfettişi Binbaşı Mösyö Alen tarafından yazılan raporda firarlara neden olan sebeplere yer verilmiştir. Rapora göre: Halihazırda tevkifhane olarak kullanılan binanın bu maksadını temin edecek bir yapıda olmaması, mahkûm sayısının fazla olması, yeteri kadar gardiyan olmaması nedeniyle mahkûmların ciddi ve sıkı bir muhafaza altında bulundurulamaması, sıhhi şartlara elverişli olmaması, mahkûmların ahşap barakalarda bulundurulması nedeniyle güvenliğin tam olarak sağlanamaması, binanın girintili çıkıntılı olması nedeniyle mahkûmlara saklanma imkanı vermesi, gardiyanların emniyette olmamaları, maaşlarının azlığı ve buna bağlı olarak gardiyan temininde yaşanan zorluklar ile gardiyanların mahkûmlarla çıkar ilişkisi kurup görevlerini la-yıkıyla yerine getirmemelerinin firarlara sebep olduğu anlatılmıştır⁴².

Üsküdar Tevkifhanesi'ne yeni atanan müdürün yazmış olduğu raporda tevkifhanenin eksikliklerine yer verilmiştir. Raporda mahkûmların

⁴⁰ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 15.

⁴¹ 8 Mayıs 1880 tarihli Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi'nin ikinci ve üçüncü maddelerinde tevkifhane ile hapishane arasındaki farklar açıklanmış olmasına rağmen aslında tutukevleri olan tevkifhanelerin çoğu zamanla cezaevi veya hapishane gibi kullanılmıştır. Bkz. Yüksel Çelik, Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi'nde İşgali, *Belleten*, C. 72/S. 264, Ağustos 2008, s. 608-609.

⁴² BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 120.

elbiselerinin son derece kötü ve köhne bir halde olduğu, sağlıklarının bozuk olduğu, hasta olanların boş yatak olmadığı için karantinaya alınamadığı ve hastanelerde de boş yatak olmadığı için oraya nakledildikleri, mahkûmların beslenmelerinin yetersiz olduğu, kullanılan binanın tevkifhane olarak kullanılmasının uygun olmadığı ifade edilmiştir⁴³. Bu gibi olumsuz hapishane koşullarına maruz kalan mahkûmlar, insan sağlığına elverişsiz ortamdan kurtulmak için firara yönelmişlerdir.

Hapishane-i Umumi ile İstanbul Cinayet Tevkifhanesi'nde mülkiye müfettişliğince yapılan tahkikat neticesinde bazı uygunsuzluklar tespit edilerek rapor düzenlenmiştir. Raporunda, hapishanelerde ve tevkifhanelerde bulunan mahkûmların hapishaneler nizamnamesine aykırı olarak tevkifhane ve hapishane müdüriyet oda ve kalemlerinde; yaşlı mahkûmların kâtip ve odacı vazifesiyle, hapishanelerde hademe sıfatıyla istihdam ve ikamet ettirildikleri belirtilmiştir. Müdüriyet, kitabet ve gardiyanların odasında mahkûmların duyup bilmemesi gereken muhaberât ve müzakerât cereyanı olması ihtimalinden buralarda her ne suretle olursa olsun mahkûmların bulundurulmasının uygun olmadığı ifade edilmiştir. Hapishanelerde yeteri kadar maaşla hizmetli bulundurulmasına rağmen iki üç seneden beri mahkûmlardan bazılarında hademelik yaptırıldığı, burada görev alan hademelerin işçilerinin hazinece ödenmesinden dolayı hazinenin zarara uğratıldığı, inzibat ve intizama aykırı bazı mahzurlara sebebiyet verdiği, hastanelerde birçok bulaşıcı hastalığın olduğu, onlarla temas edilmesi halinde diğer mahkûmlara da hastalıkların bulaşma riski olduğu bu nedenle acilen bu gibi uygulamalara son verilmesi gerektiği raporda vurgulanmıştır⁴⁴. Raporunda belirtilen haller yani mahkûmların hapishane ve tevkifhanelerdeki memur ve gardiyanlarla gereksiz temas kurması, hastanelerde vazifelendirilen mahkûmların diğer mahkûmlara hastalık bulaştırması ve hastalıkların mahkûmlar arasında yayılması, sıhhi şartların bozulması, firarları arttıran sebepler arasındadır.

4. Firarları Önlemeye Yönelik Tedbirler

Osmanlı Devleti firarları önleyebilmek için çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Fakat alınması gereken birçok tedbir maddi imkansızlıklardan

⁴³ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 18.

⁴⁴ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 43.

dolayı gerçekleştirilememiştir. Hapishanelerde gerçekleşen firarların bir kısmı hapishanenin fiziki şartlarından kaynaklanırken bir kısmı da görevlilerin vazifelerini hakkıyla yerine getirmemelerinden meydana gelmekteydi. Hapishane görevlileri mahkûmların tünel kazmak, duvar delmek gibi işlerde kullanabileceği aletlerin hapishaneye sokulmasına kimi zaman göz yummaktaydı⁴⁵. Firar olaylarının önlenmesi için bilhassa mahkûmlarla ilişki kuran, onların kaçma hazırlık ve teşebbüslerine göz yuman memur ve gardiyanların tasfiye edilerek görevlerine sadık olanların seçilmesi istenmiştir⁴⁶. Bu istek zaman zaman karşılık bularak firarlarda kabahati bulunan gardiyan, memur, müstahdem gibi çalışanların işine son verilmiş, maaşlarının bir kısmı kesilmiştir⁴⁷. Fakat göreve başlatılacak yeni gardiyanların bulunmasında çoğu kez zorluklar yaşanmıştır.

Hapishanelerde görev yapan gardiyanların almış olduğu maaşın azlığı nedeniyle firar olaylarının gerçekleştiği düşüncesi oldukça yaygındı. Buna yönelik olarak da gardiyan maaşlarının yükseltilmesi, maaşların azlığına bağlı olarak gardiyan, müstahdem gibi memur sayısının yetersiz olduğu, sayılarının arttırılması gerektiği, hapishanelerdeki düzenin ancak bu şekilde sağlanabileceği birçok kez ifade edilmiştir⁴⁸.

Firarların önlenbilmesi için bazen mahkûmlara yönelik tedbirler de alınmıştır. Örneğin bazı mahkûmlar tomruğa vurulmuştur. Ancak bu muamele bir nevi işkence olduğundan ve işkence hükmüne gireceğinden bu tür uygulamaların kaldırılması Meclis-i Vâlâ kararı gereğince istenmiştir.⁴⁹

Firar olayları kimi zaman gazetelerde kendine yer bulmuştur. Bu durumun hapishaneyi ve yöneticilerini yıpratıldığını düşünen Osmanlı idarecileri bu konuda tedbir olarak hapishane ve yöneticilerinin yıpratılmasını engellemeye çalışmıştır. Hapishane-i Umumi'de artan firar vakaları üzerine matbuat tarafından hapishane müdürü Hüsnü Bey'in vilayetçe azledileceğine dair haberler yapılmaya başlanmıştır. Oysa firar vakaları incelendikten sonra yapılan tahkikatlarda hapishane müdürünün firarlarla ilgisi bulunmadığı, işini doğrulukla yapmakta olduğu anlaşılmıştır. Ancak firarların gardiyanların bazılarının iştirak ve alakasıyla meydana geldiğinin

⁴⁵ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 39, Gömlek No: 62.

⁴⁶ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 46.

⁴⁷ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 101, Gömlek No: 21.

⁴⁸ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 64., BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 39, Gömlek No: 62.

⁴⁹ BOA, A.İMKT.UM., Dosya No: 480, Gömlek No 81.

belirtilmesine rağmen hapishane müdürü hakkında yapılan haberler devam etmiştir. Yapılan haberlerin hem müdürün hem hapishanenin namus ve itibarını zedelediği, gereksiz işlerle meşgul olunması nedeniyle firarların devam etme ihtimali üzerine haberlere son verilmesi için tedbirler alınmıştır. Ceza Kanunnamesinin 214. maddesinin matbuat kanunu gereğince, ayrıca haberlerin memurların itibarını zedelediği İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'nun 19. maddesince bundan sonra bu tür neşriyatın devam etmesi halinde ceza verileceği ifade edilmiştir⁵⁰.

Hapishanelere uyarı yazıları gönderilerek yaşanan firar olaylarının ülke çapında asayiş bozduğu, hukukun ihlal edilmesine neden olduğu, bu tür olayların önlenmesi için daha itinalı davranılması gerektiği ifade edilmiştir. Memurların görevlerini ifa ederken müsamahakar davranmamaları, firar olaylarının derinlemesine incelenmesi, olaylara karışan kim olursa olsun açığa çıkarılması istenmiştir⁵¹. Görevlerini layıkıyla yapıp firarların önlenmesini sağlayan gardiyanlara mükafat verilmesi talep edilmiştir.⁵²

Hapishanelerin ıslahı meselesi, firarların önlenmesi açısından bir diğer önemli konuydu. Hapishaneler hem fiziki şartlar bakımından güvenli değildi hem de sağlık şartları açısından yetersizdi. Hapishane sayısı yetersiz olmasına karşın hapishanelerde mahkûm yoğunluğu fazlaydı. Bu yüzden sürekli olarak yeni hapishanelerin inşa edilmesi, sağlık koşullarının düzeltilmesi firarların önlenmesi için bir yol olarak gösterilmiştir⁵³.

Hapishanelerde inzibatın sağlanması için gerekli olan alet-edevatın yenilenmesi, çeşitli sebeplerle zarar gören hapishanelerin bakım ve onarımı firarların önlenmesi için gerekli tedbirler arasındaydı⁵⁴. Hapishanelerle ilgili yazılan raporlarda firarların önlenmesi için yapılması gerekenlerle ilgili olarak önerilere de yer verilmiştir.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz hapishane ve tevkifhanelerin ıslahı, inzibatı ve sıhate kavuşturulması konusunda Jandarma kumandanı, sıhhiye müdürü, nafia ser mühendisi ve Mektubi Mümeyyizi Sadri Beylerden müteşekkil komisyonca hazırlanan ve İstanbul Valiliğine sunulan raporda

⁵⁰ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 92, Gömlek No: 52.

⁵¹ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 109, Gömlek No: 1.

⁵² BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 39, Gömlek No: 24.

⁵³ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 84., BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 94., BOA, DH.MB..HP, Dosya No: 39, Gömlek No: 11.

⁵⁴ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 55, Gömlek No: 35.

firarların önüne geçilebilmesi için de çeşitli teklifler sunulmuştur. Hapishanelerde düzen ve intizamın sağlanmasında, firar vakalarında görevlerini layıkıyla ifa etmeyen memur ve gardiyanlar hakkında açılan soruşturmanın kısa süre içerisinde neticelendirilmesi ve sorumlulara gerekli cezanın verilmesi, dışarıya çıkan mahkûmların firar edip etmediklerinin anlaşılması için sık sık sayım yapılması, hapishanelerdeki teftişlerin ansızın ve daha sık yapılması önerilmiştir. Bunların yanı sıra mahkûmlara adil ve eşit davranılması gerektiğine, mahkûmların marangozhane, kundurahane, terzihane gibi atölyelerde mesleki eğitime yönlendirilmelerine ve buralardaki çalışmalarına karşılık ücret ödenmesine, mahkûmların kapıcı olarak görevlendirilmemesi gerektiğine yer verilmiştir. Kapıcı olarak görevlendirilen mahkûmlar yasak olan ve firarlarda da kullanılabilen alet edevatı içeri sokabilmektedir. Ayrıca hapishanenin yeni bir binaya taşınması, mahkûmların ihtiyaç duyduğu gıda, temizlik, kıyafet, ayakkabı gibi ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği yazılmıştır. Özellikle tünel kazarak, duvar delerek gerçekleşen firarların önüne geçilmesi için her koğuşa en az iki gardiyan tahsis edilmesi, bunun için ve güvenliğin, nizam ve intizamın sağlanabilmesi için de gardiyan maaş ve sayılarının arttırılması gerektiği belirtilmiştir. Mahkemeye götürülen tutuklu ve hükümlülerin bu esnada firar etmelerini önlemek için nakillerin araba ile yapılması gerektiği yazılmıştır⁵⁵. Oldukça ayrıntılı olarak yazılan rapor hapishanelerin durumu ve firarların önlenmesi açısından önemli bilgilere haizdir.

Yine yukarıda bahsi geçen Mösyö Alen de ilgili raporunda firarların önüne geçilebilmesi için alınması gereken tedbirlere yer vermiştir. Rapor göre: İlk önce tevkifhane müdürüne eski tevkifhanenin yenilenmesi ve tevkifhane için gerekli şartların yerine getirilebilmesi için talep edilen tahsisatın verilmesi, mevcut on iki gardiyan sayısının iki katına çıkarılması, bunlara her ay en azından ikişer bin kuruş maaş verilmesi, mahkûmların kontrolünü sağlayabilmek için sayılarının azaltılması, adliyeden bir hüküm verilmemiş olmasına rağmen bir yıla yakın süredir mahkûm olarak tutulan bazı kimselerin durumlarının netleştirilmesi, jandarmanın gece ve gündüz kesintisiz olarak nöbet tutmaları gibi alınacak önlemlerin firarları azaltacağı yazılmıştır.⁵⁶

⁵⁵ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 39, Gömlek No: 15.

⁵⁶ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 38, Gömlek No: 120.

Bugünkü anlamda Emniyet Genel Müdürü olan Polis Müdür-i Umumi Muhsin Bey, hapishanelerde gerçekleşen firar olaylarının bir takım katil zanlıları tarafından gerçekleştirildiğini, bunların tekrar yakalanmalarında birçok müşkilat yaşandığını, firardan sonra yol kestiklerini, birçok kimseyi tehdit ettiklerini, memleketin asayişini ihlal ettiklerini ve bozduklarını ifade ederek Hapishaneler Müdüriyeti'nden gerekli tedbirlerin alınması istemiştir. Alınması gereken tedbirler hususunda da hapishanelerdeki gardiyanların, memurların düzensiz ve sorumsuzca hareket ettiklerini nizam ve intizama göre görevlerini ifa etmeleri gerektiğini yazmıştır⁵⁷.

Eskişehir Hapishanesi'nin için de bulunduğu durumu anlatan 8 Ocak 1920 tarihli raporda hapishane görevlilerinin maaş ve isim listesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Raporda hapishanedeki gardiyan sayısının yetersiz olduğu hatta kadın hapishanesinde hiç gardiyan bulunmadığı bu nedenle hapishanenin büyük oranda jandarma tarafından korunduğu ve bu nedenle de firar sayılarında ciddi derecede azalma olduğu ifade edilmiştir⁵⁸.

Hapishanelerdeki firarları önleyebilmek için hapishanelerin ıslahı sürecinde hapishane memurlarının hüsnüniyetli ve meslek sahibi bir sınıf olarak yetiştirilmesini temin etmek amacıyla gardiyan mektebi açılmak istenmiştir. Gardiyanların bu okullarda yetiştirilerek hapishanelerde baş gösteren ve zaman zaman firarlara neden olan olumsuzlukların önüne geçilmek istenmiştir⁵⁹.

Sonuç

Hapishanelerde gerçekleşen firar olayları hapishanelerin içerisinde bulunduğu mevcut koşullara dair önemli bilgiler vermektedir. Yaşanan firar hadiselerinin nedenleri arasında hapishanelerdeki ahşap kapı-pencere, kerpiç duvarlar, ahşap barakalar, tuvaletlerin hapishane dışında olması vs. gibi fiziksel uygunsuzluklar ve yetersizliklerin yanı sıra, bilhassa hapishanelerde görevli gardiyanların, memurların, hizmetlilerin görevlerini layıkıyla yapmamaları, mahkumlarla çıkar ilişkisi kurmaları, müsamahakâr davranmaları, gardiyanların mesleğe alınırken herhangi bir kritere göre

⁵⁷ BOA, DH.MB..HPS.M..., Dosya No: 39, Gömlek No: 74.

⁵⁸ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 164, Gömlek No: 47.

⁵⁹ BOA, DH.MB..HPS., Dosya No: 78, Gömlek No: 79., BOA, ŞD., Dosya No: 48, Gömlek No: 3.

alınmamaları gibi birçok neden sayılabilir. Bunların yanı sıra hapishanelerdeki aşırı yoğunluk, sağlık şartlarının yetersizliği, bulaşıcı hastalıklar, mahkûmların tedavileri için hapishane dışına çıkmaları, vazifeleri olmayan işlerde çalıştırılmaları, gıda ve iaşenin yeterli olmaması, gibi nedenler de mahkûmları firara yöneltmiştir.

Özellikle idam, kürek gibi ağır cezalara çaptırılan mahkumlarının firarlara daha meyilli oldukları incelenen firar vakalarından anlaşılmaktadır. Firar eden mahkumların yakalanıp yeniden hapishaneye konulmasında güçlükler yaşanmıştır. Yakalanamayan firariler suç işlemeye devam ettikleri için toplum düzeninin ve asayişin bozulmasına neden olan faktörlerden bir haline gelmiştir.

Firarların önlenmesi adına hapishanelerin şartları iyileştirilmek istenmiş, gardiyanların işe alımında seçici davranılmış ve maaşlarının arttırılarak memurlardan kaynaklı firar vakalarının önüne geçilmek amaçlanmıştır. Ancak Osmanlının içinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle bu tür iyileştirme çalışmaları istenilen seviyeye ulaşmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.)MKT.UM), 480/81.

BOA, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı (DH.EUM.AYŞ), 5/60.

BOA, Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB..HP), 39/ 11; 134/24; 161/35; 36/32; 94/65; 95/52; 101/21; 109/1; 164/47; 17/71; 78/79.

BOA, Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH.MB..HPS.M), 35/94; 38/120; 38/15; 38/18; 38/43; 38/46; 38/64; 38/72; 38/82; 38/84; 38/85; 38/94; 39/15; 39/24; 39/62; 39/74; 55/35; 55/64

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 48/3.

Kitap ve Makaleler

Ali Bardakoğlu, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Diyanet Vakfı, s. 54-63.

Andrew Coyle, *Understanding Prisons*, Open University Press, Glasgow 2005.

Cihat Tanış, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11/ S. 57, Haziran 2018, s. 241-246.

Fatmagül Demirel, Kastamonu Hapishanesi, "Üsküdar'a kadar" *Kastamonu*, haz., Lütfi Seymen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, der. Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s. 200-211.

Kaspar Riemschneider, "Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza," Çev. Turgut Yiğit, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.15/S. 26, 1991, s. 341-351.

Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, der. Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s. 212-238.

Mehmet Emin ARTUK, Mehmet Emin ALŞAHİN, "Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 21/S. 2 Y. 2015, Özel Sayı Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın'a Armağan, s.146-185.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.

- Şenol Çelik, "XX. Yüzyıl Başlarında Buldan Hapishanesinin Genel Durumu (1906-1920)", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, PA.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları:1, Denizli 2007, s. 429-438.
- Timur Demirtaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitapevi, İstanbul 2010, s. 3-40.
- Yıldız Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Yüksel Çelik, Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi'nde İşgali, *Belleten*, C. 72/S. 264, Ağustos 2008, s. 603-628.